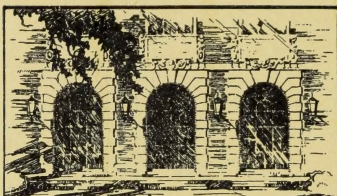

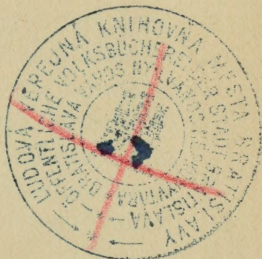
GRÓF
ZICHY NÁNDOR

ÉLET- ÉS JELLEMRAJZ

IRTA

BONITZ FERENC

BUDAPEST
A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA
1912.

STEPHANEUM NYOMDA R. T.
Budapest, VIII. ker., Szentkirályi-utca 28. szám.

ELŐSZÓ.

A szerző mindenekelőtt hálás köszönetet mond mindazoknak, akik e könyv megirásához adatokat voltak szivesek rendelkezésére bocsátani: különösen ifj. gróf Zichy Nándor és Aladár uraknak, dr. Kiss János prelátus tudományegyetemi rektor urnak, dr. Békefi Remig zirci apát urnak, Ábrányi Kornél ny. miniszteri tanácsos urnak, Miller József budakeszi plébános úrnak és akit legelől illett volna megnevezni, gróf Esterházy Miklós Móric úrnak, a nagyemlékű Zichy Nándor leglelkesebb vezértársának, aki oly rendkívül becses élet- és jellemrajzi, valamint kortörténeti adatokat nyujtott, hogy azok csaknem egész terjedelmökben, szinte átdolgozatlanul helyet foglalván e könyvben, ennek legbecsesebb részét alkotják.

A könyv maga csak törekedik megközelítően hű képet adni Zichy Nándor életének, jellemének, gazdag és sokoldalú közszereplésének és korántsem vindikálja magának a kimerítő tökéletességet. Ez egy későbbi kor hivatott történetirójá-

nak lesz mulhatlan feladata. A szerző ahhoz iparkodott magát tartani, amit a Katholikus Szemle utolsó «időszaki szemlé»-jében (1900. VIII. füzet) maga Zichy Nándor mond: «Mindig szeretek magammal számolni. Ez kötelesség. Valahogy ne túlozzunk, el ne térjünk az igazságtól. Igy óhajtanék biráltatni».

A szerző nagyobb szeretettel, mint tudással járt el a Szent-István-Társulat megtisztelő megbizásában és megengedett magának bizonyos rendszertelenséget is, tudatosan hozva össze egyes fejezetekben egymástól időlegesen távoleső dolgokat, csak azért, hogy Zichy Nándor magánéletének és köztevékenységének egyes fázisait, egyes kérdésekről, irányzatokról vagy személyekről való gondolkodását és nézeteit összefoglalva egységesebben mutassa be. Ha a tudósok és kritikusok ezen netán fennakadnak: a nagy közönség bizonyára elnézi. Mert e könyv a katholikus nagyközönségnek szól, hogy, legnagyobb részben Zichy Nándornak köszönhetvén, hogy öntudatra ébredt, ebben megerősödjék, ha pedig még alszik, hát felébredjen és Zichy Nándor szellemében éljen és dolgozzon.

Budapest, 1912. november 18.

A szerző.

I.

Zichy Nándor általános jellemzése. Küldetése. A Zichy-család.

Zichy Nándor él. Halhatatlan lelkét visszaadta Teremtőjének, de szelleme él közöttünk, él bennünk, félszázados közpályája, e közpályának sikerei és küzdelmei, e küzdelmek közepette csodálatos lelkesedése hitének és hazájának igazáért, késő aggkorában is bámulatra méltó energiája, keserű csalódások közepette csüggedést soha nem ismerő bizalma, céltudatossága, alapossága és biztonsága, amellyel a hazai közélet csaknem minden terén mozgott, igaz magyar lelke és krisztusi altruizmusa: mind, mindez kisugárzik felénk, a dunaadonyi sirdombból, be lelkeinkbe, befejezett és megkezdett akciói mindmegannyi élő buzdítás, hogy ha őt elérni nem is tudjuk, de példáját kövessük, munkáját folytassuk és fejlesszük azon ideál felé, amely felé ő tört s amely abban állott, hogy a magyar nemzet és a magyar királyság alfája és omegája a keresztény, a katholikus hitélet,

vagyis e hitnek folytonos, lélekből fakadó manifesztációja és érvényesítése a mindennapi életben.

Zichy Nándor nagysága valódibb, mint ez, amelyet az emberek csodálnak, kivált a modern emberek, akik sokszor nem a legideálisabb érdekből papirospiedesztált emelnek egyik-másik kedvenc közszereplőnek, a sajtónak kritika és maradandóság nélküli piedesztálját. Hány embert ismertünk csak a legutóbbi évtizedekben, akiket életükben és a ravatalon nagy emberekké nevezett ki és ilyenekként siratott a sajtó és az általa szuggerált közvélemény, de akikről azóta már nem beszél senki, se sajtó, se közvélemény, — mert már nem élnek és mert nem hagytak maguk után oly alkotásokat, oly szellemet, amelyek tovább élnének az utókorban s az utódokban. Zichy Nándor nagysága szilárdabb, halhatatlansága biztosabb, mint az, amellyel a világ kecsegtet.

Az ő életét és műveit, tevékenységét és törekvéseit kora történetébe kapcsolni bele ma még korai volna. Sokkal közelebb esnek mihozzánk, élőkhöz mindazok az események és áramlatok, amelyekben Zichy Nándornak tevékeny része volt, amelyek jórészt még nincsenek befejezve, sokkal többen élnek még Zichy Nándor munkatársai, segítőtársai, ellenfelei közül, mintsem határozott pontossággal és a kellő elfogulatlan-

sággal lehetne megállapítani ezen eseményeknek és áramlatoknak summáját és — a mi kortártársait illeti — a szükséges tárgyilagossággal meg lehetne jogos érzékenységek érintése nélkül állapítani, kik minő körülmények között minő viszonyban állottak Zichy Nándorhoz. De ha ezúttal csupán élet- és jellemrajzát adjuk is, a dolog természeténél fogva mégsem mellőzhetők egészen korának történelmi nagy eseményei és mozgató eszméi, mert hiszen Zichy Nándort nem egyéni ambició, nagyravágyás vagy érdek vitte a közpályára és állította kora eseményeinek központjába, őt a történelem szelleme, az események ereje, saját lelkülete ihlette, őt maga a Gondviselés állította arra a helyre, amelyen annyit használt egyházának és hazájának, nemzetének és népének. Zichy Nándor egész hosszú élete élő bizonysága annak, hogy az Isteni Gondviselés különös szorgoskodással őrködik egyháza és a népek fölött. Mindig a kellő időben a kellő vezéreket adja nekünk, akik ernyedetlen munkássággal, a magán- és a közéletben ragyogó példaadással közreműködnek Isten világtervének megvalósítására.

Zichy Nándor ilyen vezérünk volt. És ma is az. Goethe így állapította meg ez igazán nagy emberek kriteriumát: produktivitás, ami nem más, mint alkotni és másokat is alkotásra birni ; csak

az ilyen tevékenység eleven és tartós s az államférfiúnál is nemcsak a muló siker, hanem a maradandó produktiv tevékenység is jelentőségének próbaköve.

Nos, Zichy Nándor ilyen nagy ember, a szó szoros értelmében ilyen nagy államférfiú volt. De őt nemcsak egyéni rátermettsége, akaratereje, lelkülete avatta nagy férfiúvá. Nagy tényező ebben az a nevelés és irányítás, amelyet zsenge korában otthon nyert, valamint az a család, amelynek ő legdicsőbb sarja.

A zichi és vásonkeői Zichy-család Magyarország egyik legrégibb, legnagyobb és legérdemesebb főúri családja. A hagyomány a honfoglalás előtti időre vezeti vissza a család eredetét, az első Zichy, akit okmányilag (1270) ki lehet mutatni, egy szajki Gáll, aki zalamegyei Szajk nevű ősi birtoka után nevezte magát. De már a XIV. században egy, szintén ősi somogymegyei birtoka, Zich után a Zichy nevet vette föl a család («de Zich alias de Zajk»), amely azután folyton gyarapodott tekintélyben és vagyonban és az ország egyik legnevesebb és legnagyobb nemesi családjává fejlődött. Zichy Rafael a zalai és somogyi birtokokra királyi megerősítést nyert, Pál pedig megszerezte a nagykiterjedésű veszprém- és fehérmegyei birtokokat, amelyek mellé a XVII. század folyamán a moson-, pozsony- és nógrád-

megyei birtokok sorakoztak. III. Ferdinánd (Ebersdorf, 1655 július 17-én) bárói rangra emelte Zichy Győrgy fiait, Pált, Istvánt és Ádámot, 1679 augusztus 21-én pedig Zichy István I. Lipóttól a grófi rangot kapta a családnak az ország és a dinasztia körül szerzett érdemei elismeréséül. Ekkor már két főága volt a családnak, a palotai és az oroszvári. A palotai ág megalapítójának, Jánosnak (1710—1764) fiai a lángi, szentmiklósi és palotai ágazatokat alapították (1769). A lángi ág megalapítója, János (1737—1778) igen nagy vagyont hagyott egyetlen fiára, Jánosra, aki, mint folyton gyarapodó nagy vagyonnak ura, Pozsonyban élt és tipusa volt a XVIII. századbeli, csak családjának és a jótékonyságnak élő — Pozsony jótevője volt — magyar mágnásnak. Hét gyermeke közül — négy fia és három leánya volt — csak a második fiú, György (1805—1879) kancelláriai, udvari tanácsos, nősült, aki 1826 október 24-én nőül vette az alig pár hónappal fiatalabb Pálffy Ludovika grófnőt, akit szülei házánál Lujzának hivtak. Ebből a házasságból négy fiú született. A második volt Zichy Nándor, aki 1829 november 17-én Pozsonyban, a mai Szilágyi Dezső-utca (azelőtt «hosszú-utca») 31. számú, ma is jókarban levő házban, ahol ifjú szülei akkor laktak, pillantotta meg először a napvilágot.

Még néhány sort a Zichy-családnak évszázadokra visszanyuló közszerepléséről. Még nem járt olyan idő Magyarországon, hogy a közéletben és társadalmi tevékenységben, a közgazdasági és egyházi életben, az ország védelme körül, az irodalomban, tudományban, művészetben egy-egy Zichy ki ne tünt volna. A XVI—XIX. századokban néha öt-hat Zichy egyszerre volt főispán (Tolnában, Zemplénben, Győr-, Pozsega-, Vas-, Komárom-, Moson-, Bihar-, Árva-, Szabolcs megyékben), azonkívül zászlós vagy magasabb egyházi udvari vagy katonai méltóság viselője, és mindig és minden téren a kereszténység szellemének mély megértése volt tetteik rugója. Zichy Péter 1306-ban Esztergomnál esett el, fia Jakab részt vett a nápolyi hadjáratban. Benedek Hollós Mátyás alatt banderiumot vezetett, Tamás a törökök ellen harcolt, I. György Gyula vára védelme körül szerzett nagy érdemeket (1566), III. György a XVIII. század első felében a komáromi hadseregnél ezredes, II. Ádám kapitány a Rabutinezredben, I. Pál (1619) Veszprém várkapitánya, majd vicegenerális. I. István tábornok, koronaőr, mosoni főispán, majd tárnokmester; I. Lipót 1679-ban grófi rangra emelte nagy érdemei elismeréseül. Ez az I. István nemcsak kitünő katona volt, hanem vagyonszerző is : ő vetette meg alapját annak a rengeteg va-

gyonnak, amely a Zichy családot az ország leggazdagabb családjai közé emelte. II. Károly, II. István és I. László is vitéz katonák voltak, épúgy III. István, II. Imre és VII. Ferenc valamint fia Lipót is. VIII. Ferenc 1805-ben a győrmegyei fölkelősereg vezére volt és 1809-ben részt vett a kismegyeri ütközetben. Ottó 1848-ban a vasmegyei nemzetőrségben őrnagyi rangot viselt, Béla (szül. 1816) tábornok volt, Ferdinand 1841-ben mint tábornok Velence parancsnoka lett.

György, Benedek fia, a XVII. század második felében váci kanonok és jáki apát volt; János a XVIII. század közepén vasvári kanonok, Ferenc a XVIII. század közepén győri püspök s egyúttal győri főispán, Domonkos veszprémi püspök volt (1849 lemondott); Ferenc gróf a mult század nyolcvanas éveiben XIII. Leó pápa kedvelt házipapja, épúgy, mint útóbb Gyula gróf, a mai pécsi püspök.

III. Benedek (1630) Vasmegye követe, Ádám (1730) nádori itélőmester, I. Péter igen kedves embere volt I. Lipót királynak, aki főasztalnokmesterré nevezte ki; ugyanő szeretettel és hivatottsággal foglalkozott a költészettel is. V. Ferencnek hathatós része volt a XVIII. században a temesi bánság ujjászervezésében, ebbeli kiváló érdemeit Torontálmegye egyik virágzó nagyközségének, Zichyfalvának neve örökíti meg.

Károly gróf (1753—1826) országbiró, hadügyminiszter (1809), majd államminiszter, aranygyapjas vitéz és tárnokmester volt, nagy érdemeket szerzett különösen az 1790—91-iki országgyűlés összehivása és a király és a nemzet között még II. József császár alatt keletkezett elhidegülés megszüntetése körül. Annak a kicsiny, de előrelátó reformcsoportnak, amely már ezen az országgyűlésen Magyarország alkotmányos függetlenségéért harcolt, ő volt a vezére. Ő volt az első főúr Magyarországon, aki nagy kiterjedésű uradalmaiban nemcsak iskolákat építtetett saját költségen, de azokat a szükséges taneszközökkel is ellátta, fenntartásukról gondoskodott, sőt annyira szívén viselte a népnevelés és művelés nagy ügyét, hogy havonként jelentést tétetett magának a tanítás eredményeiről. A néhány éve magas korban elhunyt IX. Ferenc gróf konstantinápolyi nagykövet, majd tárnokmester volt. Egy másik Ferenc 1848-ban az első felelős magyar miniszteriumban gróf Széchenyi István mellett kereskedelmi államtitkár volt. Herman gróf 1863—65 mint gróf Forgách Antal utóda udvari kancellár volt. Előbb egyik Zichy István szentpéteri követe volt Ausztria-Magyarországnak. Az ujabb korban Bódog kíváló szerepet vitt a képviselő-, majd a főrendiházban, József miniszter volt, Ágost fiumei kormányzó, majd főudvar-

nagy. A félkarú Géza lánglelkű zeneköltő és világhirű zongoraművész ; Jenő gróf a magyar nemzet eredetének és őshazájának áldozatkész lelkes kutatója s amellett a magyar ipar fejlesztése terén évtizedeken keresztül, haláláig vezérszerepet játszott. Legujabban pedig két Zichyt is látunk alkotmányos kormányainkban : Zichy Nándornak fiát Aladárt a koaliciós kormány a latere miniszterét aki egyúttal az országos néppártnak is vezére és épen napjainkban János grófot a vallás- és közoktatásügyi miniszterium élén.

A Zichy-család nagyságának tekintélyének és hatalmának jellemzéséhez tartozik még, hogy az évszázadok folyamán a legelőkelőbb magyar és külföldi főúri családokkal házasságok útján rokonságba jutott. A mult századokban a homonnai Drugeth, Amade, Bercsényi, Petky, Kray, Berényi-családokkal, amelyekhez utóbb a Forgách, Károlyi, Mailáth, Esterházy, Erdődy, Széchenyi, Luzsenski, Csáky, Cziráky, Pallavicini, Sztáray, Batthyány, Apponyi, Festetich, Szegedy, Keglevich, Hunyady, Majthényi, Nádasdy, Korniss, Wenckheim, Péchy-családok csatlakoztak, az osztrák és külföldiek közül pedig a Metternich, Khevenhüller-Metsch, Ruspoli, Odescalchi hercegi, Stubenberg, Schmidegg, Colloredo, Raab. Kolowrat, Lodron-Laterano, Cavriani, Königsegg,

Normann-Ehrenfels, Demblin, Ferraris, Reichenbach, Seilern, Stahremberg, Waldstein, Redern, Kinsky, Gatterburg, Hoyos grófi és a Thalheimb, Schilson, Hilleprandt, van Loë, Oldershausen, Walterskirchen, Vittinghoff-Schell, Seldeneck bárói családok.

A család még meg nem írt történetének irodalmi alapja pedig az az eddig kilenc vaskos kötetre terjedő *okmánytár*, amely azonban még korántsem meríti ki a család levéltáraiban heverő gazdag család- és történettudományi anyagot, amely a hazai történetírásnak nélkülözhetetlen forrásmunkája s amely ugy terjedelménél, mint tartalmánál fogva első helyen áll a hazai hasonló családtörténeti kiadványok sorában.

II.

Szülei, gyermekévei. Utazásai, tanulmányai. 1848-ban Pesten. Véleménye Kossuth Lajosról.

Ha ilyenformán már a Zichy-családnak nagy multja, hatalma és tekintélye gyönyörű és harmónikus architekturájául, hátteréül szolgál Zichy Nándor életének, közpályájának és nagyságának, ennek közvetlen gyökere mégis szüleiben és a tőlük nyert nevelésben keresendő. Atyjában igen erősen fejlődött volt ki a Zichyek egyik legfőbb jellemvonása: az összetartozandóság érzete, ami főképen abban nyilvánult, hogy a vagyon gyarapítása és lehető együttartása által módot kell nyujtani a gyermekeknek, hogy mire felnőnek és kilépnek az életbe, a neveltetésen kívül megfelelő nagy vagyonra is tudjanak támaszkodni azon közéleti feladatok és kötelességek teljesítésében, amelyek rájuk, mint arisztokratákra várnak. E tekintetben a nemzet összeségének és egyedeinek anyagi megerősödésére dolgozó Széchenyi István tagadhatatlan nagy hatással volt György grófra, aki is nagy körültekintéssel, hozzáértéssel és szerencsével

gyarapította vagyonát és nagylángi, majd utóbb duna-adonyi birtokát mintaszerűen kezelte, oly nagy odaadással, hogy a közéletben nem sokat szerepelt, amihez különben sem volt nagy kedve. Nagylángon, utóbb Dunaadonyban mintaszerűen teljesítette úgy kegyúri, mint földesúri kötelességeit, amiről a «Magyar Állam» régibb évfolyamaiban a községi elöljáróságoknak számos köszönő nyilatkozata tanuskodik. Igy többek közt (1872) adonyi nagy uradalmának valamennyi tíz pusztáján egy-egy népiskolát épített és szerelt fel, mind a tíz tanítónak ő adott lakást és fizetést. Egyáltalán humánus gondolkodású magyar úr volt, akit 1848 előtt jobbágyai, azután pedig gazdatisztjei, munkásai, béresei nagyon szerettek. Meglehetősen visszavonult életet élt, legnagyobb örömét uradalmai kezelésében és családja körében lelte, családjának központja pedig neje volt.

Az ifjú házasok együttlétük első éveit Pozsonyban töltötték, ahol az akkortájt is már nagyszámú főúri társaságnak igen kedvelt tagjai voltak s ahonnan sűrűn átrándultak Stomfára, a grófné szüleihez. Nándor gróf utóbb, nagyobb gyermek korában is sokszor és hosszabb ideig tartózkodott Stomfán és vidékén, az ott szerzett benyomásait még agg korában is emlegette, valahányszor, már mint a néppárt vezére megfordult

e vidéken. «Magam is Pozsonymegyében, tótok között töltöttem el életem nagy részét, tisztelem és becsülöm ezt a népet, mint igaz keresztényeket» — mondotta az 1896 július 27-ki vágujhelyi népgyűlésen.

A legnagyobb, legmaradandóbb és legáldásosabb befolyással Zichy Nándor lelkületének fejlődésére, egész életére kétségtelenül édes anyja volt. Mikor a nyolcvan éves Zichy Nándort ünnepelte az egész ország, a budapesti Vigadó nagytermében 1909 november 18-án tartott diszgyűlésen, Radnai Farkas beszercebányai püspök oly megkapó hangon, a hű jellemzés oly találó szavaival emlékezett meg Zichy Nándor édes anyjáról, hogy az ünnepeltnek fiai és mások is, akik még ismerték, eltünődtek azon, honnan vette Radnai püspök adatait, kitől hallotta, hogy csak az anyja szeretete és példája véste be eltörülhetetlenül Zichy Nándor lelkületébe a keresztény világnézletet, a katholikus egyház iránti odaadó buzgalmat, az Isten szeretetét és félelmét, a fáradságot nem ismerő munkakedvet, a csüggedést nem ismerő bizalmat, úgy, hogy ez egész életére is megmaradjon, hogy az élet küzdelmei ezt el ne homályosítsák, hogy ez egyéniségének egyik főjellemvonásává váljék. Honnan? Talán épen Zichy Nándortól magától, aki késő agg koráig nemcsak gyermekei és unokái körében,

hanem a nagy nyilvánosság előtt is sűrűn és valóságos rajongással emlékezett meg édes anyjáról. «Nincs ember, aki ne áldaná édes anyja emlékét — mondta 1896 szeptember 15-én a kisapáti népgyűlésen — ki meg ne hódolna a nő fenséges erényei előtt. Ezt a kegyeletet a nő iránt Magyarország mindig a legnagyobbra tartotta, mert a Boldogságos Szűz Máriában az ország patronáját tiszteli.» Még előbb, ugyanezen év április 26-án, a csongrádi népgyűlésen így magasztalta édes anyját az akkor már 65 éves Zichy Nándor: «Igen tisztelt barátaim, nekem is volt nevelő anyám, Istenben hivő igazi keresztény; ő oltogatá szivembe a hit és hazaszeretet csiráit, ő nevelt engemet azzá, ami vagyok és az örök életben a vele való viszontlátásnak Megváltónk által adott záloga, az az én legnagyobb kincsem.»

Akiről évtizedek mulva is oly megkapóan, ily rajongó szeretettel emlékezett meg a fiú: az az anya valóban az anyák, a magyar asszonyok, a vallásos nők mintaképe volt, az méltán helyet foglal azon magyar nagyasszonyok sorában, akik életökkel és példaadásukkal, gyermekeik nevelésével a csöndes szük családi körből is kiható befolyást gyakoroltak hazájuk fejlődésére.

Ludovika grófnő négy gyermekkel ajándékozta meg férjét. Kettő korán elhunyt, köztük a kis Tivadar olaszországi útja közben Nápolyban tra-

gikus módon s csak ketten maradtak életben: Nándor és öccse János, a mai kultuszminiszter édes atyja (született 1835 dec. 31., meghalt 1905 nov. 28.) E két fiú nevelése lett aztán az anya életcélja. Atyja halála után György gróf 1831-ben családjával Pozsonyból Nagylángra költözött s ott töltötte a kis Nándor legboldogabb gyermekéveit. Szülei teljesen visszavonult életet éltek Lángon. Vendégeket ritkán láttak, ők maguk is a legszükségesebbre szoritották az érintkezést a megye főúri családjaival. Az apa leginkább gazdaságával volt ugyan elfoglalva, de azért a legnagyobb gonddal neveltette gyermekeit. A legnemesebb értelemben alkalmazván a «noblesse oblige» elvét, s a családi hagyományokat is hűségesen követve úgy neveltette fiait, hogy azok, ha majdan kilépnek az életbe, tudásban, vallásosságban, hazaszeretetben, munkakedvben vagyonukhoz és társadalmi rangjukhoz méltó szerepet vihessenek. Őt magát egyéni hajlandóságai nem csábították közéleti szereplésre, de azért éber figyelemmel és megértéssel kísérte azt a nagy politikai és társadalmi átalakulási processzust, amelyen Magyarország akkor keresztül ment, amely egyre nagyobb mérveket öltött és maga is csontig-velőig magyarnak érezvén magát, át volt hatva attól a tudattól, hogy az ország főúri osztálya nem nézheti tétlenül ezt az átalakulási

processzust, hanem hogy aktiv részt kell vennie benne, hogy azt lehetőleg helyes, az ország és a nemzet multjának és létérdekeinek megfelelő mederbe terelje és szertelenségektől megóvja. Ilyen komoly aktivitásra készitette elő fiait már gyermekkorukban és ebben legtöbb segítő társa épen neje volt.

Ludovika grófnő nagy műveltsége, víg kedélye és életkedve mellett mélységesen vallásos nő volt és gyermekei nevelését még azoknak egészen kicsi korukban azon kezdte, hogy az ő fogékony szíveikbe belecsöpögtette a maga vallásosságát. Korán megtanította őket imádkozni, szívből imádkozni, minden áldott nap szentmisét hallgatott velök a nagylányi kastély házikápolnájában s ha azután játszott is, vagy künn járt velök a kastély gyönyörű nagy angol kertjében, a puszták virágos rétjein vagy ha benn a kastélyban foglalatoskodott velök és tanítgatta, ha térdein ringatta őket, mindenütt és mindenkor az élet egyetlen igaz, éltető és kiapadhatatlan forrásával, Jézus hitével táplálta őket. Ezek az első gyermekkori benyomások kihatottak a kis Nándor egész életére, férfikorára, családalapítására s ahogyan őt és öccsét nevelte édes anyja, úgy nevelte ő is gyermekeit s úgy nevelték és nevelik gyermekei unokáikat : benső vallásos életre.

Hetven éves volt már Zichy Nándor, mikor

bizalmas körben felvetették a kérdést: miért tudott «az ország prófétája», mint Várossy Gyula, az utóbb, sajnos oly korán elhunyt kalocsai érsek nevezte, világi ember létére oly bámulatos erőt kifejteni az egyház jogainak védelmében? «Látja — felelte Zichy Nándor a kérdezőnek — én ezt édes anyámnak köszönhetem. Mikor még egészen kis gyermek voltam, ha együtt voltunk, különösen téli estéken, térdei közé fogott, kezembe adta a Szentírást és olvastatta velem. Aztán minden szakasznál meg kellett állanom és ő megmagyarázta nekem azzal a szeretettel és türelemmel, amivel csak egy anya bir gyermeke iránt. Nekem azok a szavak örökre emlékezetembe vésődtek s mai napig is óraszámra eltünődöm rajtuk»....

Emellett azonban gyermekeiknek a reális életre való előkészítéséről sem feledkeztek meg a szülők. A gyermekek pusztán nevelkedtek ugyan, — Nagyláng az akkori közlekedési viszonyok között igazán pusztaságon feküdt — de nagyúri keretben, nagy úri család sarjaihoz méltóan. A gondos szülők figyelme mindenre kiterjedt: a gyermekek már öt-hat éves koruktól fogva elsőrangú tanítók és mesterek vezetése mellett tornáztak, rajzolni, vívni, lovagolni tanultak, volt táncmesterük és természetesen voltak nyelvmesterek is és Ludovika grófnő, akinek

személyes felügyelete alatt szakadatlanul folyt a tanítás, növekvő örömmel szemlélte különösen a kis Nándornak rendkívüli fogékonyságát minden jó és hasznos dolog iránt és viszont a kis fiú boldog volt, ha látta, hogy édes anyja mennyire örül az ő haladásának. Egész fiatal éveit egyáltalán az édes anyjához való leggyengédebb ragaszkodás és szeretet jellemzi. Valóban ideális viszony fejlődött és erősbödött folyton anya és fiú között : a legteljesebb bizalom, a legmelegebb lelki rokonság. A csapások, melyek utóbb érték az anyát, csak még bensőbbé alakították a viszonyt anya és fiú között.

Nem saját hajlamukat, csak az akkori kissé különös nevelési methodust követve a szülők 1840-ben nagy európai útra küldték a 12 éves Tivadart és a 11 éves Nándort. A fiúk tapasztalt és megbizható nevelőikkel bejárták a Tirolt, Svájcot, Felsőolaszországot oly korban, amikor a természet szépségei iránt fogékonyak lehettek ugyan már, de kevésbbé lehettek fogékonyak a képző művészetek azon remekei iránt, amelyeket különösen Milanoban, Paviában, Veronában, Cremonában, Mantovában, Padovában, Velencében szemlélhettek. Velencében a lagunák és a Márk-tér galambjai bizonyára jobban imponáltak a gyermekeknek, mint Szent-Márk temploma vagy a Campanile. Felsőolaszországból lementek

a fiúk Bolognán és Firenzén keresztül Rómába s onnan Nápolyba. A szülők ez alatt Stomfán időztek, Ludovika grófnő rokonainál és ott érte őket, az akkori lassu közlekedési viszonyok folytán csak jó későn a lesujtó hir, hogy a kis Tivadar Nápolyban megbetegedett és meghalt. A kis Nándor, immár a legidősebb fiú, egyedül menekült Nápolyból, kocsin tette meg az óriási utat Stomfáig és mélyen megrendülve dölt szivében megsebzett anyja karjaiba, akihez most már a fájdalom és az Isten rendeltetésében való megnyugvás által nemesített szeretet fűzte. Ez a kis gyermek korában való hazatérése, szülei gyászának szemlélése lehetett Zichy Nándor egyik legkorábbi eltörölhetlen impressziója, ez bizonyára nagy hatással lehetett jellemének fejlődésére.

Stomfáról több havi időzés után Nagylángra térvén vissza a család, ott ujabb tanítómesterek vezetése mellett középiskolai tanulmányait végezte Nándor, a mathézist, filozófiát, grammatikát. Zichy Nándor késő agg korában is bámulatba ejtette a hozzá közelebb állókat a latin nyelv teljes bírásával. Könyv nélkül tudta a Vulgatát, amely Kempis Tamás mellett élete végéig mindennapi lelki kenyere volt, a Corpus Jurist, a római klasszikusok és az egyházatyák később is kedvenc olvasmányai közé tartoztak. Ezt az akkori magyar világban különben nem ritka és

feltünő készségét a latin nyelvben pedig főképen Bula Teofil ciszterci rendi papnak köszönhette, akit szülei instruktori és korrepetitori minőségben 1845-ben adtak melléje. Bulát ma is mint rendje egyik büszkeségét kegyelettel emlegetik Zircen. Előszállási (Fejérmegye) születésű, már 1831-ben tanár volt a rend pécsi gimnáziumában s a pesti egyetemen végezvén theologiai tanulmányait, 1836-ban pappá szenteltetett. Közben és azután Székesfejérvárt, Egerben, Pécsett és a zirci növendék iskolában tanárkodott, 1845-ben pedig Nagylángra került a kis Zichy Nándor és János grófok mellé, mely állásban 1849-ig maradt. Ekkor Villax apát a székesfejérvári rendi gimnázium igazgatójává nevezte ki s ezen állásában 1859-ig maradt. A rend tagjai már akkor számottevő, kiváló embernek tartották s Villax apát halála után 1858-ban őt jelölték első helyen az apáti szék betöltésére. E választás azonban nem nyert királyi megerősítést, mert Bula a rend szigorítására irányuló törekvéseknek, mivel azokat Magyarországon a rend hivatásával összeegyeztethetőknek nem tartotta, ellenállt. Helyette Rezutsek Antal lett apát, aki már 1859-ben zirci perjellé, egy évvel utóbb a zirci jószágok vezetőjévé, 1877-ben pedig a rendi birtokok főkormányzójává tette. E minőségében páratlan buzgósággal járt el s jó része

van a rend szellemi és anyagi ügyeinek felvirágoztatásában. Az 1871-iki autonomiai kongreszszuson ő képviselte a ciszterci rendet és nagy öröme tellett abban, hogy egykori tanítványa, Zichy Nándor a katholikus ügynek már akkor számottevő, a kongresszusnak egyik vezértagja volt. Több királyi kitüntetés birtokában 1893-ban halt meg Előszálláson. Zichy Nándor ekkor e szép szavakkal parentálta el a Katholikus Szemlében hajdani nevelőjét: «Nemcsak szeniorja, hanem egyszersmind érdemekben is leggazdagabb tagja volt rendjének». Bula kissé száraz modorú, de igen jó eszű, meleg szivű, hazafias, korát megértő s az egyházzal harmónikus összhangba hozni tudó pap volt; nagy hatással volt a már akkor serdülő ifjú Zichy Nándorra, aki mellett tanítói hivatását igen komolyan vette, amit azzal hálált meg Nándor gróf, hogy csakhamar egész életre szóló benső barátság fűzte össze vele, amely mindenek előtt abban nyert kifejezést, hogy Nándor gróf, mikor 1848 tavaszán Pestre, az egyetemre küldték szülei, oda is magával vitte Bulát, mentornak.

1848. Pest... Zichy Nándor gróf akkor már szép szál fiatal ember volt. Az egyetemen Bula útbaigazítása mellett jogot és filozófiát hallgatott és oly vasszorgalommal feküdt neki tanulmányainak, mintha valamikor csupán diplomája

után kellene megélnie. Emellett azonban elég sűrűn megfordult a főúri körökben is, ahol a kevésszavú, komoly, jó modorú fiatal embert igen megkedvelték. El-ellátogatott az országgyűlés karzatára is s amiket az ottani korszakalkotó tanácskozások folyamán látott és hallott, mély hatással volt rá. Ott látta és hallotta először Deákot és Kossuthot és ő, aki akkor már jól ismerte Széchenyit és iratait, valamint Deák Ferenc tevékenységét, lelkületével, gondoskodásával, még szunnyadozó törekvéseivel inkább a higgadt és reális Deákhoz vonzódott, mint a szenvedélyes és álmodozó Kossuthhoz. És ennélfogva elment Deákkal az április 11-iki törvények szentesítéséig, de nem ment Kossuthtal április 11-ikén túl. Aki késő agg korában szinte párját ritkítóan tüzes agitátornak és népszónoknak bizonyult, az a Zichy Nándor 19 éves korában a higgadtságnak mintaképe volt. Nevelése, tanulmányainak iránya, Pesten szerzett tapasztalatai nem tudták vele megbarátkoztatni az 1848-iki s a közvetlenül előző évek szenvedélyes vad hullámzásait és mozgalmait, az akkori beszédeknek és irásoknak sokszor túlcsapongó hangját. Mérsékelt, szelid lelkületére, vallásosságára a politikai szenvedélyeknek akkor szokásban volt oly erőteljes hangsúlyozása szinte ellenszenvesen hatott. Ő is már akkor izig-vérig magyarnak érezte magát, de ő

már akkor is úgy gondolkodott, hogy a tudáson és akaraterőn, a koronát és nemzetet egybefűző és egyaránt kötelező törvényeken alapuló komoly munkával előbbre lehet és kell is vinni az ország ügyeit, mint huszárosan szilaj előretörtetéssel s az idegeket és akaraterőt bénító szenvedélyeknek felkorbácsolásával.

Ez a magyarázata annak, hogy teljesen, még lelkületében is távol tartotta magát az oly dicsőségesen indult és oly szomorú véget ért 1848—9-iki eseményektől, anélkül azonban, hogy odáig ment volna, mint a hozzá közelebb állók közül egyesek, akik erőnek erejével ellentéteket keresve a dinasztia és a nemzet között, a royalista nemes ember egyoldalú álláspontját fiatalos felhevüléssel és lelkesedéssel kultiválták, akik az 1848-iki eseményekben tisztán forradalmat, destruktiv antimonarchista elemeknek felülkerekedését látták s akik az abszolut királyi hatalom teljes visszaállításáért rajongtak a nemzeti alkotmányos önállóság teljes letörése árán. A fiatal Zichy Nándor egyik szélsőségbe sem esett. Nem ment Kossuth után, de viszont ahol Batthyány Lajost, Széchenyit és Deákot látta, ott nem tartott forradalomtól.

Deákkal utóbb sűrűn érintkezett, benső barátja, párthive és a kiegyezés megalkotásában egyik segítő társa lett. Kossuth Lajossal nem találko-

zott soha ; véleménye Kossuthról és irányzatáról már meg volt 1848-ban, de a nyilvánosság előtt csak egy fél századdal utóbb nyilatkozott erről a még ma is kissé kényes tárgyról. Mikor 1898-ban a szabadelvű lapok az ő nevével hozták kapcsolatba az azóta elhunyt Zimándy Ignác törökbálinti plébánosnak egy Kossuth ellen súlyos támadásokat intéző könyvét, Zichy Nándor igen erélyesen visszautasította azt a feltevést, mintha ő lett volna ezen munka mecenása. 1894 márciusban pedig, mikor Kossuth halála után itthon már javában dult az egyházpolitikai harc, Zichy Nándor ezeket írta a «Katholikus Szemlé»-ben (1894. 246—260 l.) alludálva az 1848-iki hangulatokra, amelyeknek, mint már említve volt, tanujok vala : «Ma, a jelen napok hangulatában másként itélik meg a 48-at, mint akkor lehetett. A birtok felszabadítása, a szolgalmak megszüntetése, amelyek a gazdasági viszonyok fejlődéséből szükségszerűen következtek és amelyek akkor is már és Kossuth nélkül is előkészíttettek, tárgyaltattak, melyek rendezése a küszöbön állott és amelyek a márciusi forradalom által proklamáltattak és oly soká kiszámíthatlan kárunkra rendezetlenül hagyattak ; az alkotmányos jogok kiterjesztése, mely a felszabadított birtok és az egyenjogúság szükségszerű következménye volt ; a népképviselet és miniszteri kormányrendszer, mely az így alakult

helyzetnek megfelelt, de alkotmányunk viszonyaival nem számolt és kivált a pragmatika szankció követelményeivel ki nem egyeztetett: mindezek a következő fejleményeknek létalapot szereztek. Ami a 48-at a 67-től elválasztja, az Kossuth műve volt. Amint ma élünk, az nem a márciusi napok, nem Kossuth Lajos vivmánya, az a kiegyezés, a koronázás eredménye, az a magyar alkotmány és nemzeti lét ama fejlődése, melyet Ferenc József uralkodásának, bölcseségének, mérsékletének, a nemzet iránti szeretetének köszönünk.

Az oknyomozó történet rá fog egykor mind erre mutatni, majd akkor Kossuth érdemei is helyes világításban fognak előtünni. Azonban nemcsak a nemzeti önállóság és szabadság eszméjét fűzik oly elválaszthatatlanul Kossuth nevéhez és személyéhez. A radikalizmus Kossuth nevével üzen hadat a katholikus egyháznak és Kossuth nevével oly politikai irányzatokat táplál, melyek a haza alkotmányát veszélyeztetik. A radikalizmus nem áll meg a kegyeletes megemlékezésnél, az Kossuth nagy tévedéseiből kovácsol magának tőkét.» «Kossuthot eltemettük. Frissen hantolt sírjánál fátyolt borítunk tévedéseire és el akarjuk felejteni azt a megtámadást is, melyet utolsó napjaiban egyházunk ellen intézett. Béke hamvaira!»

Ez a nekrológ lényegében híven tükrözi vissza Zichy Nándor 1848-iki gondolkodását s ép oly hiven mutatja be a kortársait és kora történetét higgadtan, tárgyilagosan megitélő katholikus Zichy Nándort is.

III.

Tanulmányait befejezvén, otthon gazdálkodik. Ujjászervezi a Nádor-csatornát. Szerepe Fejérmegyében. Bizik jobb jövőben.

Az a láz, amely Pest népét e forradalmi napokban elfogta, nem zavarta meg tanulmányaiban a fiatal Zichy Nándort. Mintha már akkor érezte volna, hogy reá még nagy nemzeti misszió vár ez életben, teljesen távol tartotta magát az egyetemi ifjúság mozgalmaitól, visszafojtotta a keserű érzéseket, amelyeket a nemzet és a korona meghasonlásának e szomorú napjai keltettek magyar szivében. És dolgozott. Az a szinte hihetetlen nagy munkaenergia, amely haláláig egyik legfőbb jellemvonása volt, már akkor is lakozott benne. Ez képesítette arra, hogy alig 19 éves korában, 1848 június végén summa cum laude letette a bölcsészeti doktorátust. És Zichy Nándor, mikor ötven évvel utóbb, 1898 július 1-én a budapesti tudományegyetem küldöttsége átnyujtotta neki a díszdoktori oklevelet és mikor Herczegh Mihály rektor joggal így üdvözölhette a jubiláló tudort,

hogy annak nemessége kettős : birja a származás nemességét és mint ernyedetlen munkása a tudománynak, lelkes bajnoka a humanizmusnak, mint igaz hivő és hazafi megszerezte magának azt a másik nemességet is, melytől a birtokost nem foszthatja meg semmi ; és mikor ugyancsak joggal mondhatta ugyanezen alkalommal a díszoklevelet átnyujtó Fröhlich Izidor dékán, hogy Zichy Nándor fényes pályája közepette nem felejtette el teljesen szellemi anyját, amely büszkeséggel tekint most azon fiára, aki válságos időkben szabadon adott kifejezést szabad alkotmányunk helyreállítása szükségességének s ki a vallás isteni erejére támaszkodva férfiasan viselte el az akkori hatalmak haragját : Zichy Nándor, aki azóta a parlamentben és a publicisztikában nagy harcokat vívott a Pázmány-egyetem rekatholizálásáért, ekkor méltán hangsúlyozhatta, hogy ötven évvel azelőtt mégis más volt nemcsak rendszere az egyetemi tanításnak, hanem szelleme is ; akkor talán kevesebbet nyujtott és követelt is az egyetem, de adott valamit, amit ma alig nyujt, amiért épen a Zichy Nándor által megindított akció egyik részeként úgy a tanári testületben, mint az ifjúság köreiben harcok folynak : adott törhetlen hitet, önfeláldozó hazaszeretet, nem csüggedő munkakedvet és lelkesedést a tudományok iránt. Megadta a nyugalom bölcsészetét, mely a tiszta

öntudatban gyökerezik s ez az öntudat kárpótolja — úgymond — őt is mindenkor. Legszebben mégis azzal a rövidke mondattal fejezte ki háláját az 1848-iki egyetem szelleme iránt, mellyel Bogisich Mihály püspöknek, aki budai Szent-Vince-egylet küldöttsége élén üdvözölte őt doktori jubileuma alkalmából, válaszolt: «Az igaz hit a legszebb doktorátus» . . .

Pestről még ugyanezen esztendőben Bécsbe ment, ahol az egyetemen osztrák jogi tanulmányokkal egészítette ki ismereteit. Szülei ekkor azt tervezték, hogy néhány évre, részben tanulmányai kibővítésére, részben pedig azért, hogy ne lássa itthon azt a halálos szomorúságot, amely Világos és az októberi rémes napok után a nemzetre és az országra borult, külföldre menjen. A diplomáciai pályára is gondoltak, de előre informáltatván magukat Bécsben, azt a jellemző felvilágosítást kapták, hogy magyar embert erre a pályára «elvből» nem alkalmaz az osztrák kormány. Pedig talán egészen más irányba terelődött volna Zichy Nándor közpályája, ha a bécsi hatalmasságok nem olyan kicsinyesen rövidlátók.

Igy hát Bécsből egyenesen a szülői házba tért vissza az élet küzdelmeire immár ismeretek dolgában is felszerelt Zichy Nándor. De otthon sem ismerte a tétlenséget. Huszonkétéves volt még csak, mikor édes atyja rábizta nagyterjedelmű

birtokainak kezelését. Ez kétszeresen is hasznos foglalkozás volt rá nézve. A szakadatlan munka egyrészt nem engedett neki időt és alkalmat az ország és a nép végtelen szomorú gazdasági és politikai helyzete fölötti meddő bánkódásra, másrészt pedig bő alkalmat nyujtott neki azon kiváló gazdasági és közgazdasági érzék fejlesztésére, amely egyik vele született tulajdonsága volt és amely utóbb e téren is úttörővé, elismert tekintéllyé avatta. Szorgalmasan foglalkozott ezekben az években a mezőgazdasággal és juhtenyésztéssel (amiben európaszerte elismert szaktekintély lett). Fejérmegye déli felében, a nagylángi uradalom terén nagy baj volt akkortájt az állóvizek, a talajvizes területek sokasága, ami úgy a földmivelést, mint az állattenyésztést roppantúl megnehezítette. A fiatal Zichy Nándor nagy energiával és sikerrel látott hozzá e baj szanálásához. Alaposan tanulmányozta a vízlecsapolás és rétöntözés irodalmát, majd kiment Belgiumba és Hollandiába, ott a helyszinén tanulmányozni e két országnak e téren már akkor mintaszerű alkotásait és intézményeit, haza érkezve pedig oly sikeres agitációt indított a megye birtokosai körében a baj korlátozása s lehető megszüntetése érdekében, hogy az 1810-ben alakult Nádor-csatornatársulat ujjáalakult és roppant nagy tevékenységet fejtett ki, úgy hogy Fejér-, Somogy- és Tolna-

megyékben rohamos lendületnek indult az új nagy művelhető területekkel gyarapodott mezőgazdaság. A társulatnak mindjárt ujjáalakításakor, 1857 őszén a 28 éves Zichy Nándor lett az elnöke, aki aztán ettől az időtől fogva későbbi sokoldalú közéleti elfoglaltsága mellett is állandó és ernyedetlen buzgalommal vezette a társulatot. A társulat monografiáját 1896-ban adta ki ifj. gróf Zichy János, szakszerű története megirásának előmunkálatai most vannak folyamatban. Itt csak egészen röviden említjük, hogy Zichy Nándor gondos vezetése alatt ez a társulat az elsőrangú ilynemű hazai társulattá fejlődött. Levezető és rétöntöző csatornáinak hossza az ő elnöksége alatt megtízszereződött. 1883 október havában ujabb, modernebb alapokra fektette, jóformán teljesen átalakította a hires József palatinus nevét viselő áldásos társulatot, amely 1907. december 19-én díszülésen méltán ünnepelhette Zichy Nándor 50 éves társulati elnökségét. Ez alkalommal Darányi Ignác, az akkori földmívelésügyi miniszter, aki maga is kitünő gazda lévén, mindenkor a legnagyobb elismeréssel adózott Zichy Nándornak a hazai mező- és közgazdaság körül szerzett érdemeinek, joggal úgy aposztrofálhatta Zichy Nándort, mint aki egy félszázadon keresztül «a nemes buzgalom egész hevével és soha nem csökkenő érdeklődéssel fáradhatatlan és gondos tevé-

kenységet szentelt a társulat ügyének s aki eredményekben és sikerekben gazdag ezzel a működésével a társulat érdekeltségét örök hálára kötelezi.» Utóbb, 1911-ben még azzal is adott kifejezést hálájának a társulat, hogy örökös díszelnökévé választotta meg Zichy Nándort.

Ugyancsak ebben az időben s nagyrészben az ő agitációja folytán alakult meg a Fejérmegyei Gazdasági Egyesület s oly nagy volt már akkor a fiatal gróf népszerűsége az egész vármegyében, hogy az alakuló közgyűlésen egyhangulag őt választották meg az új egylet elnökévé. Zichy Nándornak kettős célja volt az egyesülettel. Fejleszteni akarta a megye őstermelésének összes ágait s emellett társadalmi centrumot akart teremteni, amelyben a nemzet sanyargattatásának e szomorú érájában a megye társadalma, urak és nép egyaránt jobban összeforrhasson, hogy a számos összejövetelek és az egyesületi élettel járó másnemű érintkezés útján bátoritsák egymást az emberek, elpanaszolhassák egymásnak bajaikat és erőt és reményt gyüjthessenek az elmaradhatatlan jobb jövőre.

Mert Zichy Nándor rendületlenül bizott ebben a jobb jövőben. Mély vallásossága sziklabázisán nyugvó hazafiságának tüzét állandóan élesztette az a bátorító szózat, amelyet installációja alkalmával, 1850 január 6-án Scitovszky hercegprimás

intézett a nemzethez s amelytől «a hazában szenvedő szivek megkönnyebbültek». Biztató reményt merített 1853-ban, mikor a Kossuth által Orsova mellett elásott szent koronát megtalálták és Bécsbe vitele után, szeptember 20-án ünnepélyesen visszavitték Budára. Abban a bandériumban, amely a magyar alkotmányos nemzeti királyság ez ősi palládiumát az ország határról, Pozsonytól visszakisérte Budavárába, ő is részt vett s az az áhitat és lelkesedés, amellyel ezt a menetet útközben az egyszerű köznéptől a főúri osztályig az egész nemzet fogadta, mélyen megrendítette őt és hatalmasan fokozta a szentkoronához már akkor fűzött azt a rendületlen bizalmát, hogy «lesz még egyszer ünnep a világon». Neki ez a menet nem látványosság és üres tüntetés volt amint azt 54 évvel utóbb, I. Ferenc József megkoronáztatásának negyvenedik évfordulója alkalmából igen találóan kifejtette; ő már akkor nem a debreceni csonka országgyűlés köztársasági határozatában látta Magyarország jövőjét, őt már akkor, 24 éves korában, az a meggyőződés hatotta volt át, hogy Magyarország nem lehet más, mint «a szent korona alatt összefoglalt birodalom, keresztény ország jogtörténeti alapon». «Hazánk földje — úgymond 1907 június 8-iki cikkében — rejtette magában a szent koronát, a világ tagadta a magyar jogállamot, a nemzeti-

ségeket kijátszották ellenünk és amikor a szent koronát végigvitték az országon, a magyar föld népei azonnal áhitattal sereglettek köréje. A magyar állam, a magyar szent korona, a magyar király egy. Gondviselésszerű ez és tagadhatatlan. Ezt érezzük és tudjuk mi, akik az utolsó bandériumokat Győr és Pozsony felé vonulni láttuk, kik átéltük a 48-iki átalakulást követő eseményeket».

Megyéje nagy szülöttjének, Vörösmartynak, a haza sorsa fölötti bánatát, de a bánat közepett is erős reményét talán senki sem érezte át jobban, mint Zichy Nándor. A nemzet tüntetésében, amely Vörösmarty halála után abban nyilvánult, hogy a «vén cigány» költője családja részére országos gyüjtést indított, tevékeny részt vett. Ebben az időben az akadémia csak lopva tarthatván üléseit, a még fiatal és szerény keretekben mozgó Szent-István-Társulat volt az ország szellemi életének centruma, egyetlen tevékeny tényezője s a fiatal Zichy Nándort büszke bizalommal töltötte el ennek láttára az a tudat, hogy a katholikus szellem Magyarországon egy a nemzeti szellemmel. Megerősítette ebben a fejérmegyei főúri társaság akkori vezére, az áldott emlékű gróf Cziráky János, akinek éles szeme hamar felfedezte Zichy Nándor nagyrahivatottságát s aki atyai barátságával tüntetve ki a fiatal

mágnást, annak útját úgy a megyei életben, mint gazdasági és társadalmi tevékenységében buzgón és sikeresen egyengette.

Igy lett Zichy Nándor, aki időközben, 1854-ben a kamarási méltóságot nyerte, egyre ismertebb és népszerűbb úgy a megyében, mint Pesten a Nemzeti Kaszinóban. Pedig a polgári értelemben vett társadalmi életben nem igen vett részt. Már akkor, nőtlen korában is puritán életet élt. Nem kártyázott, kerülte a puszta mulatságokat célzó összejöveteleket, Pestre ritkán ment s a megye főúri kastélyaiban is csak akkor mutatta magát, ha megyei vagy más közügyek odahivták. A gazdaság, tanulmányai, a közügy foglalták le minden idejét. Ha más dolga nem volt, pénzügyi, egyáltalán közgazdasági munkákat, de filozófiai műveket is olvasott, szorgalmasan olvasta Széchenyi István munkáit, akinek tragikus sorsa, majd halála mélyen megrendítette, akiben a nagy gazdasági és társadalmi reformátor és hazafi mellett a jó keresztényt is tisztelte s akit évtizedekkel utóbb is, a kapuvári népgyűlésen (1908 szept. 8.) követendő példaképül állított a nép elé.

IV.

Az októberi diploma. Zichy Nándor Fejérmegye első alispánja lesz. Erős nemzeti érzése. Deák Ferenc pártjára áll.

A «jobb kor hajnala», amelyet az egész nemzettel együtt Zichy Nándor is bizalommal várt, elérkezett. Az 1850—60 közti bürokratikus uralom lejárta magát. A Bach-rendszer, noha a Metternich- és Schwarzenberg-féle rendszerhez hasonlítva, legalább látszat szerint, határozott javításnak tünt fel, német hivatalnokvilágával, a megyei ősi magyar szervezeteknek teljes figyelmen kívül hagyásával még mindig messze állott a magyar jogfolytonossági állásponttól. A bécsi minisztérium nem kellett még a «legaulikusabb» magyaroknak sem. Bach (1859 aug. 21.) megbukott. Akkor Scitovszky hercegprimás kezdeményezésére összeültek a volt konzervativ párt főemberei, báró Sennyey Pál, Mailáth György, gróf Szécsen Antal, gróf Cziráky János és mások és megszerkesztették azt a hires peticiót, amelyben az alkotmány lyreállítását kérték a császártól, legalább an-

nak 1847 előtti alakjában. A peticiót az ország szine-java irta alá, de a bécsi államférfiak még ezt a Deák-féle jogfolytonosság mögött is elmaradó kivánságot is sokalták és megfenyegették a magyar urakat: vigyázzanak, nehogy ez a «forradalmi és felségsértő» irat a császár szeme elé kerüljön, mert máris a fejükkel játszanak... De a magyar urak nem ijedtek meg. Jött 1860-ban Schmerling és vele a Central-parlamentnek, épen napjainkban Bécsben ismét kisértő eszméje, de jött még Schmerling kinevezése előtt az október 20-iki diploma, amelyet a konzervativek fáradozásaik gyümölcseül tekintettek, mert mégis némi jogalapot látszott nyujtani az ősi alkotmány visszavivására. Sennyey ekkor ezen az alapon vállalta el a budai helytartótanács alelnöki állását.

Hanem azért az októberi diploma mégsem elégítette ki a nemzet akkori többségét; nem elégítette ki az ötvenes éveket teljes passzivitásban töltött Deák Ferencet s még kevésbbé elégítette ki azt a szélsőbaloldali irányzatot, amelynek élére már akkor erősen törtetett Tisza Kálmán. De általánosságban a diplomában foglalt legnagyobb tény, az abszolutizmusnak a Habsburg-jogar alatt álló összes országokra való lemondása, az alkotmányosság elvének elismerése és az a körülmény, hogy a diplomában foglalt

ezen kétségtelen haladás és vívmány egyenesen és személyesen I. Ferenc Józsefnek volt tulajdonítható, aki akkor éjjeli, nappali fáradhatatlan tanácskozmányokban s magyar vezérférfiak véleményének meghallgatása után érlelte meg magában a nagy elhatározást, hogy a félreismert, félreértett és rendszeresen megrágalmazott magyar nemzetet bizalma által bizalomra ébressze, továbbá báró Vay Miklósnak főkancellárrá, Szögyény Lászlónak másodkancellárrá történt kinevezése s végül a magyar országgyűlés és a régi megyei szervezet visszaállítása a diploma által : mindez mégis nagy haladást mutatott és élénk örömet keltett országszerte. Fejérmegyében is, amelynek főispánjává gróf Cziráky János neveztetett ki, aki már az első megyei közgyűlést megelőzött előértekezleten kijelentette, hogy ő az 1848-iki törvények alapján foglalja el a főispáni széket.

Ekkor kezdődött Zichy Nándor tulajdonképeni közéleti szereplése. A megye első közgyűlése (1860 dec. 19.) ünnepélyesen beiktatván gróf Cziráky János főispánt, Salamon Lajost választotta meg alispánná s ugyane közgyűlésen az új főispán Zichy Nándort tiszteletbeli főjegyzővé, öccsét, Jánost pedig aljegyzővé nevezte ki a főispán. A másnapi folytatólagos közgyűlésen beválasztatott abba a bizottságba, amelynek Boross Mihály másodalispán elnöklete alatt dolga volt

pénzt teremteni elő a megyei kiadások, nevezetesen a tisztviselői fizetések fedezésére; minthogy pedig akkor országgyűlésileg megszavazott költségvetés még nem volt s ennélfogva adót kivetni és behajtani még nem lehetett, pénz pedig sürgősen kellett, Boross felhatalmazást nyert, hogy az elvitázhatatlan kiadások fedezésére a takarékpénztárból gróf Cziráky János és Zichy Nándor kezessége mellett pénzt vehessen fel. Ami meg is történt. Ime első nyilvános bizonyítéka annak, hogy a már atyja vezetése alatt a pénz és vagyon értékének ismeréséhez és szigorú gazdálkodási elvekhez szokott Zichy Nándor, valahányszor közügyről volt szó, áldozatkészségében nem ismert határt.

Salamon első alispánt a vaáli kerület időközben országgyűlési képviselővé választotta. Közgazdasági szereplése, szerény, de férfiasan határozott és biztos s amellett egyénisége iránt is rokonszenvet és bizalmat keltő fellépése ekkorra már annyira népszerűvé tette az egész vármegyében Zichy Nándor nevét, hogy mikor Salamon helyének betöltése került szóba, talán fölösleges is volt Cziráky János ajánlása: az egész vármegye egyértelműleg Zichy Nándor nevét hangoztatta. Cziráky mikor megcsinálta a fejérmegyei restaurációt, talán felfelé békülékenységet akart mutatni s ezért nem akarta, hogy szélsőbaloldali

ember legyen a megye első alispánja, hogy tehát ebből a politikai okból is eshetett választása Zichy Nándora, a gazdag mágnásra s már akkor megyeszerte népszerű férfiúra.

Fejérmegye e korszakának történetét érdekesen írta meg az akkori másodalispán, Boross Mihály («Fejérmegye 1861-ben.» Székesfejérvár, 1885.) Boross atyja 1848 előtt Zichy Nándor atyjának jobbágya volt; ez a földhöz ragadt jobbágy hála gróf Zichy György valóban atyai gondoskodásának, úgy neveltethette fiát, hogy az már 1848-ban másodalispánja lett Fejérmegyének. A fiú — aki mellesleg megjegyezve, a kilencvenes évek egyik legkiválóbb szinészének, Boross Endrének atyja — sohasem felejtette el a Zichy-családtól nyert jótéteményeket, de viszont Zichy Nándor se nézte Borossban soha atyja volt jobbágyának fiát s erről maga Boross említett munkájában elmond egy Zichy Nándor nemes jellemét és minden póztól mentes igazi magyar demokratikus gondolkodását plasztikusan jellemző esetet. Salamon első alispánnak országgyűlési képviselővé való megválasztása már biztos lévén, egy törpe töredéktől eltekintve, a megye közönségének óriási többsége gróf Cziráky főispánnal együtt Zichy Nándort óhajtotta beleültetni az első alispáni székbe. Meg is kinálta vele maga gróf Cziráky János, de Zichy Nándor első izben nem fogadta

el a jelöltséget. Látva azonban a mellette nyilatkozó közhangulatot, gondolkodóba esett. Meglátogatta Székesfejérvárott Boross másodalispánt, aki, beszélgetés közben az első alispánság betöltése jövén szóba, felkérte a fiatal grófot, hogy vállalja ezt az állást, mert ő, Boross, is úgy kívánja.

— És ha elvállalom, szolgál alispán úr velem, mint másod alispán és nem lát abban magára nézve sértést, ha engem választanak első alispánnak? — kérdezte Zichy Nándor.

— Épen nem, sőt egyedüli óhajtásom, — felelte Boross.

— Akkor elvállalom, ha megválasztanak — mondta erre Zichy Nándor és örömmel rázta meg Boross kezét.

Midőn néhány nappal utóbb gróf Cziráky János, akit Boross erről azonnal értesített, azt kérdezte Zichy Nándortól, hogy az ő szavára miért utasította vissza az első alispánságot, ez így válaszolt:

— Mint másodalispánnak, Borossnak van legtöbb igénye az első alispánságra, ti nem kérdeztétek meg őt, én tehát nem tolakodhattam elibe, de most, miután szavát birom, hogy megválasztásomban nem lát magára nézve mellőztetést: elfogadom.

Ily előzmények után ült össze 1861 március 23-án Fejérmegye rendkívüli közgyűlése óriási

közönség jelenlétében. Salamon Lajos első alispán elbúcsuzván a megye közönségétől, nyomban rá felharsant Zichy Nándor neve s hosszantartó riadalom után gróf Cziráky János főispán Zichy Nándort proklamálta első alispánnak, aki azonnal elfoglalván székét, lelkes szavakkal üdvözölte a közönséget. A zajos éljenzés lecsillapulván, Boross másodalispán üdvözölte az új első alispánt. «Büszke lehet — úgymond — Fejérmegye, hogy oly férfiút nyert meg első alispánul, aki fiatal évei dacára, máris szép nevet vívott ki magának a közgazdászat terén ; büszke lehet a gróf, hogy érdemeit oly szép s művelt megye jutalmazta meg első hivatalával, de legbüszkébb vagyok én, mert ma az 1848-iki törvények szent igéit láttam megtestesülni. 1848 előtt első alispán úr atyja földesura volt azon községnek, melyben én születtem s atyám jobbágya volt a grófnak és most a volt földesúr s volt jobbágy fiai ülnek Fejérmegye alispáni székeiben. Azért vagyok tehát legbüszkébb, mert az 1848-iki törvények által hirdetett szabadság, egyenlőség és testvériség magasztos elveit ma láttam a szó teljes értelmében megvalósulni . . .» Gróf Cziráky János erre meghatottan felállott, egymásba tette Zichy Nándor és Boross Mihály kezeit e szavakkal : «Legyetek testvérek !»

Zichy Nándor igen komolyan vette alispáni

hivatalát. Nem hanyagolta ugyan el akkor sem a családi birtokok kezelését, de legtöbb idejét mégis Székesfejérvárott töltötte s ott a Zichy-családnak a mai Kossuth-utcában levő régi palotájában lakván, minden nap eljárt hivatalába, a megyeházára, ahol bizony sok bajjal kellett megküzdenie ebben a már nem egészen abszolutisztikus, de még nem egészen alkotmányos időben. Az április 6-ikára összehívott országgyűlés még nem volt együtt. Alkotmányos adókivetés és ujoncmegajánlás még nem volt, de a budai helytartóság csak követelte mind a kettőt, pénzt és katonát, ami országszerte, kivált a magyar vármegyékben szenvedelmes ellentállást szült. Fejérmegyében is, ahol a megyei hatóságok konokul megtagadták az adókivetést és behajtást és az újoncok szállítását. A helytartótanács erre kemény leiratot intézett a vármegyéhez, tudatván egyszersmind a «renitens» megyével, hogy nevezetesen az adó kivetését és behajtását közvetlenül a cs. kir. kerületi pénzügyigazgatóságra bizta, amely a nyert utasítások végrehajtásában szükség esetén katonai karhatalmat is alkalmazhat. A pénzügyigazgatóság Bicskén kezdte meg munkáját május 5-én. A főszolgabiró, Zuber József, kereken megtagadta az engedelmességet, mire a pénzügyigazgató nolens-volens katonaságot rekvirált. Erre a járás megyei tisztviselői adóköny-

veiket, hogy a katonaság ezeket erőszakkal el ne vehesse tőlük, beküldték a megyei levéltárba. Ez nagy eset volt és erős próbára tette a megye vezetőit. Zichy Nándor, az első alispán percig sem habozott. Mikor azt jelentették neki, hogy a bicskei járásban a katonaság erőszakot akar alkalmazni, nyiltan és bátran a főszolgabiró oldalára állott és oly erélyes hangú átíratot intézett a pénzügyigazgatósághoz és feliratot a helytartósághoz, hogy végre is ő maradt a győztes: a katonaság két hét mulva, miután mint a sáskahad garázdálkodott és a lakosságtól nem kapván eledelt, például Mány községben még a házak tetején levő nádat és a kerítéseken zöldelő mohát is leszedte (Boross Mihály füzete), elvonult. Zichy Nándor ezen fellépése még inkább növelte népszerűségét a megyében, de kellemetlen hatást keltett — nem a budai helytartóságnál, hanem a katonai körökben, ahol talán ekkor kezdték azt a csodálatos mesét terjesztgetni, hogy Zichy Nándor «rebellis».

Zichy Nándor alispánsága nem sokáig tartott. Az 1861-iki alkotmányos állapotok hamar véget értek. De rövid hivataloskodása alatt is sok üdvöset alkotott, vagy legalább is kezdeményezett Zichy Nándor Boross másodalispán hűséges támogatásával. Az 1857-ben részben leégett vármegyeháza tágas udvarát a saját uradalmaiból

való fákkal ültette be; megkezdte a telekkönyvi intézmény rendezését a megye területén és kiváló gondoskodása tárgya volt a népnevelés ügye is. Elrendelte a vasárnapi iskolák felállítását, a községeknek a másodalispán útján szigorúan meghagyta, hogy faiskolákról gondoskodjanak; intézkedett, hogy az iskolai könyvek ne Bécsben, hanem itthon nyomassanak; jó tanulók számára jutalmakat tűzött ki s megkereste a tudományos akadémiát, a gazdasági egyesületet és főképen a Szent-István-Társulatot, hogy kiadványaikból adakozzanak a megye iskolás gyermekei és népe számára; magángyüjtést is indított ugyane célból. A megyét tankerületekre osztotta s egyiknek elnökévé ő maga választatott. Megkezdte a cigányügy rendezését is, de e tekintetben nem sokkal többre ment, mint évekkel utóbb követője e téren: néhai József főherceg. Ámde közigazgatási tevékenységét érezhetően zavarták az országos politikai megrázkódtatások, többek között májusban gróf Teleki László öngyilkosságának hire is. Nagy zavart keltett a vármegyében ugyanakkor az április 6-án megnyitott országgyűlés felirati és határozati pártjainak elkeseredett harca. Gróf Cziráky János főispán és Zichy Nándor Deák felirata mellett foglaltak állást, aminek Zichy Nándor a június 3-iki közgyűlésen bátran kifejezést adott igen szép és higgadt beszédben, előadván,

hogy Deák Ferenc azon nagy férfiak közé tartozik, aminőket Isten csak jó kedvében ad a nemzeteknek; aki mindig a haza jogaiért küzdők vezére volt és most is ott áll legelől az alig valahogyan helyreállított alkotmánynak újból megfenyegetett sáncain; indítványozza tehát, hogy a megye Deáknak nehéz küzdelme közepette mintegy buzdításul és hálául bizalmat szavazzon. Sajnos, a szélső balnak Tisza Kálmán által egyre ujabb lángokra szított szelleme már akkor túlerős volt Fejérmegyében. A megye belső igazgatása dolgában az egész vármegye mint egy ember állott Zichy Nándor mögött, de az országos politika dolgában a nagy többség ellene foglalt állást. Mintegy negyvenen szólaltak fel Zichy Nándor indítványa ellen (a szintén határozati párti Boross másodalispán kollegialitásból hallgatott) s a nagy többség végre is elismerte ugyan Deák nagy érdemeit, de Zichy Nándor indítványát nem fogadta el.

Nagy zavart keltett a megyeházán, hogy a császári törvényszékek az október diploma folyományaként forma szerint feloszlattattak ugyan, de azért titokban tovább működtek és hogy Eötvös Józsefnek (nem tévesztendő össze báró Eötvös Józseffel), a császári főtörvényszék helyettes elnökének, 1861-ben hétszemélynöknek több, a székesfejérvári császári törvényszékhez intézett levele tévedésből a megyei törvényszékhez jutott;

egyik levélben Eötvös oda utasítja a császári törvényszék helyettes elnökét, Suhajda Jánost, hogy csak továbbra is működjék titkon s kivált a császári közjegyzők hatáskörét megszoríttatni ne engedje. Ez a levél valósággal megdöbbentette az alkotmányosság terén is egyenes gondolkodású Zichy Nándort, a felháborodott megye pedig azonnal felírt gróf Apponyi György országbiróhoz, hogy ezen törvénytelen és alattomos, ő Felsége intencióival is ellenkező üzelemnek elejét vegye. Ugyanezen a gyűlésen június 30-án visszautasította a megye közönsége a budai helytartótanácstól elárúsitás végett küldött nagy csomag Bach-rendszeri tankönyvet és utasította a községeket, hogy a helytartótanácstól ne fogadjanak el semmit. Hasonló fogadtatásban részesültek a július 2-iki közgyűlésen a helytartótanács felhivásai a megyéhez, hogy az terjessze fel költségvetését és hogy magát a megyében tartózkodó idegenekre nézve a helytartótanácsi utasításhoz tartsa. A megye egyszerűen tudomásul vette mindkét leiratot, kimondván, hogy önkormányzati jogánál fogva törvény ellenére fennálló hatóságnak felelősséggel nem tartozik, tőle utasításokat nem fogad el. Míg a vármegye így dacolt és minden felsőbb hatóságot törvényellenesnek tartva, leiratait elintézetlenül félretette, azalatt az országgyűlési viták mind élesebbekké váltak. Deáknak

július 5-én csak három szótöbbséggel elfogadott feliratára július 21-én visszautasító császári válasz érkezett. Deák erre második hires feliratát terjesztette be s mire a képviselőház és a főrendiház augusztus 8-án ezt is elfogadta, a vármegyék, köztük Fejérmegye is, izzó hangú feliratokban a tiszta alkotmányosság mellett való kitartásra buzdították a törvényhozást. Fejérmegye augusztus 5-iki közgyűlésén gróf Cziráky János főispán honfiúi fájdalommal konstatálta, hogy a politikai láthatárra egyre vészesebb felhők borulnak ; e beszéd hatása alatt báró Miske Imre indítványára bizalmi iratot intézett a megye az országgyűléshez. Hiába való volt minden felbuzdítás ; már hónapokkal előbb teljesen elrontotta, legalább egyelőre Magyarország alkotmányos uton való s a Deák-féle jogfolytonosságnak megfelelő pacifikálása művét a február 26-iki hires patens, amely megerősítette ugyan az októberi diplomát, de egyúttal a fődologban a Centralparlament felállítása, tehát az 1849 február 4-iki úgynevezett «birodalmi alkotmány» visszaállítása által egy csapással romba döntötte az országnak saját önálló alkotmánya helyreállításába vetett reményét. A magyar országgyűlés határozottan vonakodott belemenni, képviselőket küldeni a «verstärkter Reichsrat»-ba, a Gesamtmonarchieba való bekebelezés elleni tiltakozásának gyönyörű s örökké emlékezetes kifejezői

Deák feliratai. De az országgyűlés vonakodása nem segített a helyzeten. Ellenkezőleg megingatta a konzervativ magyar főurakból álló kormányt: báró Vay Miklós és Szögyény-Marich László kancellárok júliusban lemondtak, lemondott gróf Szécsen Antal miniszter is és gróf Forgách Antal neveztetvén ki kancellárrá, az országgyűlés augusztus 22-én előtte való nap kelt császári leirattal feloszlattatott. Ez volt a válasz Deák második feliratának augusztus 21-én történt felterjesztésére. November 5-én Forgách kihirdette a Magyarországon katonai provizóriumot statuáló császári kéziratot s ugyanazon a napon neveztetett ki gróf Pálffy Móric Magyarország helytartójává: az egyetlen vigasztaló jelenség e zord időkben, mert pártkülönbség nélkül minden komoly magyar ember tudta és honorálta is, hogy az «aulikus» hirben álló Pálffy általa is csak ideiglenesnek tekintett állásában minden erővel az alkotmányos állapot mielőbbi visszaállításán fáradozik.

Fejermegye nagy izgalmakon ment ebben az időben keresztül. A megye vezérei, gróf Cziráky János főispán és gróf Zichy Nándor marcangoló lelki fájdalommal nézték, hogy egy szerencsétlen kormányrendszer, az összbirodalmi eszme, a magyar állami önállóság ősi jogainak semmibevevése minő mesterséges és tapintatlan eszközök-

kel iparkodik mennél távolabb taszítani a koronától a függetlenségi érzése mellett királyhű magyar nemzetet s azt az országos alkotmány elkobzása után önállósága utolsó mentsvárából, a megyéből is kiszorítani — és a nemzet mellé állottak : a központi választmánnyal együtt támogatásukról biztosították a bekövetkezendő nemzeti ellentállásban, a közszolgálmányok megtagadásában a megye tisztikarát. Zichy Nándornak ekkor nagy erkölcsi elégtétele lőn. A vármegye szélbali többsége, élén Salamon Lajos és Madarász József képviselőkkel, a megye közgyűlésén szóvá tevén az országgyűlés feloszlatását, fenntartás nélkül a legnagyobb elismeréssel adóztak a képviselőházban tanusított magatartásáért Deák Ferencnek, akinek számára pedig Zichy Nándor még csak néhány héttel előbb sikertelenül bizalmat indítványozott volt. Czirákynak is bizalmát és háláját nyilvánította ugyanez a közgyűlés, amely aztán egybeforrván, felirati és határozati párt, tisztikar és közönség, elfogadta Boross alispán indítványát, mely szerint a tisztikar fizetése egy részéről a törvénytelen adószedés idejére lemond. Szeptember végén Forgách kancellár be tiltotta a megyei bizottmány (amint akkor nevezték) üléseit azzal a fenyegetéssel, hogy engedetlenség esetében katonai karhatalommal kergetteti szét az ülésezőket. Most már drámai gyorsasággal

követték egymást Fejérmegye rövid alkotmányos életének végfejleményei. A központi választmány még egy utolsó rendkívüli ülésben Zichy Nándorra és tiszttársaira bizta a vármegyét. A tisztikar még négy-öt hétig vergődött, küzdve a felülről jövő alkotmányellenes rendeletekkel s mikor működési tere egyre szűkebb korlátok közé szorult, mikor a tényleg kirendelt katonai karhatalom megszállotta a megyeházát, a járásokban s községekben a birák, jegyzők és esküdtek lakásait és még a büntető igazságszolgáltatásba is beavatkozott és kedve szerint osztályozta a rabokat: a tisztikar belefáradva a jogtalan zaklatásba s ettől a megye lakosságát is meg akarván kimélni, november 7-én a megyeház kistermében még egy utolsó ülést tartott, amelynek Zichy Nándor első alispán elnöklése alatt egyetlen tárgya a tisztikar lemondása volt. «Midőn legjavában — írja már említett füzetében Boross Mihály — folytak a lemondó okmányon az aláirások, kiszólítottak a teremből s egy császári kapitány várt a folyosón tizenkét szuronyos közvitézzel: bizottmányi ülést tartunk-e, mert azon esetben tudtomra adja, hogy oszoljunk szét, mert nem engedelmeskedés esetében kénytelen lesz karhatalommal szétűzni.

«Nem bizottmányi ülés ez, hanem a tisztikar tart tanácskozmányt, melyből lemondását küldi

meg a főispánnak» — felelém. Becsületszavamra fogadom ? «Becsületszavamra.» Ezzel kivont kardjával szalutált s eltávozott. Igy karhatalom beavatkozása nélkül hagytuk el a megyeházát, árván hagyván az általunk annyira kedvelt Fejérmegyét. A lemondási okirat átnyujtásával én bizattam meg. Könny csillogott a nemes férfiú (gróf Cziráky János) szemében, midőn átolvasta s iróasztalára letette. «Hívja meg nevemben volt tiszttársaimat egy barátságos ebédre s tudassa velem eleve megérkezésük napját, hadd lássam még egyszer egy koszorúban azokat, akik oly kellemessé tették küzdelmes hivataloskodásomat» így szólott, midőn elváltunk. November vége felé csakugyan megjelent az egész tisztikar a lovasberényi kastélyban s érzékeny pohárköszöntések között költöttük el a gazdag ebédet. 1862 május havában ismét összegyültünk a lovasberényi kastélyban és díszes albumot nyujtottunk át, melyet én tartottam ölemben, míg gróf Zichy Nándor remek beszéddel üdvözölte Czirákyt. A kastély előtt álló százados tölgy alatt megreggelizve az erdőben levő vadászlakhoz rándultunk ki ebédre. Itt elváltak utaink . . . .»

Ez volt, így végződött Zichy Nándor első szereplése a politikai életben. Ez volt későbbi irányának s közéletének tűzpróbája. Megállotta. Mert nem sokkal utóbb megkinálta őt Forgách

kancellár Fejérmegye adminisztrátori állásával, de ő ezt határozottan visszautasította. Ahol ünnepelt alkotmányos alispán volt, ott nem akart és gondolkodásánál fogva nem is tudott az alkotmányos Cziráky János alkotmányellenes utóda lenni.

V.

Házassága, példás házasélete, gyermekei, unokái. Puritán életmódja. Munkaszeretete. Mint gazda és kegyúr.

Zichy Nándor ekkor már nős volt. 1860 tavaszán családi és gazdasági ügyekben többször megfordult közeli rokonának, gróf Zichy Edmundnak szentmihályi birtokán (Edmund gróf, a Zichy-család szentmihályi vonalának alapítója 1811—1894-ig élt s élete legnagyobb részét Bécsben töltötte, ahol távol a politikától, művészeti tanulmányokkal foglalkozott és igen becses műgyüjteményt hagyott hátra) s ez alkalommal megismerkedett annak nálánál tíz évvel fiatalabb leányával, Livia grófnővel, akinek már ugyanezen év június 22-én örök hűséget esküdött a szentmihályi kastély kápolnájában. Egy félszázadon túl terjedő, folyton tartó valóságos idill kezdődött ezzel a szent aktussal. A fiatalokat nem csupán az egyforma társadalmi állás, vagyon és műveltség hozta össze, hanem elsősorban a legideálisabb egyéni vonzalom. Ez egyesítette egy egész hosszú életre. A daliás megjelenésű, gondolkodásában és csele-

kedeteiben komoly Zichy Nándorhoz pompásan illett a bájos, nagyműveltségű, nyugodt és mégis víg kedélyű, szerencsés humorral megáldott Zichy Livia s a fiatalok a szívből fakadó s a cselekedetek szakadatlan sorozatában nyilvánuló vallásosságban egybe olvadtak. Kivált napjainkban akárhány közéleti szereplőt látunk, akiknek magán- és családi életük megdöbbentő, szinte visszataszító kontrasztban áll közszereplésükkel, akik a fórumon a «minden állam támasza, talpköve a tiszta erkölcs» vizét prédikálják, akiknek laszciv felfogása szerint a vallásosan tiszta magánélet csak a «korlátolt» köznépnek való s akik magán- és családi életükben a minden isteni és emberi törvényt lenéző, úgynevezett szabad «kulturélet» mámorító borát isszák. Nos, Zichy Nándor magán- és családi élete mindenkor a legharmonikusabban hozzásimult közszerepléséhez. Házassága a legeszményibb katholikus házasság volt. Amit a tekintetben gyermek- és ifjúkorában a szülői háznál látott és tapasztalt, azt, családot alapítván, maga is követte s ha hosszú évtízedekkel utóbb, különösen az egyházpolitikai harcoktól kezdve valakinek meg volt a legteljesebb erkölcsi jogcíme a törvényhozás termében s a király szine előtt, a sajtóban és gyűlésekben egy apostol meggyőződésével, hevével és ékesszólásával dicsőíteni és megvédeni a keresztény házasság szentségét, a

családi élet tisztaságát, hát ő neki megvolt. Amit édesanyja e tekintetben belénevelt, azt neje megerősítette benne; abban a katholikus szellemben, amelybe édesanyja terelte, úgy a családi, mint a közéletben neje volt a leghűségesebb, kongenialis segítőtársa.

Frigyöket hét gyermekkel áldotta meg az Isten, akik közül a második 1864 elején, egész kicsi korában, a szülők nagy szomorúságára, meghalt. Annál nagyobb örömet okoztak nekik az életben maradottak, akiket ép oly gondos katholikus és magyar nevelésben részesítettek, aminőben ők részesültek a szülői háznál. Legidősebb fiuk, Nándor (született 1861 április 18-án Nagylángon), kitünő gazda és genealógus; Aladár (született 1864 szept. 4. Nagylángon) ugyancsak kiváló gazda; már alíg hogy elvégezte egyetemi tanulmányait, atyja nyomdokaiba lépve, oly jó neve volt Fejérmegyében, hogy 1892-ben gróf Szapáry Gyula miniszterelnök és belügyminiszter megkínálta a fejérmegyei főispánsággal, amit azonban ellenzéki állásfoglalásánál fogva el nem fogadott; az egyházpolitikai harcok idején a főrendiházban agilis segítőtársa volt atyjának, 1896 óta pedig, néppárti alapon, tagja a képviselőháznak; gróf Zichy János visszavonulása óta elnöke, atyja halála óta pedig vezére a néppártnak; 1904—1906. a nemzeti «ellenállás» idején vezérszerepet játszott

a képviselőházban, ahol a hires november 18-án az ő buzdítására alakult a koalició; a koalició kormányra jutván, 1906—1910-ig a Wekerle-kabinet a latere minisztere volt; a mai magyar főúri társaságnak egyik legrokonszenvesebb és legnépszerűbb vezértagja; megalapítója és elnöke a keresztény szövetkezetek országos központjának s azonfelül több más gazdasági és keresztény charitativ egyesületnek és intézetnek vezértagja. 1893 szeptember 10-én nőül vette Hunyady Henriette grófnőt, akivel annak haláláig (1910 április 26.) a legboldogabb házasságban élt és aki két leánnyal, Livia Feliciával (szül. 1895 aug. 8.) és Máriával (szül. 1896 április 21.) ajándékozta meg.

Zichy Nándor leányai közül Karolina Sarolta (született Nagylángon 1862 április 6.) 1882 október 2-án férjhez ment gróf Mailáth Györgyhöz, aki katholikus főúri társaságunknak egyik legkiválóbb tagja, valóságos belső titkos tanácsos és 1911 óta a Szent-István-Társulat elnökségében apósának méltó utóda. Ebből a házasságból hat unokája született Zichy Nándornak: György (szül. 1883 okt. 30), Livia (szül. 1888 jul. 14.), Nándor (szül. 1891 márc. 13.), István (szül. 1893 jan. 5.), Károly (szül. 1895 márc. 23.) és Pál (szül. 1898 dec. 3.). Zichy Nándor második leánya, Livia Klára a katholikus kontemplativ életnek és

a jótékonyságnak szentelte magát, míg harmadik leánya, Mária Ludovika (szül. 1870 jan. 2. Budapesten), 1894 január 18-a óta gróf Mailáth Gézával boldog házasságban él, amelyből négy gyermek született: Géza (1896 jan. 23), Mária (1897 nov. 15.), Etelka (1899 aug. 10.) és Alajos (1905. jun. 21.)

Közéleti tevékenysége, mely a hatvanas évek eleje óta egyre szélesebb mederben mozgott, egyre nagyobb mérveket öltő másnemű elfoglaltsága nem zavarta családi boldogságát, nem zavarta meg abban, hogy gyermekeit a legmelegebb szeretettel ne övezze, a leggondosabb nevelésben ne részesítse. Saját boldog gyermekkora szinhelyén, a nagylángi kastély lakályos falai között, parkjának terebélyes fái alatt, majd Duna-Adonyban személyesen ellenőrizte, vezette a kicsinyek tanítását s ebben a keresztény családanyai erényekben ragyogó neje ép oly gondos segítőtársa volt, mint a boldog nagyszülők, akik gyermekeik boldogságában a maguk boldogságának visszfényét élvezték, unokáik virulásában saját gyermekeik gyermekkorát látták újjá éledni. Van a 60-as évek első feléből való arcképe, amely mint fiatal családapát ábrázolja, amint legidősebb leányát, Saroltát a karján tartja és szeretettel lesi a kis grófkisasszony mozdulatait. E képnek bájos pendantja a 90-es évekbeli agg Zichy Nándort ábrázolja egyik unokájával az ölében. Zichy

Nándor akkor a főurak által is követett szokás szerint magyar ruhában, attilában és csizmában járt és magas termetével és gyönyörű szép fekete körszakállával korának egyik legszebb férfia volt.

1866-ban életének talán legkeserűbb fájdalma érte Zichy Nándort. Édesanyja ezen év elején, január 17-én meghalt. Nagylángon temették el s a gyászbaborult családnak csak némi vigaszt nyujtott a főuri társaság, Fejérmegye egész társadalmának s a föld népének meghatóan megnyilvánult őszinte részvéte e kiváló, köztiszteletben állott magyar asszony és anya elhunyta fölött. A lesujtott férj, gróf György ezután még visszavonultabb életet élt családi boldogságának elárvult szinhelyén; gyermekeivel, unokáival sűrűn látogatott el neje sírhelyéhez, buzgó imákba merülve, 1879. október 1-én bekövetkezett haláláig, a mikor őszintén siratta a nép, amelynek mindvégig jótevője, istápolója, atyja volt és gyászolták fiai, unokái, akik a legjobb atyát és nagyatyát vesztették benne. Nagylángon felesége mellé temették.

Zichy Nándor szülei, de kivált anyja halála után abban kereste és találta a fájdalmát és gyászát legjobban gyógyító vigasztalást, hogy fokozott erővel és buzgalommal belevetette magát a szakadatlan munkába; uradalmai okszerű kezelésébe,

a megyei és hazai közgazdasági viszonyok tanulmányozásába, a közállapotok megfigyelésébe. Legkisebb pusztája, legkisebb alkalmazottjának anyagi és erkölcsi sorsa és előbbrevitele épp úgy érdekelték, mint azok a nagy közügyi, majd vallás-politikai és közgazdasági kérdések, amelyek a 60-as és 70-es években az országot foglalkoztatták. Erről más helyen bővebben lesz szó.

Ami szorosabban idetartozik, az családi élete és társadalmi szereplése ezekben s a következő évtizedekben. Zichy Nándorék soha sem vittek úgynevezett «nagy házat». Sem Nagylángon, sem Duna-Adonyban, sem utóbb Budapesten. Hosszú évtizedeken keresztül nem is volt Budapesten saját háza. Scitovszky-téri palotája csak a kilencvenes években épült. Addig, 1863-tól kezdve idegen házakban lakott családjával. 1863-ban a báró Augusz-család budai házában (az Uri-utca 43. sz. ház, ma gróf Károlyi Antal tulajdona), utóbb, rövid időre a Bálvány- és Akadémia-utcákban, 1871-től fogva pedig egészen a Scitovszky-téri palota felépítéséig sógorának, gróf Zichy Jenőnek a budai várban levő Werbőczy-utcai házában lakott Zichy Nándor, aki azalatt természetesen sűrűn megfordult birtokain és Székesfejérvárott is.

Már ez a külső berendezkedés is kizárta Zichy Nándorék nagyobb mérvű társadalmi életét. A leg-

szükebb családi élet otthonias csendjét még rokoni összejövetelek is csak ritkán zavarták. A hiú ragyogás, a rangbéli reprezentálás távol állott úgy Zichy Nándornak, mint nejének gondolkodásától. De ha akármilyen csekélynek is látszó általános társadalmi, ha közügyről volt szó, akár a vallási akár a közművelődési, akár a közjótékonysági téren, a házastársak szivök egész melegével, munkásságuk és vagyonuk egész erejével ott voltak. A feltünést kerülő, zajtalan munkásság és bőkezűség jellemezte őket e tekintetben is. Sohasem a szereplési viszketeg, a magát előtérbe tolás vágya volt e tevékenység rugója, sohse cselekedték a jót, hogy azért az egyesek háláját és a köz elismerését arassák, hanem mert a krisztusi humanizmusban gyökerező neveltetésük és gondolkodásuk így parancsolta. Zichy Nándor abban is nagy volt életében és példaképe az utókornak, hogy felebarátját mindig jobban szerette, mint önmagát

Ez pedig nagy szó a mai önző és demokratikus világban egy «grandseigneur»-nél. Mert Zichy Nándor minden izében ez volt. De nem a megszokott nagy uri értelemben. Ruházkodásában, mindennapi szokásaiban egész életmódjában átlag-polgár volt. A fényüzést nem ismerte. Kivált későbbi éveiben fogatot sem tartott Budapesten. Akárhányszor lóvasuton, majd villamos vasuton

tette meg útjait s akik ilyenkor látták a széles karimájú puha fekete kalapos, fekete ruhás öreg urat, amint tizenkétfilléres szakasz, vagy tizenhat filléres átszálló jegyet váltott, vagy akik vasuton látták, amint erős szivarját középen gondosan ketté vágta és csak az egyik felét szitta el, másik felét pedig máskorra eltette, nem nézték volna benne közéletünk egyik vezérférfiát, az ország egyik leggazdagabb mágnását.

A Nemzeti Kaszinóban ritkán mutatkozott, annak vezetésében részt venni sohasem vágyott. A lósport iránt csak a 70-es években érdeklődött s mikor látta, hogy ez a sport mennyire távolódik el meghonosítójának, Széchenyi Istvánnak nagy közgazdasági ideáljától és úgy az istállótulajdonosoknak, mint a turfközönségnek is közönséges szerencsejátékává fajul, megszünt ez az érdeklődése is.

Estélyeket nem adott, ő és családja is csak nagy ritkán jelent meg egyik-másik főuri család estélyén. Az évek folyamán bensőnek mondható viszony hozta közelebb I. Ferenc Józsefhez, aki sua sponte adományozta neki 1889. junius 20-án a valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot és 1892. május 28-án az aranygyapjas rendet, majd 1906. május 24-én a tárnokmester zászlósúri méltóságát, de az udvari ünnepségektől, az udvari ebédektől rendszerint távol tartotta magát, azok-

ban — mint például 1867-ben a koronázási ünnepélyekben, a koronázás 25. és 40. évfordulóján, az 1896-iki ezredéves díszfelvonulásban s ugyanakkor az országgyűlés két házának ő Felsége előtt a budai királyi várpalotában lefolyt hódoló tisztelgésében — csak akkor vett részt, ha több voltak a csillogó üres reprezentálásnál. Ilyenkor magas termetével, férfias fellépésével, markáns arcvonásaival mindenkor magára vonta a közfigyelmet és egyszerűsége mellett is kincseket érő ősi díszmagyarja közbámulat tárgya volt.

S ő mégsem a külső fellépés, a pazar fény és pompa grandseigneurje volt, hanem a keresztény és magyar léleknek és köztevékenységnek grandseigneurje. Családi körében, uradalmai kezelésében ép úgy, mint a legtágabb értelemben vett munkás közéletben. Nemcsak családi hagyományainál, de közgazdasági tanulmányainál és tevékenységénél fogva is úgy ismerte és becsülte a vagyon és pénz értékét, mint kevesen. Ennélfogva nemcsak mintaszerűen kezelte, de gyarapította is birtokát s növelte vagyonát és kora ifjúságától haláláig százszor is megforgatott minden krajcárt, mielőtt kiadta ; mihelyt azonban a közügyek, társadalmi, kulturális mozgalmak istápolásáról volt szó, bőkezűsége nem ismert határt. Kivált a legutóbbi másfélévtizedben nemes versenyre kelve kongeniális barátjával, gróf Esterházy Miklós

Móriccal, egész nagy vagyont költött a katholikus restauráció érdekében.

Atyja példáját követve uradalmi alkalmazottjairól a legmelegebb szivvel gondoskodott mindenkor. Nagylángon és Dunaadonyban generációk áldják őt, nejét, egész családját azért az állandó, nagy anyagi áldozatokkal járó gondoskodásért, amellyel szivén hordte népe megélhetési, iskoláztatási, vallási érdekeit. Kegyuri kötelességeit a templomok, plébániák és iskolák jókarban tartása, szépítése, fejlesztése, a lelkészek és tanítók javadalmainak a korral járó feljavítása által mindenkor a legpontosabban teljesítette. A tanítókat a sajátjából fizette, a szegény iskolás gyermekeket könyvekkel és tanszerekkel látta el; neje és leányai karácsonykor rendszerint meleg téli ruhákkal, lábbeliekkel, sokszor maguk készítette más ruhaneműekkel, tanszerekkel ajándékozták meg a nagy- és kislángi, a tarnócai, táci és fövénypusztai, az adonyi, szabolcsi és vajtai iskolás gyermekeket, az általuk alapitott, szatmári apácák vezetésére bízott adonyi kisdedóvó apró növendékeit. A dunaadonyi apácaiskolában évről-évről a község népének tömeges részvételével rendezett névnapi és más ünnepségek csak gyenge visszfénye annak a népszerűségnek és szeretetnek, amelynek központjában mellette neje és leányai, kivált grófnő állottak.

A 90-es évek elején, mikor már az egyházpolitikai harcok mérges szele fertőztette meg a politika levegőjét, a szabadelvű lapok sűrűn támadták Zichy Nándort, mint olyan «ultramontánt», aki uradalmaiban nem tűri meg a nem katholikus munkást és nem alkalmaz nem katholikus gazdatisztet. Soha igaztalanabb ráfogást! Zichy Nándor természetesen katholikus lelkének egész tüzével, áldozatkészségének minden erejével ápolta uradalmai katholikus cselédségének vallásosságát, egyházához való ragaszkodását, de arra nincs eset, hogy alkalmazottjai közül bárkit is mellőzött vagy zaklatott volna azért, mert ez illető véletlenül protestáns volt. Zichy Nándor mindenkor, amilyen szigorúan vette a maga munkakötelességét, épp oly szigorúan megkövetelte a kötelességtudást minden rendű és rangú alkalmazottjától, de épp oly szeretettel karolta fel ezeknek ügyes-bajos dolgait is és a nagylángi és dunaadonyi uradalmak nagyszámú protestáns népe — a katholikusokról nem is szólván — a megmondhatója, hogy Zichy Nándor sokszor országos nagy elfoglaltsága közepette is eljárt emberei kisebb-nagyobb dolgaiban, hivatalokban, miniszteriumoknál, állami és más intézményeknél. Mi sem jellemzi jobban Zichy Nándor viszonyát uradalmi alkalmazottjaihoz, azoknak ragaszkodását szigorú, de jóságos földesurukhoz, mint ez a tény,

hogy mikor a kilencvenes években és e század első tizedében a szomszédos fejér-, tolna- és somogymegyei uradalmakban vészes aratósztrájkok voltak: Zichy Nándor munkásai sohasem zugolódtak, sohasem sztrájkoltak.

Most pedig térjünk vissza a közélet Zichy Nándorához.

VI.

A februári pátens. Zichy Nándor első érintkezései Deákkal. «Hon»-cikke.

A februári pátens véget vetett Zichy Nándor alispánságának; megdermesztette Deák és híveinek a jogfolytonosság helyreállításába vetett reménykedését, de nem csüggesztette el a konzervativeket, akiknek törekvései azonban nem voltak azonosak az 1847. előtti konzervativekéival, hanem akik levetve az exkluzivitást, már nem egy osztály, hanem az egész ország erejét, jogait és vágyait vetvén latba, udvari összeköttetéseik segítségével 1863-ban itthon is, Bécsben is iparkodtak elérni vagy legalább is megközelíteni Deák célját, a kiegyezést az uralkodó és a nemzet közt. Zichy Nándor a lovasberényi lakoma után visszavonult Nagylángra, ahol a gazdálkodásban, valamint közgazdászati és közjogi tanulmányai újrafelvételében, a szakadatlan munkában keresett vigaszt az uralkodó és a nemzet között újból kitört konfliktus fölötti keserűsége ellen. Deák ekkor már az októberi diploma kibocsátása után, fel-

hagyott eddigi hallgatagos megfigyelésével, aktivitásba lépett és az 1861-iki országgyűlésen s azon kívül is, az országgyűlés gróf Haller Ferenc királyi biztos által karhatalom igénybevételével eszközölt feloszlatása után is az októberi diploma alapján iparkodott tovább küzdeni az ország törvényes jogaiért. Rokonszenvvel kisérte Apponyi Györgynek lépését, aki 1862. végén emlékiratot dolgozott ki, amelyben szembe szállva Schmerlinggel és a februári pátenssel Magyarország részére felelős miniszteriumot követelt és a közös ügyek körét is az 1867-iki dualisztikus megoldáshoz igen hasonló módon szabatosan körülvonalozta. Apponyi ugyan ép oly kevéssé ért célt Bécsben (amiért aztán 1863. április 30-án le is mondott országbirói állásáról), mint 1863-ban Forgách kiegyezési javaslata, de Schmerling is kudarcot vallott, mert a Central-parlamentbe sem Magyarország, sem Horvátország nem küldött képviselőket: a kiegyezés akciái ismét kissé emelkedtek. A konzervativek ismét reménykedtek és sűrűn érintkeztek a Pestre visszatért Deákkal. Pozitiv adatok hiányoznak ugyan, de feltehető, hogy a kiegyezési akció iránt rendkivül melegen érdeklő Zichy Nándor, aki épp ezért több ízben felrándult ez időtájban Pestre, ekkor lépett először szorosabb érintkezésbe Deákkal, akinek mindenkor nagy tisztelője volt s aki viszont a nézetek és közjogi törek-

vések azonosságánál fogva is csakhamar meleg rokonszenvet érzett a fiatal mágnás iránt, akihez aztán utóbb sokkal bensőbb barátság fűzte, mint azt a Deákról szóló munkák sejtetik. Erről még lesz szó. Ami szorosan ide tartozik, az a Jókai «Hon»-jának 1863. február 7-iki számában megjelent következő vezércikk:

«*Alapkérdéseink.*

Jelen helyzetünk characteristicája a bizonytalanság. Mi ezáltal el nem veszhetünk ; de mit sem nyerünk. El nem veszhetünk, mivel azon alapfeltételek, melyeken meggyőződésünk épült, lényegesen nem módosulhatnak ; nem nyerhetünk, mivel passzivitásunk alatt minden tesped, minden egyoldalúlag, sőt ellenséges irányban intéztetik.

Mi az, amit egyrészt tőlünk követelnek ? Az a birodalmi egység, a reálunio, a közös ügyek közös intézése. Mi az, amit mi követelni kénytteleníttetünk ? Magyar közjogi létünk elismerése, alkotmányos függetlenségünk és önkormányzatunk, az uralkodó személyébeni egység, a personális unio.

E különnemű követelések férhetetlenek : az absolutismus tehát csak concessiók által lesz felváltható. A concessiók azonban részünkről lehetetlenek ; másfelől kell tehát bekövetkez-

niök. Hogy ez mielőbb történjék, kölcsönös érdekünk.

Azt kell tehát tudnunk, mikép érhetjük el ezen concessiókat. Kétrendbeli hatás idézheti elő azokat. A személyes befolyás, mellyel helyzetünknél fogva kevesen birnak s a közvélemény, melynek minnél határozottabban kell nyilvánulnia. Ezzel egyenes ellentétben áll ama végnélküli szinlelés, mely folyton reménylteti azt, amit meg nem adhatunk, mely folyton álszinben tünteti fel a valót s elvégre csak keserübb csalódást idézhet elő.

Megengedem, hogy egyesek helyzetüket megunván, transactiót kivánnak: ők azonban feltevéseikben csalódnak, károst, sőt lehetetlent óhajtanak.

Ha csupán jogi elvek, törvények és a multak emléke állaná a transactio útját, formaszerűen nevezhetnők nehézségeit: megadatván egyfelől a forma, biztosíthatnók másfelől a dolog lényegét és ekként már ki is egyezkedtünk volna. Ez esetben inkább a dynastia érdeke követelné a formák sérthetlenségét, mint saját nemzeti érdekünk. A jogfolytonosság a dynastia jogait biztosítja, miglen nekünk csak annyit ér, amennyi benne a realitás. Mi közjogunk által állami létünket kivánjuk biztosíthatni. Állami létünkhöz pedig szeghetlen hűséggel ragaszko-

dunk; mivel egyedül ez által fejleszthetjük legszentebb érdekeinket; azzal együtt jövőnket kockáztatjuk. Valamint minden egyéb állam, úgy a mienk is, egység és függetlenség nélkül fenn nem állhat. Ezeket a pragm. sanctióból eredő tettleges kapcsolat mellett, csak a personális unio és törvényeink által biztosított alkotmányos önkormányzat tarthatja fenn részünkre. Aki a personális unio teljébe realuniot állít, aki alkotmányos függetlenségünk és önkormányzatunkat megsemmisíti, az magát a pragm. sanctiót támadja, állami létünk alapját ingatja meg és soha ki nem engesztelhető antagonismust létesít.

Eme meggyőződésem alaptétele: hogy csakis magyar állami létünk elégítheti ki mi igényeinket; hogy más mint personálunio közöttünk és a többi osztrák tartományok között fenn nem állhat; hogy a personálunio egyedül mellőzhetlen feltétele: alkotmányos önkormányzatunk épsége.

Minket az osztrák örkös tartományok törvényhozása és kormánya soha ki nem elégíthet. A német örökös tartományok a német szövetség és kivált a német művelődés culminatiója felé gravitálnak; mi ez uton nem járhatunk, mi saját művelődédsi iránnyal birunk.

Mások az ő és mások a mi anyagi létünk alapjai és fejlődési tehetségei.

Más fejlődési fokon állanak minden irányban ama tartományok, akár közéletük, akár anyagi létök állapotát tekintjük.

Mindezekből különböző intézmények és közjogi kötelékek eredtek már eddig is, melyek épen, mivel a viszonyok természetének megfelelők, meg nem semmisíthetők és jövőre is még csak határozottabban kifejtendők.

Névszerint felemlíthetjük, hogy a német örökös tartományok jogérvényes kötések folytán a német szövetségtől máris politikailag függők; képviseleti rendszerük, kormányzatuk, közigazgatásuk, hadseregük, honvédelmük, financiális, vám- és ezek folytán közlekedési és adóztatási rendszerük a német szövetségnek le vannak kötve.

A német szövetség ezen tényleges viszonyon kívül, nemzetiségi, történelmi és célszerűségi tekintetből eme kapcsolatot mindinkább eleveníteni és szorosabbra fűzni törekszik. Ez az osztrák és nem osztrák németajkú népek törekvése, a kormány politikailag bevallott szándoka.

Mi tehát nem oly szabad, független és önálló tartományokkal füznők egybe érdekeinket, melyek hatalmában állana velünk számolni, közös érdekeinket kiegyeztetni és központosí-

tani. Ők alakilag és alapilag máris másfelé vannak lekötve.

De különben is mások az ő, mások a mi anyagi létünk alapjai és fejlődési lehetségei. Ők eldarabolt birtokkal, egymást ellensúlyozó mezei és műiparral és bel- és külföldi szükségeikkel közvetítő kereskedéssel birnak. A mi birtokviszonyaink rendezetlenek és amennyiben rendezettek, egymás közt aránytalanok. Mi eközben roppant átalakulásnak nézünk elébe. Mi nyerstermén yeink kivitele, saját műiparunk és kereskedésünk felélesztése körül fáradozunk. Nekünk e részben egészen más financiális és kommerciális politikával kell birnunk. Adóztatási és hadszervezési rendszerünk nem lehet ugyanaz. Mások azon érdekek, melyek őnáluk és mások azok, melyek minálunk kiváló figyelmet és kiméletet igényelnek. Ők közgazdászati létök bizonyos egyensúlyánál fogva, a termelést, fogyasztást és kereskedést egyaránt tereltetik. Mi ezuton iparunkat és kereskedésünket elfojtván, termelésünket magát is tespesztenők. Ők a hadszervezésben más védelmi rendszert követhetnek ; ők az újoncozás körül más viszonyokat tartanak szem előtt, mint mi.

Mi alkotmányos önkormányzati szokásokkal, gyakorlattal és intézményekkel birunk, helyszerű törvényeink vannak, melyeket mellőz-

nünk nem lehet. Ezek és viszonyaink helyes méltánylata alapján épülhet egyedül ama közigazgatási és igazságszolgáltatási rendszer, mely viszonyainknak és a civilizáció igényeinek egyaránt megfelelhet.

Más tehát a kiindulási pont, mások az eszközök, mások a célok mindezekben.

Ezek mellőzése miatt lett leginkább gyülöletessé az absolut rendszer; ezek miatt lett az egyszersmind lehetetlenné és oly költségessé, miszerint azt elviselni nem lehetett.

Ha már az absolut hatalom, ha a statusbölcseség és az egyéni képesség ily különböző viszonyokat egyenként méltányolni, valóságuknak megfelelőleg kormányozni alig képes; miként várhatnók, hogy egy és ugyanazon parlament, egy és ugyanazon kormány azon bölcseséggel, azon higgadtsággal, azon tapasztalattal birjon, hogy mindezekben különböző elvek szerint és ez eltérő érdekek és jogos igények sérelme nélkül járjon el.

Eme helyzet az egységes parlamentális kormány alapfeltételeiben szükölködik. Mi az egységes constitutionalismustól az absolutismusnál egyebet nem várhatunk, mivel igényeinket ez úton alkotmányosan kifejtenünk és érvényesítenünk nem lehetne.

A personal-unio folytonos frigyek és a jó és

balesetek egész láncolatát vonta maga után; melyek érdekeinket sok részben egyesíték s a közösen elintézendő ügyek számát és jelentőségét nevelék. Ezekhez járul azon zavar, melyet a legközelebbi absolut rendszer ügyeinkben előidéze. Egyrészt tehát közöttünk nagyobb számú és jelentékenyebb a kölcsönös érdekek ugyanazonossága; másrészről az uralkodó egysége és a gyakorlat szokottsága ezen érdekek folytonos egyetértésben eszközlendő intézését követeli. Mi egész egyszerűséggel ismertük, sőt törvényeinekben világosan ki is mondottuk, hogy vannak közös ügyeink; ki is jeleltük ezek intézése módját. Éppen 48-ki törvényhozásunknak jutott ezen feladat, mivel épen ez formulázta a felelősség elvét közigazgatásunkban és ez által tisztább, határozottabb, a kor igényeinek megfelelőbb rendszert hozván a közérdek kezelésébe, a birodalom egyéb érdekei sem maradhattak érintetlenül.

Nem is látunk ezen közös ügyek mikénti intézésében nehézséget, ha abban egyebet nem keresünk a valónál, ugyanis a törvényhozás és közigazgatás egységét a birodalomban avagy magyar állami létünk egybeolvasztását.

Elvileg csak azon fordul meg a kérdés, vajjon az állami egységet implicaljuk-e vagy sem anyagilag, vajjon a közös ügyek közös törvény-

hozás, vagy közigazgatás által intézendők-e vagy nem?

Midőn tehát jelenleg a közös ügyek egész elmélete feszegettetik, azoknak szinleg oly fontosságot tulajdonítanak, amellyel természetüknél fogva nem birhatnak ; valóban pedig maga a magyar állam függetlensége s a pragmatica sanctio alapelvei kijátszatnának. Ugyanis, bármily finom dialecticával éljünk és bármennyire simogassuk is a kérdést, valahányszor azt tartjuk, hogy a törvényszabás és kezelés egysége, szüksége elvben elismerendő, vagy tettleg valamely közös kormányzási és igazgatási hatóság szervezendő, túl megyünk a personalis union és a birtoklás egysége helyébe a kormányzás egységét állítjuk.

Az, ami az érintkezések folytonossága, a közös érdekek és ügyek hatalma s a kormány gyakori kisérletei dacára sem engedte magyar állami függetlenségünket megsemmisíteni, ez alkotmányos önkormányzatunk volt. Ami pedig alkotmányos jogunkat oly körülmények között és oly időkben is megóvta, melyek között más nemzetek alkotmánya elenyészett, kiválólag ama szoros kapcsolatban lelhető, mely minálunk kivált a dynastia és a nemzet érdekét az alkotmányosság elvében egyesíti.

Valamint máshol, úgy nálunk is megkísér-

lette a hatalom az alkotmányos jogok elnyomását. Valahányszor azonban súlyos körülmények kerekedtek s a hatalom alapjai megpróbáltattak, az alkotmányosság visszaállítása szükségessé vált. Minálunk ugyanis az állami élet egyedüli őre az alkotmány és mindazon kötelékek, melyekkel állami létünkhöz ragaszkodunk, egyszersmind alkotmányunk kötelékei. Alkotmányos jogunkon kívül nemzeti pártot nem találhatunk. A nemzetiségi eszme azonban nemcsak közöttünk, hanem minden államban, nemcsak jelenleg, hanem minden időben magasabban áll az alkotmányosság eszméjénél. Látunk hatalmas államokat, viruló polgárosodást, alkotmányosan biztosított joggyakorlat nélkül; de alkotmányt nemzet és haza nélkül nem képzelhetünk. A leigázott nemzetek isteneit Rómába vitték, azok polgárait a római polgárok jogaival megadományozták; de azért még sem lettek azok rómaiakká.

Gróf Zichy Nándor.»

VII.

A «Hon»-cikk rendkívüli hatása. Zichy Nándor fogsága és rangvesztése. Ennek folytán népszerűsége. Jókai Zichy Nándorról. Pálffy Móric szerepe a «Hon»-ügyben.

Több okból iktattuk ide ezen cikk teljes szövegét. Ez a cikk Zichy Nándor első publicisztikai fellépése. Ebben a cikkben rakta le először politikai hitvallásának haláláig meg nem ingott alaptételeit: a pragmatika szankción alapuló alkotmányos egyetértést a korona és a nemzet között, az országnak ugyancsak a pragmatika szankción alapuló alkotmányos önállóságát s a jogfolytonosság azt az elvét, amelyben legközelebb állott Deákhoz s amelyet utóbb az egyházpolitikai harcok idején, a katholikus autonómiáért vivott szivós harcában a magyarországi katholikus egyház jogaira is alkalmazott. A figyelmes olvasó észre veszi azt a precizitást, amellyel Zichy Nándor ebben a cikkben rámutat Magyarország és az örökös tartományok közjogi állásának lényeges különbségeire, gazdasági és kulturális érdekeiknek szembeszökő eltéréseire, amelyeket egységes kormányzati rend-

szer, a centralismus keretében egyformán ápolni és összeegyeztetni lehetetlen; észre veszi azt az izzó magyar fajszeretetet, mellyel Zichy Nándor az Ausztriába való teljes beolvasztás kisérlete ellen, kivált a cikk végén, tiltakozik; és észreveszi, hogy Zichy Nándor a függetlenségiek által utóbb programmjuk egyik alapelvévé tett personáluniót csak azon a reális alapon hangoztatja e cikkben, mert Ausztria akkor, 1863-ban még a német szövetség tagja volt; Königgrätz után ez az alap elenyészvén, Zichy Nándor logikusan s a következetlenség önvádja nélkül állhatott azon dualizmus alapjára, amelyet előtte már Szécsen, Dessewffy Emil, Forgách memorandumai pedzettek, s amelyet aztán Deák az 1867-ki kiegyezésben megvalósított.

A cikk roppant nagy feltünést keltett. Egy csapással a Schmerling-rendszer erőszakos beolvasztási kisérlete ellen küzdők első sorába emelte Zichy Nándort. Fokozta a feltünést, hogy a cikk, noha szerzője már alispánkodása óta erős Deákpártiként volt ismeretes, nem a báró Kemény Zsigmond által szerkesztett «Pesti Napló»-ban jelent meg, amelynek Zichy Nándor eredetileg szánta, hanem Jókainak alig néhány héttel előbb megindult szélső baloldali «Hon»-jában.

De nemcsak nagy feltünést keltett a cikk ugy tartalmánál, mint szerzőjénél fogva, hanem nagy

következményeket is vont maga után. A kilencvenes évek egyházpolitikai harcai közepette a szabadelvű lapok és népgyűléseken egyes szabadelvű politikusok is sűrűn azzal támadták Zichy Nándort, hogy «muszka-vezető», «hazaáruló», hogy mostani «ultramontán» létére valamikor részt vett egy szabadelvű lapnak az alapításában. Zichy Nándor sohasem szerette, ha a Hon-cikket és annak következményeit emlegették előtte; ő maga sem szerette emlegetni ezt az esetet, csak mikor már nagyon kikezdték a szabadelvű lapok, egyik néppárti gyűlésen előkelő gesztussal intézte el az ügyet: «Én is küzdöttem és szenvedtem hazánk jogaiért, de nem hivalkodásból, hanem hazafiúi kötelességet teljesítve. Politikai multam és ősz fejem pedig nem szorul illusztrációra». 1896 október 18-án pedig, kecskeméti képviselőjelölti programmbeszédében, kitört belőle az igazságtalan megtámadtatások fölötti méltatlankodása és harsány hangon odakiáltá az ezernyi alföldi magyarnak: «Hát én muszkavezető voltam? Aki ezt rólam mondja, azt én hazugnak nevezem! De ne higyjetek csak az én szavamnak, hanem higyjetek Fejérvármegye derék népének, amely 1861-ben lelkesedéssel alispánná választott meg. Ekkor még élt a magyarban a szabadság érzete, akkor még nem élt közöttünk a megrontó korrupció és akkor még

tudtak eszmékért lelkesülni az emberek. Nyilt sisakkal küzdöttem az alkotmányos jogokért! Amikor katonai biróság és idegen törvény uralkodott a sajtó felett, akkor saját nevem alatt léptem fel bátor szóval az alkotmány érdekében és hazánk szabadságáért fogságot is szenvedtem! Midőn ez az országgyűlés (az 1865-ki) egybehivatott, mely felséges urunk hozzájárulásával visszaállította az alkotmányt, én akkor is ott voltam az országgyűlésen: hát akkor nem magyarokat, nem hazafiakat küldöttek oda?» A rágalom erre elnémult.

Jókai Mór, Zichy Nándor politikai ellenfele is lovagiasan szembeszállott a saját táborából a gróf ellen intézett rágalmazó támadásokkal és a «Nemzet» 1896 szeptember 6-ki számában megírta Zichy Nándor cikkének történetét. Megállapítja ebben, hogy Zichy Nándornak a «Hon» megalapításában nem volt része, előadásából kitünik, hogy Zichy Nándor természetesen elsősorban Kemény Zsigmond Deákpárti lapjában akarta elhelyezni cikkét. Kemény Zsigmond azonban «erősnek» találta a cikket és vonakodott azt közölni, mert nem akart konfliktusba keveredni a sajtóra akkor nehezedett rendőrszellemmel. Az akkori pártközi érintkezés más volt, mint az, amely az 1875-ki fuzió után elharapódzott és utóbb a parlamenti viszonyok sajnálatos eldurvu-

lásához vezetett, aminek tanúja már az egyházpolitikai harcok idején lehetett az ország és manapság még inkább az. A 60-as években a konzervativek, Deák-párt és szélsőbal az elvek és személyek kölcsönös tisztelete alapján érintkeztek s így történt, hogy Kemény Zsigmond börtönszagot érezve Zichy Nándor cikkén, ez a nagy ügy érdekében föltétlenül szükségesnek látván fejtegetéseinek közzétételét, a szélsőbal egyik akkori vezérférfiához, Almássy Pálhoz vitte kéziratát, aki azt Ivánka Imre útján eljuttatta Jókaihoz. Jókai elolvasta a tizenkét irott oldalra terjedő kéziratot és el volt ragadtatva a cikk alaposságától, okosságától, hazafiságától. Az utolsó két lapon következett a cikk egész gondolatmenetének konkluziója: hogy minő veszedelmek fognak Magyarországnak a bekebelezésbe való belekényszerítéséből a monarchiára bekövetkezni. «Prófétai lélek nyilatkozott e sorokban», mondja Jókai, aki nyomban el volt szánva, hogy ha egy gróf Zichy Nándornak volt bátorsága ezeket megírni, hát neki lesz bátorsága ezeket kinyomatni. Végre, nagyobb óvatosság okából, a végkövetkeztetéseket elhagyta Jókai, természetesen Zichy Nándor hozzájárulásával, aki csak azt kötötte ki, hogy töröljenek a cikkből, amit akarnak, csak beleírni nem szabad semmit.

Igy jelent meg a cikk február 7-én a «Hon»

első helyén, négy hasábot töltve be. A cikk úgy hatott, mint egy bomba. A magyar politikusok, pártkülönbség nélkül, nagy eseménynek minősítették, Jókai cikke szerint pedig a helytartóságnál valósággal konsternációt keltett. Akkor már gróf Pálffy Móric volt a helytartó, akit Zichy Nándor cikke igen kényelmetlen helyzetbe sodort. Jókai szerint Pálffy «nagyon dühös» volt Zichy Nándor cikkeért és Pálffy lett volna az, aki követelte és keresztül is vitte Zichy Nándor és Jókai perbefogását és elitéltetését. Zichy Nándor az «Alkotmány» 1896 szeptember 24-iki számában lovagiasan megköszönvén Jókainak szeptember 6-iki lojális cikkét, ép oly lovagiasan és a történelmi hűség okából is helyes világításba állította Pálffy Móric akkori szereplését. «El akarom mondani, el kell mondanom — írja Zichy Nándor ebben a nyilatkozatában — hogy nagy irónknak, Jókai Mórnak a lapokban nem rég megjelent és személyemmel foglalkozó visszaemlékezésében a mult időkre vonatkozó kegyeleten kívül még jól eső méltányosságot is látok, melyért szives köszönetet mondok neki. Anélkül, hogy a cikket minden egyes részletében a tényállásnak hiven megfelelőnek vallanám, elismerem ennek helyes irányát, el a benne nyilvánuló jószándékot is. Pálffy Móric grófnak azonban tartozom azzal a benső meggyőződésen alapuló

kijelentéssel, hogy ő soha, helytartó korában sem volt az odiózus üldözésnek embere. Csak tartsuk szem előtt azt a tényt, hogy abban az időben a katonai biróságok a politikai hatóságtól egészen függetlenül jártak el. Pálffy gróf úr tehát nem lehetett sem oka, sem részese a szigorú itéletnek, sőt ellenkezőleg, midőn tudomására esett elitéltetésünk, mindent elkövetett, hogy helyzetünkön enyhítsen, jóakarattal járt el mindenféle érdekünkben és elnéző föllebbvalója volt azoknak a végrehajtó közegeknek, akik a fogházban szokatlanul emberiesen bántak velünk».

Zichy Nándor ezen előadásából kitünik, hogy Jókai, de Jókai életéről szóló művében Mikszáth Kálmán is tévesen úgy tüntetik fel Pálffy Móricot, mint aki perbe fogta a «Hon» cikkéért Zichy Nándort és Jókait. Ez a pesti rendőrség műve volt, amely akkor szorosabban volt odafűzve a katonai hatóságokhoz, mint a helytartósághoz. Pulcz rendőrbiztos még ugyanaznap nem Pálffy Mór, hanem a katonai törvényszék meghagyásából kobozta el a «Hont» és a cikk eredeti kéziratát is.

Ami aztán történt, annak rövid foglalatját a «Hon»-ban megjelent alábbi, kortörténeti szempontból is érdekes hirek mondják el:

Március 21.: «A pesti katonai törvényszék Jókai Mórt mint szerkesztőt és Zichy Nándor grófot mint szerzőt a «Hon» f. é. február 7-iki szá-

mában megjelent «Alapkérdéseink» cimű cikkért *közcsendháborítási vád* alapján f. hó 17-én déli 12 órakor, az elsőt egyévi nehéz börtönre vasban, nemesség és 1100 frt biztosítékvesztésre; az utóbbit szintén egy évi nehéz börtönre vasban, továbbá grófi és kamarási méltósága elvesztésére itélte. A nehéz börtön Neuwirth tábornok által mindkettőre nézve fogházi fogsággá szelidíttetett. Mindkét fél fölebbezte az itéletet».

Április 22.: «A gróf Zichy Nándor és Jókai Mór elleni haditörvényszéki itélet a legfelsőbb törvényszék által 6 hónapi fogságra és 1000 frt biztosítékvesztésre módosíttatván, ennek következtében lapunk eddigi szerkesztője Jókai Mór fogságát pár nap mulva megkezdendi».

Május 19.: «A félhivatalos «General-Correspondenz» mai száma a következő legmagasabb kegyelmi tényt közli: «Ő Felsége gróf Zichy Nándor és Jókai Mór, a «Hon» szerkesztőjének fogsági idejét félévről egy hónapra alább szállítani méltóztatott».

Júni 6.: «Ő Felsége gróf Zichy Nándor még hátralevő fogságidejét legkegyelmesebben elengedni méltóztatott. A belső udvari cabinetből tegnapi napon kelt távsürgöny következtében a m. gróf még tegnap szabadságba helyeztetett».

Az eset összes fejleményeivel együtt általános

feltünést keltett. Ime egy nyugodt, minden bántó kifejezéstől tartózkodó, tárgyilagosságában szinte száraz cikkért nem a polgári, hanem a katonai hatóság perbe fogja a szerkesztőt és a szerzőt és . . . «közcsendháborítás» cimén (minő máshangú és tendenciájú ujságcikkek «háborítják» manapság a csendet !) haditörvényszék által egy évi nehéz börtönre és rangvesztésre itélteti, egy cikkért, amelynek egy szava sem vétett az akkori osztrák sajtótörvény ellen. Itt valami másnak kellett a háttérben lappangani. És lappangott is. Csodálatos, hogy Jókai erre nem tért ki említett cikkében. Amint Zichy Nándor utóbb családi és baráti körben maga előadta, az ő cikke csak ürügyül szolgált a katonai és rendőri hatóságoknak, a per és a súlyos itélet tulajdonképeni oka pedig az volt, hogy abból a körülményből, hogy a cikk a szélsőbaloldali «Hon»-ban jelent meg, amelynek egyik alapítója (valamint a szélső baloldali pártnak egyik vezérembere, aki a debreceni csonka parlamentben mint a főrendiház elnöke, a könnyelműen hozott 1849. április 14-iki detronizáló határozatot kihirdette), Almássy Pál volt és hogy Zichy Nándor ime ezzel a 60-as években is nyugtalankodó, összeesküvő-természetű Almássyval érintkezik, arra következtettek — és annak besúgók Bécsben, magas helyen is tudtak hitelt szerezni — hogy Zichy Nándor . . . összeesküvő,

hogy Nedeczky Istvánnal, Beniczky Lajossal és másokkal segítőtársa volt Almássy azon mozgalmának, amely 1864-re felkelést akart létrehozni, amelyért aztán Nedeczkyt és Beniczkyt halálra, Almássyt pedig várfogságra itélték. (Almássy 1866 végén kegyelmet kapott.) Ha pedig már egy olyan előkelő, nagytehetségű és befolyásos mágnás, mint Zichy Nándor «összeesküvő», akkor «nagy baj van», akkor exemplumot kell statuálni!

Igy keletkezett a február 17-ki itélet, épen tíz nappal a «közcsendháborító» cikk megjelenése után. A katonai törvényszék, amely akkor a budavári Werbőczy-utcai Garnisonsgericht-nek ma is álló házában székelt, gyorsan dolgozott, mert hiszen az eset «eklatáns», az ügy «tiszta» volt. Zichy Nándor és Jókai álmélkodva hallgatták, minő súlyos büntetés jár ez «Alapkérdéseink» cime alatt elkövetett «közcsendháborításért». Deák Ferenc a kemény itélet hallatára humorosan «az ország leggazdagabb parasztjának» nevezte «*Zicsi*» Nándort. Ez pedig, nem akarván, hogy Jókait ő miatta még anyagi kár is érje (1000 forint, ez akkori időben igen nagy pénz volt), nyomban a magáéból fizette ki a Jókaira kirótt pénzbirságot.

Csakhamar arra a belátásra ébredhettek a felsőbb katonai körökben, hogy a bécsi rendőrszellem rossz helyen kereste az «összeesküvőt», hogy itt nagy hiba és blamázs történt. Erre vall már az a

körülmény, hogy Neuwirth tábornok már az elsőfokú itélet kihirdetésekor a börtönbüntetést fogházbüntetéssé enyhítette. Zichy Nándor egyik rokona azután külön kihallgatáson panaszt emelt az uralkodó előtt Zichy Nándor méltatlan meggyanúsítása ellen. Közbevetette magát Coronini és Pálffy Móric is és ennek tulajdonítható, hogy az enyhítés, a hiba jóvátételének folyamata aztán fokozatosan ment Zichy Nándor hátralevő fogságidejének június 6-án az uralkodó kegyelmi ténye által történt elengedéseig.

Az elitéltek csak a bécsi legfelsőbb törvényszék enyhítő itéletének kihirdetése után — Zichy Nándor néhány családi ügy elintézése miatt, mely okból Nagylángra utazott, megvigasztalni szüleit és ifjú nejét, csak egy héttel utóbb, május 1-én — kezdték meg fogházbüntetésöket a budai József-kaszárnyában, ahol Haymerle ezredes — bizonyára Pálffy Móric helytartó közbenjárása folytán is — igen humánusan bánt a «közveszélyes» állami foglyokkal. A legszebb szomszédos utcai szobákat bocsátotta Zichy Nándor és Jókai rendelkezésére, a legjobb ellátásban részesítette őket, kedélyesen eldiskurálgatott velök, sőt Jókait több ízben ki is vitte magával a kaszárnyából, sétálni, a budai hegyek közé. Jókai egyáltalán igen humorosan viselte fogságát. Zichy Nándor inkább egykedvűen, komolyabban és mikor Haymerle a

büntetés megkezdése alkalmával neki is bemutatkozott és neki is a Jókainak nyujtott kedvezményeket helyezte kilátásba, ő csak egy engedményt kért: azt, hogy mindennap reggel elmehessen a reggeli misére a közeli helyőrségi templomba. *Mert ő ezt megigérte anyjának . . .*

Haymerle olyan különösnek találta ezt az eddigi gyakorlatában még fogoly által elé nem adott kérelmet, hogy menten a katonai főparancsnoksághoz fordult utasításért. Onnan a bécsi hadügyminiszterium elé terjesztették, jelentést tettek róla I. Ferenc Józsefnek is s a kérelem már pár hét mulva úgy nyert elintézést, hogy ő Felsége Zichy Nándornak még hátralevő fogságidejét elengedte. Mely kegyelmi tényben azonban bizonyára nagy szerepet játszott az, hogy időközben az uralkodó is meggyőződött az «összeesküvő» Zichy Nándor ártatlanságáról.

Az alatt pedig a magyar közvélemény is komolyabban vette az esetet, mint a könnyűvérű humorral megáldott Jókai. Zichy Nándort ez az eset egy csapással a legnépszerűbb hazafiak sorába emelte. Fogsága alatt ifjú neje, hogy mennél közelebb legyen férjéhez — ez is egy meghatóan bájos jele Zichy Nándor gyönyörű családi életének — Nagylángról két kis gyermekével (kik közül az épen Zichy Nándor elitéltetése idejében született második már 1864-ben meghalt)

felköltözött Budára s a várban, alig százlépésnyire a József-kaszárnyától, báró Augusz uri-utcai házában (ma a 43. számot viseli, gróf Károlyi Antal tulajdona és nagyjában még a 60-as évekbeli állapotában van) vett ki lakást, ahonnan aztán minden reggel a helyőrségi templomba ment misét hallgatni férjével együtt, akitől Hayermerle ezt a kedvezményt elvégre meg nem tagadhatta, ha nem is volt még erre felsőbb engedélye. De azért — «mert rendnek muszáj lenni» — mindig profosz kisérte a templomba. És amíg Zichy Nándor fogsága tartott, az Augusz-ház nap-nap után valóságos búcsujárás szinhelye volt. Az egész főuri társaság nő- és férfitagjai, Deák, Sennyey, Forgách, Szécsen, Mailáth, maga Pálffy Móric (akihez rokoni kötelékek is fűzték), a politikusok pártkülönbség nélkül sűrűn látogatták az ifjú asszonyt (ekkor nem: grófnét!), vigasztalva őt, magasztalva az ország jogaiért küzdő és szenvedő férjét . . .

Zichy Nándor szabadonbocsáttatása után is Budán maradt. Csak pár napra sietett le Nagylángra, édesanyja karjai közé, aki örömkönnyek között ölelte magához fiát, buzdítva őt, hogy Istenbe vetett hitében és hazafiságában soha meg ne rendüljön. Aztán visszament Budára, ahol akkor már gyors fejleményekkel haladt előre a kiegyezés ügye. Ő ebben az időben is még több cikket írt a «Hon»-ba, amelyeknek kéziratát Jókai

gondosan eltette és csak az ősz elején tudatta Jókaival, hogy a «Hon»-ba nem fog többé írni és minden összeköttetést megszakít a szélsőbaliakkal. Csak még egy kedves és Zichy Nándort jellemző epizódot jegyez fel Jókai. Elitéltetésök és fogságuk következtében a «Hon» az anyagi tönk szélére jutott. Ez még a Nemzeti Kaszinóban is megütközést keltett s Deák maga egy alkalommal erősen lehordta a jelenlevő urakat, hogy ez egyetlen ellenzéki magyar lapot elhagyják enyészni. Másnap Zichy Nándor megjelent Jókainál és bármennyire szabadkozott is ez, 500 (Mikszáth szerint 5000) forintot adott át neki a lap legégetőbb költségeinek fedezésére: «Itt van, ha többre lesz szükség, szólj! Ámbár nem helyeslem lapod politikáját és nem tartozom a párthoz, mégis érzem, hogy a lapodat bajba én hoztam. Tudom, mi a kötelességem».

Jókai ezekkel a szavakkal fejezte 1896-ban írt visszaemlékezését: «Zichy Nándor gróf ezelőtt 33 évvel is az volt, ami most: hazafi; de ultramontán, aki a börtöntől nem fél; de a pokoltól igen — aki szereti a hazát; de a mennyországot jobban, hanem hogy mikor volt «közcsendháborító? — ezt itélje meg az utókor!»

Az utókor megitélte.

VIII.

Zichy Nándor visszanyeri rangját. Kinevezése a budai helytartótanács elnökhelyettesévé. Mailáth, Sennyey, Deák mellett szerepe a kiegyezési tárgyalásokban. Tagja az 1865-iki képviselőháznak. Véleménye Deákról.

A «Hon»-esetnek még meglepő következményei lettek. Zichy Nándor szabadon bocsáttatása után nem sokkal, anélkül, hogy kérte volna, visszakapta a grófi rangot, 1865 július 7-én pedig ugyancsak anélkül, hogy kérte volna, a kamarási méltóságot, oly formán, hogy e napon a kabinetiroda egyszerűen visszaküldte neki az elitéltetése alkalmával tőle elvett kamarási kulcsot. Ezen két év alatt nagyobbára családjának élt és birtokai kezelésével foglalkozott, de éber figyelemmel kisérte a politikai fejleményeket is és nagy volt az öröme, mikor gróf Pálffy Móric helytartónak és gróf Esterházy Móric miniszternek sikerült Schmerlinget megbuktatni. Ezt az 1865. július 28-ikán bekövetkezett nagy eseményt még június végén megelőzte gróf Zichy Herman kancellár helyébe Mailáth György kinevezése magyaror-

szági főkancellárrá, gróf Pálffy Móric helytartótanácsi elnök felmentése a budai helytartótanács törvényes hatáskörének helyreállítása s a katonai törvényszékek megszüntetése, majd július közepén báró Sennyey Pálnak kinevezése tárnokmesterré, augusztusban gróf Cziráky Jánosnak kinevezése országbiróvá s a Belcredi-miniszterium kinevezése, szóval a provizórium megszünése. Mindez történelmi fontosságú eredménye volt annak, hogy I. Ferenc József, kivált Deák Ferenc husvéti cikkének hatása alatt, a maga részéről is a kiegyezés érdekében megérettnek látván a magyar közhangulatot és nem törődvén a bécsi centralisták ellenvetéseivel, sua sponte Pestre utazott, ahol már Pozsonynál kezdődött valóságos diadalút után június 1-én kitörő lelkesedéssel fogadták, ahol Scitovszky hercegprimás nevezetes kihallgatása is nagyban hozzájárult a Schmerling-kormány bukásához. Mailáth és Sennyey már ekkor eltökélték volt, hogy a kiegyezés megkötése érdekében Deáknak engedik át a vezető szerepet, amit annál inkább megtehettek, mert a kiegyezésre vonatkozólag elvi eltérések köztük és Deák között nem állottak fenn és mert Deák mégis csak népszerűbb volt és végül mert Deák egyre erősbödő pártjával szemben a konzervativek pártja egyre gyengült.

E munkában nevezetes szerepet juttatott Mailáth Zichy Nándornak: Bartal György alelnök

mellé 1865. szeptember 23-ikán kineveztette őt a budai helytartótanács «elnöki helyettesé»-vé. «Összeesküvő»-ből majd két év alatt kormányférfiú : ez eset feltünően hasonlít idősbb gróf Andrássy Gyuláéhoz, aki in effigie kivégzett «forradalmár»-ból miniszterelnök és külügyminiszter lett. Zichy Nándor igen szorgalmasan járt hivatalába — a helytartótanács a budai várban, az Úri-utca 53. számú házában székelt — és nagy minuciozitással intézte el az aktákat, de azért éppenséggel nem zsugorodott össze száraz bürokratává. Ellenkezőleg, nagy politikai szerepet vitt, állandó kontaktusban állott a konzervativekkel, a Deák-párttal s — az országgyülés már előzőleg, augusztus 17-én kelt királyi kézirattal hivatván össze — Mailáthtal, Sennyeyvel és Deákkal együtt élénk részt vett a kiegyezési tárgyalások továbbszövésében. Helytartótanácsi elnöki helyettessé történt kineveztetése nem csupán a személyének szóló elégtétel akart lenni igazságtalannak fel- és elismert rangvesztéséért és fogságáért. Belejátszott ebbe a politika is. A Hon-eset után akadtak barátai és befolyásos emberek, akik attól «féltették» Zichy Nándort, hogy ha ez mint egyszerű polgár, mint le nem kötött politikus beleválasztatja magát a képviselőházba, talán «messzebb balra» menne, mint sem kívánatos lett volna. A félelem fölösleges volt. Zichy

Nándoron állott elfogadni vagy visszautasítani a neki felkinált kormányzati állást. Elfogadta, még pedig politikai hitvallásának nyilvános és teljes fenntartásával. Elfogadta, mert abban a magas állásban, a kormányon levő konzervativekkel együttműködve többet vélt használhatni és tudott is használni a kiegyezés ügyének, mintha megmarad Deák egyszerű kombattánsának. Aki így ismerte az országnak akkori közállapotait, mint Zichy Nándor, az megérthette, sőt méltányolhatta is, hogy a konzervativek, akik közül különösen Mailáth Györgyhöz, Pálffy Mórichoz, Sennyeyhez, Apponyi Györgyhöz, Vay Miklóshoz, Szécsen Antalhoz, id. Szögyény-Marich Lászlóhoz, Cziráky Jánoshoz személyes barátság és rokonszenv is fűzte, az megértette, sőt méltányolhatta is, hogy a konzervativek akkor, de még a provizórium alatt is, nagy szolgálatokat tettek, mert nem csak hogy a hatalmon lévén, sikeresebben szembeszállhattak a közjog terén a Schmerling-féle centralizmussal, legalább is úgy, mint Deák a Lustkandl-féle «Verwirkungstheorie»-val, de az európai konjukturákat is számításba véve, a pusztán közjogi hazafiakénál tágabb horizonttal mérlegelhették a gazdasági tekintetben is siralmasan elhanyagolt Magyarország érdekeit és emelhették a rendelkezésükre álló eszközökkel, Széchenyi nyomdokaiban ha-

ladva, az ország gazdasági és financiális erejét. Azok a közjogi hazafiak, akik akkor a megyeház ablakából nézték a világot, ez a derék populus Werbőczyanus bátran állhatott a 48-as alapra, akik azonban a külpolitikára is gondoltak, valamint a politikai, gazdasági, társadalmi élet mindennapi szükségleteire és az ország pénzügyi erejére; akik nem tudtak doktrinér reformerek lenni, hanem akik az ország évszázados multjának s állami önállóságának alapjára akarták építeni Magyarországot — még Königgrätz előtt! — hajlékonyabbaknak, békülékenyebbeknek kellett lenniök Bécscsel szemben. Ezt méltányolta Zichy Nándor. Ezért vett részt már 1862-ben a Magyar Földhitelintézet megalapításában, ezért meg tudta érteni, hogy a konzervativek 1865-ben egy talán kevéssé előnyösnek látszó kiegyezésre is hajlandók lettek volna, noha a közjogi alapra vonatkozólag Deákkal egy véleményen voltak.

Zichy Nándor e tekintetben ép oly körültekintő és óvatos volt, mint Mailáth és Sennyey. Ide tartozik egy nevezetes tanácskozás, amely közvetlenül az osztrák-porosz háború kitörése előtt folyt le Deák svábhegyi nyaralójában Deák, Sennyey és Zichy Nándor közt, akik különben már 1865. eleje óta igen sűrűn tárgyaltak együtt ebben a históriaivá vált egyszerű nyári lakban. Mindhárman behatóan mérlegelték, minő hatással lehet

a háború a magyar kiegyezés sorsára. Sennyey és Zichy úgy vélekedtek, hogy jobb ma a biztos veréb, mint holnapra bizonytalan túzok és készek lettek volna még a háború kikötése előtt megkötni a kiegyezést. «Mert — magyarázta Zichy Nándor — ha az osztrák győz, akkor az eddig elért eredmények is kockára kerülnek, akkor a bécsiek lóhátról fognak velünk beszélni.» Deák elgondolkozott és sokáig piszkálta botja végével a harasztot. Végre megszólalt : «És ha nem győz ?» Ezzel a kérdéssel véget ért a társalgás, melyet a königgrätzi csata után (1866 július 3.) az események folytattak. A véletlen Deákot igazolta, de Zichy Nándor óvatosságának igazat adott Deák azzal, hogy Königgrätz után, hires bécsi kihallgatása alkalmával is csak annyit követelt, amennyit a csata előtt Zichy Nándor elérhetőnek vélt.

Zichy Nándor úgyis mint a helytartótanács helyettes elnöke, úgyis mint országgyűlési képviselő — a rácalmási kerület 1865. november 25-én egyhangúlag választotta meg, míg Fejérmegye többi kerületeiben igen zajos lefolyásúak voltak a választások — serényen részt vett a kiegyezés előmunkálataiban. Sűrűn jelent meg a Deák-pártkörben és mint már láttuk s amint ezt naplójában Lónyay is feljegyzi, sűrűn tanácskozott a kiegyezésről a konzervativ és Deák-párti vezérekkel.

Zichy Nándor évtizedekkel utóbb is mindenkor

nagy melegséggel és tisztelettel emlékezett meg erről a korszakról, valamint az 1861. és 1865-ki országgyűléseken és az egész országban uralkodott közszellemről és közerkölcsökről, már csak azért is, hogy a kontraszt felállítása által annál élesebben ostorozza a fuzió után a parlamentben és az országban elharapódzott korrupciót és rút párturalmi viaskodást és kapaszkodást. «Ki tud még visszaemlékezni — írja az «Alkotmány 1896. újévi programmcikkében — arra a küzdelemre, mely a magyar közjog, nemzeti és állami létünk legfőbb biztosítékai ujabb megszerzéseért folytattatott ? Egy volt akkor a nemzet céljaiban, egy törekvéseiben és önzetlen volt ez a küzdelem, melyben közelebb állottunk egymáshoz, mert mindaz a megkülönböztetés, amelyet vallás, rang, vagy születés tesz a társadalomban, csakis abban a nemes versenyben érvényesült, hogy melyikünk járulhat jobban, hatalmasabban a nemzet javának előmozdításához. Bármit nyujtott légyen is az abszolutizmus, azt a nemzet egy értelemmel utasította el magától, mert nem volt nemzeti, mert nem a szabadság éltető forrásából fakadt. A jogfolytonosság volt a jelszó, mely körül csoportosultunk. Az alkotmány és törvényesség visszaállítását kívánta mindenki és még a legkeserűbb visszaemlékezések is elnémultak, személyek közti tusák kiengesztelődésre változtak

át a haza nagy érdekei előtt! Nem akarjuk azt a versengést ábrázolni, mely a felirati és a határozati pártok között létezett, de igenis meg kell emlékeznünk arról a férfias és hazafias viszonyról, mely akkor a pártok és pártvezetők közt létezett s a méltányosságról s arról a meggyőződésről, hogy elvégre is kiki csak a haza javát akarja. Ezek hazafiak és hazafias pártok voltak! Ott láttuk a képviselő házban a nemzet szinejavát, minden politikailag és társadalmilag kimagasló egyéniséget. A választókerületek nem a központtól, nem a pártirodától nekik kijelölt férfiak választásának nyerettek meg az agitáció minden eszközével, hanem arra adták szavazatukat, aki ott termett közöttük, ki ott szerezte meg közöttük élte küzdelmei és önzetlensége által azt a népszerűséget, azt a tekintélyt és közbizalmat, mely neki megadta a mandátumot, melyet joggal hazafias és áldozatra kész élete jutalmának tekintett». Más alkalommal szintén a 90-es években így nyilatkozott az 1865-ki választásokról: «Ezek a választások egy nagy nemzeti ünnephez hasonlítottak. Soha nemzet a komoly nyugalomnak akkora méltóságával nem lépett az urnákhoz, mint akkor. De már az 1869-ki választás mindenkit kiábrándított: az 1848-ki törvény hézagjain egész özöne tódult be a visszaéléseknek. És aztán e részben egyre lejebb csúszott az ország a lejtőn...» A Bánffy-válság

idején pedig, 1899-ki újévi beszédében ezeket mondta a válságra és a várható ex-lex állapotra célozva : «Nem felejthetem : Egy időben magam is közreműködtem oly kormányban, amely nem volt törvényes, csak a törvényesség helyreállítása volt a feladata. De azért alkotmányunkat nem tekintettük elvesztettnek és a király iránti hűség kötelékét megszakadtnak. Nem felejthetem el, hogy akkor teljesen szabadok voltak a választások ; oly csekély volt befolyásunk, hogy alig volt körülöttünk egy csoport képviselő. És mégis meglett a kiegyezés, a kvóta és a vám és kereskedelmi szövetség és pedig a nemzet szabad akaratából. Hogy ezzel *ma* hogy állunk ? Meg tanulhattuk, hogy erőszakoskodással és bántalmazással nem teríthetni és nem engesztelhetni».

A képviselőházban a kiegyezésre vonatkozólag felszólalt a felirati vita során, majd az 1866 nov. 17-ki királyi leirat tárgyalása folyamán és a véderővitában s a még csak 36 éves mágnás már akkor is tudásával, készültségével, komolyságával és előadásával, annak meggyőződésével és meggyőző erejével elsőrendű parlamenti szónoknak és debatternek bizonyult. Mint a Deák-párt oszlopos tagja nagy tekintélye volt már akkor a pártklub életében, annak irányításában, tagja volt azon 15-ös bizottságnak, amelyet a parlament a közös ügyek megállapítása és azok mikénti

kezelése dolgában kiküldött, részt vett e bizottság Deák elvein alapuló munkálatának megszövegézésében és munkás tagja volt azon 67-es bizottságnak is, amelyet aztán az országgyűlés ezen munkálat további tárgyalása céljából kiküldött.

Az osztrák-porosz háború miatt az országgyülés 1866. július 26-án elnapoltatván, ezen szünet alatt Deákkal, Andrássyval tovább dolgozott a kiegyezés létesítése érdekében és Deákkal együtt távol tartotta magát Klapkának és a Tisza Kálmán által vezetett szélsőbalnak azon erőlködésétől, amelynek célja volt a csehországi hadjárattal egyidőben Magyarországon szervezendő felkelés által hátba támadni azt az uralkodót, aki ugyanakkor, az olasz- és csehországi élet-halál harcai közepette sem ejtette el a Magyarországgal való őszinte és alkotmányos megegyezés gondolatát és szándékát. Ami Königgrätz után történt, tudjuk. Deák bécsi kihallgatása és szilárd ragaszkodása a jogfolytonosság elvén alapuló követeléseihez, Beustnek, az új külügyminiszternek a magyaroknak tett gyors békeajánlata és 1866. őszén az országgyűlés izgalmas és korszakalkotó ülésszaka és ez alatt, valamint már előbb, augusztusban a parlamenten kívül sűrű értekezletek Mailáthnál és Deáknál, végre az országgyűlésen Tisza félelmetes ellentállásának legyőzése és

1867. február 17-én Andrássy kinevezése miniszterelnökké, másnap pedig a tudományos akadémia nagy termében az országgyűlés mindkét házának lelkes éljenzése között ama királyi leiratnak felolvasása, amely a magyar alkotmányt visszaállítja. Majd a kiegyezési törvények tárgyalása az országgyűlés mindkét házában, szentesítésök, kihirdetésök és június 8-án I. Ferenc József ünnepélyes megkoronáztatása...

Kineveztetvén az alkotmányos kormány, Zichy Nándor 1867 február 18-án délben, mint a helytartótanács helyettes elnöke megjelent gróf Andrássy Gyula miniszterelnöknél és — mint naplójában Lónyay írja — «jelenté, hogy a helytartótanács várja a miniszterelnök rendelkezését». A rendelet nem sokáig késett: A Budapesti Közlöny március 12-iki száma első helyén a minisztertanácsnak március 10-ikén kelt határozatait közölte, amelynek első passzusa így hangzik: «A magyar királyi miniszterium a magyar királyi helytartótanács működését mai napon megszüntetvén, az ügyek vezetését tényleg átvette». A rendelet többi pontjai az egyes miniszteriumok elhelyezéséről intézkedik s az igazságügyminiszterium helyiségeül a helytartótanács épületét jelöli meg. E napon s így ért véget Zichy Nándor helytartótanácsi helyettes elnöksége.

A mai embernek feltünhetik, hogy ez a fel-

mentés, holott Zichy Nándor közismert és elismert érdemeket szerzett, «ohne Sang und Klang», minden elismerő és köszönő legfelsőbb kézirat nélkül történt; de hát ebben a korszakban e tekintetben is komolyabb felfogások és szokások uralkodtak. Csak a fuzió utáni kormányférfiak honosították meg azt a szokást, hogy valóságos érdemeik tátongó hiányait lefelé legfelsőbb helyen kijárt elismerésekkel takargassák.

Diadalmas és amellett küzdelmes napjai voltak ezek Zichy Nándornak. Aminek ürügye alatt 1863-ban becsukták, rangvesztésre itélték: a Hon-cikkében kifejtett alapelveken épült fel a Deák-féle kiegyezés, ez a korszakalkotó mű, amelynek létesítésében I. Ferenc Józsefen, Deákon Andrássyn, Beuston kívül nagy része volt ő neki is. Ami a már említett értekezleteket illeti, ezekben Zichy Nándor állandóan részt vett, hol Deák svábhegyi villájában, hol Sennyeynél, hol Mailáthnál, a Nemzeti Kaszinóban vagy a Deák-pártkörben, Deákkal, Apponyi Györgygyel, Szécsen Antallal, Sennyeyvel, Andrássy Gyulával, Lónyay Menyhérttel, báró Eötvös Józseffel, Somssich Pállal, Beusttel. Az egykorú emlékirat-irodalom különösen a Sennyeynél 1866. december 20-án és az 1867. február 18-án a Deák-pártkörben lefolyt tanácskozásokat emeli ki.

Ebből az időből való az a szép és találó

jellemzése, amelyet P. Szathmáry Károly írt róla az akkori irók legelőkelőbb hetilapjának, a «Hazánk és a Külföld» 1865. egyik februári számában :» Hány ember van, ki csekély létére nagy zajt üt magával s ragyogás közt futja le pályáját anélkül, hogy valaha a mások javáért a legkisebb terhet is vállaira vette volna; míg a munkás szerénység s a reális jellem mély folyóként, moraj nélkül halad önásta medrében s felvesz útjában minden terhet, melyet hordania a közjó parancsol. Ez utóbbi jellemek közé tartozik gróf Zichy Nándor. Nem látjuk őt sehol, ahol csillogni kell haszon nélkül, de munkára, tettre mindig és mindenütt kész, ahol a közügy igénybe veszi».

E fejezet kiegészítéseül hadd álljon ez az érdekes vélemény, amelyet Deák Ferenc születése századik évfordulóján közölt Zichy Nándor, kegyeletből a valamikor Deák-párti «Pesti Napló» 1903. október 18-ki számában a «haza bölcsé»-ről: «Gyakran, már a 60-as években látogattam őt. Birom még egy-két levelét. Később komoly válságos időkben értekezhettem vele. Nem érthettem vele egyet mindenben. Abban az időben megfért az eltérő vélemény a nagy hazafi iránt érzett tisztelettel. Az ő korabeli, az általa is ápolt tisztesség és erkölcsi magaslat emléke kedves előttem. Komolyan vettük, lelkiismeretesen fon-

tolgattuk azt, amit barátságos alakban állított elénkbe Deák tekintélye. Deák a francia konstitucionalizmust és liberalizmust a magyar alkotmányba oltotta. Ez volt talán eszménye. Ha birnánk ilyen kimagasló egyéniséget ma is! Hálával tartozunk mindnyájan iránta és kegyelettel emlékezetének».

IX.

Zichy Nándor a kiegyezésről s a koronázásról. Helyteleníti a Deák-párt liberális irányzatát. További képviselői működése. A fuzió ellen fordul. Véleménye a konzervativekről, akikhez a fuzió után csatlakozik.

A kiegyezés megkötését, a koronázást országos örömmámor kisérte és követte. Az örömmámort csakhamar bizonyos tagadhatatlan kiábrándulás. Tudva van, hogy Deák maga, amily szükségesnek tartotta általában a korona és a nemzet közti harmónia helyreállítását egy lojális kiegyezés által, ép oly kevéssé tekintette az 1867-iki kiegyezést megmásíthatatlannak s az országot ezen 1867-iki rendezés fentartásához örökre lekötöttnek. Ez volt már akkor Zichy Nándor meggyőződése is, aki évtizedekkel utóbb is sűrűn adott e nézetének kifejezést. Mint királyhű és magyar nemzeti érzésű államférfiú mindvégig föltétlenül szükségesnek tekintette *a* kiegyezést de nem tekintette örökéletűnek az *1867-iki* kiegyezést, amelynek közjogi és stiláris imprecizitása, mint tudjuk, utóbb, kivált a haderő tekintetében és a

gazdasági kiegyezések valamennyi megujítása alkalmával súlyos komplikációkra vezetett. Idevágó számos utóbb tett nyilatkozatai közül hadd álljon itt az, melyet 1898. újévi beszédében az április 11-iki törvények szentesítésének ötvenedik évfordulója alkalmából tett: «Tudjuk, hogy a jogfolytonosság mentette meg hazánkat 1848 után és tudjuk, hogy az 1867-iki kiegyezést nem lehet az események folyamából kiragadni és egymagában odaállítani; azt helyesen megitélni és magyarázni csak a történelem, az élő jog, a magyar alkotmányosság fejlődése, a pragmatika szankció és helyzetünk exigenciái szempontjából lehet». Ugyanezen év április 7-én ezt írja az «Alkotmány»-ban: «Ime az 1867-iki kiegyezés. Van-e ebben igazság vagy biztosság? Bizony nincs benne egyéb folytonos gyűlölködésnél. Deák Ferenc nem számított erre, hanem igenis fel kellett tennie, hogy ezen az alapon szépségesen kiengesztelődünk, összeszokunk és mindenik fél hasznát látja benne». Itt világosan a kiegyezés aláaknázását tendáló osztrák politikára céloz ugyan Zichy Nándor, de érthetnek belőle azok is, akikre a magyar kormányzat élén s az országgyűlésen a kiegyezés végrehajtása bizatott. Még világosabban és tisztán Magyarországot tartva szem előtt, beszél az «Alkotmány» 1896. január 1-iki vezércikkében, amely különben politikai hitvallása egyik legpregnán-

sabb dokumentuma: «Igy indultunk meg a kiegyezés után (tudniillik a pártok és pártvezetők közti hazafias viszonnyal és kölcsönös méltányossággal), azóta két különböző irányban változtak meg a viszonyok; egyrészt az anyagi érdekek, a nemzet vagyonosodására és annak fejlődésére szánt intézkedések által, másrészt az ország törvénykezési, közkormányzati és politikai intézményei, főleg a népnevelés és tudományos fejlődésünkre irányított törekvések folytán. De fájdalom, eme átalakulás közben, mintha a nemzet mentő geniusza is visszavonult volna tőlünk és vele együtt a közéletből a komolyság és az áldozatkészség is. Csak egy irányban fejlődött erő és kérlelhetetlen tusa: a megélhetés, a vagyonosodás, a hatalom utáni mohó törekvés terén. A közjogi kérdés körüli vita a kiegyezéssel véget nem ért, de a nemzet jogaiért való küzdelem magasztos szinvonaláról a pártkérdés szinvonalára sülyedett. A törvényhozás terén a nagy alkotások helyébe elv nélküli foltozgatások léptek. Avagy tudtunk-e több mint egy negyedszázad lefolyása alatt a nemzet tényleges igényeinek megfelelő magánjogi törvénykönyvet alkotni? Erősebb-e, nagyobb bizalommal bir-e mai igazságszolgáltatásunk? Bir-e az egyéni és közszabadság ma nagyobb és valóságosan megfelelő biztosítékkal? Az alkotmányba helyezett bizalom, a parlamenti műkö-

déshez kötött remények nem váltak-e keserű csalódásokká ?»

A csalódás és keserű érzésének gyökerei még a kiegyezési tárgyalások utolsó stádiumáig nyulnak vissza. 1866 nyarán már az alkotmányos magyar kormány megalakításáról lehetett beszélni. Deák — ebben is puritán és nagy volt, — nem vállalkozott kormányalakításra, sem a hatalomnak más alakban való elfoglalására, maga helyett fiatalabb erőt kellett megneveznie. Vannak rá indiciumok, hogy többek között Zichy Nándorra is gondolt, aki bizonyos tekintetben közel állott hozzá, talán még közelebb, mint Andrássy; hogy azonban Zichy Nándor elhárította magától a megtiszteltetést, még pedig épen Deákra való tekintettel, akit nem lehetett kitenni azon «szörnyű gyanúnak», hogy olyan férfiút ajánl a kormány élére, aki Deák-párti ugyan, de a konzervativek iránti rokonszenvéből sem csinál titkot és azonfelül a Bécs iránti «túlbékülékenység» hirében is áll. Igy eshetett aztán Deák választása Andrássyra, aki 1848-ban még Széchenyi híve volt ugyan, de még a szabadságharc alatt oly annyira Kossuth felé hajlott és részt is vett a szabadságharcban, hogy aztán in effige ki is végeztetett, aki az emigráció keserű kenyerét is ette és aki végül még Deáknál is szabadelvűbb s e tekintetben Zichy Nándor ellenlábasa volt.

Zichy Nándort nem az bántotta, hogy Andrássy lett a miniszterelnök, akit egyébként nagyrabecsült s akinek pályáját és kétségtelen érdemeit halálakor (1889 febr. 10.) a «Katholikus Szemlé»-ben igen szép és engesztelő szavakkal méltatta. A személyi hiúságból való szereplés vágya, a hatalom utáni önző vágyódás sohasem bántotta, ilyennek ismerte már akkor is az egész ország, barát és ellenfél, de ami őt bánthatta és méltatlankodással, a kiegyezés jövője iránti aggodalommal tölthette el, az az a taktika volt, amelyet a túltengő vérmérsékletű Andrássy a párthatalom elnyerése érdekében követett, amellyel Andrássy és hivei a radikális szinű szabadelvűséget ékelték bele a konzervativek és a Deák-párti eddigi közjogi együttműködésébe; amellyel a mérsékelt szabadelvű Deák intenciója ellenére már akkor, még Tisza Kálmán kormányra jutása előtt, a szabadelvűséget proklamálták az egyedül kormányképes, a kiegyezés fentartására egyedül képes és hivatott irányzattá. Zichy Nándort nagyon elkedvetlenitette az a válasz, amelyet Andrássy ama hires 1866 július 9-ki beszélgetés során adott Sennyeynek, aki felhatalmazás alapján felszólította őt, adja elő, mi volna a jelen körülmények között a programmja: «Programmom első pontja, hogy ti csináljatok helyet másoknak, olyanoknak, kik iránt a nemzet bizalommal van.» Ebből a

jellemző válaszból már az a szellem beszél, amely a kiegyezés megalkotása után magát Deákot is elkedvetlenítette, amely a 60-as években elfoglalt erkölcsi magaslatáról a 70-es években le egészen a felbomlásig, a fuzióig sodorta a Deák-pártot, amely a kiegyezést országos közérdekű alapból és végcélból párturalmi eszközzé degrádálta.

Hogyan itélte ő meg a koronázást, mint a kiegyezés betetőzését, azt igen szépen mondja el 1907 június 8-ki cikkében («Alkotmány») : «A 67-es kiegyezést és az ezt követő koronázást láttuk és abban törvényhozási részt is vettünk. Az a koronázás nem volt puszta ünneplés, zaj és lelkesedés. Vallásos, rendeltetésszerű tény volt ; nem olyasvalami, mint I. Napoleon francia, vagy Viktoria angol királynő indiai császársága. Ezek elmúlhatnak, a magyar szent korona és a magyar királyság nem múlhatnak el soha. A mi jó királyunk lehetetlen, hogy ne érezné, ne tudná, hogy vele egyek vagyunk, hogy ami nekünk a szent korona, az neki is az.»

Akinek ilyen magasztos véleménye volt a kiegyezés és a koronázás nagy erkölcsi és gyakorlati jelentőségéről, annak valóban fájhatott, hogy az a párt, amelynek vezére egy Deák volt, amelynek ő maga is tagja volt, amint kormánypárt lett belőle, alig egy-két évig tudta megőrizni régi tisztaságát és amint Andrássy a miniszterelnök-

séget felcserélte a külügyminiszterséggel és amint Deák betegeskedni kezdett, bomladozásnak indult és messze kilengett abból az erkölcsi keretből, amelybe Deák állította volt. Mint az 1869—72. és 1875—78-ki országgyűlési ciklusokban a képviselőház tagja, Zichy Nándor fokozódó elkedvetlenedéssel és aggodalommal nézte e nagy párt feltartóztathatlan züllési processzusát. A képviselőházban a pártközi helyzet egyre ziláltabbá vált, egyik válság a másikat érte, az ország külföldi hitele egyre csökkent, a magyarellenes nemzetiségiek egyre hangosabbak lettek, a keleti kérdés bonyodalmai is zavarólag hatottak. Deák ezeket látván, 1870-től kezdve egyre ritkábban mutatta magát a parlamentben, a pártkörben, csak meghittebb barátait, köztük Zichy Nándort gyüjtötte maga köré «Angol királynő»-szállóbeli legénylakásában s ilyenkor egyre sűrűbben elítélte a saját pártjában elharapódzott szédelgési rendszert (mint Deák életrajzában Forster Arnold mondja) s egyre sűrűbben botránkozott meg azon, hogy kivált a Szlávy-kormánytól kezdve az országgyűlést szakadatlanul kölcsönök, vasuti koncessziók, részvénytársulatok és a kormány által országos érdekűeknek állított különböző vállalatok kérdései foglalkoztatták végtelen változatokban. «Nincs most sem Deákpártunk, sem ellenzékünk — mondta ekkor egy képviselő — csakis

határőrvidéki-, erdő-, kassa-oderbergi vagy keleti vasuti párt van nálunk.» A Deákpárt e züllésével párhuzamosan haladt a szélső balnak és a Tisza Kálmán által vezetett balközépnek egyre féktelenebb fellépése. 1872-ben elszorult szívvel nézte Zichy Nándor, aki ekkor 1875-ig mandátumot sem vállalt, a magyar parlament első obstrukcióiját, Tisza Kálmán ezt a művét, aki már ekkor felhasználta a kedvező alkalmat: a betegeskedő Deáknak az aktiv politikai életből való visszavonulását, hogy a Deákpártot szétrepessze és hogy az új alakulásban már neki is legyen része a kormányhatalomban. Ezt a célját a koaliciós Bittó-Ghyczy-kormány alatt megközelítette, 1875 tavaszán a fuzióval el is érte, már előbb, mint a Wenckheim-kormány belügyminisztere csinálván olyan választásokat, amelyek mintaképül szolgálhattak a következett szabadelvű választásoknak.

1869-ben még simán ment Rácalmáson Zichy Nándor megválasztatása képviselővé. A korrupció és hivatalos erőszak akkor még ismeretlen volt. 1872 ben már nem lépett fel Rácalmáson, a katholikus érzelműek nagy sajnálkozására, aminek a «Magyar Állam» kifejezést is adott. De mikor 1875-ben már mint a Sennyey-féle szélsőjobbnak jelöltje lépett fel Székesfejérvárott, már a leghallatlanabb erőszak és gyülölködés szállott

vele szembe, de még így is fényesen, 286 szótöbbséggel győzött a Tiszapárti Schwarz Gyula ellen. Oly nagy volt akkor tekintélye az ős koronázó városban, oly sokat tett alispánsága óta e város gazdasági fejlődése érdekében, hogy a függetlenségiek nem is állítottak ellenjelöltet. És oly izzó volt már akkor ellene a szabadelvüek gyülölete, hogy nemcsak a választási kampány alatt óriási pénzerőt mozgósítottak megbuktatására, hanem a választás után (amelyben, mint azt Pellet Ödön akkori székesfejérvári esperes-plébánosnak a «Magyar Állam» július 9-ki számában ünnepélyesen kijelentette, Zichy Nándor érdekében pénzzel egyáltalán nem dolgoztak) meg is peticionálták a mandátumát. A választás megvizsgálására kiküldött pestvidéki törvényszék a peticiót, mint teljesen alaptalant, visszautasította, mire Tisza Kálmán uralkodó többsége azzal állott «nemes boszút», hogy Zichy Nándort, aki pedig akkor már évek óta elsőrendű parlamenti férfiú és közgazdasági tekintély volt, kihagyta a t. Ház összes bizottságaiból, azt a Zichy Nándort, aki az 1865-ki országgyűlésen tagja volt a kiegyezési bizottságnak, az 1869-ki országgyűlésen pedig a felirati bizottságnak, a vasuti bizottságnak, a delegációnak (ebben a had- és külügyi albizottságoknak tagja), a bankbizottságnak (amelynek jegyzője és a Házban előadója is volt) s aki időközben a

főrendiház plénumában és bizottságaiban is első szerepet vitt...

Zichy Nándor ekkor persze ellenzéki volt, amire a kiegyezésre vonatkozólag már előadott okokon kívül az is indította, hogy már Andrássy miniszterelnöksége óta kivált a közoktatásügy terén a dekrisztianizálás azon szelleme vezette a Deákpártot, amelyet aztán a fuzió után a szabadelvűpárt már egészen leplezetlenül vallott és követett. Alig hogy 1875 február 28-án megalakult a Tisza Kálmán belügyminiszterségével megterhelt Wenckheim-kabinet, a Deákpárt másnapi nevezetes értekezletén Sennyeyvel együtt szembehelyezkedett az új kormánnyal. Ezt az állásfoglalását már előbb, a főrendiház március 19-ki indemniti-vitája során indokolta, kifejtvén, hogy «a főrendiház hivatása oly eljárásoknak útját állani, melyek az ország érdekeivel ellentétben állhatnának. Azon magasabb érdekek, amelyeket konzerválni az alkotmány, a társadalmi rend és helyes közigazgatás főérdeke, gyámolítani kiváló feladata. Azon irány, amely az alkotmány helyreállításától a mai napig követtetett és amely az indemnitások, a kölcsönök egymásutáni megszavazására vezetett s amelyben valóságos megnyugvást egyikünk sem lelhet, ezen irányt tovább folytatni nem szabad.» Április 10-én ugyancsak a főrendiházban, az adójavaslatok tárgyalása alkalmával azt mondotta,

hogy «a létező bajok orvoslása nem egyes pénzügyi munkálatokban, nem egyes megtakarításokban, hanem főleg és egyedül az irányzatnak, a rendszernek megváltoztatásában állhat.» Hasonló szellemben beszéltek gróf Cziráky János és Szécsen Antal is s a «Magyar Állam» ezért lelkesen ünnepelte őket. Néhány nappal utóbb pedig erősen tiltakozott egy főispán azon állítása ellen, mely szerint a szabadelvűpárt nem is új párt, csak a Deákpárt folytatása, «mert Deák is szabadelvű volt».

Március 31-én történt Sennyeyék (akik időközben 43-ra szaporodtak) formális kilépése a Deákpártból, illetve szembehelyezkedése az új szabadelvű párttal, «jobboldalú ellenzék» címmel. Az új párt nyomban hozzálátott a választási előkészületekhez. A párthoz a főrendiház ellenzéke részéről csakhamar Zichy Nándor, gróf Schmidegg és báró Majthényi Izidor csatlakoztak, akik sűrűn vettek részt a párt értekezleteiben. Májusban, a főrendiház költségvetési vitájában Szécsen Antallal és gróf Andrássy Manóval karöltve «excellenter küzdött» (mint az akkori «Magyar Állam» írta) ez új rendszer ellen. Ugyane hó végén, május 22-én báró Sennyey Pál megtartva párthivei előtt programmbeszédét, a párt központi bizottságot küldött ki a választási kampányba, mely bizottságnak báró Lipthay Béla, gróf Apponyi Albert,

Kállay Béni, Máday Sándor és Szögyény-Marich László mellett Zichy Nándor is tagja lett.

Aztán jött, julius 1—10-ig, Tisza Kálmán első választási hadjárata különös vehemenciával a Sennyey-párt ellen, amelynek csak 25 embere tudott bejutni a képviselőházba; Zichy Nándor székesfehérvári harca és győzelme. Ott a «Magyar Király»-szálló udvarán június 13-án tartott programm beszédéről (1865. és 1869-ki programm-beszédeiről, sajnos, nem sikerült ez agykorú lapokban hírt találni) a «Magyar Állam» így emlékezett meg június 16-ki számában: «Zichy Nándor kitünő és gyakori lelkes éljenzésekre ragadó beszédben fejté ki a jobboldali ellenzék programmját, tiltakozva azon vád ellen, hogy ultramontán elveket vallana». Aki ismeri Zichy Nándor lelkületét és közpályájának teljességét, az csakis úgy értelmezheti ezt, hogy Zichy Nándor nem a jobboldali ellenzékben tagadhatatlanul megvolt keresztény szellem ellen tiltakozott, csak azon a szabadelvűpárt által már akkor is gyakorlatba vett s azóta valóságos virtuozitássá fejlesztett taktikája ellen, mely szerint mindenki és minden párt, aki és amely nem dobálódzott a «liberalizmus» jelszavaival; «ultramontán» vagy «klerikális».

Utóbb sokszor támadták szabadelvű részről ezt a Sennyey-féle jobboldali ellenzéket, amely az

évek folyamán tudvalevőleg gróf Apponyi Albert «mérsékelt ellenzékévé», majd «nemzeti pártjává fejlődött. De mindig akadtak sikeres védői is. Igy a képviselőház 1896 december 19-iki ülésén Asbóth János, aki támadván a szabadelvű-párt feliratát és támogatván a néppártét, többek között ezeket mondta: «Hivatkozom Apponyi Albertre, Károlyi Sándorra: ők tagjai voltak annak idején a Sennyey-pártnak s e pártra épen azt mondták, hogy ez klerikális, ultramontán és katholikus. Dacára annak, hogy ezt mondták és hogy Sennyeyt nem is nevezték másként, mint «a fekete báró», látjuk, hogy maga a szabadelvű-párt kormánya a fekete bárót a főrendiház élére állította s midőn a Sennyey-pártnak egyes tagjai, akik eszerint «klerikálisok», «ultramontánok» és «katholikusok» voltak, midőn gróf Széchenyi Pál, midőn Kállay Béni, midőn Szögyény László miniszterré lettek, akkor a szabadelvűpárt egész odaadással támogatta őket. A szabadelvűpárt egy évtizednél tovább csak azon reformeszmékből élt, melyeket Sennyey Pál a zempléni pontokban és fényes beszédeiben iniciált». (Ezek főként: a közigazgatás reformja és a közös hadsereg magyar részében teret nyitni a magyar állam nemzeti szellemének). «Három konzervativ kormányunk volt: Apponyi Györgyé Vay Miklós, Apponyi György és Mailáth Györgyé; és Mailáth György

és Sennyey Pálé: Hát ezek mind magyarok, hazafiak és tiszták voltak! Mailáth és Sennyey két választást vezettek és ezek tiszták voltak!»

A legtalálóbban mégis Zichy Nándor jellemezte a Sennyey-pártot egy a «Nyitramegyei Szemle» 1896 január 27-ki számában gróf Apponyi Alberthez intézett cikkében, amelyben ezeket mondja: «Azt a kis konzervativ és keresztény falanxot, melyet Sennyey teremtett, nemsokára Apponyi vezette. Csupa magyar hazafi, független ember, tiszta jellem. Olyan párt nem volt még és nem is lesz többé. Ezt dobálták sárral, ezt gyanusították a liberálisok».

X.

Társadalmi tevékenysége a 70-es években. Családi élete. közgazdasági tevékenysége.

A kiegyezés megkötésétől a fuzióig, sőt még az azután közvetlenül következett években is Zichy Nándor, aki 1880-ban egészen visszavonult a képviselőházból, mint láttuk, nem fejtett ki nagyobbmérvű politikai tevékenységet. Annál nagyobb intenzivitással fordította figyelmét és munkaerejét a katholikus közügyekre, nevezetesen a katholikus autonómia ügyére, amiről még külön fejezetben lesz szó; amellett élt családjának, gyermekei nevelésének, nagy vagyona kezelésének és ott volt nejével együtt minden társadalmi akcióban, ahol munkára és segítségre volt szükség. Nagy anyagi áldozatokat hozott ez időben iskolai és jótékony célokra. Cziráky Jánossal, Apponyi Györgygyel együtt 1868-ban részt vett a budapesti Szent-Vince-Egylet alapításában, amelynek aztán 1885-től fogva elnöke volt. 1871-ben a Ludovika-akademia ujjászervezése és ma is álló épületének megnyitása alkalmából

nagy alapítványt tett ezen első katonai intézetünknél, miután már előzőleg úgy a főrendiházban, mint a képviselőházban a honvédség fejlesztését sürgette, ezzel is mutatván, mekkora *magyar* tartalmat tulajdonít a kiegyezésnek. 1878-ban az okkupáció sebesültjeinek ápolása körül a Budapestből kiindult országos akcióban nejével együtt tevékeny részt vett, a rákövetkezett évben pedig nagy összeggel járult hozzá szegedi árvízkárosultak nyomorának enyhítéséhez és ugyanezen év május havában rövid pár nap alatt 11.000 forintot gyüjtött az akkor megalapított magyarországi Vöröskereszt-Egylet javára. 1880-ban neje ujabb 1000 forinttal toldotta meg Zichy Nándornak ez egylet számára tett bőkezű adományát, az egylet szervező közgyűlésén pedig neje gróf Károlyi Gyula mellett társelnöke, s ő maga gróf Csekonics Endre mellett az egylet sorsjegyellenőrző-bizottságának másodelnöke lett. 1880-ban kegyeletes érzülettel részt vett az első közéleti ideáljának, gróf Széchenyi István emlékére a tudományos akadémia által rendezett országos emlékünnepélyen.

1882-ben szép családi örömünnepet ült. Ez év október 2-án volt első leányának, Saroltának esküvője gróf Mailáth Györgygyel, az esketési szertartást a magyar főuri világ szinejavának jelenlétében Simor hercegprimás végezte, akihez

az azonos katholikus lelkületen és tetterőn kívül az is fűzte Zichy Nándort, hogy a nagyemlékű egyházfejedelem mint Székesfehérvár szülöttje földije is volt. Az ünnepet már félévvel utóbb mélységes gyász követte: a 60-as évekbeli egyik küzdőtársának, veje atyjának, Mailáth György országbirónak az egész országot gyászba boruló meggyilkoltatása.

Ebbe a korszakba esik Zichy Nándor első találkozása gróf Esterházy Miklós Móriccal, aki utóbb a Szent-István-Társulat vezetésében, az egyházpolitikai harcokban, katholikus társadalmi és sokáig politikai akcióiban is kongeniális segítő társa lett. E találkozást maga Esterházy így adja elő: «Zichy Nándorral 1877-ben Esterházy Pál nagybátyám halálakor ismerkedtem meg. Végrendeletében Zichy Nándort kérte volt fel, fogadná el kiskorú árvái gyámságát. A temetés estéjén kinyilt az ajtó és belépett egy feketekabátos, életkorának delén álló nagy, erős férfi: Zichy Nándor volt. Nagybátyám özvegye és gyermekei zokogva vették körül s ő szép, mélyen csengő hangján ezen egyszerű szavakkal üdvözölte és vigasztalta őket: «Hivtatok — hát itt vagyok!» E szavak mélyen vésődtek be szivembe és emlékezetembe és az idők folyamán Zichy Nándor egész jellemének visszatükrözését láttam bennök: szerénységét, munkakedvét és a magát mindenkor

feláldozni tudó természetét; és valahányszor utóbb értekezleteken, gyűléseken vagy a főrendiházban szónokolni, fáradni, működni láttam, ujabban és ujabban hallani véltem e szavakat: «Hivtatok — hát itt vagyok!» Igenis, ott volt mindenkor és mindenütt, ahova az ügy kedvéért «hivták» és csak azért, mert «hivták». Személyes becsvágyat vagy önző számítást nem ismert és félre is tudott állani, ha úgy gondolta, hogy más valaki jobban végzi és alkalmasabb arra, amit ő kezdeményezett, hogy azt a nagyobb siker kilátásával keresztül vigye. Vir honestus et integer! És hazai történetünk leggyászosabb lapjain vagyon megörökítve mindazon személyeskedés, rágalom, gúnyolódás és gyalázkodás, amivel az egyházpolitika idején a liberális párt ezen férfit illette, akaratlanul a vértanuk és hitvallók töviseivel, de egyszersmind örömeivel is megkoszorúzva ősz fejét. De bár a liberális párton szégyenfoltot ejtettek azok, akik nem restelték őt szavaikkal és tolluk hegyével sértegetni és üldözni: a magyar nemzet becsületén sérelemet nem ejtettek, mert a liberális párt ezen eleme sem gondolkodásában, de még származásában sem volt — magyar...»

Ebbe a politikailag aránylag csendes korszakba esik Zichy Nándor közpályájának, munkásságának egyik sikerekben leggazdagabb része:

közgazdasági tevékenysége. E téren már ifjú korában, az ötvenesé vekben tapasztalati és elméleti uton szerzett rendkívül alapos és széleskörű tudását a 70-es években érvényesítette csak igazán. A 70-es évek elején pénzügyminiszterjelöltnek is emlegették, de ő elhárította magától a megtiszteltetést. E téren a hatvanas évek közepe óta az országgyűlés mindkét házának bizottságaiban és plenumaiban is méltán magára vonta a közfigyelmet. Akár adóügyi, akár közlekedés-, ipar- vagy földmívelésügyi kérdésekben szólt hozzá, mindig volt mondanivalója. Hozzászólt, hogy csak igen rövidesen, szinte lajstromszerűen érintsük idevágó tevékenységének ezt a részét, a költségvetésekhez, zárszámadásokhoz és indemnitásokhoz, ez utóbbiakat mint a korrekt államháztartással össze nem férőket mindig élesen ostorozva; a gácsországi, alföldi, győr-sopron-ebenfurti, kassa-oderbergi, nagykikinda-nagybecskereki és tiszavidéki vasutakhoz; az összes adókérdésekhez; az ipartörvényhez, szembeszállva a szabadipar elvével; a Magyar Földhitelintézet ügyéhez; a telepítvényesek kérdéséhez; a külföldi vám- és kereskedelmi szerződésekhez, az uzsoratörvény szigorításához; a kincstári utalványok beváltása ügyéhez; az államkölcsönökről szóló javaslatokhoz és általában az államadósságok ügyéhez; az Ausztriával való gazdasági kiegyezéshez; a belvizek levezetésé-

hez, a Tisza és Rába-, általában a folyamszabályozáshoz, a Ferenc-csatorna ügyéhez s a vízjogi törvényhez; a fémjelzési törvényhez; a magyar és horvát földtehermentesítéshez; a magyar-horvát pénzügyi egyezményekhez (1884. és 1887-ben tagja volt a regnikoláris bizottságnak); a pénzintézeteknél elhelyezett tőkék megadóztatásához; a pénzintézetek, részvénytársaságok és egyletek üzleteire vonatkozó bélyeg- és illeték szabályozásának kérdéséhez; a hazai ipar támogatásához; a közutak kérdéséhez; a filloxeraügyhöz; a postatakarékpénztár kérdéséhez; a szőlődézsmaváltsághoz, a lótenyésztés ügyéhez stb.

Sokkal nagyobb közgazdasági munkásságot fejtett ki a törvényhozáson kívül. A Nádor-csatorna körül szerzett érdemeit már méltattuk. 1869 szeptember 23-án megalapította a Székesfehérvári Kereskedelmi Bankot, amely az ő 1900-ig tartott elnöklete alatt elsőrendű vidéki pénzintézetté fejlődött; ugyancsak Székesfehérvárott 1872-ben megalapította a Fejérmegyei Takarékpénztárt, amelynek id. Szögyény-Marich László elnöklete alatt ennek haláláig, 1893 őszig, igazgatója, majd 1900 végéig sikerekben gazdag elnöke volt; utódja ezen más is virágzó intézet elnöki székében fia, gróf Zichy Aladár lett. A Magyar Földhitelintézet körül szerzett nagy érdemeit így méltatja az intézet 1911. évről szóló jelentésében: «Gróf

Zichy Nándor már 1862-ben az intézet megalapítása körüli tanácskozásokban buzgón részt vett s azóta intézetünk fejlődését nemcsak állandóan figyelemmel és igaz érdeklődéssel kisérte, hanem azon negyven éven át, mialatt felügyelő-bizottságunknak is tagja volt, mindenkor tevékeny részt vett minden oly tanácskozásában, melyben az intézet életére nézve fontos kérdések merültek fel. Mint fejérmegyei vidéki bizottságunk elnöke pedig nagy lelkiismeretességgel párosult munkásságot fejtett ki a kölcsönt kereső földbirtokos osztály érdekében. Adja Isten, hogy állandóan fennmaradjon az a rendkívüli kötelességérzettel párosult érdeklődés, melyet a megdicsőült férfiú intézetünk iránt élete végeig tanusított». 1881 március 25-től 1906 október 4-ig tagja volt a Magyar Általános Hitelbank igazgatósági tanácsának, illetőleg igazgatóságának, ezen időponttól kezdve 1909 április 29-ig az igazgatóság alelnöke s azóta haláláig elnöke volt; az alelnöki állásban Ribáry Sándor, az elnöki állásban pedig báró Kornfeld Zsigmond követte, aki ép úgy, mint előbb báró Schossberger Nándor, igen nagyra becsülte Zichy Nándor pénzügyi tudását. Ezen intézet története össze van forrva Magyarország közgazdaságának ujabbkori történetével. Széles terület nyilott itt Zichy Nándor közgazdasági tevékenységének. Malomiparunkat, cukoriparunkat ez az intézet

lendítette fel, legujabban pedig a textilipart vette gondozásába s közvetíti a galiciai és bukovinai háziipari munkásságnál a gyapotfonal eladását. A Hitelbankkal szoros összefüggésben álló vállalatok közül a Fiumei Első Magyar Rizshántoló és rizskeményítő gyár részvénytársaságnak alapításától kezdve (1882) elnöke, a Hungária Egyesült Gőzmalmok részvénytársaságnak pedig igazgatósági tagja volt. A Hitelbank 1902 március 12-iki közgyűlésén az elnöklő Pallavicini Ede őrgróf kegyeletes szavakkal emlékezett meg Zichy Nándornak az intézet körül szerzett érdemeiről, melyeket az intézet 1911. évről szóló jelentése így méltat: «Közéletünk ezen kitünő vezéralakja intézetünk érdekeit bölcs tanácsával és gazdag tapasztalataival mindenkor tevékenyen és üdvösen ápolta. Gróf Zichy Nándor elhunyta nemcsak intézetünkre, hanem közéletünkre is felette nagy veszteséget jelent. E kiváló férfiú neve intézetünk történetében kimagasló helyet foglal el és emlékét hálás kegyelettel fogjuk őrizni.»

Sokáig elnöke volt a pécs-barcsi vasútnak is. Az első Magyar Általános Biztosító Társaságnak is csaknem ezen intézet megalapítása óta egyik legtevékenyebb igazgatósági tagja volt.

1875-ben Székesfehérvárott mint az általa alapított Fejérmegyei Gazdasági Egyesület elnöke gazdakongresszust és mezőgazdasági kiállítást rendezett.

Gróf Károlyi Sándor ott, az ő vezetése alatt, az ő buzdítására lépett először fel a hazai közgazdaság terén, és mondhatni Zichy Nándor példáján és sikerein felbuzdulva vette utóbb kezébe a magyar gazdák szervezését.

Már a hatvanas évek végén az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben, melynek alapításában is résztvett, a közgazdasági és statisztikai osztályba Lónyay Menyhért mellé alelnökké választották, annyira honorálták a szakkörök már akkor nagy tudását. Ez időtől kezdve nagyszabású szakirodalmi tevékenységet is fejtett ki. Magyarországon ő hozta először napirendre a szabad kereskedelem eszméjét, amelynek Angliában voltak ezidőtájt legerősebb kapacitásai és ezek maguk is felismerték az ő nagy képességeit és állandó összeköttetést tartottak fenn vele. Európa keletén ő volt ennek a gondolatnak legnagyobb szabású és legtekintélyesebb harcosa. Nemkülönben jelentékeny szerepet játszott a fejlődő Magyarország közlekedési ügyének kiépítésében. Nagy vasuti szaktekintély hirében állott a külföldön is s épen mert nagyon alaposan értett ehhez, kezdettől fogva elitélte a szabadelvű párt egyik legsebezhetőbb pontját: helyi érdekű vasuti politikájának sajnálatos kinövéseit.

Soha el nem hervadó érdeme, hogy a közvetítő kereskedelem kóros hatását az ő gyakorlati és

mélyreható szelleme vette észre és szállott síkra az e téren Magyarországon különösen károsoknak mutatkozó kinövések ellen. Amit széleskörű tanulmányai közben kivihetőnek talált, azt nagy energiával és céltudatossággal vitte bele a gyakorlati életbe és a közvetítő kereskedelem kizsákmányolásával szemben sem érte be az elméleti tudományos és publicisztikai harccal, hanem a gyakorlatban is hasznosítani iparkodott ideáit és ad oculos demonstrálni álláspontjának helyességét. Igy mindig ellenezte a szabadipar elvének magyarországi, a fogyasztó közönségre és régi hires magyar iparágakra oly káros gyakorlatát. Igy a magyarországi őstermelőket összeköttetései révén ő hozta össze először a világ legnagyobb piacával, Angliával. Rengeteg hasznot szerzett ezáltal a magyar mezőgazdaságnak és őstermelésnek és új csapást vágott a magyar külkereskedelemnek. Az általa jelzett nyomokon fejlődött ez a mozgalom, amely ha napjainkban intenziv erőt tud már kifejteni, abban oroszlánrésze van Zichy Nándor kezdeményezésének.

A kizsákmányolás ellen védelmezni kell a népet; ez volt az ő altruisztikus közgazdasági tevékenységének vezércsillaga, ezért dolgozott egész hosszú életén át, ezért hozott nagy anyagi áldozatokat is. Igy jutott el arra a fényes polcra is, melyet a szövetkezeti eszme vezérharcosainak

pantheonjában Károlyi Sándor mellett emel az utókor, így hirdeti az utókorban is neve dicsőségét, bőkezűségét, a nép anyagi javáért is rajongó szociális érzékét a falusi keresztény fogyasztási hitel-, gép-, magtárszövetkezetek hosszú sora, e szövetkezeteknek országos központja, amely immár terebélyes fává lombosodott s a népmentésnek egyik legerősebb vára Magyarországon. Hogy a magyar gazdák érdekeit mennyire szivén viselte, bizonyítja többek között az «Alkotmány» 1896. szeptember 22-iki cikkével, amelyben azt mondja, üdvözölvén az akkori országos gazdakongresszust, hogy «a mi keresztény védekezésünk a gazdasági viszonyok, a földmíves és munkás osztályok gondozására irányított törekvéssel kezet fogva halad. Mi néppártiak mondhatjuk, hogy agráriusok is vagyunk». Ez azonban nem jelenti, hogy ő egyoldalú agrárius lett volna, vagy hogy az agrárius irányzatot egyáltalán egyoldalúnak, az úgynevezett merkantilizmus ellenlábasának ismerte volna el. Ő valamint közéleti munkássága minden terén, úgy a közgazdasági téren is perhorreszkálta a túlzásokat és saját példájával is bizonyította, hogy a gazdasági életnek e két irányzatát mennyire lehet az ország érdekében harmóniába hozni. Egyébként nagy örömére vált, hogy fia, gróf Zichy Aladár megalapította (1899 február 6.) a keresztény szövetkezetek orszá-

gos központját jelentékeny pénzösszeggel támogatta ezt a nagy szociális és gazdasági intézményt, amelynek üléseiben s kongresszusaiban állandóan résztvett; egy alkalommal a «Katholikus Szemlé»-ben panaszkodott, hogy a szabadelvű kormány elvonja ettől az inténménytől mindazt (dohányárusítást, italmérést), «amit egyes izraelitáknak ad».
Szinte fel sem lehet sorolni a közgazdasági munkásságnak azt a töméntelen ágát, amelyek érezték Zichy Nándor éltető szellemét, nagy tudását. Mint már említett képviselőházi és főrendiházi felszólalásai is bizonyítják, a mezőgazdaság, közlekedésügy, pénzügy, kereskedelem számos ága és intézménye vette igénybe és kereste fel az ő gazdag tudását és ő habozás nélkül állott minden intézmény rendelkezésére, ha az közhasznú és közérdekű volt. Különösen nagy hire volt mint pénzügyi kapacitásnak. Lónyay, Kerkápoly, Széll Kálmán, Wekerle Sándor, Kállay, a bel- és külföldi nagy pénzintézetek legkiválóbb vezetői, a közgazdaságtan első rangú bel- és külföldi teoretikusai nyilvánosan elismerték ebbeli kiváló szaktudását és bonyolult nehéz pénzügyi kérdésekben nem egyszer kérték ki tanácsát.

A nyolcvanas évek elejétől kezdve a valláspolitikai kérdések abszorbeálták jóformán egész munkaerejét, de még akkor sem ejtette el egészen közgazdasági tevékenységét s még akkor is a

régi energiával, tudással és sikerekkel vezette a már említett nagy intézeteket s a főrendiházon kívül beszédekben és cikkekben hozzászólt a nagyobb kérdésekhez. A főrendiházban sürgette kivitelünk emelését megfelelő kormányzati intézkedések által; beszélt a lótenyésztés és a folyamszabályozás és az árvízmentesítés érdekében; erősen támadta a Tisza Kálmán-éra budgetrendszerét és vasuti politkáját; a következő kormányokat is állandóan józan államháztartásra intette. A néppárt álláspontját tevén magáévá, ellenezte (1901.) az «Adria»-szerződést, sokallva az «Adria»-nak adott állami kedvezményeket, amelyek, kivált a nagy adóelengedések, «sértik a közfelfogást és a logikát»; követelte az adóreformot, az adómentes létminimumot; az állategészségügy rendezését, árverési csarnokok felállítását; hozzászólt a balatoni vasút, a boszniai vasutak építéséhez, a budapest-pécsi vasút megváltásához, nagy feltünést keltett 1887 október 15-én az akkori közgazdasági válságot és annak okait tárgyaló beszédével; szóvá tette a földadókataszter kiigazítását; meleg szociális érzéséről tett tanuságot a gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszony szabályozásáról szóló Darányi-féle törvényjavaslat tárgyalása után mondott beszédével (1907.), szakszerű megjegyzéseket fűzött a mezőrendőrségről szóló törvényjavaslat-

hoz, az italmérési jövedéket szabályozó kormányjavaslatokhoz, a törvényes kamatláb kérdéséhez, a Széll-féle kiegyezéshez (1899.), a magyar-horvát pénzügyi kiegyezéshez (1899. tagja is volt az egyezményt előkészítő bizottságnak) a kvóta megállapításához, a tengeri szabadhajózást űző magyar kereskedelmi hajók állami segélyezéséhez, a vaskapuszabályozáshoz, a vadászati törvényhez.

A fontosabb közgazdasági kérdésekről, ezekre vonatkozó nézeteiről a főrendiházon kívül is nyilatkozott alkalomadtán. Wekerle Sándor első miniszterelnöksége idején, 1894-ben, az egyházpolitikával párhuzamosan a valuta-rendezés ügye is lévén napirenden, erről a «Katholikus Szemlé»-ben ezt írta: «A valuta nem egyéb alkalmazkodásnál a világ pénzügyi fejlődéséhez; ránk nézve nem annyira pénzügyi, mint gazdasági kérdés. Itt nem szabad elhamarkodnunk semmit». 1899-ben a Széll-féle kiegyezésről így nyilatkozott: «Az 1867-ki kiegyezés még meg sem volt, mikor én már mellette küzdöttem és ezen álláspontomat azóta soha sem változtattam meg, mert úgy politikailag, mint gazdaságilag Magyarországra nézve szükségesnek és üdvösnek tartom a kiegyezést». 1902. újévi beszédében is szóvátette a gazdasági kiegyezést és többek között ezeket mondotta: «Közbeeső vámokat kívánatosaknak ugyan

nem tartok, de azok már a történet tanúsága szerint sem lehetetlenek; de különböző vám- és kereskedelmi politikát a monarchia körében nem tartok lehetségesnek, nem tartom ezt egy egységes külügyi politikával, a kölcsönös védelem kötelezettségével és a monarchia és benne Magyarország hatalmi állásával és jövőnk biztosításával megegyeztethetőnek. Tehát időről-időre meg kell egyezni, hogy a vámközösség illuzóriussá mellékutakon ne tétessék. Ez áll mutatis-mutandis a kvótakérdésre is». De azért e kérdésben is mindig szigoruan szem előtt tartotta Magyarország érdekeit is, nem áldozta fel azokat sans phrase a közösségnek. Ennek eklatáns jelét adta 1905. újévi beszédében, mondván: «Az anyagi érdekek gondozását nem magas teoriákban kell keresni, hanem a helyes elveket applikálni kell az egyes osztályokra és egyénekre egyaránt: ezért nagyobb terheket nem vállalhatunk».

A bankkérdésről 1908-ban így nyilatkozott: «Ez idő szerint a magyar bank felállítását nem látom célszerűnek, nem tartom erőszakolandónak. Elismerem az egységes banknak úgy a magyar és az osztrák állam, mint különösen Magyarország érdekében kifejtett üdvös működését».

XI.

Benső katholicitása. Tevékenysége az 1869—71-iki katholikus autonomiai kongresszuson. Autonomiai és katholikus társadalmi programmja.

Tévedés azt hinni, hogy Zichy csak öreg korában, csak a szomorú emlékű Csáky-féle elkeresztelési rendelet nyomán a már-már tönkre ment szabadelvű párt által hatalma érdekében felidézett egyházpolitikai harcok idején lett «klerikális». E széles körökben uralkodó feltevésnek ellentmond Zichy Nándor neveltetése, lelkülete, vallásossága, amelynek már a Hon-affér alkalmával is oly megkapó jelét adta. 1848 óta a magyarországi katholicizmusnak égő sebe a katholikus autonomia kérdése. Hogy ezt a kérdést az abszolutizmus korszakában nem tartották napirenden a katholikus konzervativek s maga a liberalizmusában mérsékelt, a katholikusok jogait teljesen megértő, méltányló és támogató Deák és mindezekkel Zichy Nándor, annak egyszerű, hazánk történetében már sokszor, akkor is, legutóbb a «nemzeti ellentállás» s a koalició uralma idején is ismétlődött oka az, hogy a magyar katholikusok, valahányszor az

ország, a nemzet nagy, alkotmányos létkérdéseiről, politikai függetlenségének megvédéséről és visszavívásáról volt szó, mindannyiszor a maguk külön érdekeit és kívánságait másodsorba tudták állítani. De mikor megköttetett a kiegyezés és Andrássy alatt a Deák-párt egyre jobban átcsúszott a katholikusellenes szabadelvűség ingoványos talajára, a katholikusok is mozgolódni kezdtek. Zichy Nándor az új kormányrendszerben csakhamar és aggodalommal a nép vallásos érzületének a köz- és magánéletben való célzatos mellőzését látta s ezt az aggályát már öt-hat évvel rá a Tisza Kálmán-éra beköszöntése teljes mértékben igazolta. Sohasem volt elfogulva más vallásuak ellen, de már akkor úgy vélte és látta is, hogy az új rendszer az ő hitsorsosait mellőzi s kivált az iskolaügy terén az egyház, egyáltalán a vallásosság ellen irányuló tendenciákat állít előtérbe s ez neki, az akkor még Deák-pártinak ép úgy fájt, mint a konzervativ Apponyi Györgynek, Sennyeynek, Mailáth Györgynek, Szécsennek, Cziráky Jánosnak s a többi katholikus politikusoknak. Már neveltetésénél és családi hagyományainál fogva, de tanulmányainál fogva is már akkor, emberi mértékkel mérve, oly tökéletes katholikus volt, hogy e tekintetben kevesen találkoztak a hozzá hasonlók. Már akkor is szinte második természetévé vált, hogy nagy esze mellett

mindig kész volt magát vallási dolgokban Róma tanításának alávetni. Érett férfi korában ép oly gyermeki és rendületlen bizalommal hitt, mint gyermek- és aggkorában. Ez a szívből fakadó vallásos hit fokozódhatott az öreg Zichy Nándorban, de teljesen megvolt már a negyvenéves Zichy Nándorban is.

A *katholikus* Zichy Nándort 1871-ben így jellemezte a «Magyar Állam» (március 9.) : «Gróf Zichy Nándor még alig van túl a negyven éven. Érdekes, férfias jelenség ; magas termetű, vállas testalkat, nagy fő, gazdag sötét fürtökkel, még sűrűbb sötét szakállal, lélekdús szemekkel. A fő mozgékonysága jelzi az azt mozgató eleven szellemet, homloka a comprehensiv elmét. Sokat tanult és lankadatlanul tanul. Gondolkozik és beszélve szüli a gondolatokat. Ezért is nehezen bontakoznak ki olykor, de bőségesek és mélyek. Munkássága ernyedetlen, derült kedéllyel, komoly célokra irányzott. Pozitiv tárgyak iránti érzéke magasb szellem röptével egyesül nála. A számtétel nem zárja ki, nem mondom a poézis, de legalább a metafizika köréből. Valásos érzülete, valamint a vallás és haza érdekegységéről levő tiszta tudata — a katholikus autonomia ügyében fáradó bajnokok sorába avatá. Politikai pártjához tartozó lapok is «ultramontan»-nak cimezték el őt is. Nem őt, magukat jellemzi ezen eljárás.»

A képviselőházban is, nemcsak a szabadelvű lapokban, durván támadták «ultramontanizmusáért». Az 1872. január 13-iki ülésen Zichy Nándor erélyesen tiltakozott a katholikus papságnak a balközép táborból kiindult azon meggyanusítása ellen, mintha az «az ország ellen küzdene». Tisza Kálmán csak hebegve védekezett, de elvtársa, Táncsics Mihály durván rátámadt Zichy Nándorra, mint aki «a pápaság uszályhordozójává aljasult». Nos, akit már akkor így támadtak, az a Zichy Nándor ekkor már nem pusztán harcosa, de előharcosa volt a katholikus ügynek, kivált az autonomia ügyének. Már akkor kidolgozott, precize megállapított katholikus programmja volt. Teljesen azonos programmja a püspöki karéval, amelynek élén és nevében Simor János bibornok hercegprimás az 1869-iki autonomiai kongresszus bezáró ülésén, október 13-án kijelentette, hogy: «Én azon benső meggyőződésben vagyok, hogy valamint automomiai szervezkedésünk hazánk politikai és hitfelekezeti viszonyánál fogva szükségessé vált, úgy a létrejött katholikus autonomia az ország egyik legbecsesebb intézménye, a társadalmi béke és szellemi haladás egyik lényeges tényezője s a közszabadságnak nemcsak symboluma, hanem biztosítéka is leend».

Az 1870-iki autonomiai kongresszusi választások előtt a budavárosi plébániák autonomiai

választóinak összeirása tárgyában összehivott értekezleten, január 11-én, amelyen az összeirásra öttagú bizottságot küldtek (Ráth plébánost, Szalay Istvánt, Gulich Vincét, Belányi Ferencet, és Zichy Nándort, aki már akkor mint budavári lakos nagytekintélyű vezérember volt ott), Zichy Nándor beszédet mondott, melyet a «Magyar Állam» így ismertetett: «Jeles beszédjével, mely a tanácskozmány fénypontját képezé, örvendezteté a t. gyülekezetet. Ritka könnyűséggel és nyiltsággal fejtegeté elragadó huzamosabb előadásában az autonomia feladatát polgári szempontból, mely szerint szükséges leend, hogy az egyház anyagi ügyei úgy kezeltessenek, miszerint a politikai szerkezetnek is tökéletesen megfelelhessenek. Már az autonomia megindításában lát erre legbiztosabb eszközt, maga a választás a legszabadabb alapra lévén fektetve». Azután a kerületi szervezkedés fontosságát hangoztatta beszédében: «e főrangú szónok beszédjének több mozzanatai s fényes zárlata tartós éljenzésben nyilvánuló tetszéssel találkozott.»

Rácalmás községe az 1870-ki autonomiai kongresszusra őt jelölvén, hozzá intézett kérdésre február 5-én levélben válaszolt Pellet Sándor szabadbattyáni esperes-plébánosnak, amelyet ki kell ragadnunk a feledésből, mert Zichy Nándor ebben a levélben foglalta össze s írta meg először

katholikus programmját. Az egyszerű «Zichy Nándor m. p.» aláírású levél így szól :

«Változott politikai szervezetünk a katholika egyház és község azon érdekeit, melyek eddig is a politikai izgatás körébe vonattak, nem engedi ezentúl is az eddigi mód szerint intéztetni. Mindenütt és mindenben az absolut és atyáskodó kormányzat helyébe az érdekeltek és hivatottak közvetlenebb és öntudatosabb, tehát autonom tevékenyége foglal helyet. A katholicizmus a szellemi élet és meggyőződés, a szabad akarat és hit országa. A katholikus elv hivei öntudatosabb és élénkebb érdekeltsége által csak saját valóságának megfelelő életerőben gyarapodnék. A szellemi ébredés és a hitben való gyarapodás az, amit mindenek előtt óhajtok és várok. Ez az autonom szervezkedés alapfeltevése és legnemesebb vívmánya egyaránt volna tekintendő annak — valamint általán minden haladásnak legélesebb ellentéte a közöny vagy indifferentizmus. Nem kárhoztathatni azt eléggé sem a kath. egyház, sem a politika és hazafiság szempontjából, mivel a katholika egyház lényeges érdekei és jövője nagyrészt ezen kérdés szerencsés megoldásától függnek és mivel a «Magyar Állam» szerint, mint minden állam a világon, szociális alapokon sarkallik, melyek mireánk nézve legnagyobb

részben a kath. egyház, a vallás és vallásos nevelésben összpontosulnak. Politikai és kath. keresztényi kötelességet teljesítünk tehát, midőn hitfelekezeti ügyeink iránt érdeklődünk és azok autonom eligazítása körül csoportosulunk.

Az autonomia iránti közönynek ellentéte az autonomia eszméjének azon túlkapása volna, mely azt az egyház és állam fölébe akarná emelni. Az állami rend természetszerű jogosultsága a katholicizmus által félre nem magyarázható. A katholikusok nem követelhetik, hogy az állam csak kath. szempontból, csak a katholikusok érdekében alkossa törvényeit, csakis kath. szempontokból és csak katholikusok által kezelje ügyeit; legkevésbbé követelhetnék ezt Magyarországon, hol számos polgártársaink — kiknek érdekei, nézetei és meggyőződése az állam előtt a mienkkel teljesen egyenlő jogosultságúak — nem katholikusok. Mi nem óhajtunk bármi értelemben is elsőbbséggel birni felettük és valamint ők sem kívánják, hogy egyházi és vallási ügyeikbe avatkozzunk, úgy mi sem kívánhatjuk ezt. Sőt ezentúl el sem fogadhatnánk oly helyzetet, melyben az állam vallásos és egyházi ügyeinket helyettünk intézné. Valamint pedig autonomiánknak az állam irányában oly természetszerű jogi köre, hogy azzal összeütközésbe természeténél fogva alig jöhet,

úgy másrészt a magyar autonomia a kath. önkormányzatnak csak egy része lehet, mivel a kath. egyház nem egy országé, hanem a világé és mivel ez nem foglalkozhatik a hit és egyházi kormányzat ügyeivel, melyek a kath. autonomia körén felül és kívül állanak.

A magyar kath. autonomia a kath. egyház Magyarországban való érdekei eligazításával foglalkozni hivatott. A közelebbi gyülekezetnek feladata nem is más, mint a magyar autonomiának szervezése, az fogja tehát ezen hatáskört körvonalazni és ezért nem is mondhatni jogosulatlannak azon kérdést, «mi az autonomiai kongresszus feladata és miként gondolkozzunk ez iránt».

Sajnálom, hogy ez alkalommal a tárgy iránt nem lehet részletesebben nyilatkoznom, nem mintha azok részleteire nézve másíthatlanul megállapított nézetekkel nem birnék, amik a közelebbi tanácskozások tárgyát képezendik, hanem azért, mivel bizonyos általánosabb nézetek iránt e részben sem lehet kételyünk. Igy például az anyagi érdekű kérdések sorában az egyházi javak és kath. alapítványok foglalnak el kiválóbb helyet a jelen mozgalomban A kath. javak és alapítványok felett csak a katholikus közönség rendelkezhetik, rendelkezik pedig az egyház és az alapítók szellemében, rendelkezhe-

tik célszerűleg ezentúl, nem az egyháziak által egyoldalúlag, hanem az autonomia szervezete folytán a magyar kath. hivek befolyásával. E javakat és alapítványokat a kath. egyháznak megvédeni és fenntartani első feladatunk, a második feladat pedig ezen irányban azokat az egyház valóságos cáljainak jövedelmeztetni. Nincs oly kath. vagyon, mely egyes-é, vagy a kath. egyház és hit céljaitól idegen célra fordítható vagy jövedelmeztethető volna: az mind a kath. érdeknek szolgálni hivatott. Igy például szellemi érdek a kath. istentisztelet, nevelés és művelődés és mindezeknek az egyház és iskola szolgál. Nekünk a katholikus istentiszteletet, nevelést és művelődést minden irányban oltalmazni, gyámolítani, előmozdítani kötelességünk. De amit végleg is és különösen felemlíteni óhajtok, az az, hogy az autonomia szervezése által még egy hatalmas erőtényezőt is nyerünk: ez a kath. közönség erkölcsi nyomatéka, mely az egyház, a vallásosság és fegyelem, valamint minden katholikus intézmények fejlesztése érdekében latba vetendő. Ezen szellemi befolyás gyakorlása nem lehet egyházellenes, az által a katholicizmus csak erőben és tekintélyben növekedend. Annak még olyanokra is lehet befolyása, amik szorosan véve az autonomia körébe nem valók. Amily

határozottan tiltakozném katholikus öntudatom minden, ezen irányban való túlkapás ellen, oly örömmel üdvözölném másrészt a kath. szellem minden irányban való kifejlését és érvényesítését.» (Ezután sajnálatának ad kifejezést, hogy a rácalmási kerületben neki felajánlott autonomiai képviselőjelöltséget el nem fogadhatja, mert a székesfejérvári kerületben már elvállalta a jelöltséget és végül még ezt mondja :) «A szervezés részletei és azon elvek alkalmazása iránt annál kevésbbé merném a szervező gyűlés elébe vágni, minél élénkebben érzem annak szükségét, hogy teljes elfogulatlansággal tanácskozzék ez. Mindenkor méltatlannak éreztem magamat ezen megtiszteltetésre, mely után épen ezért nem vágyódtam, melyet nem keresek, azt különben is kötelezettségeim elviselésére gyenge vállaim alig fognák elbirni.»

Zichy Nándor ezen, kommentárra igazán nem szoruló programm közzétételekor már nem volt új ember a katholikus közéletben. A kiegyezés megkötése után felvettetvén a katholikus autonomia kérdése, nevét nem találjuk ugyan a képviselőház azon katholikus tagjainak sorában, akik, mint Ghyczy Kálmán, Ernuszt Kelemen, gróf Zichy Jenő és mások 1869 május havában a kongresszus egybehivása érdekében 70 aláirással

ellátott memorandumot nyujtották át Simor prímásnak, de azért az autonomiai kongresszust előkészítő s június 20-ikára összehivott országos gyűlésnek már tagja volt, gróf Cziráky Jánossal, id. Szögyény-Marich Lászlóval, Győry Lászlóval, Horváth Lászlóval a székesfejérvári középesperesi kerülettől kapván mandátumot. Ugy e gyűlés, mint a következő évben megtartott autonomiai kongresszus részletes történetének előadása kívül esik e könyv keretén. Itt csak Zichy Nándornak mindakettőben tanusított szereplésére szorítkozhatunk. Zichy Nándor itt szerezte meg utóbbi katholikus vezérségének sarkantyúit. Szorgalmasan résztvett Cziráky János, Apponyi György, Deák Ferenc, Károlyi György, Somssich Pál oldala mellett az 1869-iki tanácskozásokban, tagja volt annak a 18-as bizottságnak, melyet a gyűlés június 28-án az autonomiai kongresszus választási szabályzatának kidolgozása végett kiküldött s az ügy szeretetét és teljes ismeretét eláruló, higgadt felszólalásaival mindig magára vonta a figyelmet.

Itt közbe kell iktatnunk gróf Esterházy Miklós Móricnak Zichy Nándorról szóló visszaemlékezéseiből az erre a gyűlésre, valamint egyben az 1870—71-iki kongresszusra vonatkozó részt. Ez a kongresszus, úgymond Esterházy, mégis oly mozzanat volt, mely a katholikus világban nagy jelen-

tőséggel birt. Eredménnyel ugyan nem járt, amennyiben határozatai szentesítést sohasem nyertek, de a kongresszus szervezése és ülése mégis érintkezésbe hozták egymással a katholikus férfiakat; azonban bizonyos hátránnyal is járt annyiban, hogy az autonomia létesítésére irányuló törekvések inkább politikai, vagy tisztán világi szempontok által vezéreltetve, sokkal inkább a katholikus egyház hatalmi állására irányultak, minthogy egyházi szempontokból kiindulva, a hitbuzgalmat és vallást előmozdították volna. Bizonyos az is, hogy a kongresszus elnapolása a katholikus közönségre igen bénítólag hatott és hogy erőmegfeszítésének eredménytelensége csak növelte az általános tétlenséget és bátortalanságot olyannyira, hogy most már üdvösebb fordulatot kizárólag az autonomia létesítésétől reméltek és minden egyéb kezdeményezést kételkedéssel, sőt közömbösséggel fogadtak.

Bár kiki mást értett az autonomia alatt, a katholikusok mégis mindannyian az autonomiától várták minden sérelmük orvoslását, minden panaszuk megszüntetését. És így az autonomia olyan fogalommá vált, akár a zsidóknál a Messisásé, egy tündöklő, de ismeretlen természetű és talán épen ezért várva-várt megváltássá!

Ezen első kongresszusnak Zichy Nándor is tagja volt és úgy a 27-es bizottság, mint a 12-es

végrehajtó-bizottságnak tagjává választatván, a gyülekezet jobb szárnyához csatlakozott. E kongresszus tanácskozásai ma már csak történelmi beccsel birnak; az ott elhangzott nézetek, elvek és kijelentések egy elmult korszak emlékeit képezik, de a mai kor követelményeinek alig tudnának már megfelelni. Mégis Zichy Nándor akkori szereplésének jellemzéseül hadd álljon itt néhány idézet az ő akkori kongresszusi felszólalásaiból. Az 1869 október 8-iki előkészítő ülésen, a káptalanok képviseltetéséről lévén szó, ezeket mondotta: «Én szükségesnek tartom, hogy e helyen egész higgadtsággal fontoljuk meg azt, mi szükséges, mi üdvös azon szent cél érdekében, melyet autonomiánk szervezése által akarunk elérni és valóban, ha valaha, hát ezen tárgyalás folyamán kivánnám mellőztetni mindazt, mit indulatnak neveznek. Én azt hiszem, hogy akkor, midőn valamely testületnek az autonomia szervezése céljából alakítandó gyűlésen leendő képviseltetéséről van szó, sugókra nem igen lehet hivatkozni, mert a jogosult tényezők mikénti rendezéséről épen azon gyűlés fog határozni, melynek feladata tulajdonképen nem egyes tényezők szereplésének, hanem a rendezés módjának végleges megállapításában áll. (Helyeslés.) A mi feladatunkat pedig azon kérdés megoldása képezi, miként lehet a gyűlést helyesen, tehát úgy összeállítani, hogy

attól az autonomiának oly szervezését lehessen várni, mely mindnyájunk megnyugvására és a magyar katholikus egyház javára és dicsőségére szolgáland. Két fő elvből lehet e tekintetben kiindulni. Vagy úgy tekintjük a magyar katholikus egyházat, mint amelyben az önkormányzatnak semminemű tényezője nem létezik: tehát a jövő szervező gyűlés összeállításának szempontjából bizonyos tényezőket ignorálni kivánunk; vagy sulyt fektetünk az egyházi érdekek kezelésében már eddig is működött némely tényezőkre és azokat már a jövő szervező gyűlés alkalmával szerepeltetni akarjuk, hogy így ezen némileg históriai jogigény már ott is képviselve legyen. De nézetem szerint még azon esetben is, ha ez alkalommal a választási szabályok által úgy intézkedünk, hogy ily tényezők, például a káptalanok, a patronusok a jövő szervező gyűlésen nem fognak képviseltetni, ezáltal egyáltalában nem prejudikáltunk azon szerepnek, mely e tényezőket a szervezendő autonomiában meg fogná illetni. E kérdés a jelenlegi gyűlésnek a képviseltetés tárgyában hozandó bárminő határozata által érintetlenül fog maradni. A káptalanokat illetőleg én szintén azon szempontból indulok ki, hogy miután ők az egyházi javak és alapítványok kezelésében részt vesznek, nagyon kivánatos volna, ha már a legközelebbi szervező gyűlésen képviseltetnének,

hol azon tárgyak szintén elő fognak fordulni. Azonban, noha nem akarom kétségbe vonni azt sem, hogy ha a káptalanok képviseltetése elejtetnék, lesz gondja az egyháznak arra, hogy a szervező gyűlés azon tárgyak iránt elég tájékozottsággal intézkedhessék. Mégis azt hiszem, hogy helyesebben cselekszünk, ha a káptalanok képviseltetésének ezen szempontból már most utat és módot engedünk. A dolog gyakorlati oldalát tekintve, azt hiszem, hogy ezen négy szavazat a végeredményen nem fogna sokat változtatni, bizonyos tényezőknek pedig mindenesetre megnyugtatásul fogna szolgálni, míg másrészt nem tudom, ki nyerne azzal, ha megtagadtatnék. (Helyeslés.) Az általános vita folyamán azt állították egyrészről, hogy a káptalan, mint az egyház szervezetében illetékes tényező, igényt tarthat külön képviseltetésre; mások ezt tagadták. Szerintem e kérdés mellékesebb, mint a patronusok képviseltetésének kérdése. Én is azt hiszem, hogy ha a káptalanok nem volnának képviselve a szervező gyűlésen, ez az ez által ejtett sebet nem igen fogná sulyosan érezni ; minthogy azonban egyrészt nem nyerünk semmit azzal, ha ezen négy szavazatot elimináljuk, és nem látok okot másrészt arra, hogy a történeti tényezőkkel ne számoljunk : részemről a bizottsági javaslat szerkezetének elfogadását ajánlom (Élénk helyeslés.)»

Az október 9-iki előkészítő ülésen báró Jósika Lajos többek közt megjegyezte : «Ami az ő Felsége által kinevezendő két képviselőt illeti, ennek, megvallom, semmi alapját nem látom, de szükségét sem. Ő Felségét magas állásánál fogva különben is megilleti a főfelügyelet, s megtiszteltetést sem tudok abban találni, hogy ő Felségének, ki fölöttünk áll, köztünk szavazata legyen.» Zichy Nándor erre azt válaszolta : «Csak a bizottsági javaslat igazolására bátorkodom megjegyezni, hogy ő Felsége személyének külön képviseltetése a 18-as bizottságban nem jött szóba, hanem a következetesség hozta magával, hogy a patronusoknak, mint ilyeneknek külön képviseltetés adatván, ő Felségének, mint legfőbb patrónusnak is fenntartassék egy-két szavazat. Ez nem akar különös megtiszteltetés lenni ő Felsége személye iránt, hanem a bizottság csak az egyenlőség és következetesség igényének akart ez által megfelelni. Általában el kell ismernem, hogy a patronusi kérdések a változott jogi viszonyok és az 1848-iki törvények által előidézett átalakulás következtében oly zilált állapotban vannak, hogy nagy anomáliák létezését tagadni valóban nem lehet, valamint azt sem, hogy e kérdés rendezését egyházi és anyagi érdekek sürgetően követelik. A bizottság azonban addig is, mig e viszonyok rendeztetnek, tekintetbe véve, hogy a kegyurak

terheket is viselnek és az egyházi ügyeknek némileg intézői, kezelői, célszerűségi tekintetből kívánatosnak tartotta a kegyuraknak a külön képviseltetést megadni. Ezen indokok vezérelnek engem is.»

Az 1869-ki előkészítő gyűlést Simor János október 13-án zárta be és Zichy Nándor ezután, a kongresszus összeültéig a képviselőházban sem ejtette el a katholikus autonomia ügyét. Ekkor még némi reménykedő jóhiszeműség töltötte el saját pártja, a Deák-párt iránt. Harminc évvel utóbb, 1899-ben, a «Katholikus Szemlé»-ben szóvá tevén az autonomiára vonatkozólag a szabadelvű-párt taktikáját, ezeket írta : «Vannak, akik Deák hagyományában keresnek támpontokat ; ámbár Deák idejében nem gondoltak a középiskolák államosítására, mert akkor még a tanszabadság elve járta ; az apostoli király személyes jogát az 1848-ki törvények betüje védte ; az egyház pedig azóta megerősítette hierarchikus szervezetét az infallibilitásban.» Ez a bizakodó jóhiszeműség — ez még Deák 1873-ki egyházpolitikai beszéde előtt volt — hangzik ki 1870 március 1-i képviselőházi beszédéből is, de ebben már rosszalja báró Eötvös József kultuszminiszternek azon igéretét, hogy a katholikus alapítványok tekintetében törvényjavaslatot terjeszt az országgyűlés elé, ami csak provokálná azt — úgymond — oly

dologban határozni, amely fölött való intézkedésre nem illetékes. Ő előbb autonomiát akar, a vagyon fölött csak azután határozzon a Ház ; nem óhajtja, hogy a kormány és a parlament a katholikus egyház ügyeit, mint államvallás ügyeit kezelje.

Következett az 1870-ki autonomiai kongresszus. Zichy Nándor oly népszerű volt akkor Fejérmegyében, kivált e megye katholikusai között, hogy a rácalmásiak is megkinálták a kongresszusi képviselőséggel, de ő inkább a székesfejérvári kerület mandátumát fogadta el, ahol március 14-én 4788 szavazattal választották meg, míg ellenjelöltjeire : Schwarz Gyulára, ifj. Szögyény-Marich Lászlóra (a mai berlini nagykövetre), Juránek Ferencre, Csapó Vilmosra, Zichy Jenőre, gróf Waldstein Jánosra, báró Miske Imrére, Mészáros Ferencre, Zsömböri Edére, Szluha Antalra s id. Szögyény-Marich Lászlóra összesen csak 707 szavazat esett. Ő ebben a kongresszusban a gróf Cziráky János által vezetett jobboldali csoporthoz állott és sűrűn vett részt e csoport értekezleteiben.

A kongresszus október 26-án tartotta első ülését Simor hercegprimás elnöklete alatt. Nem érdektelen, hogy kik voltak akkor Zichy Nándornak részben már nevezetes, részben utóbb a közéletben kitünt képviselőtársai. Ime : Schopper György, akkor még esztergomi kanonok, utóbb az egyházpolitikai harcok küszöbén elhunyt

hires rozsnyói püspök ; Bula Teofil, Zichy Nándor volt mentora ; Samassa József, akkor esztergomi kanonok és kultuszminiszteri osztálytanácsos, a nemrég elhunyt nagynevű egri bibornok érsek ; Stegmüller Károly, akkor nagyölbői plébános, utóbb szombathelyi nagyprépost, mint a vasmegyei néppárt vezére, Zichy Nándor egyik leglelkesebb hive ; Haynald Lajos ; Bende Imre, ez utóbbi nyitrai püspök ; Schlauch Lőrinc, akkor gyarmati plébános, utóbb Nagyvárad felejthetetlen bibornok-püspöke, Zichy Nándor egyik legnagyobb tisztelője ; gróf Károlyi György, gróf Zichy Ferenc, gróf Károlyi István, id. gróf Zichy József, Mailáth György országbiró, gróf Apponyi György ; Királyi Pál, Bartal György, gróf Szapáry Géza, Ernuszt Kelemen, Horánszky Nándor, gróf Zichy-Ferraris Bódog, gróf Zichy Henrik, gróf Cziráky János, gróf Zichy Jenő, Gajzágó Salamon, báró Jósika Lajos, az akkori kiváló katholikus publicista ; gróf Szapáry Gyula, az utóbbi miniszterelnök, báró Vécsey József, báró Sennyey Pál, Balogh Sándor.

A kongresszus, amelynek világi elnöke a jobboldalhoz tartozó Sennyey lett, már november 2-án 27-es bizottságra bizta egy autonomiai tervezet kidolgozását. E bizottságnak Haynalddal, Sennyeyvel, Apponyi Györgygyel s másokkal Zichy Nándor is volt tagja. Ez a bizottság egy

Biró Lászlóból, Szilágyi Virgilből és Zichy Nándorból álló 3-as albizottságra ruházta a tervezet kidolgozását, amelyet a 27-es bizottság már november 17-én vett tárgyalás alá. Az albizottság nagy gonddal és nagy részben Zichy tudására támaszkodva dolgozta ki a létesítendő autonomiai szervezet személyi, nevelésügyi, költségvetési, belszervezeti vonatkozásait s a 27-es bizottság már másnap el is fogadta ezt a munkálatot és november 23-án 9-es szükebb bizottságot küldött ki azzal a feladattal, hogy a 3-as munkálat alapján kodifikálja az autonomiai tervezetet. Zichy Nándor e bizottságnak is szorgalmas tagja volt. Ezen bizottság 131 szakaszos munkálatát1871 január 1-től február 1-ig tárgyalta s el is fogadta a 27-es bizottság; Zichy Nándor, mint a 9-es munkálat egyik tevékeny alkotó társa természetesen nem pártolta a bizottsága kisebbségének (Bartal György, Gajzágó Salamon, Horánszky Nándor és még öt társának) javaslatát. Mielőtt ez a két munkálat még a kongresszus plénuma elé került volna (március 11.), a jobboldali képviselők közös értekezleteket tartottak Zichy Nándor szorgalmas részvételével a plenáris tárgyalás módozatairól. A kongresszus hosszabb vita után március 23-án 96 szavazattal 54 ellenében általánosságban és beható részletes tárgyalás után, amelyben Zichy Nándor is több izben felszólalt, március 28-án

részleteiben is elfogadta a többségi munkálatot, amelyet aztán külön 12-es bizottság — Zichy Nándor Sennyey Pál, Apponyi György, Haynald, Schlauch, Lonkay Antal, Stegmüller Károly és mások mellett ennek is tagja volt — miután április 30-án Esztergomban értekezletet tartott, június 12-én Bécsben Simor hercegprimás alatt jóváhagyás végett a király elé terjesztett. Időközben Zichy Nándor a képviselőházban meginterpellálta Pauler Tivadar kultuszminisztert az autonomia életbeléptetése dolgában s oly jóakaratú választ kapott április 22-én, hogy azt «örvendetesen tudomásul» vette, kifejtvén, hogy a katholikusok nem követelnek olyat, «ami az ország törvényeivel ellenkezik» és mert úgy véli, hogy «a kormány a törvényt meg tudná védeni . . .» Tudjuk, hogy a kongresszus munkálata irott szó maradt . . .

Ekkortájt az autonomiai kongresszus összehivásának, ülésezésének és határozatainak hatása alatt a «Magyar Állam» sűrűn hangoztatta egy katholikus politikai párt alakításának szükségességét. A konzervativ Sennyey, Apponyi György, Mailáth György ezt ellenezték, de ellenezte Zichy Nándor is, akinek hite és felfogása az volt, hogy «a Deák-párton is tudnának érvényesülni a katholikusok». Párt helyett Pesten, Pozsonyban, Temesvárott, Szatmártt katholikus politikai kaszinók alakultak, amelyek azonban igen rövid éle-

tüek voltak, jeléül annak, hogy a katholikus szervezkedés tudata akkor még igen gyenge volt, hogy a katholikus közönség akkor még szinte vakon bizta rá magát s az egyház érdekeit arra a pártra, amely utóbb a balközéppel egyesülvén, mint szabadelvűpárt céltudatos és aggressziv harcot indított a magyar katholicizmus ellen. Ilyen kaszinó alakult 1872-ben Székesfehérvárott is s igen sajátságos, hogy e kaszinónak a székesfehérvári városi levéltárban nincsen semmi nyoma. Úgy látszik, ez a kaszinó csak igen rövid ideig állott fenn, de fennállott: gróf Cziráky János indítványára Zichy Nándor volt az elnöke, aki 1872 június 29-én nagy közönség jelenlétében nagy beszéddel foglalta el elnöki székét. Ez a beszéd, amelyet a «Magyar Állam» július 27-iki száma egész terjedelmében közölt, igen érdekesen mutatja be Zichy Nándornak az autonómiai kongresszus *utáni* felfogását a hazai katholicizmusról, már akkor is kristály tisztán megállapodott katholikus világnézletét, amint ezt a beszédnek itt következő érdekesebb részei bizonyítják:

«A katholicizmus hazánkban mindenkor kiváló helyet foglalt el, és szorosan összeforrt az állammal. Annak köszönhetjük nagy részben azon állami fejlődést, melyhez annyi drága emlék, annyi hazafias pietás és annyi édes remény köt . . . A nem katholikus államokban mindenkor a pol-

gári hatalom ragadá kezeibe az egyházi kormányt, a katholikus államokban szoros szövetségbe igyekezett lépni a hieararchiával. Igy történt ez hazánkban is : az állam körébe vonta az egyház dolgait, sőt az apostoli király jogait s a világiakon túl az egyháziakat sem hagyá érintetlenül. Ez állapotban lelte a katholikus egyházat Magyarországon az 1848-ki *átalakulás*, mely a képviseleti és felelős kormány elveit alkotmányunkban modern alakba öntvén, a felekezeteknek a jogegyenlőség alapján önkormányzatot biztosított.

Az 1848-iki törvények ezen elve a többi vallásfelekezetekre nézve már érvényesült. Annak, hogy mi katholikusok törvényesen biztosított Isten és ember előtt megillető jogainkat eddigelé nem élvezhettük, okait leginkább a kérdés elintézése nehézségeiben akarják keresni. Nem is tagadhatni, hogy ez reánk és hazánkra nézve a többi autonomiák kérdését messze túlhaladó fontosságú ... Nem is akarjuk föltenni, hogy magyar kormány autonomiánk iránti jogosultságunkat tagadásba akarná vagy merné venni, mert ez a törvénynyel és a nemzet helyesen felfogott érdekeivel ellenkeznék, annyi millió katholikus lelkiismeretét sértené és kormánya politikájával ellenmondásba hozná.

Tény azonban, hogy mi ezen önkormányzatot

még nem birjuk, hogy ez sokak által kérdésessé tétetik, hogy időközt sokan egyházunk szervezetét, sőt hitelveinket érdeklő kérdésekbe avatkozni, önszervezkedési képességünket és jogosultságunkat kétségessé tenni, vagyoni ügyeink rendezésébe avatkozni, azokat a parlament rendezési körébe vonni, a katholikus nevelés ügyét csorbítani igyekeznek. Tény, hogy helyzetünk sokak előtt aggályossá vált, hogy számos gyanusításnak látjuk hitünket és hazafiságunkat kitéve; és tény az is, hogy mindezek ellenében jóhiszeműségünk, hazafiságunk és hitünkön kívül nincs mit latba vethetnénk. Vagyonunk és intézeteink, egyházi méltóságaink és hivatalaink felett az állam hatalma rendelkezik. Nekünk mindebben még szavazatunk sincs. Ezért azonban ne aggódjunk és jövőnk felett cseppet se essünk kétségbe. Egyesek túlzásai nem az állam és nem a nemzet művei. Bizzunk a kormány jóakaratában és a nemzet bölcseségében; de bizzunk kivált saját magunkban és ügyünk igazságos voltában. Ha ezidőszerint hitünk megtámadásnak, egyházunk mellőztetésnek volt kitéve: tudjuk, hogy az, ami évszázadokon át megállott, államokat és nemzeteket látott felvirulni és elpusztulni, le nem roskadhat egy nap fergetege alatt; tudjuk, hogy azon egyház, mely hazánkban dicsőbb napoknak vala tanuja,

mely ezt nagygyá és virágzóvá segített vala emelnünk, mely annak jelen alkotmányos szervezetét és belbékéjét visszaszereznünk és biztosítanunk engedé, máról-holnapra a magyar állammal és a politikai renddel meg nem egyeztethetőnek nem dekretálható, annak százados jogosultsága el nem vitázható.

Csak a sajnálkozás mosolyával tekinthetnénk azon politikára, mely a katholicizmusban ellenséget, nem politikai és állami létünk biztosítékát látná! Amivel kivált vádoltatunk, amitől némelyek tartani látszanak, az a mult idők emlékéből származtatott aggodalom a katholikus egyház politikai szupremáciája és a többi felekezetek elnyomása iránt. Ne aggódjunk a katholikus szellem ébredése, az egyházat megillető állása elfoglalása miatt. Ami az idő folyamában elmult, az nem tér többé vissza. A katholikus egyház politikai szupremáciája nem a katholicizmus lényegéből, de azon kor géniuszából eredt, melyben az gyakoroltatott. Nem ily világi vágyódások, hanem a helyzet és leginkább elleneink téves politikája vezette a katholikusokat egyházaikból az utcára és a politikai küzdtérre, melyet ők nem kerestek, melyre csak erőltetve és kelletlenül lépnek.

Ami az ellenünk intézett megtámadásoknak egyik legfőbb oka, azon téves felfogás, hogy a

katholikus közönség nem érdeklődik egyháza iránt, hogy ez lelki erő és egyetértés nélküli tömeg, beteg test, mely nem érzi a rajta ejtendő sebeket. E helyzetben egyházi érdekeink körül sorakozni kötelességünkké vált. Kivánjuk a törvényt nemcsak mások, hanem saját magunk irányában is alkalmaztatni. De amidőn egyházunk érdekeit megvédeni készülünk, nem támadjuk meg mások felekezeti érdekeit és ha tévelygéseit sajnáljuk, ne vessük meg azokért őket; ne engedjük, hogy ügyeinkbe avatkozzanak, de ne is tartsuk magunkat jogosítottaknak mások autonómiájába avatkozni; tanusítsuk mindenben, hogy nem vagyunk kevésbbé jó polgárok és hazafiak... Tartsunk mindenben kellő mértéket, őrizkedjünk minden túlkapástól.

Ha autonom szervezettel birnánk, ha rendszeres közegeink volnának, melyek érdekeinket az állam irányában képviselni s ügyeinket intézni hivatottak: nem szerveznénk politikai kaszinót. Ily közegek hiányában kénytelenek vagyunk azon associatio jogával élni, melyet a törvény mindenkinek megadott és amely némely túlkapás és tévelygés mellett sok jót is eredményezett. Érdekeinket elhagynunk, képviseltetésünkről, amennyiben ez törvényesen és jogosan eszközölhető, lemondanunk a mulasztás vádja nélkül nem lehet. Ime katholikus kaszinónk in-

dokoltsága. Nem szándékozunk ezzel magunkat a társas életben felekezetileg elkülöníteni. Szivesen fogunk kezet mindenkivel mindabban, ami jó és hasznos. Nem is szándékozunk külön politikai állást elfoglalni. Nem vonjuk meg közreműködésünket azon politikai párttól, amely a miénkkel megfelelő elveket követ. Nem mondunk le más felekezetbeliek közreműködéséről még saját egyházaik érdekei eligazítása érdekében sem és rokonszenves készséggel ajánljuk fel magunkat mások igazságos és méltányos igényei gyámolítására is. Tisztán felekezeti, vagyis exkluzív katholikus politikát, kivált mások kárára és jogaik csorbítására követni nem akarunk. Hazánkban csak oly politikát látunk jogosultnak és életrevalónak, mely mindenki iránt egyenlő, igazságos és méltányos, mely nem egyesek, legyenek azok bár nemzetiségiek, akár osztályok, akár hitfelekezetek, de az egész magyar nemzet és állam politikája.

Megvallom, mindenkor megszégyenülve láttam azon bárgyúságot, mellyel néha katholikus hitüket és egyházukat hunyászkodva vallják és azon sarkazmusok elől hátrálnak, melyekkel az illettetik. Nem tisztelik maguk és nem követelik mások által is tiszteletben tartatni azon hitet és egyházat, mely a nap terhei között az emberi hivatás legmagasabb céljaival vigasztalja

őket. Meghazudtolják egész életüket, sárral dobálják önmagukat. Távol legyen tőlünk megtámadást megtámadással, gúnyt gúnnyal viszonozni. Ez sem a humanitással, sem a szeretet evangéliumával nem volna megegyeztethető; ezzel magunkat csak megtámadóinkhoz alacsonyítanók le. De távol legyen egyszersmind azon meghunyászkodás és megszégyenítés, mely a hit és férfiasság megtámadása!»

Ime a kilencvenes évekbeli egyházpolitikai harcoknak és az azután következett katholikus védelmi szervezkedésnek Zichy Nándora — 1872-ben.

XII.

Zichy Nándor konzervativizmusa. A zsidó-keresztény házasság. Zichy Nándor vezérszerepének kezdete.

Elérkeztünk Zichy Nándor folyton emelkedő pályájának egy ujabb nevezetes etappe-jához: a zsidó-keresztény házasság kérdéséhez és a főrendiház reformjához, a nagy egyházpolitikai harcok ezen előfutárjaihoz. Itt mindenekelőtt gróf Esterházy Miklós Móricnak adjuk át a szót.

Téves volna — ugymond — az a felfogás, mintha Zichy Nándort az egyházpolitikai küzdelmek hullámzása sodorta volna azon magaslatra, amelyről körünkből elszólíttatott. Szereplése csak logikai folytatása volt egész életfelfogásának és politikai egyéniségének. A magyar konzervativizmus ő benne találta leghivatottabb és legképzettebb hirnökét és akik őt «aulikus»-nak csufolták, nem értették meg, hogy magyar politikus nem szünik meg nemzeti politikát folytatni akkor, mikor a radikalizmus ellen küzd. A nyolcvanas évek eleje óta annyira összevegyült a radikalizmus a nemzeti aspirációkkal, hogy ma már fájdalom, de el

kell ismernünk, hogy a nemzeti politika jelszavának hangoztatása sokkal inkább csak kortesfogást jelent azok részéről, kik a radikalizmust nálunk terjeszteni igyekeznek, mintha tényleg a nemzet jogainak megvédését és megszilárdítását célozná. Zichy Nándor egyéniségének megbirálására és nagy sikereinek megértésére szem előtt kell tartanunk jellemének fővonásait : tántoríthatatlan optimizmusát, végtelen szívjóságát és páratlan munkaerejét, de azt a kis hibáját is, hogy a taktikai eszközök alkalmazásában könnyen hajlott hivatatlan tanácsadók véleményére, amely rendesen sokkal kevésbbé volt alkalmas a kitűzött cél elérésére, mint az ő saját átgondolt és tapasztalatokon nyugvó véleménye. Ha aztán a siker elmaradt, szomorkodott, széles vállait rángatta és kipirult arccal megjegyezte : «Hja, hát mit csinálhattunk ? Ők akarták !» Ezt nagy szerénységének és pártatlanságának hangsulyozása mellett mondjuk, mert a vezérszerepet sohasem tekintette egyeduralomnak és az ellenvetéseket, amennyire elvi eltérés nem mutatkozott, szivesen tűrte.

Zichy Nándor főrendiházi szereplése teljesen ki nem domborítható a történelmi tények egyszerű felsorolása által. Annak már egyik előző fejezetben csak megkisérelt méltatása csak akkor válik teljessé, ha egyrészt a főrendiház szervezetét és annak a képviselőházhoz való viszonyát és más-

részt az általános politikai helyzetet is vizsgáljuk. Minthogy a főrendiháznak kezdeményezési joga annyiban szünetel, amennyiben törvény ezen kérdésnek végleges megoldását szándékosan elhalasztotta, a főrendiház egyik pártja sem birhat sem alkotó, sem támadó képesítéssel, minek következtében a főrendiház hatásköre sokkal korlátoltabb természetű, mint a más országokban vele egyenrangútörvényhozói intézményeké. A főrendiházi ellenzék tehát csupán csak a védekezésre van utalva, annál is inkább, mivel ha neki az állam gépezetét a közte és az országgyűlés másik testülete között felmerült ellentétek következtében megakasztani sikerülne is, azt saját erejéből ismét megindítani képtelen volna és így működésének eredménye és sikere mindig a képviselőházban netán található és vele rokonérzelmű pártok támogatásától és közreműködésétől van függővé téve.

De Zichy Nándornak ilyen támasza nem volt az egyházpolitikai harcok legelején és mikor utóbb a néppárt a képviselőházba bevonult, ugyanakkor megcsappant a főrendiházban az érdeklődés, mely Zichy Nándor köré azt a szép többséget csoportosította, amely a legvérmesebb reményeket keltette volt fel az ország katholikusai közt. Az egyházpolitikai javaslatok ellen az ellenállás a képviselőházból indult ki ugyan, de másrészt

bizonyos, hogy a képviselőház ellenzéki pártjai, egy-két izolált egyén kivételével, a küzdelmet sokkal inkább politikai és párttaktikai okokból vették fel, mint tisztán vallási meggyőződésből. Ez az oka annak a meglepő, sőt megdöbbentő jelenségnek, hogy képviselőháznak számos katholikus vallású tagja megszavazta már a zsidó-keresztény házasságot s utóbb a többi egyházpolitikai javaslatokat és hogy viszont sok ellenzéki nem katholikus vallású képviselő ezen javaslatok ellen fordult. Zichy Nándor tisztán vallásos álláspontja (a püspöki kar kivételével) a törvényhozás keretén kívül talált a legélénkebb visszhangra. Ezen nyomás folytán szervezkedtek a főrendek a nyolcvanas évek elején, de tíz évvel utóbb is, de viszont Zichy Nándor, aki a zsidó-keresztény házassági javaslat elleni harcban csak az első harcosok sorában állott, de még nem volt vezér, a nagy egyházpolitikai harc idején, mikor már ő volt a vezér, arra is kényszeríttetett, hogy vezérkarát és seregét a törvényhozói testületektől távolabb eső körökből toborozza össze. Az egymást követő szabadelvű kormányok igen jól tudhatták, hogy ha a képviselőházban megszaporodnék az ellenzék a kormánypártból esetleg kilépett képviselőknek csatlakozása folytán, ez a végső pillanatban mindig megnyerhető lesz valamelyes kompromisszumra, melyet a főrendek által is lehet elfogad-

tatni, mivel ezen törvényekkel épen csak Zichy Nándor (és a püspöki kar) állott a magasztos «non possumus» álláspontján. A főrendiházi ellenzék szervezésekor bizony nem a legkisebb gondját képezte egynémely főrendnek azon igyekezete, hogy a törvényjavaslatok teljesen le ne szavaztassanak, hanem csak oly módosítást nyerjenek, mely ha a képviselőház által is elfogadtatnék, a két ház között fenyegető konfliktus veszélyét elhárítaná. Ez azonban a katholikus egyház tanainak merő megtagadásával egyértelmű lett volna.

Manapság csak nehezen tudjuk elképzelni azokat a viszonyokat, amelyek akkor a hitélet terén tapasztalhatók voltak. Bár az 1848-iki törvényhozás óta a katholikus vallás mint államvallás a századok folyamán neki biztosított helyről leszoríttatott s a vallások egyenlősége törvénybe iktattatott, mi katholikusok, mégis még mindig általában abban a felfogásban éltünk, hogy vallásunkon sérelem nem ejthető, bizonyos nyugodt elbizakodottsággal néztük az Európaszerte uralkodó vallásellenes mozgalmakat és az 1869—71-iki autonomiai kongresszuson kívül mit sem tettünk, hogy körültekintő intézkedések által egyházunkat a közelgő veszélytől megóvjuk, vagy esetleges megtámadtatások által megvédelmezzük.

Innét származott az, hogy ha vallásunk hát-

térbe szorítását mégis észrevettük, összetett kezekkel csak meddő panaszokat hangoztattunk és eszünkbe se jutott, hogy erélyesen szervezkedve a keresztény tanok befolyását a közéletben is biztosítsuk. Nálunk ekkor jóformán teljesen hiányoztak a más országokban a hitéletet annyira elősegítő egyletek és jóformán csak a Szent-István-Társulat és Szent-Vince-Egylet által voltak képviselve. Az akkori napisajtónak csak egyetlen egy organuma, a «Magyar Állam» volt igazán katholikus jellegű lap, de annak is csak kevés előfizetője volt. Igy aztán érthető, hogy a katholikus öntudat és felfogás nemcsak a társadalomból veszett ki, de hogy a közügyek teréről is leszoríttatván a katholikus közönség — világiak, egyháziak egyaránt — a más felekezetbeliek és atheisták céltudatos előnyomulásával és térfoglalásával szemben, teljes szervezetlensége tudatában erélyes ellenállásra nem is gondolt.

Az általános politikai helyzet sem volt sokkal kedvezőbb. Mi tűrés-tagadás, alkotmányosságunk feléledése után az egymást rendszer nélkül követő törvényeket az Európaszerte uralomra kapott liberalizmus szelleme hatotta át, kivált a fuzió után, amint ezt Zichy Nándor már ekkor, de utóbb is sűrűn elpanaszolta. Az ókonzervativek politikája, mely a Deák-éra előtt, mint már láttuk, a korona és a nemzet közötti összhang és kibékülés helyre-

állítását kezdeményezte volt, a fuzió után Tisza Kálmán által inaugurált politika és választási rendszer folytán teljesen eltünt és a szabadelvű eszmék az egész vonalon győzedelmeskedtek. Elég arra utalnunk, hogy a szabadkőművesség ekkor nyert nálunk elismerést és nem tekintetett titkos társulatnak. Azokat pedig, akik nagy aggodalommal nézték a páholyok terjeszkedését és törvényes elismerését, avval nyugtatták meg, hogy a páholyok élére olyan férfiakat választottak, akiknek a dinasztia iránti lojalitásukhoz kétely nem férhetett és akik a 67-es kiegyezési alapot minden utógondolat nélkül elfogadták. Nagyon valószinű azonban, hogy ezek csak a külső dekorum, magyarul: a nagyközönség megtévesztése kedvéért jutottak oda és hogy mélyebb betekintést a «testvérek» terveibe alig nyertek. A Deákpárt összeomlott és a Tisza Kálmán által létesített fuzió a 67-iki kiegyezés megmentéseül tekintetett és valóban, a szabadelvűpárt hosszú éveken át a 67-es alap érintetlen és változatlan fenntartását hangoztatta főfeladatául. De minthogy viszont a képviselőházi ellenzékek Sennyey letünése óta csupán közjogi ellenzékek voltak, csakhamar általánossá vált az a felfogás, hogy valamennyi ellenzéki férfiú csakis a 67-es alap módosítását vagy pláne eltörlését kívánja. Hogy *más* okokból foglaljon valaki állást a kormány ellen, azt egy-

szerűen lehetetlennek tartották, hiszen a belpolitika terén többség és ellenzék valósággal versenyzett a liberalizmus hangoztatásában.

Az első ágyúdörrenés 1881-ben ébresztette föl a nemzetet, midőn az úgynevezett «zsidóházasság» került szőnyegre és 1884-ben a főrendiházban erős ellentállásra találva, ott meg is bukott. A főrendiházi csatát megelőzve, mint tudjuk, a képviselőházban is heves harcok dúltak Tisza Kálmán ezen ép oly áldatlan, mint indokolatlan és aggressziv kulturharcos kisérlete körül. A katholikus közönség, már amennyire ezt akkor fel lehetett rázni közönyéből, tömegesen peticionált a képviselőházhoz a polgári házasság, a titkos társaságok, a zsidó-keresztény házasság ellen, e viták folyamán maga Tisza Kálmán is több izben kiméletlenül támadta az egyházat s ezt annál bátrabban tehette, mert, mint a «Magyar Állam» ez év január 26-án fájdalmasan felkiáltott, «Magyarország kilenc millió katholikusa nincs képviselve a t. Házban!» Még Ugron Gábor is hevesen támadta ekkor az egyházat. Ugyanekkor a «Magyar Állam» sűrűn emlegette a «Katholikus Elvbarátok Szövetségét», valami katholikus pártalakulás-félét, amelyet azonban erős antiszemita íze miatt sem Cziráky János, sem Apponyi Albert, sem Zichy Nándor nem támogatott.

A képviselőházban megszavaztatván a zsidó-

házassági javaslat, ez átkerült a főrendiházhoz. De ott már szervezett katholikus ellentállást talált magával szemben és meg is bukott. Ezen főrendiházi ellenzék előharcosai az agg Cziráky Jánoson kívül Szécsen Antal, Apponyi György, Sztáray Antal, Zichy Henrik, Károlyi Gyula, Vécsey József, Jósika Kálmán és Zichy Nándor voltak. Első sorban ezeknek köszönhető, hogy a javaslatot a főrendiház 1883 december 11-én két napi általános vita után 109 szavazattal 103 ellenében leszavazta. Ez a győzelem akkora örömet keltett az ország katholikusai között, hogy már 1884 január havában nem kevesebb mint 500.000-nél több aláírással ellátott 1422 hálafeliratot terjesztettek Cziráky és társai ugyanannyi községből a főrendiház elé. Január 10-én a javaslat a képviselőháztól változatlanul visszaérkezvén a főrendiházhoz, Zichy Nándor ujabb bizottsági tárgyalás mellőzésével közvetlenül a plenum által való tárgyalást javasolta s a főrendek 135 szóval 122 ellenében el is fogadták ezt a javaslatát. A főrendiház így már január 12-én újból tárgyalta a javaslatot s ezt rövid vita után 200 szóval 191 ellenében újból visszautasította. Szavazás közben a karzati publikum egy része egy kis szabadelvű tüntetést kisérelt meg néhány «füttyszerű hang» alakjában (mint a főrendiházi napló mondja), de az elnöklő Szögyény-Marich László hamar rendet teremtett.

Ezen hires szavazás után mondta Tisza Kálmán : «A leányzó nem halt meg, csak alszik.» «Gróf Cziráky János és gróf Zichy Nándor remekül szerepeltek» — írja erről az ülésről az akkori «Magyar Állam». Szabadelvű részről ekkor «szemére hányták» a főrendiházi ellenzéknek, hogy «pápai és osztrák befolyás alatt» szavazta le a kormányt, az igazság pedig az, hogy valamint Czirákyt és társait ebben a harcban nem vezették a képviselőházban egyidőben nagy hullámokat felvert antiszemitizmus szempontjai, ép oly kevéssé állottak bárminő külföldi befolyás alatt : január 12-én 33 jelen volt indigena közül 15 szavazott ugyan az ellenzékkel, de 18, tehát a többség Tisza Kálmánnal szavazott.

A főrendiházi ellenzék örömét csakhamar mélységes gyász követte. Vezére, gróf Cziráky János tárnokmester, február 9-én rövid betegség után 65 éves korában meghalt s e naptól fogva úgy a főrendiházban, mint szerte az országban, a katholikusok köreiben Zichy Nándorban látták azt, aki leghivatottabb, legtekintélyesebb örököse a nagyérdemű Cziráky katholikus közéleti vezérszerepének. Zichy Nándor sohasem kereste ezt a szerepet, de nem is tért ki előle. A harc és a harcban való vezetés nem személyi ambició volt nála, hanem keresztény és hazafiúi kötelesség. Már egy héttel Cziráky temetése után, február 19-én

a budgetvitában ő a főrendiházi ellenzék elismert vezérszónoka. A szabadelvűpárt hivatalos lapja, a «Nemzet» ekkor ezt írta róla : «Zichy Nándor, aki tudvalevőleg a főrendiházi ellenzéket a mult alkalommal is vezette, most felszólalt és az egész Házban figyelmet találva, hevesen megtámadta a kormány politikáját és kijelentette, hogy amidőn a budgetet mégis megszavazza, ezzel korántsem akarja bizalmát dokumentálni a kormány iránt. Zichy Nándor e támadása kiterjedt a kabinet egész politikájára. Pénzügyi eredményeket ép úgy nem ismert el, mint ahogyan keveselte a sikert, amelyet a nemzet konszolidálása terén, a köz- és magánélet egyéb ágazataiban felmutathatunk. Botránkozva említi, hogy az általános polgári törvénykönyv el nem készült ; hogy azzal csak egynehány «európaiaskodó» szakember foglalkozik s nincs tekintet a nemzet valódi igényeire ; panaszolta hiányainkat a hitelviszonyok terén s egész emfázissal követelt oly politikát, mely e nemzet fiai s nem az idegenek kedvére való.» Nagyon érdekes, hogy még a szélsőbaloldali «Egyetértés» is helyeselte Zichy Nándor ezen felszólalását.

Az akkori képviselőház már nagyban készült az új választásokra. Ernuszt Kelemen elnöksége alatt külön bizottságot zservezett, amelynek többek közt gróf Apponyi Albert, Bittó István,

Hodossy Imre, Horánszky Nándor, Királyi Pál, Somssich Pál és Szilágyi Dezső is tagjai voltak. E bizottsággal, hogy szélesebb körű országos akciót lehessen indítani a szabadelvű-párt uralma ellen, érintkezést keresett a főrendiház ellenzéke s e végből február derekán a bizottságban való képviseletével Zichy Nándort bizta meg, akit a bizottság igen szivesen üdvözölt s ki ezután állandó érintkezést tartott fenn a bizottsággal, kivált gróf Apponyi Alberttel sokat tárgyalván. Közben a főrendiházban is folytatta Zichy Nándor a harcot a szabadelvű rendszer ellen, amelyet egyik beszédében igen hevesen támad: a míg másutt — úgymond — a parlamenti kormányzat mellett rendszerint az az eljárás, hogy a pártok bizonyos programm, bizonyos törvények keresztülvitele érdekében alakulnak és az ekként megalakult pártokra támaszkodva fejti meg a kormány a kérdéseket: nálunk fordított utat követnek: előbb a pártok alakulnak s aztán mondják meg, mit akarnak és azután nagyon könnyen megtörténhetik, hogy amit akarnak, azt a párt nem akarja és e kettő között elmúlik a kérdések megoldása».

Ugyanebbe az időbe esik Tisza Kálmán hires levele XIII. Leohoz, amelyben ugyanez az államférfiú, ki a közvetlen multban a zsidó-keresztény házassági javaslatban pregnáns ki-

fejezésre jutott egyházellenes politikát inaugurált, utasíttatni kérte a magyar katholikus papságot, hogy ez a választásoknál a szabadelvűpártot támogassa. Ha valami, hát ez a levél, a benne nyilvánuló tendencia megerősítette Zichy Nándorban azt a meggyőződést, hogy a szabadelvű rendszer ellen küzdeni: katholikus önvédelmi kötelesség.

Hamar nyilt erre alkalma. Tisza Kálmán azzal válaszolt a főrendiháznak a zsidó-keresztény házassági javaslatot visszautasító szavazására, hogy felvetette, meg akarván ott törni a katholikus ellentállást, a főrendiházi reform kérdését.

XIII.

A főrendiházi reform. Zichy Nándor első politikai találkozása gróf Esterházy Miklós Móriccal.

A főrendiház ujjászervezéséről szóló 1885 : VII. törvénycikk alkotása körül Zichy Nándornak nagy szerep jutott. Már a törvény kodifikálását megelőzött szűkebb bizottsági tanácskozások alkalmával, amelyeket különben Tisza Kálmán Zichy Nándor egy idevágó interpellációjára adott válaszában kilátásba helyezett, meghiván azokra Zichy Nándort is a főrendiház konzervativ jellegének megőrzése érdekében nagy tevékenységet fejtett ki. Hogy ő mit óhajtott elérni a főrendiház ujjászervezése által, az már az 1884 október 13-án a válaszfelirati vita során mondott beszédéből világlik ki, amikor a törvény szövege még ismeretlen volt ugyan, de az ujjászervezés eszméje már erősen foglalkozatta a főrendeket : «Ha valaki e főrendiházban, úgy öntudatosan mondhatom magam is, hogy a főrendiház ujjászervezésének kivánatosságát és szükségét minden irányban, mind parlamenti és törvényhozási, mind szociális

és állami tekintetben mélyen éreztem és ennek következtében szorgalmaztam. Ezen szervezésnek lelkes gyámolítója leszünk mindnyájan akkor, ha ezen főrendiház rendeltetésének és hivatásának megfelelő szervezést fog az által nyerhetni; de egyszersmind és kivált tekintettel már az ezen alkalommal is felhozott nagyfontosságú kérdésekre, amelyek a legközelebbi jövőben eligazítást várnak, kiváló súlyt kell fektetnünk arra, hogy ezen főrendiház már mindjárt ujjászervezésének első szakában olyan állapotban legyen, hogy a törvényhozásnak önálló és oly nyomatékos faktora legyen, aminőnek rendeltetésénél lennie kell. Hiszen ha minden kérdés, mely a hazát érinti, a főrendeket is mélyen és szükségszerűleg érdekli, főleg azon kérdések, melyek jövőnket legmélyebben érintik, habár pillanatnyilag talán a közfigyelmet kevesebb mértékben vonják önmagukra, ezen főrendiházhoz ennek konzervativ jellegénél fogva legközelebb állanak; és ezek sorában kétségkívül az első helyet foglalja el az polgári törvénykönyvnek főbb szakaszaiban való megállapítása.»

A reformjavaslatot Tisza Kálmán 1884 október 20-án terjesztette a képviselőház elé, amely azt 1885 március 4-én, az örökös tagok számát 750-ről 250-re szállítva le, el is fogadta. A főrendiház plénuma elé már március 23-án került a javas-

lat. Zichy Nándor már ezen az ülésen felszólalt és többek közt ezeket mondta: «Ezen főrendiháznak alapgondolata szerintem nem csupán egy alkotmányos intézmény; ennek szociális és erkölcsi alapjai vannak. Csak ezen alapon lehet ezt fenntartani, ezen kell azt tovább fejleszteni. De nem elmélet, hanem a történet fejlesztette azt, nevelte és fejlesztette a család alapján és ezen egyedül biztos és maradandó alapot vindikálom én a hazának adandó főrendiház számára. Ezen alapon kívánjuk mi jövőre is fektetni a főrendiház szervezetét, nem mintha nem lehetne egy bizonyos fölebbviteli institutiót más alapra fektetni, de minthogy azon kiszámíthatlan előnyöket, azon nagy súlyt, mellyel egy ilynemű intézmény szociális értelemben bir, más institutio által pótolni nem lehetne. A régi főrendiházi szervezet hazánk intézményein, közigazgatási szervezetén és birtokjogi alapon sarkallott, mert hisz minden birtok a koronától eredt, nemeseknek adományoztatott és a főrendi tagok ezen alapon állottak. Mind a haza közigazgatási és közkormányzati rendszere a 48-iki átalakulás által változott, mind pedig a birtokjogi alap az ősiség eltörlése által fogyatkozást szenvedett és még inkább fogyatkozást szenvedett a magán- és birtokjog a jelen szociális és közgazdasági fejlődés következtében. A régi főrendiház azonban soha kizárólagos kasztot

nem képezett. Kaszt volna az, ha kimondotta volna, hogy csak ezen faj vagy ezen egyén utóda képezhetik Magyarország törvényhozó testületének tagjait; de a főrendiházba a korona kinevezése által nemcsak mindig új méltóságokat és hivatalokat, hanem új családokat és egyéneket is illesztett be, azon régi közjogi és birtokjogi alapon, melyet az ősiség adott meg. S e téren a kiegészítésnek és pótlásnak még tágabb és liberálisabb követelményei előtt állunk ma, mint a multban. Hogy ha azt méltóztatnak gondolni, hogy ezen főrendiház örökös peerek kinevezése által nem hivatott magába felszívni a nemzeteknek mindazon elemeit, amelyek birtokuknál fogva képesíttettek és érdemeiknél fogva hivatottak a felsőházban helyet foglalni, kiket fel kell hivnunk, hogy egy magyar politikai főrendiházi tagsági nemzedéket hagyjanak maguk után hogy így a haza nagyobb tényezőit a nemzetpolitika érdekeinek és a magyarságnak megnyerjük és ezen törvényhozás körébe bevonjuk, akkor ezen főrendiházból életre való intézményt jövőre képezni nem lehetne, akkor sorainkat csakhamar megfogyatkozva látnók. És épen azért, mert más az örökjogi alap, mert az assimilationak követelményei erősebbek és viszont másrészt azon áldozatok is nagyobbak, melyeket a főrendiház körébe felvett tagok hozni hivatvák akkor, midőn akik

ezen jogot többé gyakorolni nem képesek, más ujabbaknak adnak helyet: ebben és azon változott viszonyokban, a birtokviszonyok és közgazdasági fejlődés ezen változott alakjában látom én nagyrészt az életfogytiglani tagok kinevezésének indokoltságát, amelyet bizonyos fokig a főrendiház szervezésében bevonandónak tartok».

Egy másik beszédében, március 26-án, már a részletes vita során, amikor az osztrák felsőházban helyet foglaló magyar indigénáknak a magyar főrendiházba való belépésének kérdését vitatták, válaszolva báró Prónay Dezsőnek és báró Walterskirchennek, többek közt ezeket mondta: «Ha valaki azt volna képes sejteni, hogy itt más kapcsolatokra is lehet gondolni, mint azokra, melyek közjogunkban megállapítva vannak, akkor igen csalódnék. De az életben vannak kapcsolatok, melyekről megfeledkeznünk egyikünknek sem áll érdekében és amelyek a köz- és magánügyek eligazításában a legüdvösebb eredményeket hozhatják létre; ezek a rokonszenv, a tisztelet, a családi összeköttetés, mint a mult század emlékeiből eredő kapcsolatok. Hány a haza történetében magasan álló család létezik, melynek neve előtt minden magyar tisztelettel fog meghajolni és melyeket az indigenátus tett magyarokká! Mind a legközelebb mult évtizedek, mind a századok története tanuskodik ezek mellett. Vajjon a

Wenckheim- és Pálffy-családok az Árpádok alatt vagy az első királyok alatt Németországból szakadtak-e be e hazába, a történet ma is tusakodik és hány más család nem engedi kétségbe vonatni, hogy nem épen szükséges, hogy Árpádtól szakadt legyen vérünk, hogy igaz magyarok és hazafiak legyünk! (Általános helyeslés.) Nagyban és egészben a gróf Szécsen Antal által előadott érveket pártolom, de egyszersmind melegen óhajtom azt is, hogy aki a magyar törvényhozásban résztvesz, szokásaiban, érzületében igazi magyar legyen és ezen tulajdonokat ne csak szivében hordozza, hanem tettel is érvényesítse. (Általános helyeslés.) Óhajtom, hogy azon szeretett és tisztelt tagjai e háznak, akik nem mindenkor laknak körünkben, minél gyakrabban és állandóbban lakjanak itt, hogy legyenek külszinleg is teljesen magyarok. Én a magyar nemzet asszimiláló képességének minél tágabb kört szeretnék nyitni.» (Általános helyeslés.)

Szándékosan idéztük hosszabban Zichy Nándor ezen kijelentéseit, mert speciális magyar konzervativ nézetének visszatükrözését látjuk bennük, azon magyar konzervativizmusét, mely a politikai fejleményekben megállást vagy visszafejlesztést sohasem célzott, hanem a fokozatos haladás mellett foglalt állást; és másrészt, mert e beszédek Zichy Nándor egész életfelfogásának

megnyilvánulásai, politikai nézetének és szónoki magaslatának gyönyörű szemelvényei.

A főrendiház három napi vita után elfogadta a reformjavaslatot, március 27-én pedig részleteiben is...

Ez időtájt, 1884-ben találkozott gróf Esterházy Miklós Móric először Zichy Nándorral a politika terén, mikor az a február 19-iki főrendiházi budgetvita alkalmával a Tisza-kormány ellen fordult. Ugyanaznap délután értekezletre gyültek össze azok a főrendek, akik az előzményeken okulva és Tisza Kálmán jövendő terveit sejtvén, belátták, hogy most már gátat kellene emelni a már-már egyeduralomra jutott liberalizmus ellen. Az értekezlet gróf Zichy Bódognak az Esterházy-palotában (Esterházy-utca 32.) levő második emeleti lakásában tartatott meg: ugyanabban az épületben, amelynek nagytermében tizenegy évvel utóbb és szintén Zichy Nándor elnöklete alatt a néppárt alakuló gyűlése zárókövét képezte azon sokféle és gyakori tanácskozásoknak, melyek e házban lefolytak. A fentemlített értekezletnek különös súlyt kölcsönzött Samassa egri érsek jelenléte, akinek felszólalása után és az ő ajánlatára a nagyszámú gyülekezet arra kérte fel Zichy Nándort, hogy a konzervativ főrendek élére álljon és a főrendiházban szóvivőjük legyen. Ez az első főrendiházi ellenzéki szervezkedés azonban

nem követte a képviselőházi ellenzék példáját, hogy tudniillik á tout prix, minden alkalommal a kormány ellen szavazzon, mert «hát úgy dukál az ellenzéknek», de még külön pártprogrammal sem állott elő. Az értekezlet határozatilag csak abban állapodott meg, hogy a főrendiházban követendő taktikájukat és maguktartását esetről-esetre szabják meg és csak azon kormányjavaslatok ellen foglalnak állást, amelyek konzervativ és vallási szempontból vagy sérelmeseknek, vagy aggodalmasoknak bizonyulnának. A közjogi kérdések feszegetése kizáratott. Hiszen a megjelentek közt voltak a kormánypártnak és Apponyi Albertnek hivei : mindannyiokat csak az hozta össze, hogy a képviselőházban hangoztatott pártprogrammok egyike sem nyujthat elég garanciát a liberalizmus ellen.

A következő évek csatározásokra alig szolgáltattak alkalmat és a főrendiház ellenzékének erélyesebb fellépését mi sem indokolhatta volna, bár Zichy Nándor az 1885-ki budgetvita alkalmával a budgetet elfogadta ugyan, de a kormánynak bizalmat nem szavazott. Az ő főrendiházi működése általában nem szorítkozott kizárólag egyes elvi kijelentésekre. Aki végiglapozza a főrendiház naplóit, az bámulattal megállapíthatja, hogy ő 1861-től késő aggkoráig majd minden ülésen részt vett és sokoldalú érdeklődésének és bő isme-

reteinek alapján majdnem minden törvényjavaslat tárgyalásánál ráutalt a hézagokra, sok esetben pedig külön módosítványok benyujtása által kívánt azoknak pótlásáról gondoskodni. Hogy bizony gyakrabban nem járt ebbeli fáradozása eredménnyel, az a főrendiház tagjainak csekély érdeklődésének tudandó be.

A közgazdasági kérdéseken kívül, amelyekről már szó volt és az egyházpolitikai javaslatokon kívül, amelyekről még szó lesz, nagy szakavatottsággal szólt hozzá a főrendiházban a közigazgatási ügyekhez (a főispánok függetlenségét a kormánytól már 1872-ben hangoztatta), a megyei és községi állapotok szanálásához, a mindenrendű köztisztviselők és alkalmazottak helyzetének szanálásához, továbbá az igazságszolgáltatás körébe vágó javaslatokhoz, az egyetemi és más iskolai kérdésekhez, (Apponyi iskolatörvényéhez is), a katonai kérdésekhez, mindig ragaszkodva azon keretekhez melyeket e tekintetben a kiegyezés megállapít, de e kereten belül mindig a magyar államiság paritásos kifejezésre juttatását követelve; több beszédet mondott a honvédség fejlesztése, a tisztikar magyarsága érdekében; Ferenc Ferdinánd trónörökös házassági renunciációjának becikkelyezése alkalmával a pragmatika szankcióhoz való szilárd ragaszkodását hangsulyozta; hozzászólt a fővárosi állami rendőrség

szervezéséhez ; a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséhez, a volt határőrvidék bekebelezéséhez, a hitbizományok ügyének szabályozásához, a tőzsde szabályozásához, interpellált a vagyon- és végrendelkezési jogról, felszólalt az ipari és gyári alkalmazottak betegség és baleset esetére való biztosításáról szóló kormányjavaslat tárgyalása során, ezúttal is élénk szociális érzékéről tevén tanúságot ; hozzászólt a közjegyzői intézmény rendezéséhez, a milleniummal kapcsolatos javaslatokhoz, az állandó országház építéséhez, a telekkönyvi javaslatokhoz, a közegészségügyi javaslatokhoz, az ügyvédi rendtartáshoz, a vasárnapi munkaszünet kérdéséhez stb.

Mint par excellence parlamenti férfiú féltékenyen őrködött az országgyűlés két házának és ezek tagjainak jogai fölött. Ostorozta a választási visszaéléseket (kivált a hirhedt nyitrai választás után) ; nagy közjogi tudásával és feltétlen királyhűsége mellett precize állapította meg a főrendiház viszonyát az uralkodóhoz, midőn az 1884-ki felirati vita alkalmával azt fejtegette, hogy a trónbeszédre adott választ nem tekinti egyébnek, mint «az alkotmányos és parlamenti szokásoknak megfelelő azon hódolatteljes kifejezésnek, melynek következtében a főrendiház a trón által kifejezetteket tiszteletteljesen tudomásul veszi» még pedig «politikai irányzatnak konkrét kifeje-

zése nélkül». A kormányokkal szemben mindenkor energikusan védte a főrendiház méltóságát és jogait. Midőn az 1893-iki budgetvita alkalmával a kormány ellen beadott bizalmatlansági indítványra azt jegyezte meg Wekerle Sándor miniszterelnök, hogy ha a főrendiház helytelenítené is a kormány politikáját, ez nem szolgálhatna indokul arra, hogy ebből a kormány a parlamentáris következtetést levonja, Zichy Nándor felpattant: «Ezt a nyilatkozatot a főrendiház alkotmányos állásából folyó tisztelettel nem tartom összeegyeztethetőnek». És mikor Szilágyi Dezső Wekerle védelmére sietett, Zichy Nándor nyomatékosan hangsúlyozta a főrendiház jogosultságát arra, hogy a budgethez akár egészében, akár részleteiben «igen» vagy «nem» szavazatával hozzájárulhasson.

1901 július 5-én, az összeférhetetlenségi törvényjavaslat tárgyalása alkalmával a kormánynyal szemben erősen védte a főrendiház kezdeményezési jogát, kifejtvén, hogy az iniciativa kérdése elvileg a főrendiház reformja alkalmával sem vált elitélt és véglegesített kérdéssé; hogy egy és ugyanazon törvényjavaslat egyidejűleg vagy közbevetőleg megint a másik házban iniciáltassék, az «olyan eljárás volna — úgymond— amelyre a parlamenti praxisban nem lehetne utalni».

A főrendiház házszabályait — de a képviselőházéit is — igen kitünően ismerte és a főrendiházi reform után tagja volt e ház új házszabályait megállapító 17-es bizottságnak, valamint tagja volt 1886-ban azon vegyes bizottságnak is, melynek feladata volt a főrendiház és képviselőház közötti érintkezés módozatainak megállapítása. 1892 november 22-én az ujonnan kinevezett Wekerle-kormány a kitüzött időnél két órával később jelenvén meg a főrendiházban, Zichy Nándor szóvátette ezt a késedelmet, amelyben figyelmetlenséget látott a főrendiház iránt. Ép oly erélyesen védte a főrendiház tekintélyét 1894 június 12-én az újból kinevezett Wekerle-kormány bemutatkozásakor, azt válaszolva Wekerle bemutatkozó nyilatkozatára, hogy nem teszi fel, hogy a miniszterelnök az ő Felségére való hivatkozással a főrendek szabad elhatározására és lelkiismeretére a loyalitásnak szine alatt pressziót kívánna gyakorolni. A képviselők összeférhetetlenségéről szóló törvény tárgyalása alkalmával, 1901 július 5-én pedig külön hangsúlyozta, hogy nem fogadja el azt a feltevést, mintha a főrendiház méltósága és erkölcsi súlya megkívánná, hogy az összeférhetetlenség szempontjából a főrendiházra vonatkozólag is törvény hozassék.

XIV.

Társadalmi tevékenysége a 80-as években s a 90-es évek elején. A véderővita. Zichy Nándor nem fogadja el a főrendiház ellenzéke által neki fölajánlott vezérséget. A kormány egyházpolitikai irányzata ellen fordul. Tárgyalása Csákyval az autonomiáról. Tisza Kálmán bukása. Zichy Nándor véleménye Tisza Kálmánról.

A főrendiház reformját néhány csendesebb év követte. Az antiszemita mozgalmak s a Janszky-ügy távolabb találták az aktiv politikától Zichy Nándort, aki ezekben is igazolva látta a Tisza Kálmán rendszerével szemben elfoglalt álláspontját. Ezekben az esztendőkben Zichy Nándor nagyobbára családjának, birtokai kezelésének (ekkor tájt költözött át Nagylángról Duna-Adonyba) és azon közgazdasági intézeteknek élt, amelyeknél, mint már láttuk, vezető szerepe volt. De azért nem hagyta figyelmen kívül a katholikus ügyeket sem. Nejével együtt fokozott tevékenységet fejtett ki a fővárosi Szent-Vince-Egyletek körül, 1893-ban alapította a budai Szent-Vince-Egyletet, amelynek egyik elnökévé őt választották. 1887-ben ott találjuk azon

főuri körökből kiindult akcióban, amelynek eredményeként 1890-ben a budapest-józsefvárosi hitéletre oly kitünő hatással levő Jézus Szent Szive temploma Jézustársasági rendházzal kapcsolatban épült a Scitovszky-téren. Ott találjuk a budapesti főiskolák katholikus hallgatói számára a nyolcvanas évek végén alapított Szent-Imre-Egylet első pártolói sorában, sűrűn látogatta ezen egylet felolvasó üléseit és mindannyiszor buzdító, a katholikus életre és öntudatra serkentő szavakat intézett a fiúi tisztelettel reá föltekintő ifjakhoz. Mikor ez az egylet 1891 őszén, Szent Alajos centenariuma alkalmából Császka, Meszlényi és Steiner püspökök vezetése alatt nagy római zarándoklatot rendezett, nagy részben Zichy Nándor bőkezűsége is tette lehetővé számos szegény sorsú katholikus ifjúnak a zarándoklatban való részvételét. 1889-ben lett a Szent-István-Társulat elnöke — amiről még külön szó lesz — s ugyanezen év június 20-án a király sua sponte a valóságos belső titkos tanácsosi méltósággal, 1892 június 28-án pedig az aranygyapjas renddel tüntette ki.

1887-ben, XIII. Leo pápa ötven éves áldozári jubileuma közeledvén, ennek fényes megünneplésére minden országban nagyban készültek a katholikusok. Magyarországra is eljutott a nagy pápa azon óhaja, hogy nagy örömmel üdvözölné

Rómában a magyar katholikusokat is. Lehet, hogy a pápa ezen kivánságát ifj. gróf Zichy Ferenc érlelte meg, aki ekkor a Vatikánban mint cameriere segreto a pápa mellett működött. Gróf Esterházy Miklós Móric legalább ezt a benyomást nyerte, mikor még 1886-ban Rómában járt. Megindultak tehát a tanácskozások egy nagyobb római zarándoklat érdekében. A zarándoklat részletei számos értekezleten vitattattak meg és különféle bizottságok alakultak, amelyekben Simor hercegprimás, Haynald bibornok, Császka püspök, Steiner Fülöp kanonok (már ekkor a Szent-István-Társulat alelnöke) több magyar főúrral egyetemben működtek. A hölgybizottság élére gróf Szápáry Gézáné állott és rendkívül sok péterfillért gyüjtött, amely régi magyarveretű Szűz Mária-aranyokban adatott át ő Szentségének. 1887 november 20-án a zarándoklat tagjai Budapesten összegyültek és e gyűlésen Zichy Nándor üdvözölvén őket, lelkes beszédben, nagy helyeslés közepette a pápa világi hatalmának visszaállítását követelte. Másnap elindult a zarándoklat, de Zichy Nándor nem mehetett el Rómába, hirtelen közbejött akadályok meggátolták e régi vágya teljesítésében. Az a gyönyörű fogadtatás, amelyben a zarándoklat Simor bibornok-primás vezetése alatt Rómában részesült, bizonyára még élénk emlékezetökben él mindazoknak, akiknek

ekkor megadatott, hogy Szent Péter sírjánál imádkozhattak. Ez a zarándoklat bizonyára teljesen megnyerte XIII. Leo atyai szivét «hű magyarjai»-nak, aminek már néhány évvel utóbb, az egyházpolitikai harcok idején, számos jelét adta.

Időközben a parlamenti helyzetben lényeges változások álltak be, amelyek Zichy Nándort nem hagyhatták közönbösen. A Sennyey-párt ekkor már mérsékelt ellenzék névvel gróf Apponyi Albert vezetése alatt állott s ez ellentétek Apponyi és Tisza Kálmán között csakhamar annyira kiélesedtek, hogy viszonyuk egyre feszültebbé vált s a mérsékelt ellenzék és a szabadelvűpárt küzdelme mindjobban a személyeskedés jellegét öltötte. Az ország egészen a sérelmi politika jegyében állott s a képviselőház működése jóformán csak a 67-es kiegyezés értelmezése, jobban mondva, a katonai kérdések feszegetése körül forgott, aminek vége az lett, hogy az 1889-ki nagy véderővita alatt a képviselőházban kitört a nyilt harc az ellentétek között. Az ellenzék főleg a véderőjavaslat 14. és 25. szakaszai ellen küzdött azzal az indokolással, hogy a 14. szakasz szövegezése a nemzetnek ujoncmegajánlási alkotmányos jogát sérti, a 25. szakaszban pedig a magyar államnyelv nem nyert kellő érvényesülést. A véderővita alatt az ellenzéki hullámverés a képviselőházból átcsapott a

főrendiházba is, ahol ennek következményekép igen agilis ellenzéki csoport alakult azzal a céllal, hogy a véderőjavaslat a főrendiházban is erős ellenállásra találjon. E csoport élén különösen az azóta már elhunyt gróf Sztáray Antal buzgólkodott. Amikor aztán mind többen és többen csatlakoztak ehhez a csoporthoz, elhatározták, hogy küldöttségben fölmennek Budára Zichy Nándorhoz, és arra kérik fel, fogadja el ez alkalommal a főrendiházi ellenzék élén a vezérszerepet. E küldöttségnek gróf Esterházy Miklós Móric is tagja volt. Zichy Nándor azonban határozottan vonakodott a neki felajánlott pártelnökséget elfogadni és kifejtette, hogy mennyire nem tartja alkalmasnak a véderő kérdését arra, hogy a főrendiház konzervativ ellenzéke a gravaminális politika terére lépjen, amelyhez eddig semmi köze sem volt, egyszersmind nyiltan kijelentette, hogy a kezdeményezést a főrendiház szempontjából elhibázottnak tartja, sőt azt az ő személye körül alakult ellenzék veszélyeztetésének minősítette. A véderőjavaslat legsérelmesebbnek tartott szakaszainak maga a képviselőházban sarokba szorított kormány által eszközölt módosítása, majd id. Andrássy Gyulának (akit nem sokkal utóbb, február 18-ikán bekövetkezett halálakor Zichy Nándor a «Katholikus Szemle»-ben kegyeletes szavakkal elparentált) a főrendiház négyes bizottságában

tartott nagy beszéde folytán, végül Rudolf trónörökösnek váratlan halála után a főrendiházi ellenzéki lelkesedés nagyon lelohadt és mikor a javaslat 1889 tavaszán végre a főrendiház elé került, akkor már csak 29-en szavaztak ellene és ezeknek fellépése Tisza Kálmánnak egyelőre mit sem ártott.

Azonban, mint a következmények csakhamar megmutatták, indirekte mégis ártott. Időközben újból felütötte fejét az egyházpolitika. Időközben, 1888 őszén a nyáron elhunyt Trefort Ágost helyébe gróf Csáky Albin nevezetett ki vallás- és közoktatásügyi miniszterré. A szabadelvű kormány a véderővita alatt a közvélemény előtt szenvedett súlyos sebekért keresett kárpótlást, más téren iparkodott megingott párturalmát valahogyan megszilárdítani: lassan-lassan ismét előtérbe tolta a liberalizmussal egyértelmű vallásellenes irányzatot. Tisza Kálmán ügyeskedve felébresztette a zsidókeresztény házasság bukása után elaludt leányzót. Konkrét javaslatokkal még nem állott ugyan a képviselőház elé, de nyilvánvaló volt, hogy «valami készül».

Ezen aggódó sejtelemnek adtak kifejezést 1889 június havában a főrendiház költségvetési vitája során Samassa érsek, Schlauch bibornok és Zichy Nándor, akik rámutattak arra, hogy mily káros befolyást gyakorol az iskoláinkban uralkodó

liberális szellem a valláserkölcs csökkenésére, az agnoszticizmusnak mindjobban való terjedése. A fennálló törvények módosítását nem követelhették, de követelték, hogy a katholikus egyházhelyzetén segítsenek, hogy vagyonával szabadon rendelkezhessék az egyház és szabadon érvényesíthesse Istentől nyert rendeltetését az iskolában és a társadalmi életben. Megsürgették ez alkalommal a katholikus autonómia létesítését is és ujabb autonómiai kongresszus egybehivását kérelmezték. Ugyanezen tárgyalás alkalmával — mint ez már előbb is szokásban volt — Zichy Nándor és a püspöki kar óvást emelt a katholikus egyetemi alap katholikus jellegének érvényben tartása mellett. A kormány válaszában az autonomia kérdésére nem reflektált, a tanító egyházat pedig az állam szupremáciája alá rendeltnek jelentette ki. És bár ekkor mi katholikusok e kijelentéseket csak mint az uralkodó liberalizmusnak, hogy úgy mondjuk, mindennapi enunciációjának minősítettük, ma már tisztán látjuk, hogy Tiszának és Csákynak a főrendiház ezen ülésén tett, a katholikus álláspontot visszautasító nyilatkozatai a nagy egyházpolitika harcok bevezetése voltak.

Zichy Nándornak külön jogcime is volt ily irányban való felszólalásra. Őt, aki 1871 óta, az akkori kongresszus bezárása után is állandóan

foglalkozott az autonomia kérdésével, aki, mint a 1897-ki kongresszus egyik ülésén megmondta, tanulmányozva, dolgozva, aggódva annyi éjszakát virrasztott át az autonomia érdekében, mint senki más, s aki azóta a főrendiház katholikus ellenzékének elismert vezére lett, 1888 őszén gróf Csáky Albin kultuszminiszter bizalmas beszélgetésre hívta meg az autonomia tárgyában. Zichy Nándor, aki vezető állásban levő férfiakkal közügyekről bizalmasan, titokban tárgyalni sohasem szeretett, ezúttal az ügy érdekében s úgyis mint az 1871-ki autonómiai végrehajtó-bizottság tagja mégis elment Csákyhoz és arról győződött meg, hogy a Tisza-kormány is csak abban a szűkkeblű, liberális irányban gondolja az autonómia kérdésének megoldását, mint már 1871-ben az Andrássy- és Lónyay-kormányok. Midőn ugyanis Zichy Nándor e találkozás alkalmával az 1871-ki autonomiai kongresszus ujabb összehívását és az ennek felterjesztésére adandó választ sürgette, Csáky szörnyűködve azt válaszolta, hogy hiszen az 1871-ki kongresszus be sem záratott ; tiltakozott a kongresszus ujabb összehívása ellen és elfogadhatatlannak jelentette ki a kongresszus végzéseit, főleg «mert ezek ellenkeznek a, katholikus egyház szervezetével». Erre a válaszra Zichy Nándoron volt a sor szörnyűködni . . .

Denique Tisza Kálmán 1890 március 13-án be-

jelentette lemondását s ekkor Zichy Nándor — aki mellesleg mondva Tisza Kálmánnal soha semmiféle közelebbi személyes érintkezést nem tartott fenn — a «Katholikus Szemlé»-ben találóan így jellemezte Tisza kormányzatát és rendszerét: «A katholikus konzervativ-párt csak a házassági novellát (a zsidó-keresztény házasságot) birta visszautasítani a főrendiházban. Ez indítá Tiszát a főrendiház régen tervezett reformja keresztülvitelére. Ekkor csak tranzakció útján sikerült a főrendiház katholikus többségét megóvni. De már előbb, már a boszniai foglalás és Andrássy visszavonulásakor feltünővé vált azon ingadozás, mely utóbb Tisza Kálmán bukására vezetett. Belügyi reformja lehetetlenné vált, pedig a főrendiház még utolsó novelláját is megszavazta, mely a főispáni hatalom megerősítése által igyekezett az ingatag épületet megerősíteni. A véderőtörvény kompromitáltta Tiszát legerősebben. Ebben a nemzet sarkalatos jogait érdeklőleg önmagával oly erős ellentétbe jött, hogy azt kiengesztelni és elfátyolozni már nem lehetett. Tisza ekkor már megszünt a kormány tényleges feje lenni. A honossági törvény reviziójának szóba hozatalakor a szeparatisztikus és forradalmi iránynak vélt új zálogokat adhatni, hogy azon átmeneti helyzetet nyujthassa, mely által a fuzió után hatalomra emelkedett. De a kabinet,

a többség cserben hagyta, vissza kellett vonulnia. Mireánk katholikusokra nézve mindenesetre nyereség. Tizenötéves miniszterelnöksége a katholikus ügy hosszas marazmusa. Minden katholikus érzésű, minden hitét valló egyéniség ezen korszak alatt háttérbe szorult. A korrupció, mely a politikai téren a kormány fegyvere volt, a szociális és felekezeti viszonyokban is tért foglalt és többet rontott az erdélyi házasságoknál. Semmi sem sajátunk. A kormány minden ügyünk intézője: vagyonunkat nemcsak kezeli, de tényleg rendelkezik felette; a személyes ügyek tőle függnek. Nem csoda tehát, hogy naponta jobban meghátráltunk. Tehát nemcsak az egyház, hanem az állam szempontjából is nagy fontosságú Tisza Kálmán visszavonulása, melyet mindenkép új iránynak kell felváltani».

Várta is Zichy Nándor ezt az új irányt, de nagyon is indokolt szkepszissel, mert ugyanebben a cikkben sok reményt fűz ugyan a Szapáry-kormányhoz, de azt is mondja, hogy «a mi katholikus érdekeinkre és aspirációinkra sem a kormány programmjából, sem annak egyéni alakulásából teljes megnyugvást nem meríthetünk». Zichy Nándor még bizott Szapáry Gyulában, de nem bizott Csáky Albin kultuszminiszterben és Szilágyi Dezső igazságügyminiszterben. A gyors fejlemények igazolták bizalmatlanságát.

XV.

Az egyházpolitikai harcok általános jellemzése. Az elkeresztelési rendelet és következményei. Simor halála. A kisdedóvó-ügy. Vaszary kinevezése hercegprimássá. A Budapesti Katholikus Kör. Zichy Nándor védelmi harcot szervez az egyházpolitika ellen.

Még nagyon is közel állunk az egyházpolitikai törvényekről elnevezett korszakhoz, sem hogy teljesen hű képet alkothatnánk magunknak azokról az eseményekről, de még azokról az okokról is, amelyek ezen események egész láncolatát felidézték. Részben azért, mert aki mint szereplő jelenik meg a politika porondján, nem birhat azzal a higgadtsággal, amely egyesegyedül képes kritikát gyakorolni oly tünetek felett, melyek a sokaságot foglalkoztatják, de másrészt azért sem, mert mindeddig hiányzik az e korszakban szerepet vitt férfiak által netán papirra vetett feljegyzésekbe való betekintés. Homály és titokzatosság fedi még ezt a néhány esztendőt és ha azok, akiknek részük volt a dolgok fejlődésében, visszaemlékeznek az egyes mozzanatokra, még most is a leg-

ellentétesebb következtetésekre jutnak az egyházpolitikai harcok valódi okait és eredményeit illetőleg: «Ha néha-néha hajlandó volnék is — mondja gróf Esterházy Miklós Móric, akinek előadását ebben s a következő néhány fejezetben követjük — az egyházpolitika kezdeményezését tisztán adminisztrativ jellegű intézkedéseknek tekinteni, csakhamar előre jól megfontolt és átgondolt harci tervet vélek felfedezni, ha a szenvedélyek egymás elleni viaskodására gondolok és ha visszaemlékszem azokra az indokolásokra, melyekkel ellenfeleink beszédeikben az általuk benyujtott javaslatokat támogatták. Lehet, hogy az állam szempontjából e törvények csupán a «rendszer» kedvéért sürgettettek meg, de az is bizonyos, hogy ezen rendszer kiépítése és megszilárdítása, ha az ilyen törvényekre szorul, valóban sem mai keletű nem lehet, sem határtalan túltengési hajlamaiban meg nem állhat.»

Igen feltünő volt a külföldi liberális pártoknak az egyházpolitikai javaslatok iránt való túlságos érdeklődése és feljegyzésre méltók azok az érvelések is, melyekkel még Ausztriában is hangoztatták ezen javaslatok törvényerőre való emelkedésének szükségét, abban az Ausztriában, ahol a konzervativ pártok bizonyára agilisabbak mint nálunk és ahol a vallásos érzelmek akkor még jobban irányították az életfelfogást, mint nálunk. Az egyik

érvelés az volt, hogy Wekerle nélkülözhetetlen, amíg a valutarendezés, de főleg a készfizetések felvétele teljesen nem rendeztetik, mert általános volt akkor az a hiedelem, hogy Wekerle bukásával megfeneklik a valutarendezés is. Ma azonban tudjuk, hogy a készfizetések felvételétől ép oly távol állunk, mint a kilencvenes évek elején. A másik fegyver, melyet az egyházpolitikai javaslatok megvédésére kovácsoltak : a kiegyezés állítólagos veszélyeztetése volt.

Tudjuk, hogy a polgári házasság elvét 1873 óta a függetlenségi párti Irányi Dániel folyton hangoztatta és hogy ezen eszmének megvalósulását mint a 48-as pártnak tett engedményt állították oda részben, de másrészt annak is tüntették fel, mintha a 67-es szabadelvű párt kebelében már akkora teret hódított volna ez az eszme, hogy a kormány már nem zárkózhatott el ezen «általános követelés» elől, hacsak a párt egységét és vele együtt a kiegyezés sorsát a legnagyobb bizonytalanságnak nem akarja kitenni. De viszont ma, midőn a helyzetet mégis magasabb álláspontról tekinthetjük, mint ahogy az akkor lehetséges volt, arra a következtetésre jutunk, hogy ez az aggodalmas érvelés mégis túlzott volt. A harc Szapáry miniszterelnöksége alatt kezdődött és ma már be van igazolva, hogy ő azért bukott meg, hogy saját pártja azért buktatta meg, mert ő ily messzemenő

radikális és vallásellenes javaslatokat nem tűrt volna. Elég itt arra az éles ellentmondásra utalnunk, amely Szapáry lemondásának indokolása és Wekerle miniszterelnök székfoglalója közt tátong. Ugyanis azzal a verzióval, mely szerint Szapáry a polgári házasságot illetőleg nem csak arra nézve, hogy «még idő előtti», de magára a kötelező polgári házasság elvére nézve is minisztertársaival ellenkező álláspontot foglalt volna el, az a nyilatkozata, melyet november 9-ikén a parlamentben tett, meg nem egyeztethető. Szapáry ekkor ezeket mondta : «A polgári uton való házasságra nézve azonban a kormány *nem nyerhette meg Ő felsége hozzájárulását*, ezért beadta lemondását s Ő felsége ezt november 6-ikán elfogadta.» November 11-ikén Wekerle Sándor neveztetett ki miniszterelnökké és november 21-én bemutatkozván a főrendiházban, ott feltünt Zichy Nándornak Wekerle beszédének ez a része, amelyben kijelenti, hogy a kormány *megnyerte Ő felsége hozzájárulását* az egyházpolitikai javaslatok benyujtásához. Zichy Nándor erre rögtön azt jegyezte meg, nagy mozgás közepette, hogy ha a koronát úgy tájékoztatták, hogy a nemzet a kötelező polgári házasságot követeli, akkor nem a valóságnak megfelelően informálták a királyt.

Wekerle alatt egyre aggresszivebb jelleget öltvén a szabadelvű párt kulturharcos kedve, e pártból

számosan kiváltak, akik aztán báró Atzél Béla és gróf Szapáry László vezetése alatt a «purosz»-ok csoportják képezték és a legenergikusabban küzdöttek a sérelmes javaslatok ellen. Szapáry Gyulának, valamint e csoportnak a 67-es kiegyezéshez való tántoríthatatlan elvhűségében kételkedni nem lehet s ha Szapáry valamitől féltette a 67-es alapot, ezt kizárólag a szabadelvű pártban mindjobban hatalomra jutott radikális irányzattól féltette s az egyházpolitikai javaslatokban épenséggel nem látta a kiegyezést fenyegető veszély elháritásának módját. Mi sem bizonyítja csattanósabban a Wekerle alatti szabadelvű párt érvelésének tarthatatlanságát, mint ez a helyzet, amely csakhamar, Bánffy miniszterelnöksége alatt következett be. Az egyházpolitikai törvények szentesítése és életbeléptetése után Bánffy csak véres választások árán tudta a szabadelvű párt többségét megtartani s ez az óriási többség sem volt már képes megakadályozni azokat az áldatlan állapotokat, amelyeknek súlya mostanáig az országra nehezedik és amelyek a 67-es kiegyezést három hosszú lusztrum óta a legszomorúbb megrázkódtatásoknak tették és teszik ki. Veszedelmes játék volt azzal előállani, hogy a dualizmus fennmaradásának követelményeként kellett az egyházpolitikát tekinteni. Ezzel csak népszerűtlenné tették a dualizmust azok, akik az

egyházpolitikát kezdeményezték és ha valami még képes arra, hogy ezt az intézményt megmentse, az bizonyára nem fakad sem a liberalizmusból, sem a radikalizmusból. Ma már határozottan kimondható, hogy az egyházpolitika bizony csak eszköz volt azok kezében, akik világszerte vagy titokban, vagy bevallottan a kereszténység megsemmisítésétől várják az ezeréves elveken felépült társadalmi és állami viszonyoknak felforgatását és bár az egész világra szóló, jól kieszelt terveik főbb vonásait előre is kidomborítják, a részleteket a különféle államok viszonyaihoz mérten esetről-esetre állapítják meg. Apránként vetik el a magot és nyugodt türelemmel várják az aratás pillanatát.

Nálunk az első ilyen magszemük az 1868 : LIII. törvénycikk 12. szakasza, amely a vegyes házasságokból született gyermekek neme szerint határozza meg ezeknek vallását. Mi katholikusok ezt a reánk nézve súlyos helyzetet tűrtük, bár ez évek folyamán számtalan «elkeresztelési» eset egyre jobban bizonyította ezen helyzet tarthatatlanságát. Gróf Csáky Albin kultuszminiszter 1890 február 26-án rendeletet bocsátott ki ezen ügyben, mely «hogy a kérdést rendezze (így szólott a hivatalos indokolás), az «elkeresztelő» papságot odautasította, hogy esetről-esetre az anyakönyvi kivonatokat a rendelet-

ben megnevezett világi hatóságoknak tüstént küldje át. Ez az intézkedés annyit jelentett, hogy a katholikus papság az általa megkeresztelt gyermeket szolgáltassa ki pure et simple a herézisnek, mivel az anyakönyvi kivonat kiszolgáltatása által a katholikus egyházba bevett gyermek katholikus jellegétől «hivatalosan» megfosztatott. Zichy Nándor pedig azon április 12-iki püspöki konferencia kapcsán, amely ebben az ügyben ekkortájt tartatott, a «Katholikus Szemlé»-ben így vélekedik Csáky rendeletéről: «Olyan az, hogy a katholikus öntudatot mélyen sérti és a legfájdalmasabban érinti: Meg van fosztva a szülő azon szabadságától hazánkban, hogy gyermekei vallásos neveléséről a házasság megkötése előtt és az után lelkiismerete szerint intézkedhessék». A katholikus lelkészkedő papság nem is maradt veszteg: már július 1-ig 133 esperisi kerület tiltakozott rendelete ellen. Csáky ennek a felzúdulásnak hatása alatt június első felében enyhítgető és magyarázgató pótrendeletet adott ki, ami a leghevesebb politikai összeütközésekben is mindenkor lovagias Zichy Nándort olyan nyilatkozatra birta, hogy «nem vonja kétségbe Csáky jóakaratát». Zichy Nándor ezen jóhiszemű bizalmát fokozta Szapáry Gyula Szent-Istvánnapi konferenciája Simor hercegprimással, de viszont mély aggodalommal töltötte el a budapesti református konventen

kifejezésre jutott katholikusellenes hangulat. Az ügy ezen elintézését mi katholikusok el nem fogadhattuk és Molnár János komáromi apát-plébános gyakori elkeresztelési esetei és elitéltetései következtében végre kinyiltak a szemek. A februári rendelet és következményei arra indították XIII. Leo pápát, hogy a magyar püspöki karhoz ezen ügy orvoslását sürgető levelet intézzen. Zichy Nándor úgy a pápa levelében, mint a püspöki kar elhatározásában teljesen megnyugodott, mindazonáltal így nyilatkozott az elkeresztelési rendelet által teremtett helyzetről a «Katholikus Szemlé»-ben: «Oly állapot ez, amihez hasonlót e részben nem találunk. Érzi ezt mindenki, hogy a helyzet komoly, hogy az sem elhamarkodást, sem lanyha indifferentizmust nem tűr, hogy a katholikus önérzetnek fel kell ébredni, hogy azon lejtőn megállhassunk, melyre jutottunk». De bár Zichy Nándor a pápai levél alapján hosszasan és behatóan tanácskozott Simor hercegprimással és az egész püspöki karral, valamint a katholikus főrendekkel is, képtelen volt a főrendiházban valami számottevő akciót megindítani és végre is kénytelen-kelletlen azzal érte be, hogy az 1890. évi főrendiházi költségvetési vita alkalmával az elkeresztelési rendelet ellen tiltakozó 123 községnek kérvényeit nyujtotta be, kijelentvén, hogy azon nagy érdeklő-

désnél fogva, mellyel e kérdés iránt a katholikus világban viseltetnek, nagyszámú katholikus főrendiházi tag kérte fel őt annak kinyilvánítására, hogy e kérdésben való álláspontjukat a főrendiház katholikus egyházi tagjaiétól megkülönböztetni nem óhajtják, de e kérdés megvitatását a költségvetés tárgyalásának keretébe vonni nem tartják célszerűnek. Ily értelemben nyilatkozott ugyanekkor Schlauch Lőrinc is. Bizony nem Zichy Nándoron mult, hogy erélyesebben fel nem léphetett, de bár a főrendiházban nem győzött, meg nem szünt a mindjobban előtérbe lépő vallásellenes áramlatra terelni a közfigyelmet. Ebben az események is segédkeztek neki, mert Csáky noha a nyári hadgyakorlatok alkalmával a király Schlauch püspök előtt azt mondta, hogy összhangot kell teremteni a vallás és az állam érdekében és noha a pénzügyi bizottságban maga is békülékeny nyilatkozatot tett, nem állott meg a katholikus közvéleményt mélyen sértő működésében. Zichy Nándor ekkor még aggodalmai közepette is reményeket fűzött a Simor és Róma között szünet nélkül folyó tárgyalásokhoz, valamint Szapárynak és Csákynak a hercegprimásnál tett látogatásaihoz, csak a szabadelvű sajtó viselkedése bántotta, amely egyre aggresszivebben lépett fel a katholicizmus ellen.

Közbejött egy az egész országot, de különösen a

katholikusokat mély gyászba borító esemény, amely az elkeresztelési rendelet ellen indított akcióra is bénítólag hatott: Simor bibornok-primásnak halála 1891 január 23-án. Zichy Nándorra és barátaira ekkor valósággal megdöbbentőleg hatott az a huza-vona, amelyet a kormány ezen kritikus helyzet közepette is a primási szék betöltése körül tanusított. Az a válasz, amelyet Csáky e tekintetben gróf Andrássy Manónak február 18-iki interpellációjára adott, elkeseredést és aggodalmat keltett a katholikusok köreiben, amelyet az elkeresztelési-rendelet ellen «vétő» katholikus papoknak folytonos elmarasztalásai még csak növeltek. Hogy ez az aggodalom még nagyobb mérveket öltsön, arról csakhamar maga Csáky gondoskodott.

Az elkeresztelési rendelet ügye még nem volt elintézve és már jött egy ujabb támadás. A kisdedóvásról szóló 1891 : XV. törvénycikk. Bár maga a kisdedóvás eszméje ellen mit sem lehetett felhozni, a törvényjavaslat egyes intézkedései annyira magukon hordták a felekezetnélküliség jellegét, annyira kirekesztették a katholikus vallás e téren való jogos és természetes érvényesítését, hogy ennek 1891 március 9-én a főrendiházban tartott tárgyalásakor Zichy Nándor kötelességének ismerte, hogy minden egyes vallásellenes szakaszhoz módosításokat nyujtson be. A törvény

irányát legjobban jellemzi Csákynak a vita folyamán Zichy Nándorral szemben tett ez a kijelentése: «Én azt hiszem, hogy a 3—5 éves gyermekben a felekezeti iránynak nevelése nem szükséges, nem is kívánatos, sőt nem is lehetséges, mert a kisdedek ebben a korban a felekezeti különbségeket felfogni nem képesek. Ezen felfogásból indulva ki, a valláserkölcsi irány biztosítására a törvényjavaslatba felvettem a *fohászszerű imát*, amely egyik felekezeti felfogásba sem ütközik és lehetőleg kerüli mindazt, ami a 3—5 éves gyermeket felekezeti irányba terelhetné».

Ezen álláspont ellen fordult Zichy Nándor, a püspöki kar és velök több katholikus érzelmű főrend, de sajnos, a nagy többséggel szemben eredménytelenül. A törvényjavaslat változatlanul elfogadtatott, de bár a katholikus felfogásuak kisebbségben maradtak a törvényhozás termében, azért az országban termékeny talajra estek az ez alkalommal elhangzott katholikus beszédek. Az izgatottság a katholikusok között mindjobban terjedt és őszinte méltatlankodással fogadták a katholikusok országszerte mindazon kijelentéseket és törvényes intézkedéseket, amelyek sejteni engedték, hogy a liberalizmus hadat izen a katholikus egyháznak. Ekkor, 1891 október 27-én történt Vaszary Kolos pannonhalmi főapátnak kinevezése esztergomi érsekké, hercegprimássá: a nagy

Simor helye végre be volt töltve, volt megint hivatott egyházi vezér!

Az általános izgatottság közepette fel-feltüntek egyesek, akik tapasztalva azt, hogy a törvényhozó testületektől alig várhatják a katholikus ügy komolyabb védelmét, nem hogy ennek győzelmét, a nagy közönséghez fordultak, hogy társadalmi uton ébresszék fel a katholikus öntudatot és akik evégből országos mozgalmat indítottak avégből, hogy a közvélemény ne kizárólag a vallásellenes irány befolyása alá kerüljön. Ezek között volt Lévay Imre budapesti piarista tanár, aki fáradhatatlanul foglalkozott egy Budapesten létesítendő katholikus kör alapításával. Ez az óhaja 1892 elején be is teljesedett, a Budapesti Katholikus Kör megalakult. Ez a kezdetben a szerviták házában hajlékot talált szerény kör csakhamar országos szervezetté feljődött s a vidéki városokra is kiterjedt, ahol ezek a katholikus körök nem csak a politikai mozgalomnak voltak erős támaszai, de különösen a szunnyadozó katholikus hitéletet is terjesztették.

A katholikus öntudat felébredésének minden jele ez időben nagy eseménynek tekintetett és bizony azokra, akik katholikus voltukat a világ előtt bátran bevallották, gyorsan alkalmazták a «klerikális» gúnynevet, mely elnevezés által a szabadelvüek minden gyülöletüknek kölcsönözvén

kifejezést, a «klerikálisokat» quasi «pellengérre» állítani siettek. Zichy Nándor, Esterházy Miklós Móric és a többi «klerikálisok» természetesen megragadtak minden kinálkozó alkalmat a katholikus közönség tömörítésére, a katholikus hadsereg szaporítására. Igy többek között elhatározták Szent László király hétszáz éves jubileumának rendezését is. Az ünnepek sorát a Budapesti Katholikus Kör kezdte, de a jubileum központja mégis Nagyvárad, Schlauch Lőrinc székhelye volt. Ott, Szent László sírjánál hatalmasan nyilatkozott meg 1892 június 27-én a hithű katholikusok lelkesedése és a liberalizmus elleni méltatlankodása. Schlauch bibornok püspök tekintélyének és egyéniségének védőszárnyai alatt gyültek ott össze a katholikus vezérek és lelkesen üdvözölték József és László főhercegeket, akik jelenlétükkel nagy súlyt és fényt kölcsönöztek e nemzeti és vallási ünnepnek. Zichy Nándor pedig itt merítette talán legelőször azt a meggyőződést, hogy a hithű katholikusok igazán őt kivánják követni, itt tapasztalhatta először, hogy mennyire népszerű az ő neve országszerte. És ekkor, még a nagyváradi ünnep előtt, de már az előkészületek hatása alatt, látva, mennyire különbözik a nagy közönség vallásos felfogása és meggyőződése a törvényhatósági testületekétől, mennyire elszántabban követeli a katholikus közönség az egyház jogainak meg-

védelmezését: Zichy Nándor elhatározta, hogy az 1892-iki költségvetési vita alkalmával erősebb támadást intéz a kormány ellen.

A főrendiház ezen, július 4-ikén való megjelenésre külön meghivók útján kérte fel párthiveit és a püspököket is. Ekkor már lelkes segítőtársa volt gróf Esterházy Miklós Móric, aki szintén aláírta a meghivót és akinek budapesti lakásán folyt le az értekezlet. Ott voltak a püspöki kar részéről Samassa, Schlauch, Császka, Bubics, Hornig, Steiner, Schuster, Bende, Vállyi, a világi főrendek közül pedig Hunyady Imre, Szápáry Géza, Szécsen Antal, Dessewffy Aurél, Gervay Mihály és még számosan. Az értekezlet elején Esterházy felolvasta Vaszary hercegprimás levelét, aki azt tanácsolta, hogy az értekezlet ne hozzon határozatot, mert az elkeresztelési ügy még nincs az utolsó stádiumban. Ezt az álláspontot osztotta Samassa érsek is, amire Zichy Nándor megjegyezte, hogy helyes, de van a kérdésnek még egy másik oldala is, melyre nézve szükségtelen bevárni a hercegprimás információit vagy a kormány eljárását. Ez az 1868 : LIII. törvénycikk reviziója, melyre nézve az esperesi kerületeknek a főrendiházhoz érkezett kérvényei még most is elintézetlenül hevernek s amiben a főrendiházat megilleti a kezdeményezés joga. Javasolja tehát, hogy a konferencia írja ki zászlójára az 1868 :

LIII. törvénycikk revizióját s ez irányban indítsa meg a főrendiházban a mozgalmat. Az ülést megelőzött bizalmas jellegű értekezleten is azt javasolta, hogy az 1868 : LIII. törvénycikk 12. szakaszának módosítását célzó határozati javaslat nyujtassék be. Indítványa elfogadtatott ugyan, de csak in thesi, mert tekintettel arra, hogy az ellenzék többségben van a főrendiházban, hogy tehát ezen határozati javaslat megszavaztatása esetén a kormány kényszerhelyzetbe juthat, sőt hogy a képviselőház és a főrendiház között olyan ellentét idéztetnék fel, amely a kormánynak amúgy is válságos helyzetét esetleg súlyosbítaná, elhatároztatott, hogy Vaszary hercegprimás a módosítás mellett felszólal, azt követelje s annak szükségét indokolja, de hogy Zichy Nándor és társai a javaslatra való szavazást kérni nem fogják, nehogy esetleg a 67-es kormány és többsége veszélyeztessék ! Ez a nagyon is óvatos és diplomatizáló eljárás Zichy Nándor véleménye ellen állapíttatott meg az értekezleten és még a főrendiház ülése folyamán kiderült, mondja gróf Esterházy Miklós Móric, hogy «az egyházpolitika bizony más irányba terelődött volna, ha pártvezérünk erélyesebb taktikáját követjük».

XVI.

Szapáry bukása. A Wekerle-kormány egyházpolitikája. Zichy Nándor ezt a főrendiházban elitéli.

A kormány válasza lesujtó volt. Csáky arra utalva, hogy a képviselőház az elkeresztelés ügyének rendezését kívánja ugyan, de épenséggel nem oly módon, mint azt a főrendek óhajtják, hogy tudniillik az 1868-iki törvény módosíttassék és a februári rendelet visszavonassék, kilátásba helyezte, hogy a kormány a vegyes házasságból származott gyermekek számára mielőbb polgári anyakönyveket létesít. Erre Zichy Nándor nyomban így formulázta a maga álláspontját: «Azt méltóztatott mondani, egyik vagy másik egyház körében az a vélemény uralkodik, hogy e részben a polgári törvény uralkodó és hogy az ő lelkiismereteiket az az eljárás nem feszélyezi, ha a gyermeket nem arra a vallásra keresztelik és nem azon anyakönyvbe vezetik be, amelynek ők lelkipásztorai. Ez esetben csakugyan nagy volna az erkölcsi felelősség, mert akkor csakugyan, ha lelkiismereti konfliktus nincs, ez határozottan a törvény elleni

engedetlenség. Hanem én azt hiszem, minden lelkész a maga hivei iránt tartozik azzal az egyenes hithűséggel és őszinteséggel, hogy amely gyermeket bona fide egyházába hoznak, azt megkereszteli és azon bizalommal vissza nem élhet; ezt a gyermeket a keresztelés ténye után ő nem szolgáltathatja ki egy más felekezetnek (igaz! igaz!), azt én minden vallásfelekezet részére megkövetelném». Látni való, hogy e szavakban felekezetiség nincs és nincsen nyoma a katholikus vallás részére megállapítandó kiváltságnak.

Csáky után Szapáry formálisan is bejelentette az egyházpolitikai javaslatoknak tervbe vett beterjesztését. Ezek után világos, hogy ha a katholikus főrendek ekkor Zichy Nándor nézetét követik, hogy az 1868-iki törvény módosítását sürgető határozati javaslatot a nagy többségben levő ellenzék megszavazza, bizonyosan más fordulatot vesz az egyházpolitika. De hát akkor az állam hatalma, a magyar államiság tekintélyének hangsulyozása, azon állami omnipotenciának előtérbe tolása, amelyet Zichy Nándor Tisza Kálmán rendszerében kezdettől fogva állandóan kárhoztatott, volt egyike azon bűvös jelszavaknak, melyekkel a liberálisok ez ingadozó lelkiismereteket megnyugtatni és maguknak megnyerni iparkodtak és annyira érezhető volt mindenfelé a szabadelvűeknek ügyes taktikázása, amely főleg

abban nyilvánult, hogy az egyházpolitika szükségességét egyrészt a magyar államiság követelményének tüntették fel, másrészt pedig minden kormányellenes mozgalmat a 67-es alap gyengítését célzó támadásnak minősítettek: hogy még Apponyi Albert is a fakultativ polgári házasságot követelte, mely szerinte, midőn az ellentéteket elsimítaná, egyúttal a magyar állam tekintélyét is emelné. Azok a katholikus férfiak, akik akkor a szabadelvűpárt kötelékében állottak, remegve utaltak rá arra az általános zűrzavarra, amely bekövetkezhetik, ha a kormány megbukik és lelkiismeretöket elnémítván, saját vallásuk ellen küzdöttek. Amerre csak tekintett Zichy Nándor, mindenütt sivár helyzetet látott és elképzelhető, mily nagy lelki fájdalmat okoztak neki a rohamosan fejlődő események. Heves lelkületű természete alig tudott megbarátkozni ezzel a majdnem teljesen erőtelen védekezéssel és vigaszt csak abból meríthetett, hogy most már mégis voltak egynéhányan a főrendek között, akik legközelebbi rokonain kívül mellette híven kitartottak.

Ilyen helyzetben következett be a januári választási győzelme dacára a közigazgatási reform elleni obstrukció által is pozициójában megingatott Szapáry bukása 1892 november elején és e hó 11-én a Wekerle-kormány kinevezése. Wekerle már az előző fejezetben említett november

21-ki főrendiházi bemutatkozó beszédében teljes, radikális egyházpolitikai programmot adott, a «vallási béke és nyugalom» nevében is hivatkozva a legfelsőbb felhatalmazásra, bejelentette a zsidó vallás recepciójára, a vallás szabad gyakorlatára és ez általános polgári anyakönyvekre vonatkozó kormányjavaslatoknak még a téli ülésszak alatt való benyujtását és tárgyalását, majd a kötelező polgári házasságra vonatkozó javaslat benyujtását is.

Zichy Nándor erre a hadüzenetre rögtön válaszolt : «Van európaszerte hangoztatott egy jelszó, a szabadelvűség, amely alá sokan a fogalmak egy bizonyos körét csoportosítják és amit azután Európában ezen jelszóval jelölnek meg, attól, úgy mondják, eltérő nézetet művelt embernek vallania nem szabad, mert ez a kormányra, a törvényhozásra kötelező. Ily jelszavakat én el nem fogadok. Az én nézetem szerint az államügyek kezelésében józan konzervativizmusra van szükség és ezen főrendiház ezen konzervativizmusnak őre, ez hivatása és kötelessége. De viszont biztosíthatom a t. kormányelnök urat arról is, hogy e főrendiház nem zárkózik el soha a viszonyok, a fejlődés igényei s az ezek által követelt törvénykezési, közigazgatási vagy másnemű rendszabályok megszavazása elől. Ha ezt méltóztatnak szabadelvűség alatt érteni, akkor szabadelvűbb

nálunk senki sincs. De van különösen egy jelszó, melyet el nem fogadhatok. Ez az, hogy mindenekelőtt és mindenekfelett áll az állam törvénye és a magyar államnak szupremáciája. Én nem vagyok lelkész, nem vagyok theologus, de a magyar államnak polgárai felett gondoskodó atya vezetése alatt növekedtem fel és azt tanultam a kis katekizmusban, hogy Istennek előbb kell engedelmeskedni, mint az embereknek és Istennek törvényei magasabban állanak, mint más nemű törvények. Az állami törvények mindenesetre tiszteletet és engedelmességet igényelnek, hitünknek szabványai, saját lelkünknek ösztöne és meggyőződésünk szerint; hanem azon állítás, hogy ennél magasabb és szentebb nincs az életben, ez tévútra vezeti a közfelfogást és ez ellen tiltakoznom kell.

Van még egy más kérdés, melyre nézve teljes nyiltsággal kell szólanom. Ez az, hogy a vallásügyi politika kérdéseire nézve programmot ad a kormány. Nagyon sajnos helyzet az, hogy nekünk ily politikára van szükségünk. A helyes törvényhozás a vallásoknak biztosítja a szabadságot és ellenőrzi annak gyakorlatát. Vallásügyi politika csak ott szükséges, ahol az idő és az emberek hibái bonyodalmakat idéznek elő, mint az — fájdalom — mi nálunk létezik. Ezen téren három pontra nézve méltóztatott a kormány programmját formulázni. Az egyik az elkeresztelési kérdés, a

másik a polgári anyakönyvek és a harmadik az általán kötelező polgári házasság. E három kérdés rendezésének szükségét az elkeresztelési ügyből merítették. Méltóztassanak megengedni, mi ismerjük a hazai viszonyokat és törvényeket. Mi is tudjuk azt, hogy vannak a házassági kötelék terén és ezekből kiindulva egy bölcs törvényhozás és igazgatás által elintézendő kérdések, melyek Magyarországban is a törvényhozás és a kormány figyelmét igénybe venni hivatottak. De ezeket a kérdéseket nem az elkeresztelési ügy teremtette; ezeknek a kérdéseknek szabályozását ezen főrendiházban magam is évek előtt szorgalmaztam. Ilyen kérdések léteztek és léteznek mindenkor a világon, anélkül, hogy mióta Magyarország áll, e miatt a polgárok békessége, a hitfelekezeti béke megzavartatott volna.

Azt méltóztatnak mondani, hogy az elkeresztelési kérdés miatt kell az általános polgári anyakönyvvezetést behozni, mert különben az úgynevezett elkeresztelési rendeletet hatályon kivül helyezni és az 1868 : LIII. törvényt megváltoztatni nem lehet és hogy ezen polgári anyakönyvekre nézve hozandó általános törvény egyelőre ott fog alkalmaztatni, ahol annak szüksége fölmerül, hogy a vegyes házasságból született gyermekeknek vallási hovatartozandósága ezen polgári anyakönyvvezetés által intéztessék el, ha az elke-

resztelés tényéből erre szükség merül fel. Én kénytelen vagyok kétségbevonni, hogy a kormány a 68-iki törvény végrehajtását óhajtja ; mert a kormány egyoldalúlag, vagyis csak ott jár el, ahol panasz van ; panasz pedig csak ott van, ahol a katholikusok kereszteltek el. Ha tehát ezen törvény csak ott fog behozatni, ahol panasz van és csak akkor fogna érvényesülni, ha panasz van, akkor az a katholicizmus ellen intézett eljárás jellegét ölti magára.

De különben is — és itt nem katholikus szempontból, hanem tisztán törvényhozói szempontból szólok — én az általánosan kötelező polgári anyakönyvvezetés behozatalát az elkeresztelési kérdés által indokoltnak nem látom ; nem látom pedig azért, mert a szülőknek gyermekeikre s azok vallási hovatartozandóságára vonatkozó szabad intézkedése a törvényhozás által elismerendő. Hogy ezt csak akkor kivánja a kabinet a most vallott programm szerint elismerni az 1868 : LIII. törvénycikk változtatása által, midőn majd az általános kötelező polgári házasság és a vallás szabad gyakorlata tényleg be lesz hozva, ezt elvileg sem értem, mert ezen kérdések között semmiféle nexust, a felállított nexusban semmiféle rációt nem látok. Ha ez a szülőknek joga, az a jog ma is létezik ; ha a szülőknek nincs erre joguk, hanem a törvénynek kell kényszeríteni a szülőket,

hogy figyermekeiket így, leánygyermekeiket úgy neveljék, akkor nem értem, miért akarnák a törvény által való szabályozást mellőzni. Én az 1868 : LIII. törvénycikknek változtatását szükségesnek tartom és e kérdésnek az előterjesztett módon való elintézését nem fogadom el. Azért a kormánynak ezen a téren eljárását a legnagyobb bizalmatlanságnak tekintem, egyházjogi politikája iránt már csak ezen okból sem szavazhatok bizalmat és tőle minden bizalmi kérdésben megvonom azt. Méltóztassanak ezen álláspontommal számolni.

A második kérdés az általánosan kötelező polgári házasság kérdése. A polgári hatalom katholikus házasságot nem köthet, a házasság szentség és azt polgári hatalom nem osztogathatja. Viszont a katholikus házasságtól az állam elismerését megvonni és azt az állam által megállapítandó, talán más feltételekhez kötni: ez a katholikus álláspontnak és a katholicizmusnak Magyarországon létező jogos igényeinek félremagyarázása, megtámadása. Én azt hiszem, hogy ez nem jó politika és részemről úgy érzem, hogy az hitemnek megtámadása és ezen álláspont miatt szintén megvonom a bizalmat a kormánytól... Merem mondani, hogy a miniszter urak nem igazán informálták Ő felségét, ha azt mondották neki, hogy Magyarország népe egy ilyen törvényt kiván. Méltóztassanak új

választás útján megkérdezni a nemzetet és meg fogják látni, hogy másként fog nyilatkozni...»

Igy szólt Zichy Nándor s ha valamennyi állam történetét átkutatnók, nem találnánk egy katholikus államférfi beszédeiben sem megfelelőbb kifejezéseket a liberalizmus elitélésére. Zichy Nándor ezen nevezetes beszéde után nőttön nőtt az általános országos izgatottság és az érdeklődés a kitört harc fejleményei iránt. A politikai és társadalmi élet teljesen a vallási kérdések jegyében állott és a két ellenséges tábor minden lehetőt megmozdított saját álláspontjának érvényesítésére.

XVII.

A kormány játéka az autonomia és kongrua ügyével. Kisérlet egy pártközi katholikus politikai akció szervezésére. Zichy Nándor növekvő népszerűsége az öntudatra ébredt katholikus társadalomban. A soproni nagygyűlés. Zichy Nándor első győzelme a főrendiházban. Álláspontja a nemzetiségi kérdésben. A pozsonyi nagygyűlés.

Már ráutaltunk volt az autonomia utáni általános vágyakozásra, amely természetesen mindjobban terjedt. A kormány is, hogy újabb csellel nyugtassa meg a közvéleményt és a vallásellenes tendenciák vádját elháritsa magától, úgy tett akkor, mintha az autonomiát koncul akarná odadobni a közvéleménynek. Az is lehet, hogy tudva, mennyire eltérők a nézetek ezen kérdés megoldása körül, nagyon remélte, hogy az autonomia szervezése körül megindítandó tárgyalások majd válságot idéznek elő a katholikus táborban. A kérdés napirendre került és Vaszary hercegprimás, aki ugyanakkor a katholikusok nagy örömére bibornokká neveztetett ki — ez örömnek Zichy Nándor a «Katholikus Szemlé»-ben külön kifejezést is adott — 1893 január havában szü-

kebb körű értekezletet hivott össze az autonomia és a kongrua rendezése tárgyában. Az értekezlet tagjai voltak többek között Schlauch bibornok és Fehér Ipoly főapáton kívül még néhány püspök, továbbá Zichy Nándor, gróf Esterházy Miklós Móric, gróf Károlyi István, Győrffy Gyula, Polónyi Géza stb. Az értekezlet inkább informativ jellegű volt, pozitiv eredménye nem lett, csak az a bizony sajnos tünet, hogy a közeletben működő világi katholikusok vajmi csekély érzékkel birnak egyházi dolgokban. El nem hallgatható itt egy másik kísérletezés sem, amely e téren történt s amely annak a jele, hogy a katholikus élet akkortájt mégis csak élénkebben kezdett lüktetni. Ugyanis gróf Esterházy Miklós Móric és gróf Szapáry László abból a gondolatból indulva ki, hogy a képviselőházban meg kellene kisérelni egy oly pártközi katholikus akciót, amely a fennálló pártok keretén kívül esetleg megakadályozhatná, vagy legalább is megnehezíthetné az egyházpolitikai javaslatoknak létrejöttét, bizalmas értekezletre meghívták Ugron Gábor, Polónyi Géza, Tibád Antal, Nagy István, Győrffy István, Fodor József, Dániel Ernő képviselőket, meghivták Timon Ákos tanárt, gróf Károlyi Sándort és Zichy Nándort is és ez utóbbiak, noha mindjárt kezdettől fogva kételkedéssel és bizalmatlansággal fogadták a kezdeményezést, szintén részt vet-

tek a több napi tanácskozásokban. Élénk vitatkozás után Esterházy végre kénytelen volt az összegyültek előtt őszinten kijelenteni, hogy a fáradozás hiába valónak bizonyult és ismét egy illuzióval szegényebbé tette az összehivókat, akik fájdalommal konstatálni kénytelenek, hogy a katholikus téren az együttműködést lehetetlenné teszik a parlamenti pártok közt fennálló elválasztófalak. Végre azonban mégis sikerült oly határozatot hozni, amelyben az autonomia létesítését és az autonomiai kongresszus összehivását szorgalmazták. Ezt a határozatot Kammerer Ernő képviselő nyomban közölte Wekerle miniszterelnökkel, akinek sem igenlő, sem tagadó válaszát Esterházy és társai egyszerüen tudomásul vették. Egyebet az adott körülmények közt úgy sem tehettek.

Az eddig előadottakból talán érthető, hogy Zichy Nándor, ha tényleg sikerrel akarja az egyház jogait megvédelmezni, kénytelen volt más tényezőkhöz fordulni, mint azokhoz, akik eddig környékezték vagy legalább a közéletben az előtérben állottak. Nevét akkor már mind sűrűbben és lelkesebben emlegették a vidéken, mint a katholikus ügy zászlóvivőjét. Ami a katholikus közvéleményt ekkor részben állandó izgatottságban tartotta, részben öntudatát egyre jobban felébresztette, annak a már előadottakon kívül

nevezetesebb etappejai: 1890 őszén Szilágyi Dezső igazságügyminiszter nyilatkozata a képviselőház jogügyi bizottságában a házassági jog «reformjá»-nak szükséges voltárói; 1891 elején a budapesti katholikus körben alakult nagybizottság egy budapesti katholikus országos gyűlés rendezése végett; ugyanez év őszén Esterházy Miklós Móric gyújtó elnöki székfoglalója a Budapesti Katholikus Körben; az 1892-iki januári képviselőházi harcnak az a jellemző tünete, hogy ekkor 80 képviselő a választók előtt a katholikus jogok védelmét igérte (a «Magyar Állam» utóbb Perczel Dezsőtől kezdve sorra leleplezte azokat a szabadelvű képviselőket, akik a választóknak tett ezen, sok esetben írásba is foglalt igéretöket a képviselőházban be nem váltották); Tisza Istvánnak újbányai beszéde az 1868 : LIII. törvénycikk reviziója ellen; ugyanezen év május 22-én Vaszary hercegprimás nagy beszéde a Szent-István-Társulat közgyűlésén; Pap Gábor református szuperintendensnek komáromi riadója a katholicizmus ellen s nyomban rá, válaszul szeptember 8-án Vaszarynak klasszikus szépségű, a katholikusokat béketűrésre csitító, de egyszersmind öntudatra is serkentő pásztorlevele; december 5-én pedig a püspöki konferencia határozata, hogy a polgári házasság ellen felterjesztést intéz a pápához, a királyhoz és a kormányhoz.

Ilyen körülmények között azt a rideg tartózkodást, mellyel Budapesten Zichy Nándor minden erkölcsi erőlködését és kezdeményezését fogadták, ezerszerte ellensúlyozták a népszerűségnek, bizalomnak és szeretetnek azok a megnyilvánulásai, mellyel a katholikusok a vidéken üdvözölték és amelyből kifolyólag a nyilvánosság előtt eddig alig ismert férfiak a maguk szűkebb hatáskörében is segítségére siettek, fényes tanújelét adván annak, hogy vallásukhoz még hiven ragaszkodnak azok, kiket önző melléktekintetek teljesen el nem vakítottak. «Tiltakozzunk!» Ez a felkiáltás tört ki egyszerre sok-sok ezer kebelből és sorakozva, kezetfogva, mind hangosabban tiltakozván: így kovácsolták össze a vidéki katholikusok népgyűlések hatalmas láncolatát. Az első ilyen gyűlés Sopronban 1893 február 20-án volt. Zichy Nándor személyesen nem mehetett oda és gróf Esterházy Miklós Móricot bizta meg az elnökléssel, a gyűlés rendezését azonban ő vállalta el és az ő hozzájárulásával szerkeszttettek meg azok a határozatok, amelyek az egyházpolitikai javaslatok rosszalását juttatván kifejezésre, a gyűlésen felolvasandók és elfogadandók voltak. Sok-sok ezernyi nép gyült össze aznap Sopron városában, a város, Sopronmegye és a szomszédos megyék községeiből. A gyűlés főrendezője Póda Endre apátplébános volt, aki haláláig meg nem szünt a katholikus

ügyért küzdeni, szenvedni és dolgozni. Leírhatatlan lelkesedéssel fogadtattak el a határozati javaslatok és a gyűlés hatása és hire az ország határain túl is messze elterjedt. Sopron példáját csakhamar más városok is követték és ezentúl egészen az 1896-iki választásokig majdnem minden vasárnapon kellett Zichy Nándornak és Esterházynak vagy bizalmasaik egyikének ilyen gyűléseken elnökölni és beszélni.

Az eredmény igen kielégítő volt, első sorban azért, mert ezáltal nemcsak a katholikus szellem, felfogás és hitvallás erősödött meg, de a társadalom minden rétegében arra a tudatra ébredtek az emberek, hogy a keresztény tanoknak a templomban való hirdetése és hallgatása még korántsem biztosítja e tanoknak a közéletben való érvényesülését, hanem hogy ez egyedül a katholikus állampolgároknak közéleti magatartásától függ; de másrészt azért is voltak ezek a gyűlések a mozgalom előbbre vitelére nagy jelentőséggel, mert lehetővé tették Zichy Nándornak, hogy személyes érintkezésbe lépjen oly férfiakkal, akiknek közreműködésével nemcsak az egyházpolitikai törvények ellen küzdhetett erélyesebben, de akiknek soraiból idővel és az ő vezetése és irányítása mellett a katholikus mozgalom támaszai kerültek ki. Most már nem érezte magát annyira elszigeteltnek: a főrendiház vezérszónoka most már egy

országos pártvezér tekintélyére emelkedett. És amint az ő alakja mindjobban kiemelkedett a párttusák szinvonala fölött, úgy egyre érezhetőbb volt az is, hogy most már nyilt harcra kerül a sor és most már a katholikus főrendek soraiban is egyre nagyobb erőre tett szert az az elszántság, amelynek két álló évig fényes bizonyítékait adták addig, míg azok a szerencsétlen törvények több kormányválság árán tető alá nem jutottak.

Ez a korszak mindenkorra emlékezetes fog maradni a magyar parlamentárizmus történetében. Az országos ellenzék főleg az főrendiházban, nem pedig a népképviselet házában jutván kifejezésre, alkotmányos életünknek súlypontja ekkor a főrendiházba helyeződött át, amelyet, sajnos, annyira és annyiszor nem ismertek és nem ismernek el egyenrangúnak a népképviselet házával, mert «az országgal közvetlen összeköttetésben nincs». Tévedés. Ez az összeköttetés megvan, csakhogy hiányos és hézagos szinezete következtében meg van fosztva mindazoktól a kellékektől, melyek a főrendiház és az ország közötti kapcsolatot kellő kifejezésre juttathatnák. Ez pedig a liberális iránynak köszönhető, aminek Szilágyi Dezső egy alkalommal gróf Esterházy Miklós Móric előtt adott kifejezést, aki a legélénkebb küzdelmek idejében a más országbeli főrendiházak tekintélyesebb mű-

ködési körére utalván, ezt a jellemző választ kapta Szilágyitól : «Még csak az kellene nekünk !»

Közeledvén az állami költségvetés tárgyalása, Zichy Nándor ismét bizalmas értekezletre hivta össze párthiveit, hogy az ellenzék magatartását megállapítsák. Ekkor végre már belátták a katholikus főrendek, hogy platonikus kijelentésekkel nem boldogulnak és hogy ha az egyházpolitikát meghiusítani akarják, számbeli túlsúlyukat a gyakorlatban is éreztetniök kell a kormánnyal. Elhatározták tehát ezen az értekezleten, hogy a kormánynak politikája miatt bizalmatlanságot szavaznak, de a költségvetést, mint amely nem a kormánynak, hanem az országnak szól, elfogadják. Zichy Nándor maga javasolta, hogy a bizalmatlansági indítvány benyujtásával ne bizassék meg sem ő, sem a püspöki kar egyik tagja, hanem egy olyan főrend, a kinek közszereplése a «reakcionarizmus» vádját kizárja, hogy ezáltal ország-világ előtt bebizonyíttassék, hogy az egyházpolitika elleni állásfoglalás tisztán vallási és nem politikai kérdés.

Erre a szerepre nagyon szivesen vállalkozott gróf Szápáry Géza, aki a főrendiház 1893. május 9-iki ülésén be is adta a határozati javaslatot, amely másnap 81 szavazattal 56 ellenében, tehát 25 szótöbbséggel el is fogadtatott. A nevezetes határozati javaslat — a katholikus főrendek for-

mális hadüzenete a liberális kormányzat ellen — így hangzott: «I. Mondja ki a főrendiház, hogy a kormánynak lényegében az államot és társadalmat alapjában megtámadó és a vallástalanságot törvényesítő és istápoló egyházpolitikai programmját, nemkülönben e programm körüli eljárását nem helyesli és ahhoz nem is járul. II. Azonban a költségvetést a tárgyalás alapjául elfogadja, mert az államháztartás vitelének rendes menetét ezúttal megakasztani nem kivánja.» Gróf Dessewffy Aurél még a költségvetést sem akarta ennek a kormánynak megszavazni s erre vonatkozólag pótindítványt is adott be, de a többség ezt mellőzte. A bizalmatlansági szavazatnak még így is nagy hatása volt. «Ekkor ismerte fel — írja Zichy Nándor a «Katholikus Szemlé»-ben — a kormány a helyzetet, melyről közegei szerint sejtelme sem volt, holott közegei heteken keresztül beszélték meg annak esélyeit. A kormány akkor 20—24 szónyi többségre számított s az ellenzék mégis erősebb volt.» Ez volt Zichy Nándor első főrendiházi győzelme az egyházpolitikában.

Meg kell itt emlékeznünk egy igen jellemző esetről, amely éles világot vet Zichy Nándor katholikus felfogására, államférfiúi körültekintésére, de arra az elfogultságra is, amelyben a magyar katholikusok igen gyakran leledzenek. Ebben az időben Csákynak törvényjavaslata a tanítók fize-

téséről már a képviselőházban is heves vitákra adott alkalmat és főleg a nemzetiségi körökben nagy nyugtalanságot keltett, ahol egyrészt az állam túlzott beavatkozásától féltek, másrészt pedig saját iskoláik jövőjét veszélyeztetve látták. A javaslat 1893 május 19-ikén került a főrendiház elé. Zichy Nándor ekkor arra utalt, hogy a püspöki kar számos tagja XIII. Leo pápa ötven éves püspöki jubileuma alkalmából Rómában időzik, valamint arra, hogy a javaslat elintézése épen nem sürgős, miért is a tárgyalásnak alkalmasabb időre való elhalasztását indítványozta s amellett abbeli aggodalmának is adott kifejezést, hogy a javaslat egyes intézkedései alkalmasak lehetnek arra, hogy az állam beleavatkozzék a hitvallásos iskolába és hogy így a tanító egyház jogain esetleg sérelem eshetik. Hogy ez a véleménye a nemzetiségek álláspontjával találkozott, arról ő bizony nem tehetett; ő tisztán katholikus szempontból indult ki, ő egyháza javait védte, de a főrendek nem így vélekedtek. Megijedtek, hogy esetleg a nemzetiségekkel való «paktálás» vádja érheti őket, ha Zichy Nándort követik, meghátráltak s csak egy jelentéktelen kis csoport szavazott Zichy Nándor elhalasztási indítványára. A törvényjavaslat elfogadtatott.

Ezt az epizódszerű esetet azért említjük meg, mert már ekkor szabadelvű részről nem egyszer

szemére vetették Zichy Nándornak, hogy «a nemzetiségi aspirációkat támogatja». Ez természetesen rosszhiszemű ráfogás, mert az adott esetben — de máskor is — nyilvánvaló volt, hogy Zichy Nándor nem találta helyénvalónak a magyar állam szupremációjának terjesztését oly módon, amely a hitvallásos iskolák jellegét veszélyezteti, vagy amely nem magyar ajkú vidékeken a tanítás és nevelés, de kivált a hitoktatás a magyar nyelvnek quasi erőszakos behozatala által szenvedjen. Zichy Nándor más eszközökkel, más irányban kereste a magyarság szupremaciájának érvényesítését.

1893 derekán Zichy Nándor Pozsonyba ment, ahol ismét katholikus gyűlést rendeztek. Ezt azért említjük meg, mert ezen a gyűlésen a nemzetiségiek részére a templomban és az iskolában anyanyelvüknek szabad használatát követelte. Ez a kijelentése ismét sokféle félreértésre és ráfogásra szolgált ürügyül. Pedig Zichy Nándor tisztán vallásos érzületéből kifolyólag hangsúlyozta követelését, mert attól tartott, hogy ha hirtelenül kötelezővé tehetnék a magyar nyelv a templomban és az iskolában, a hitoktatás és ennélfogva a nem magyar ajkú gyermekek vallásos nevelése nagy kárt szenvedne. Ami természetes és érthető is. Zichy Nándor szavaiból a nemzetiségi túlzók többet véltek érteni, mint amennyit ő mondani

akart s a szabadelvüek ezért kapaszkodtak bele szavaiba és kovácsolták ellene a nemzetiségekkel való «paktálás fegyverét». «Nos, én tanuja vagyok annak, mondja gróf Esterházy Miklós Móric, hogy Zichy Nándor a legerélyesebben visszautasította azokat az agitátorokat, akik pozsonyi beszéde után az ország minden részéből hozzádörgölőztek és a vele való együttműködést keresték. Hogy már későbben, kivált a néppárt választási küzdelmei alatt egyes, különösen felvidéki párthivei ezen körök bevonását is megkisérlették, arról Zichy Nándor nem tehetett, arról talán tudomása sem volt, de valahányszor ilyen kisérletezésnek nyomára jött, nem habozott ezeket a kisérleteket visszautasítani». Kiegészítésképen hozzátehetjük, hogy ily esetekben a néppárt országos irodája mindenkor a legerélyesebben Zichy Nán dor mellett állott. Különben is őszintébben magyar és alkotmányosabban gondolkodó államférfi, mint Zichy Nándor, alig képzelhető. Ő, aki a magyar alkotmányosságért, magyar érzelmeiért fogságot szenvedett, az egyházpolitikai harcok előtt, alatt és után is nyugodt lelkiismerettel, magyarságának legcsekélyebb csorbája nélkül követelhette a magyarság szupremáciájához való szilárd ragaszkodása mellett a nem magyar ajkú polgárok számára azokat a nyelvüket érdeklő jogokat, amelyeket a törvény, a méltányosság és

a keresztény felebaráti szeretet számukra biztosított.

Magyar volt minden tettében, egész életében, de sohasem volt hive, kivált a modern értelemben vett, épen idegen elemek által kicifrázott egyoldalú sovinizmusnak.

XVIII.

Zichy Nándor, mint a főrendiház egyházpolitikai ellenzékének vezére. A budapesti nagygyűlés. Az egyházpolitikai javaslatok tárgyalása a főrendiházban.

Még nem érkezett el az a pillanat, hogy részletesebben lehessen birálni e korszak minden egyes mozzanatait. Hiszen úgyszólván e napok alkonyához sem értünk még s a történetíró voltaképen csak akkor fogjon tollához, amikor már csak sírkövekre jegyezheti fel az idők folyását. Ma még az egyházpolitikai harcok nagyon sok élő tanújának érzelmi világába kellene belemarkolnunk. Legyen elég itt annyit említeni, hogy Zichy Nándor, bár az 1892—1896-i időszakban néha-néha részesült is pillanatnyi vigaszban és örömben, ezekben az években mégis többnyire egy keserves és tövises kalvária útján járt. Az idegeket sokszor a végsőig megfeszítő és megviselő munkát végzett akkor, oly munkát, amelyet csakis az ő vasszervezete és erős lelke birt ki. Folytonosan, utonútfélen, gyűlésről-gyűlésre szónokolni, főrendiházi elvbarátaival, a püspöki kar tagjaival, a

vidéki urakkal tanácskozni s a lokális bajokat meghallgatni, amelyeknek rendezésétől gyakran egész kerületeknek sorsa függött ; és ha otthonába tért, ott is, dolgozószobájában is a folyton felmerülő nehézségek leküzdésén fáradozni ; szűkebb körű tanácskozásokban vagy a katholikus sajtó megteremtésével és erősítésével vagy más kérdéseknek megoldásával bajlódni, az egy fiatal erőt is hamar megőrölt volna, nem egy az aggkor küszöbén álló öreg embert, aki azonfelül akkor már több mint harminc évi fáradhatatlan köztevékenységre pillanthatott vissza. És Zichy Nándor öreg vállai fiatalos elaszticitással birták a nagy munkát. Az egyházpolitikai javaslatoknak minden egyes szakaszát csaknem szóról-szóra ismerte, azokról, noha maga is kitünő köz- és egyházjogász volt, jogtudósokkal és theologusokkal tanácskozott s a főrendiházban akár az általános vitákban, akár a részleteknél ő volt az ellenzéknek vezérszónoka, úgyszólván egyedüli szónoka, a vita tárgyait az ő beszédei képezték. Alig volt e javaslatoknak olyan szakaszuk, amelyhez ne ajánlott volna módosítást, csakhogy ezeknek vallásellenes élét valahogyan letompítsa.

De ő nemcsak e javaslatok megbuktatásán fáradozott. Nagy gondját képezte ugyanakkor a katholikus egyesületi élet felvirágoztatása is, mert ezekben látta a katholikus ujjáébredés egyik nagy

tényezőjét. Ezekben az években alig volt a «Katholikus Szemlé»-nek olyan időszaki szemléje, amelyekben új meg új katholikus körök alakulása fölötti öröménak nem adott volna hirt. Ebbe a korszakba esik a Szent-István-Társulat hatalmas fellendülése is, amelyről még szó lesz.

A legmozgalmasabb, legfárasztóbb időket mégis akkor élte, midőn elhatározta, hogy Budapesten nagy tiltakozó katholikus gyűlést kell tartani. Ez az akció már 1891-ben indult meg a Budapesti Katholikus Körben, ahol már ekkor Zichy Nándor elnöklete alatt a gyűlést rendező nagybizottság alakult. Ebben az akcióban, mint ezen körnek elnöke Esterházy Miklós Móric is agilis részt vett és mikor aztán a püspöki kar is jóváhagyta a bizottság alakulását és célját, fokozott erővel folyt a szervezés. Nagyban fokozták a rendezők munkakedvét a szabadelvűpártból ebben az időben az egyházpolitika miatt történt kilépések, a püspöki kar pásztorlevele az egyházpolitika ellen, a képviselőházhoz százszámra érkező peticiók ezen politika ellen, a gyönyörűen sikerült komáromi és szabadkai katholikus nagygyűlések, Vaszary bibornok-primás római útja s azután XIII. Leo enciklikája a polgári házasság ellen, Schlauch Lőrincnek kardinálissá történt kinevezése, Vaszary és Schlauch kihallgatásai a királynál, szóval ekkor több jelenség bizalommal töltötte

el a katholikusokat, hogy önvédelmi harcuk talán még sem lesz egészen sikertelen. Két esztendeig húzódott a nagygyűlés ügye, de végre 1893 novemberben mégis aktuálissá vált s ekkor, vidéki erőkkel is gyarapodva, 1894 január 15-ikéig szakadatlanul folytak az előkészületek. Mikor aztán a gyűlés várva-várt napja, január 16-ika elérkezett, Zichy Nándor maga jókedvűen így jellemzte a végzett nagy munkát: «No! most már mégis fölülkerekedik, ami alul volt!» S egy óriási irathalmazra mutatott, amely íróasztalát, pamlagát, szekrényeit, még a székeket is ellepte s amelyet ő egymaga intézett el.

A nagygyűlés fényesen sikerült. Vaszary a Vigadó nagytermében a püspöki kar élén nyitotta meg sok ezernyi, a szabadelvüeknek is imponáló közönség jelenlétében, a záróbeszédet tomboló lelkesedés közepette Zichy Nándor tartotta s a lelkesedés még fokozódott, midőn Zichy Nándor felolvasta a királynak köszönő s egyszersmind biztató táviratát, amely a nagygyűlés hódoló táviratára még a gyűlés lefolyása alatt, tehát feltünő gyorsan érkezett, annak, a szabadelvű táborban megütközést keltő jeléül, hogy Szent István koronájának felkent viselője együtt érez katholikus magyarjaival. Zichy Nándor ragyogó beszédében gyújtó hatással azt fejtegette, hogy ha katholikus érdekeinket meg akarjuk védeni, első sorban a

hitéletet kell fejlesztenünk és a politikában csak akkor fogunk győzedelmeskedni, ha ismét megtanultunk imádkozni. Megható volt ezen hitvallása annak az államférfiúnak, aki így jelölte meg a katholikus mozgalom igaz irányát és aki rámutatott azokra a súlyos mulasztásokra, melyeket mi katholikusok hosszú éveken keresztül elkövettünk. Nagy és hervadhatatlan érdeme marad Zichy Nándornak, hogy valamint ezzel a beszédével, úgy egyáltalában katholikus köztevékenységével elérte azt, hogy Magyarországon ismét nyiltan katholikusnak vallhatja magát egyházának minden hűséges fia és hogy az ő titáni egyházpolitikai harca óta ismét vannak férfiak Magyarországon, akik a keresztény elveket nemcsak hirdetik, de azok szerint élni is akarnak — és élnek is. Az ő szava fakasztotta ezt a forrást, akár Mózes pálcája a sivatagban fakasztotta volt az ő népét megmentő forrást . . .

Hogy hű képet alkothassunk magunknak arról, hogyan emelkedtek törvényerőre az egyházpolitikai javaslatok, hadd álljanak itt a főrendiházi szavazások eredményei :

1894. május 10. A polgári házasság 139 szavazattal 118 ellen 21 szótöbbséggel leszavaztatott.

1894. május 21. A polgári házasság 128 szavazattal 124 ellen 4 szótöbbséggel megszavaztatott.

1894. október 5. A vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslat 113 szavazattal 112 ellen 1 szótöbbséggel általánosságban megszavaztatott.

1894. október 6. Ugyane javaslat, a részleteknél az ellenzék módosítványai elfogadtatván, harmadik olvasásában 6 szótöbbséggel elvettetett.

1894. október 8. A zsidó recepció 109 szavazattal 103 ellen 6 szótöbbséggel elvettetett.

1894. október 8. A gyermekek vallásáról szóló javaslat elfogadtatott.

1894. október 10. Az állami anyakönyvekről szóló javaslat 6 szavazattöbbséggel elfogadtatott.

1895. március 21. A vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslat 119 szóval 119 ellenében az elnök szavazatával elfogadtatott.

1895. március 23. Ugyane javaslat harmadik olvasásban 127 szavazattal 112 ellen 15 szótöbbséggel elfogadtatott.

1895. március 23. A zsidó recepció 117 szavazattal 111 ellen 6 szótöbbséggel elvettetett.

1895. május 14. A vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslat 117 szavazattal 116 ellen 1 szótöbbséggel megszavaztatott.

1895. május 15. A zsidó recepció 107 szóval 107 ellen az elnök szavazatával elfogadtatott.

Amíg a képviselőházban a polgári házasság feletti tárgyalások elnyultak, az ellenzéki főren-

dek majdnem minden ülésen az ország minden részéből, görög keletiektől is érkezett kérvényeket nyújtottak be az egyházpolitika ellen ; a legtöbbet Zichy Nándor, akit az ország katholikus közvéleménye az által is vezérének ismert el, hogy ő hozzá küldték a legtöbb peticiót. Ezeknek ellensúlyozására a kormány nagy agitációt fejtett ki a megyékben s azokat a programmja melletti nyilatkozattételre ösztönözvén s azonfelül 1897 márciusban Budapesten a januári katholikus nagygyűlés ellensúlyozására liberális országos gyűlést is rendezett — a hivatalos apparátus igénybevételével.

Felejthetetlenek azok a nagy beszédek, amelyek a főrendiházi viták folyamán a keresztény, a katholikus ügy védelmében hangzottak el. A püspöki kar részéről Vaszary, Schlauch bibornokok és Steiner Fülöp püspök, a világiak közül pedig Dessewffy Aurél, Szécsen Antal, Máriássy János, Zay Miklós, ifj. Széchenyi Imre, Zichy Pál Ferenc, Csáky-Pallavicini Zsigmond őrgróf, Szápáry Géza, Esterházy Miklós Móric és főképen a fáradhatatlan vezér, Zichy Nándor tudásuknak, ékesszólásuknak minden erejét vetették latba, nyomatékosan hangoztatták az egyház jogai mellett békeszeretetöket is (ifj. Széchenyi Imre propter bonum pacis még kompromisszumra is lett volna hajlandó) s e történelmi nevezetességű tusában Bánffy

csak úgy tudott «boldogulni» az imponálóan szervezett katholikus főrendekkel szemben, hogy az apostoli király vallásos érzelmeit sem kimélve «korrigálta» a főrendiházban a pártok számarányát a maga javára és annyi új, persze liberális főrendet neveztetett ki, hogy végre is biztosította magának és rendszerének a főrendiház többségét.

A polgári házasság fölötti első szavazást megelőzött vitában Zichy Nándor nem szólalt fel, mert a szónokok hosszú sora amúgy is kifárasztotta a hallgatóságot és mert bizony félő volt, hogy a napokig elhuzódó ülésektől el-elmaradozna egynehány főrend, akik csak erre az alkalomra jöttek Budapestre, ami által az ellenzék többsége csökkent volna. A szabadelvüek óriási megdöbbenéssel fogadták a javaslat leszavaztatását és voltak akkor, akik általános rendszerváltozásról, kormánybukásról is beszéltek, annyival is inkább, mert Zichy Nándornak és társainak súlyos indiciumaik voltak akkor arra, hogy a király a javaslatok által az egyházon ejtett sérelmeket perhorreszkálja. A Wekerle-kormány június 4-én valóban be is adta a lemondását, de ő Felsége június 9-én újra kinevezte... Vajjon minő információt adhatott e napokban Wekerle a koronának?...

Hadd álljon itt néhány szemelvény az e viták-

ban elhangzott beszédekből. Mindenki kiolvashatja a sorok között is, hogy ez alkalommal is érvényesültek azok a titokzatos erők és befolyások, melyek az egyházpolitikai harcokban a szabadelvű párt győzelmét biztosították a parlamentáris gyakorlat, a méltányosság és az igazság ellenére.

Az ujonnan kinevezett Wekerle Sándor miniszterelnök többek között ezeket mondotta: «Már a főrendiház június 4-én tartott ülésében bátor voltam megjegyezni, hogy miután a kormány nem volt szerencsés Ő felsége jóváhagyását egész terjedelmében kinyerni azon előterjesztéseire nézve, melyeket aziránt tett, hogy a házasságjogról szóló törvényjavaslatnak elfogadása a főrendiházban lehetőleg biztosíttassék, beadta lemondását. Kötelességemnek tartom az indokot itt is megjelölni. Jelesül nem nyertünk legkegyelmesebb jóváhagyást arra a javaslatunkra nézve, hogy a két ház közti ellentét szükség esetén az örökös tagok szaporítása útján egyenlíttessék ki. Fel kellett vetnünk a kabinetkérdést az akkori viszonyok közt azért, mert először a javaslatnak elfogadását a lehetőségig minden eszközzel biztosítani kivántuk, de másodszor azért is, mert az előzmények után nem látszottunk birni a legfelsőbb bizalom azon ismérveivel, amelyek az ország ügyeinek sikeres vezetésére mellőzhetetlen előfel-

tételt képeznek. Azáltal, hogy ugyanazon elvi alapon ismételve megbizatást nyertünk a kormányzat vitelére, a bizalom kérdése tisztázottnak tekintendő s másrészt, miután legkegyelmesebb felhatalmazást nyertem annak kijelentésére, hogy ő Felsőge az előterjesztett egyházpolitikai javaslatok politikai szükségessége tekintetében kormányával egyetért és politikai viszonyaink közt azok mielőbbi törvényerőre emelkedését saját részéről is határozottan szükségesnek tartja: azt hiszem, hogy ezen legkegyelmesebb felhatalmazás, mely határozott kifejezése annak, hogy a képviselőház ismételt nézeteivel és álláspontjával a korona is egyetért, felmenthetett bennünket attól, hogy az örökös tagok szaporításához továbbra is ragaszkodjunk, sőt ilyen viszonyok közt egyenesen kötelességünkké vált, hogy Ő felsége aggályai előtt meghajoljunk és a kormányzat vitelére ugyanezen elvek alapján tovább is vállalkozzunk. Politikai programmunkat illetőleg 1892 őszén a főrendiházban bőségesen kifejett programmot egészében változatlanul kivánjuk fenntartani és megvalósítani.»

Zichy Nándor azonnal válaszolt és többek között ezeket mondotta: «Részünkről a minisztérium programmjára nézve, amely nem változott, máris nyilt alkalmunk nyilatkozni szóval és szavazattal is. A többit, amit a miniszterelnök úr

elmondott, én részben csak úgy tekinthetem, mint magától értetődőt. Midőn Ő Felsége egy minisztériumot kinevez, azt bizonyosan nem azért teszi, hogy annak programmját ellenezze. És mindenesetre, midőn valamely törvényjavaslat Ő Felségének előleges engedelmével bemutattatik a törvényhozásnak, ebben magában is alakilag az foglaltatik, hogy Ő Felsége mint alkotmányos király, az alkotmányos tárgyalások keretében és az arra hivatott alkotmányos tényezők szavazatának utólagos mérlegelése mellett ezen törvényjavaslat iránt annak idején a szankció felett rendelkezend. Többet alkotmányos szempontból én, mint ezen szabad haza, ezen alkotmányos Magyarország ősi főrendiházának tagja, a miniszterelnök úr nyilatkozatában látni nem birok, látni nem óhajtok és nem is teszem fel, hogy a ministerelnök úr ebben többet akarna és *Ő Felsége nevének szokatlan fölemlítésével* ezen alakban a főrendek szabad elhatározására és lelkiismeretére a loyalitásnak szine előtt *pressziót* akarna gyakorolni.»

Erre az ép oly határozott, mint loyális és alkotmányos felszólalásra Wekerle kénytelen volt kijelenteni, hogy «távol áll tőlem, hogy Ő Felsége elhatározásának nyilvánítását presszionális eszközül óhajtanám felhasználni. Nem akar ez egyéb lenni, mint határozott kinyilvánítása a korona álláspontjának ; de sem felhatalmazást nem nyer-

tem, sem nem kértem arra nézve, hogy én azt befolyásul használhassam, hanem igenis szükségét és pedig politikai szükségét láttam ennek az enunciációnak; mert a korábbi tárgyalások során, habár nem itt ebben a házban, de azon kivül, épen Ő Felségének ellenkező nézetére történtek hivatkozások. Ha ez nem történik vala akor ehhez a politikai eszközhöz nem nyultam volna, de így bocsánatot kérek, midőn ez elterjedt nézet volt, ezt épen a politikai raison szempontjából itt fölemlíteni kötelességemnek ismertem».

Zichy Nándor nem hagyta szó nélkül Wekerle célozgatását és újból felszólalt, emelkedett hangon: «Mégis csak kérem a miniszterelnök urat, lenne szives azt előttünk fölmutatni, hogy hol történt hivatalos alakban, vagy pedig ezen házban előadásunk által oly hivatkozás, amelyre célozni kegyeskedett; mert hogy magánbeszélgetésben vagy levelezésben mi mondatik, mi nem mondatik, azt egyikünk-másikunk tudhatja, vagy nem tudhatja; de a miniszterelnök úrnak beszéde, szerintem, kétségkívül csak olyanra célozhat, amikről hivatalos tudomással ezen házban senki sem birhat. Egyébiránt részemről csak azt akarom konstatálni, hogy sem beszédben, sem pedig alkotmányos alakban, vagy alkotmányadta jogunkkal való élés közben Ő Felsége nevével ilyen visszaélést nem űztünk. Én magam azonban bővebb

magyarázatokat ezekhez nem fűzhetek addig, amíg élő tanukra kellene hivatkoznom.»

Wekerlének erre már nem volt mit válaszolni. Ime, nagyszerű bizonyítéka annak, hogy Zichy Nándor királyhűsége mellett alkotmányos jogai gyakorlásától semmi, de semminemű befolyás vagy tekintély által magát eltántorítani nem engedte. Sőt számtalan esetben, midőn a szabadelvű tábor jogtalanul és ildomtalanul a legfelsőbb helyre hivatkozott (ez volt egyik kedves kortesfogása már akkor is), ő méltatlankodva a szent korona viselője tekintélyének csorbítását látta abban, ha vallásos meggyőződésének alkotmányos uton való nyilvánításában feszélyezni akarták őt.

XIX.

Főrendiházi beszédei a vallás szabad gyakorlatáról és a zsidó-recepcióról. «Antiszemitizmusa.»

Nevezetes beszédet mondott Zichy Nándor 1894 október 4-ikén a vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslat tárgyalása alkalmával is. Ez a rögtönzött beszéd az ő nagy szónoki képességeinek, egyházpolitikai álláspontjának s mélységes vallásosságának egyik legremekebb, legmegkapóbb megnyilvánulása s ezért egyes részeit ide iktatjuk :

«Azt a nagy keserűséget, amely mi bennünk vagyon, azt a fájdalmas állapotot, amelyben mi ma tengődünk, azt nem mi idéztük elő, az nem akarva készült és nem akarva készült a főrendekben az ellenzés. Ezt a napirendről levenni nem emberi hatalom dolga, míg az ügyek úgy állanak, ahogy ma állanak, mert ez az ellenzés a lelkiismeret, a katholikus meggyőződés, a hitelv ellenzése, a kereszténységnek védekezése a kereszténységet megtámadó törvények és irányzat ellen. Hiú remény az, hogy ezt az ellenzéket el lehet altatni, hogy ezt egyikünknek vagy másikunknak soraink

közül való kidőlése elnémítja. Az nő és nőni fog naponként, mert az isteni kinyilatkoztatott igazságot, a keresztény hitet egy országnak törvényhozása sem az emberek szivéből, sem pedig és még sokkal kevésbbé az emberiség szivéből kitörölni nem képes, mert az Isten örökké hatalmasabb marad az embereknél. És nem is tőlem függ az az ellenzés, amely a kormány irányában csak ezen törvényjavaslatok életbeléptetése folytán fog igazán feltámadni. Az az ellenzés, melynek következtében gondolkozóba fognak ejtetni azok, akik a hatvanas években honpolgári szeretettel nyujtottak egymásnak kezet az új alkotmány visszaállítása érdekében, akik most lelkük mélyében keserűséggel és bánattal töltetnek el, akik azon reményekben, hogy a testvérszeretetet és az egymással való megélhetés alapján alkotmányos uton fogják fejleszthetni mindazt, ami szent és szeretett előttünk, ma keserűen csalódnak. Maguknak fogják tulajdonítani, ha felvettetik az a kérdés, hogy azon alkotmányszerűség és parlamenti rendszer, mellyel a korrupció alapjára helyezkedtek, mely a nép vallásos érzésével ellentétbe helyezte magát, jó-e vagy rossz, ha eziránt az elmék és kedélyek idegenkedéssel töltetnek el. Maguknak fogják tulajdoníthatni, ha minden ujabb törvényjavaslat alkalmából fel fog vettetni az a kérdés, lehet-e azon kormánynak ujabb hatalmi

eszközöket nyujtó törvényeket megszavazni, amely ezekkel a kereszténység és katholicizmus elnyomására él; lehet-e megszavazni számára a közigazgatási reformot, mely a kinevezett tisztviselők által ujabb eszközöket ad a kormánynak hatalmi céljai elérésére, míg a korrupció útján a parlamenti többséget a kezében tartja és amíg ezen hatalommal a kereszténység és a katholicizmus megrontására törekszik. És fel fog vettetni az a kérdés, hogy hazafias eljárás és politikai bölcseség-e oly irányt támogatni, mely keresztényellenes és emlékeztet arra az irányra, mely Franciaországot a legkeserűbb viszonyok közé sodorta, mely legszebb, leghatalmasabb, legkeresztényebb országot Európában a romlás szélére juttatta, mely az erkölcsiségnek alapját a nép kebelében naponként inkább még kitörölni igyekszik és amely mindenütt, hol előre kap — fájdalom — már itt is, a trón iránti ragaszkodást és a történeti jogot alapjában megingatja; mely a köztársasági, az anarchisztikus irányoknak útját egyengeti. (Úgy van! a jobboldalon.) Nekünk Magyarországon monarchisztikus alapon kell állanunk (Igaz! Úgy van! a jobboldalon.); nekünk történeti alapon (Igaz! Úgy van! jobbfelől.), nekünk a pragmatika szankció alapján kell állanunk. (Úgy van! Igaz! helyeslés a jobboldalon.) Nekünk a monarchiában létező különböző felekezetek, társulatok és irányzatok

közt az egység kapcsát kell fenntartanunk és nem lazítanunk (Élénk helyeslés a jobboldalon.) azáltal, hogy ezen nagy katholikus többséget az alkotmánytól elidegenítjük. (Helyeslés a jobboldalon.) Nekünk nem az előttünk fekvő törvényjavaslattal van dolgunk, ez annak az iránynak csak egy betüje, amely akár elfogadtassék, akár nem, az kevés különbséget tesz; nekünk dolgunk van az irányzattal, amely nem máról holnapra keletkezett, hanem amely rég erősödik, mely a katholikusoktól lassanként megvonta az anyagi segélyforrások legnagyobb részét s ezen vagyon nagy részét kormányzati célokra idegenítette el (Mozgás balfelől.), amely irányzat ellentétbe igyekszik hozni az egyházak lelkipásztorait egymással, mely a hivek és a papok közé az egyenetlenség magvát igyekszik hinteni. Ha a volt kultuszminiszter beszédét nem hallottam volna is, ugyanazon meggyőződésben volnék az előzmények után, amelyben beszéde csak megerősített. Ama beszéd szerint ezen törvényjavaslat nem a vallásszabadság törvénye ; annak cime el van hibázva : ez a felekezetenkívüliségnek koerciciójára csinált törvény, ez az elismert vallásfelekezeteknek szigorúbb ellenőrzésére és fékezésére irányított, a bevett vallásfelekezetek körvonalazására és csorbítására ujabb eszközöket szolgáltató törvény. Mindezek ugyan nincsenek benne nyiltan kimondva, de hát ami biztosítékot nyujt

ezиránt, az úgy van nyujtva, hogy segélyével mindent, amiről intézkedik, ki lehet forgatni a maga valóságából, miként kiforgattatott a katholikus egyháznak azon szabadsága és azon joga, hogy lelkipásztorai hitük szerint lelkészkedjenek, amely kötelességük ellenére, amely alkotmányosan biztosított jogok ellenére birói szék elé idéztettek és birságoltattak oly cselekedetekért, melyeket egyházi kötelmeik parancsából teljesítenek és miként a lelkészeket — hiszen ez általánosan el van ismerve — lelkészi és polgári kötelességeik tekintetében önmagukkal ellenmondásokba, konfliktusba juttatták.

Mert mi e törvényjavaslat 6. szakasza ? Ez a mintegy odadobott szakasz a többiek után, melyet a miniszter akár érvényesnek, akár érvénytelennek, akár így, akár úgy magyarázandónak fog feltüntetni, amint azt mostanáig is cselekedte. Rokokó egy törvényjavaslat ez, méltóságos főrendek. A XVI-ik századbeli álláspontokat, nézeteket, intézményeket, a bevett vallásfelekezeteknek eszméjét házasítja össze e vallásszabadság a hitszabadság szempontjával és közbe szúr egy második fejezetben oly intézkedéseket, amelyek egyfelől csak a miniszteri önkénynek szolgálhatnak, másfelől pedig hatalmas felhivást jelentenek az egyházi társulatokból való kilépésre és ujabb társulatok alakítása által a hit lerontására, a vallástalanság

terjesztésére. És nagy sötétség, nagy űr uralkodik a harmadik fejezet felett; mert ha csak ezt a törvényjavaslatot olvassuk, azt kellene feltételeznünk, hogy itt már többé nem két, három, tízszáz vagy ezer ember együttes vallásos létéről van szó, hanem csak egyes emberekről, akiknek megengedtetik, hogy szobáikban vagy egymagukban azt higyjék vagy úgy imádják Istenüket, mint nekik tetszik.

De ha az életet tekintjük, az a vonal nincs itt meghúzva, hogy a recipiált és elismert egyházi társulatokon túl más társulatok ne létezhessenek, az nincs kimondva, hogy azonban nem engedtetik meg az, hogy a felekezeten kivüliek vallásos testületeket, egyesületeket képezhessenek. Oly törvényjavaslat ez, melyet ha szakaszról szakaszra olvasunk, mindenütt azt látjuk, hogy nincs létoka, nincs létjogosultsága, hogy nem világos, nem őszinte és nem határozott; oly törvényjavaslat, mely egyfelől csak az önkénynek szolgál, másfelől pedig hihetőleg és kétségkivül autorai egy nagy részének lelkülete szerint a vallástalanság terjesztésére készült. Isten óvjon meg attól, hogy e törvényjavaslatból törvény váljék és Isten segítse, ha törvénnyé válik, hogy mielőbb megszabaduljunk tőle. (Élénk éljenzések jobbfelől.) Én e törvényjavaslatot a részletes tárgyalás alapjául sem fogadom el. (Élénk helyeslés jobbfelől.)»

Nézzük a zsidó recepció tárgyalásakor mondott beszédét is, hadd itélje meg mindenki, vajjon vádolható-e Zichy Nándor «gyülöletes antiszemitizmus»-sal, vajjon megérdemelte-e az országban élő izraelitáktól azt a minősíthetetlen elbánást, amelyben kivált e szenvedelmes harcok közepette, de azután mint a néppárt vezérét sajtójukban részesítették. A zsidókhoz, a zsidó valláshoz való állásfoglalását igen világosan így precizirozta Zichy Nándor ebben a beszédében, mondván többek között a következőket:

«Komoly dolog mindenkor a törvényhozás, ezen törvényjavaslatnak megbirálása pedig szerintem kétszeres komolyságra int, mivel e hazának egyik érdemes osztályában bizonyos felindulást okozott és mivel sokan, mint a méltányosság és igazság mértékét első sorban alkalmazandónak vélik. Előttem ez alkalommal az az ótestamentumi szentírás lebeg, mely a zsidó fajnak és nemzetnek örökkétartó multbeli állását lelkünkbe véste, amely a kinyilatkoztatott vallásnak úgyszólván előcsarnokát képezi és mind az, ami abban foglaltatik, lelkemet mélyen eltölti, rokonszenvemet nagy mértékben birja. De lelkem előtt és lelkemben él egyszersmind a keresztény hit tana és érzése, az a hit, amely általában a felebaráti szeretetet hirdeti és az egyház, amely évenként az izraelitákért imádkozik, amely minket tanít,

hogy minden felebarátunkat szeretni kötelességünk.

Ne méltóztassanak tehát hinni, hogy bármily ellenszenv élne bennem, midőn e javaslathoz egész komolysággal és a helyzetnek tőlem telhető méltánylásával igyekszem szólani. Többet mondok. A társadalmi élet ma úgy alakult, hogy bárkivel találkozunk, nem kérdezzük : mi a vallásod, mi a nemzetséged? Mindenkit, aki a társadalmi életben becsületesen teljesíti feladatát, a lehető legnagyobb előzékenységgel fogadunk s elismerjük benne azt, aki becsületes munkával, értelmiségével állapotai javításához, a haza jólétének előmozdításához járul. S bármi legyen azon egyéniségnek, vagy azon egyéniségek csoportjának neve, hite, nemzetsége és faja : annak a lehető legtágabb mértékben szeretjük kiszolgáltatni mindazt a honpolgári teljesítések magas terén, amit a haza és az állam nyujtani képes.

Mindezeket azonban kellő objektivitással és komolysággal kell cselekedni. Nekem tehát kötelességem, midőn e javaslatról van szó, kérdeznem : mi annak a valóságos tartalma? Mert azon t. izraelita honfi- és polgártársaknak, barátoknak, tisztességes, a hazát szerető embereknek én egy festett bábut a nyakukba akasztani nem akarok. Ha adunk nekik valamit, ám adjuk a lehető legnagyobb mértékben, a lehető legnagyobb őszin-

teséggel. Ha a magán- és közjog terén van valami, amit el nem értek és elérni kívánnak s a kormány ez iránt javaslatot terjeszt elő, a képviselőház azt megszavazza és e ház is azon helyzetben lesz, hogy hozzá szólhasson: én leszek az első, aki ahhoz szivesen hozzájárulok.

De erről most nincs szó. Miről alkotunk most törvényt? Az izraelita vallásról és annak e honban való viszonyairól. E törvényjavaslat megszabja először azon helyzetet, melyben az izraelita felekezet hazánkban létezzék, megszabja e vallás követőinek viszonyait e hazában elismert más vallásfelekezetekkel szemben és megszabja azon törvényeket, amelyek szerint a gyermekek vallásos nevelése intéztetik. Itt tehát sem polgári, sem közjogi kérdések nem forognak fönn, hanem egyszerűen egy hithez tartozóknak viszonyaik szabályozandók ezen országban. Ha nézem, hogyan szabályoztattak ezen viszonyok eddigelé Magyarországon, el kell ismernem, hogy ezen szabályozás történeti uton, a történet folyamában fokozatról-fokozatra, vajúdások között fejlődött odáig, ahol jelenleg vagyon. És ha a különböző vallások ebbeli viszonyát recipiálás neve alatt szokták összefoglalni, a római katholikus egyház az nem recipiált, mert az bennszületett, a nemzettel élt és fejlődött, midőn legiferált a különböző egyházak dolgában. Tehát ezen név alatt: re-

cepció, nem is egy bizonyos gondolatsorozat foglaltatott össze, mert a különböző hitüek viszonyai Magyarországon különböző időkben különbözők voltak ; fejlődtek az egyenlőség irányában, tágabb mértékben tulajdoníttatván a szabadság és reciprocitás a különböző felekezetek között. Vajjon ezen fejlődés bevégzett dolog-e vagy még kíván további fejlődést, erről ez alkalommal itéletet és véleményt mondani nem óhajtok.

A mai felfogás a különböző hitüek rendezése érdekében egészen eltérő az eddig Magyarországon létezett és érvényesült processzustól. Én azt hiszem, hogy valóságosan véget ért azon történeti fejlődés, mely a recipiált vallásokban eddig összefoglaltatott. Ha most, midőn a kormány egy más álláspontot foglalt el, midőn az izraelita vallásra nézve akar valamit tenni, azt én igen természetesnek találom, hanem hogy azt az intézkedést csak egy szóban véli megadni, azáltal, hogy azt mondja : mi az izraelita vallást recipiált vallásnak nyilvánítjuk, ezt nem értem, mert ezzel az izraelitáknak voltaképen nem ad semmit.

Ha a törvényjavaslatot nézem, kérdem, mit foglal az magában? Kivételes dolgot az izraelitákra nézve. Eddigelé az ő viszonyaikat törvényes intézkedések szabályozták és a miniszteriumnak szándéka ezen intézkedéseket mind érvényben tartani és törvényesíteni. A vallások szabad gya-

korlatáról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor ezen 6. §-ra többször rámutattunk és részünkről azt senki meg nem támadta. Jön majd a gyermekek neveléséről szóló törvényjavaslat és ezen törvényjavaslat a keresztények és izraelita vallásbeliek gyermekei neveléséről egy füst alatt intézkedik és rendezi ezen viszonyokat. Mi szükség van tehát a recepcióra és egy külön kivételes törvényre?

Pedig ezen egész törvényjavaslatnak két sarkpontja van. Az egyik azon viszonosság, mely szerint a keresztény vallásról az izraelita vallásra és az izraelita vallásról a keresztény vallásra ezentúl ugyanazon módon lehet áttérni, mint az eddig a keresztény felekezetek közt történt. A másik lényeges pont ismét a gyermekek nevelésére vonatkozik és ez azt mondja, hogy itt is a teljes egyenlőség lépjen életbe. A gyermekek neveléséről ezen törvényjavaslat teljesen szükségtelenül intézkedik, mert ami ebben foglaltatik, az már a gyermekek vallásbeli hovatartozandósága iránt intézkedő törvényjavaslatban bővebben ki van fejezve. A keresztény hitről az izraelita vallásra való áttérés dolgában szándékolt intézkedés pedig szerintem e helyen szükségtelen, mert e részben máris léteznek intézkedések. Mert abban az irányban, hogy beolvadjanak a nemzet testébe, hogy hozzánk közelebb álljanak az által is, hogy a

kereszténységbe beolvadjanak, ez iránt semmi akadály nem létezik. Én pedig egész őszinteséggel megvallom, hogy szavazatommal ahhoz, hogy egy megkeresztelt, egy keresztény felekezethez tartozó megtagadja a keresztséget, megtagadja Krisztust, hogy a kereszténységből kilépjen és a mozaikus hithez térjen vissza, ahhoz én szavazatommal nem járulhatok. (Helyeslés jobbfelől.) És azt hiszem, hogy ezt semmi keresztény ember meg nem teheti, mert ez tisztán és egyenesen ellenkezik a keresztény ség fogalmával. Egy keresztényre nézve lehetetlen dolog, bármennyire szeresse is izraelita polgártársait, hogy megszavazza azt, hogy egy keresztény szünjék meg keresztény lenni és váljék zsidóvá, izraelitává, illetőleg mozaikus hitet követővé. De még sokkal lehetetlenebb, hogy e téren még tovább megyünk, mert igenis azt még egy bizonyos felületesség mellett megengedhetőnek lehet találni, hogy egy felnőtt, saját eszével élő keresztény magáról levetkőzze a keresztény hitet és váljék bármi hitüvé; de azt, hogy egy keresztény társaság, vagy általában egy keresztény oda szavazzon, hogy egyszer már megkeresztelt gyermek, míg saját eszével nem élhet, az ő szavazata által szolgáltassék ki a keresztény ség köréből és legyen nem keresztènnyé, hogy a keresztség róla levétessék, ezt én absolute lehetetlennek tartom

(Igaz! Úgy van! Helyeslés jobbfelől), mert ez egyenes megtagadása a kereszténységnek. (Felkiáltások jobbfelől: Ez úgy van! Ez igaz!)

Tehát így fogván föl a dolgot, így látván a helyzetet, ha arról volna szó, hogy tisztelt és szeretett izraelita polgártársainknak valamit adjak, én részemről oly valamit, aminek nincs értelme, amiben nincs őszinteség, amit én, mint keresztény nem tehetek, ezt én sem nem igérem, sem nem szavazhatom meg anélkül, hogy azáltal tőlük akár «rokonszenvből», akár «szeretetből», akár a legtágabb körben való elismerésből bármit elvonni kivánnék. Ha csak arról volna szó, hogy ezen szónak: «receptio» kimondása valami nagy kitüntetés, hogy az rend, szép szin vagy ruha, akkor én igen szivesen megadnám mindezt. Ámde a törvényhozás komoly ténykedés és az izraelita honpolgárok értelmes, komoly és tisztességes, becsült emberek, akiknek semmit, egy ilyen tartalomnélküli frázist nem kivánok a fejükhöz csapni; sokkal magasabbra becsülöm az izraelita hitnek őszinte hiveit, hogysem őket ily frázisokkal kielégíthetőknek tartanám. Azokra nézve pedig, akik lényegileg nem izraeliták, hanem általános filozofiai hitbeli nézeteken élődnek, azokra nézve az ótestamentumi szentirás, ép úgy a nem ismert izraelita hitcikkeknek általános recepciója nem kivánatos, nem szükséges.

De van a dologban egy bizonyos veszedelem, mert mit kell nekünk kivánnunk, mind a haza, mind a kereszténység érdekében ? Azt, hogy az izraeliták minél inkább körünkbe beolvadjanak és minél inkább azonosítsák magukat velünk. Ezt pedig szerintem nem mozdítja elő oly hitbeli tanoknak recepciója és szilárdítása, amelyek csakugyan nem a magyar állam és a társadalom körébe valók ; azoktól én sem a történeti visszaemlékezés általi tiszteletet, sem azon tiszteletet, amellyel bárkinek lelkiismereti és hitbeli meggyőződései iránt viseltetem, megvonni nem fogom, de azokat a magyarság érdekében erősíteni, terjeszteni, szilárdítani, a theokraciának abban foglalt irányát erősíteni kivánatosnak nem tartom. De különben is, ha a recepciók történetét tekintjük, mindenkor konstituált vallásos társulatokkal volt a törvényhozásnak dolga, jelenleg pedig ilyennel dolga nincsen. Sem a törvényjavaslat, sem a miniszteri indokolás, sem a különböző bizottságok munkálatai, sem azon materiale, melybe általában beletekinthetünk, nem mutatja nekünk azt, hogy itt konstituált, szervezett, egységes, a maga tanaiban egy irányban fejlődött és ismert társulattal lenne dolgunk ; hanem igenis az életből tudjuk azt, hogy az izraelita vallásnak nincsen és nem lehet egységes központja, nincs és nem lehet egységes hittanokat terjesztő fokusa,

hogy ezen tanokat mi nem ismerjük úgy, mint jelenleg fejlődtek, mert az ótestamentomban foglaltakat egyik sem ismeri magukban véve hittanainak, hanem előttünk áll egész sorozata e haza különböző részeiben, a különböző községekben, különböző irányban, majd mint orthodoxok, majd mint neologok, majd mint más tan szerinti alakulások, konstituált egyes társulatok, melyek közt az egységesség kapcsolata sem létezik. Ezekre pedig mondjuk mi ma azt ki, hogy recipiáltatnak, hogy kivételes helyzetbe állítjuk őket s hogy mindazt, ami ebben a quantitas ignotá-ban foglaltatik, ezentúl érinthetetlen, törvényesített és a törvény és alkotmány érdekében kiválólag részesíttetik s az kivétetik azon általános eljárási és megitélési szabályok alól, amelyek a többi vallásfelekezetekre alkalmaztatnak ? Adnánk nekik előjogot, aminőt eddig még egyik keresztény vallás sem élvez ? Ha így méltóztatnak a receptiót érteni, úgy én ahhoz még nevében sem járulhatok. Én e törvényjavaslatot, melyben ha foglaltatik olyan, amit szivesen megadnék izraelita polgártársaimnak, hogy az a gyermekek neveléséről ezután tárgyalandó törvényjavaslatban is akár már bennfoglaltatik, akár abba belefoglalható ; ami mellékesen még érintetik, az szintén általános intézkedésekkel eligazítható úgy, amint eligazíttatott eddig, vagy pedig különös törvény által

fog eligazíttatni, amihez szivesen járulok. De oly címnek, oly kifejezésnek törvénybe iktatása, melynek horderejét mi nem ismerjük, szinleg oly szabadalom megadása, melyről nem tudjuk, hogy mit tartalmaz, tisztán csak azért, mert a közvélemény, a sajtó, az emberek tíz éve azt kiáltják, hogy az izraelitákat recipiálni kell ; ha azt látom, hogy ezzel sem az izraelitáknak nem adhatok semmit, sem pedig az ország javára nem tehetek semmit, csak azért, mert ez a levegőben van, ehhez hozzá nem járulhatok. (Élénk helyeslés jobbfelől.)»

A gyermekek vallásáról szóló javaslat feletti vita előtt némi nézeteltérés mutatkozott a főrendiház ellenzékében aziránt, vajjon elfogadja-e a javaslatot vagy sem ? Zichy Nándor a javaslat elfogadása mellett foglalt állást s az ő nézetéhez végre hosszabb tanácskozás után a párt zöme is csatlakozott. Az állami anyakönyvek behozatala ellen is, mint a polgári házasság létesítésének egyik fősegédeszköze ellen szintén állást foglalt az ellenzék, de a polgári házassági törvény már a legfelsőbb szentesítésre terjesztetvén fel, teljesen sikertelenül. Nem terjeszkedünk ki ezen törvényjavaslatok részletes tárgyalásai alatt Zichy Nándor és párthivei által benyujtott módosítások felsorolására, hiszen már említettük, milyen óriási szellemi munkát végzett ő ezen időben s ezáltal menynyire igazolta a már akkor is általános felfogást,

mely szerint, ha Zichy Nándor nincs, az egyházpolitikai javaslatok ellen alig lett volna harc és a katholikus ellenállás valósziniűleg csak bágyadt, akademikus tiltakozó kijelentésekben nyert volna kifejezést.

De vannak e harcnak fázisai, amelyek a főrendiházon kívül játszódtak le s amelyekben Zichy Nándor ugyancsak élénken szerepel. Ő a parlamenti csaták közben is fáradhatlanul agitált az egyházpolitika ellen a sajtóban, értekezleteken, új katholikus egyletekben, népgyűléseken és nem szünt meg életre kelteni a katholikus közvéleményt s rámutatni az egyházpolitika rejtett okaira. Az ő éles szeme, a kormányzat politikáját nem egyoldalú és szűk látókörből biráló, hanem a látszólag messze eső kérdéseket is felölelő boncoló elméje hamar észre vette a destruktiv szabadkőműves machinációkon kívül az egyházpolitika és a Wekerle pénzügyi politikája közötti szorosabb, de a nagyközönség előtt rejtett kapcsokat s erről, a pénzpiac akkori válsága alkalmából, érdekesen nyilatkozik az 1893-iki «Katholikus Szemle» időszaki szemléjében, ezeket írván: «Az orosz-német vámháború védetlen piacunkra hozta az orosz gabonát és ez saját gabonánk árát csökkenté. Mindenünk elértéktelenedett. De ezen árhanyatlásnak maradandóbb, komolyabb oka az arany megdrágulása. Amerika az ezüsttermelést,

az ezüstpénz forgalmát túlhajtotta s ezzel a világ pénzügyét és árúforgalmát megmételyezte. Anglia kénytelen volt a hindu ezüst rupiák forgalomba hozását szüneteltetni. Eddig az Amerikából szállított arany és Európa ezüst- és papirpénzforgalma terményeink jelentékenyebb árhanyatlását megakadályozhatta. A bizalom, melyet Wekerlébe helyeztünk, üzletünket is élénkíthette s az állami háztartás mérlegére is hatott. Jelenleg Amerika alább szállítja árúit, hogy aranyat szerezhessen s a gazda kincse, a buza napról-napra értéktelenedik. Wekerle programmja megbukott, játék volt az egész és puszta csalódás, nem maradt meg abból csak a cukoripar s a népélet megdrágulása. A pénz drága és árhanyatlás határai még fel nem ismerhetők. De a meglepetés izgalma lassanként meg fog szünni. Csak a tény, amelynek hatása alatt állunk, maradandó. Felismertük kissé későn, hogy valutánk jobb az ezüstnél és hogy ideje volna aranykészletről gondoskodni. Az arany beszerzése kétségkívül valutánk érdekében történt és remélhetni, hogy ma sem megy teljesen kárba. De a valuta rendezésének, az arany forgalomba hozatalának feltételeit kellően nem méltattuk. Kereskedelmi mérlegünk fokozatosan javult ugyan, de odáig nem fejlődhetett még és oly vám- és kereskedelmi politika által nem volt támogatható, mely mellett állandóbban kedvező

fizetési mérleg volna biztosítható. Nem tanulunk eleget a világkereskedésből, a nagy árú- és pénzpiacból, elégséges tájékozottság nélkül lőn a valuta helyreállítása kimondva s a reláció nyomban megállapítva. *S ez a kormány*, amely egy-két évre nem láthatta előre a pénzpiac változásait és nem ismerte fel annak természetes törvényeit: *az most az erkölcsi világnak vél korlátolt emberi esze szerint törvényeket szabhatni!* A következő évben pedig ugyancsak a «Katholikus Szemlé»-ben egyszerüen konstatálta, hogy a «Csáky-Szilágyi-Wekerle-kabinet a valután keresztül keresi a polgári házasságot.»

XX.

Az egyházpolitikai törvények szentesítése. Ujabb katholikus nagygyűlések. Programmcikke a «Fejérmegyei Napló»-ban. A székesfejérvári nagygyűlésen a néppárt proklamálása.

Az egyházpolitikai javaslatok az országgyűlés két házában megszavaztatván — a képviselőházban, mint Zichy Nándor a «Katholikus Szemlé»-ben megjegyezte, csak úgy, hogy a 48-as pártnak szabadelvű szárnya a 67-es szabadelvű kormány és párt segítségére sietett, a főrendiházban pedig a már említett peer-schub segítségével — nyomban szentesítés végett a király elé terjesztettek. Zichy Nándor ekkor már aggódva tartott a szabadelvüeknek már vázolt s az uralkodó dolgozó szobája előtt sem megállott machinációitól. «A polgári házassági javaslat még csak a felségnél van — írja a «Katholikus Szemlé»-ben — s a katholikusok reménylik, hogy a király nem fogja megjegyzés nélkül hagyni ezt és a többi egyházpolitikai javaslatot . . . De vannak, akik nem jót sejtenek.» A szabadelvű sajtó akkor abban erőlkö-

dött, hogy a koronatanácsban magát a koronát is kompromittálják az egyházpolitikai javaslatok mellett. Zichy Nándor erre maga is konstatálja egyik «időszaki szemlé»-jében, hogy «a szabadelvüek eljárása kárára van a korona tekintélyének, a polgári házassági törvényjavaslat pedig jelen fogalmazásában magát a pragmatika szankció öröklési jogalapját is érinti».

Izgalmas, válságos hetek voltak ezek. A szabadelvű pártkörben nagy volt az izgatottság. Az a még az alkotmányos uralkodóval is dacosan szembeszálló hangulat, amely a Wekerle-kormány első lemondása után a szabadelvű pártkörből in optima forma kitessékelte a király által küldött Khuen-Héderváryt, aki pedig a polgári házasság mellett mondott főrendiházi beszédével ugyancsak szabadelvű érzelműnek mutatta be magát: ez a hangulat most már odáig ragadtatta a párt számos tagját, hogy a pártkörben nyiltan és hangosan hirdették az egyházpolitika folytatását: a szekularizációt és a főrendiház ujabb reformját.

Végre sok heti várakozás után 1894 december 12-ikén jelenthette Wekerle Sándor miniszterelnök a képviselőházban, hogy a király a polgári házasságról szóló törvényt szentesítette. Az egyházpolitikai javaslatoknak egy része még nem volt ugyan az országgyűlés által elintézve, de már a polgári házasság szentesítése egészen új helyzetet

teremtett. Zichy Nándor ekkor már egészen tisztán látta, mi a teendője: a katholikusok koncentrációja, a harc folytatása ott, ahol a támadás érte az egyházat: már nem pusztán a társadalmi téren, hanem főként a parlament termében. «Igen természetes, írta ekkor a «Katholikus Szemlé»-ben, hogy a szabadelvű pártnak a katholikusok támogatásától el kell esnie, de az is, hogy a komolyan gondolkozók *egy új politikai párt alakulásának* szükségét érzik, amely a politikai kérdések egész vonalán a magyar állam érdekeit szolgálná igazán s amely a nép legnagyobb kincsét, a hitet és a hagyományt ápolná, a hazában élő különböző elemeknek pedig békítő kézzel méltányosságot és igazságot legyen kész szolgáltatni. Ezen vélemények és irányok azonban még messze állanak az érvényesüléstől».

Ekkor pedig a már említett budapesti, pozsonyi, soproni katholikus nagygyűléseken kívül Szabadkán, Tapolcsányban, Zsolnán folytak le nagyszerüen sikerült gyűlések (az utóbbiról ezt mondja Zichy Nándor a «Katholikus Szemlé»-ben: «Ott nem volt szó nemzetiségiekről és felekezetekről, csak a hitről és a magyar hazafiság eszméjéről, amely egyesít minden fajt és felekezetet») és ekkor megvolt már a nagyjelentőségű székesfejérvári katholikus nagygyűlés, 1894 november 17-én, amelyen Zichy Nándor 15.000 ember leírhatatlan

lelkesedése közepette a katholikusok politikai szervezkedését proklamálta, sőt akkor már megvolt az első néppárti képviselő, Zelenyák János, kit azon az alapon, amelyen utóbb a néppárt alakult, a lőcsei kerület küldött fel a képviselőházba. «Vesztett csata után voltunk», írja Zichy Nándor a főrendiház 1894. július 3-iki üléséről, keserűséggel eltelve a pártszenvedély elfajulása fölött, amely abban nyilvánult, hogy a peer-schub által mesterségesen többségre vergődött szabadelvű főrendek őt ugyanakkor kihagyták a delegációból, de viszont új harcokra új erőt és reményt merítve azokból az üdvözletekből, melyeket ugyanezen a nyáron az osztrák katholikusok nagy mária-celli zarándoklata és a német birodalmi katholikusok kölni nagygyűlése intéztek hozzá és vezértársához, gróf Esterházy Miklós Móricz hoz; valamint a püspöki karnak a katholikusokat szervezkedésre felszólító közös pásztorleveléből.

«Vesztett csata után voltunk» — de nem szárnyaszegetten. Az egyházpolitikai javaslatok elleni *tiltakozást* csakhamar az egyházpolitikai törvények *revíziójának* követelése váltotta fel, a további szervezkedés és tömörülés, Zichy Nándor további katholikus akciója már ezen követelés jegyében állott. E követelés a székesfejérvári katholikus gyűlésen testet öltött, de már előbb is, adott a politikai téren való katholikus tömörülés-

nek kifejezést Zichy Nándor, még pedig az általa és gróf Esterházy Miklós Móric által ugyanezen évben alapított «Fejérmegyei Napló» első, április 16-iki számának vezércikkében. Ez a cikk annyira pregnáns kifejezése Zichy Nándor egyházpolitikai álláspontjának, hogy egész terjedelmében ide iktatjuk, amint következik:

«A mi egyházpolitikánk.

Két tárgya lesz leginkább felszólalásomnak. Az egyik szociális érdek, a másik anyagi érdek. Mindkettő politikától függ és politikára hat.

Amit leginkább kerülnék, megmondom: *az egyházpolitika.*

Miért kerüljük? Mivel a politika, ha egyházi érdekbe merül, nem mívelhet jót.

És a világ mégis azt hiszi, csak azért irok, hogy egyházpolitikát csináljak; *pedig ez nekem nem kell. Ha vele foglalkozom, azért teszem, hogy azt kiküszöböljem körünkből.*

Csak az a baj és annyira vitték a dolgot, hogy immár minden erőnket kell egyesítenünk, egész hatalommal kell egyházpolitikát űznünk, mert különben attól sohasem szabadulunk.

Mikor a magyarok elfoglalták e hont, akkor a kereszténységgel gyült meg a bajuk. Egyházpolitika volt az, mely meghódított bennünket akkor

a kereszténységnek, *mely itt magyar államot alapított. Mikor a tatárok pusztítottak, egyházpolitika volt az, mely visszaállította Magyarországot.*

Mikor a félhold ellen küzdöttünk, *egyházpolitika volt az, mellyel visszafoglaltuk e hont.*

És megint egyházpolitika az, melynek zászlója alatt állunk ma is.

Csakhogy ma két táborban állunk. Az egyik úgy fogja fel az egyházpolitikát, hogy annak éle a katholicizmus ellen van irányítva ; és ezek az egyház szabadságát veszik tagadásba. A másik fél pedig úgy fogja fel, hogy a *katholicizmust, mint államfenntartó és önjogosultsággal biró elemet a maga egészében akarja megvédeni.*

És ez a mi álláspontunk, tudniillik az egyházi szabadságnak álláspontja. Eddig a szociális érdek.

Ami pedig az anyagi érdeket illeti, mi saját jogaink terén állunk. Tehát ezen alapból és ezen alap sérthetetlenségéből indulván ki, *mindazon támadások ellen védekezünk, illetőleg védjük az állam és társadalom érdekeit, melyek a szocializmus és kommunizmus vészével fenyegetnek.*

De igenis támogatjuk és előmozdítjuk a jog és gazdasági élet fejlesztését, a társadalom minden rétegének helyzete megjavítását és jobblétének fejlesztését. Keresetforrásának biztosítása érdekében fáradhatatlan munkásságot akarunk minden irányban kifejteni és pedig úgy, hogy azon

munkában az állami és társadalmi lét minden tényezője közreműködjék.

Ez a törvényhozás és társadalom feladata, ezt kivánja a szeretet parancsolata.

Mi tehát a szeretet parancsának nevében óhajtjuk a sors és viszonyok súlyos kezétől üldözött egyedek és osztályok helyzetét megkönnyíteni, amely törekvéseink véghezvitelében egyedül a kiengesztelődés, szeretet és méltányosság fegyvereivel fogunk küzdeni. *Zichy Nándor gróf.*»

E cikk logikai folyománya Zichy Nándor 1869—71. és 1884-iki katholikus politikájának, viszont e cikknek logikai folyománya Zichy Nándor minden főrendiházi, értekezleti és népgyűlési egyházpolitika-ellenes felszólalása és cselekedete, a székesfejérvári nagygyűlés és néppárti akciója.

Most pedig ismét gróf Esterházy Miklós Móricot szólaltatjuk meg, aki ezekben a harcos időkben Zichy Nándor jobb keze volt: «Kitüntettem — úgymond Esterházy — az előbbiekben azon országos agitáció egyes mozzanatait, mely az egyházpolitikai törvényjavaslatok elleni védekezésünk alkalmával a szunnyadozó katholikus öntudatot fölébresztette. Ezen agitáció végre eredmény nélkül nem maradhatott és az egész katholikus közvélemény fölzúdult azon folytonos és gyakran kiméletlen, sőt durva támadások ellen, amelyek

nemcsak a liberális sajtóban intéztettek ellenünk, de sokszor személyes sértegetésekké is elfajultak, ha például népgyűléseinknek megtartásában egyik másik kormányközeg vagy megyei tisztviselő minket megakadályozni akart. Soha jobban be nem bizonyosodott azon közmondás, hogy «a népszerűség és hírnév nemcsak a tapsból, de a fütytyökből is táplálkozik». Különös erőt és kitartást nyertünk a főrendiházban (Bánffy alatt) folytatandó küzdelmekre az általános, felénk az ország minden részéből sugárzó támogatásból és örömmel tapasztaltuk, hogy napról-napra ujabb és ujabb tagokat nyerünk mindenhonnan. Természetesen nem hiányoztak azok sem, akik a «fölkelő nap» felé csak azért fordultak, mert tán személyi becsvágyuk kielégítését vagy beteges elégedetlenségük orvoslását várták. De ez oly jelenség, mely minden politikai vagy társadalmi mozgalomnak kisérő árnyéka szokott lenni. Ilyennek kell minősítenem egy Markos nevű papot, kinek neve hirtelenül fölbukkant, és aki «Herkó Páter» cimű élclapja révén csakhamar bizonyos népszerűséget vívott ki magának. A sajtó tekintetében rosszul álltunk ekkor és mivel a «Herkó Páter» ügyünket erélyesen, bár sokszor túlnépies, sőt durva modorban pártolta, semleges jóakarattal kisértük korteskedését. Markos népszerűségével azonban befolyása is nőttön-nőtt és csakhamar észrevettük,

hogy ő anélkül, hogy Zichy Nándorral értekezett volna, vagy irányítását kikérve, vele együtt működnék, Zichy Nándortól teljesen függetlenül, kivált az alsóbb néprétegekben ujabb jelszavakat terjeszt. Céltudatos pártszervezkedés azonban nem nélkülözheti az egyöntetű eljárást és csak akkor bir a győzelem kellékeivel, ha minden egyes tagja, vagy közege egyetlen egy forrásból meríti lelkesedését és utasításait. Igy bizonyos meglepetéssel hallottuk, hogy a Markoshoz közel álló körök a néppártot mind sűrűbben emlegetik : de hogy mi legyen ezen néppárt, mi volna programmja és célja, az még homályos volt.

Közeledett a székesfejérvári katholikus népgyűlés napja, melyet Zichy Nándor Steiner püspök kérésére és örömére 1894 november 17-ére tűzött ki. Mikor e nap reggelén a gyülekezés helyére kivonultunk, a sok ezer főnyi sokaság Zichy Nándort «*Éljen a néppárt !*» fölkiáltással üdvözölte és látva, hogy ismeretlen származású «*Éljen a néppárt !*» szövegű cédulák közkézen forognak, Zichy Nándort kérdeztem, hogy ezekkel mit csináljunk ? Ő azonban kissé türelmetlenkedve azt válaszolta : «*Nem ismerjük, nem kell tudomásul venni.*» A gyűlés megnyitásakor ismét egyikét azon fényes szónoklatainak tartotta, amelyek mindenkor csodálatos varázserővel hatottak hallgatóira. A gyűlés a székesfejérvári polgári lövölde nagy-

termében és tágas kertjében folyt le, a résztvevők óriási tömege egy helyen nem férvén el — Wekerle szülővárosából, Moórról 700-nál több férfi vonult fel — és ezért Zichy Nándor, aki egész nap viharos ovációk tárgya volt, két helyen is mondott záróbeszédet. Mindkét beszéde pártalakítási akciójára nézve annyira fontos, hogy ide iktatjuk. A nagy teremben, miután a gyűlésnek Steiner megyéspüspök iránti köszönetének és tiszteletének adott kifejezést, ezeket mondta:

«Nem akarom a politikai helyzetet ecsetelni, annak hibáit kiemelni, kimagyarázni, csak határozottabban akarom kijelölni azt az utat, melyen a magyar katholicizmusnak haladnia kell, mint az eddigi nagygyűlések tették és pedig különösen azért, mert ehhez a nagygyűléshez nagy várakozást kötnek ... Nyomatékosan kell hangsúlyoznom, hogy ezek a törvényjavaslatok a magyar katholicizmusnak és a katholikusoknak nem kellenek, hogy azok ellen küzdünk jelenleg, hogy azok ellen küzdünk mindig, küzdünk kötelességből, mert azok ellen küzdeni szent kötelessége minden katholikusnak, legyenek azok törvények, vagy sem. (Zajos helyeslés.) Nagyon bajos, hogy mi hangosabban fejezzük ki aggodalmainkat, mint a budapesti, pozsonyi és más katholikus nagygyűlésen tették és mi is minden alkalommal tesszük. De más irányban várnak tőlünk határo-

zottabb állásfoglalást és pedig politikai értelemben. Az a felfogás, hogy a katholikus gondolkodás, a katholikus hitélet, a katholikus igazság a mindennapi élettől idegen, hogy annak a politikához nincs köze, az szerintem a legnagyobb fonákság (Úgy van !), mert a hit egész lényünket, szivünket elfoglalni van hivatva, azzal telítve van elménk, aszerint kell minden tetteinket intéznünk. Már most azon vonatkozásokban, melyek többi polgártársaink, katholikus értelemben felebarátaink és közöttünk léteznek, melyek az államügyekben léteznek, hogy ezekben a katholikus igazságnak ne legyen szava, hogy ezek ne a katholikus felfogás szerint kelljen intézni, az, ismétlem, a katholicizmusnak nem ismerése és ellentétben áll az egész történelemmel, mert amióta emberek élnek, a társadalmi és emberi ügyeket mindig főleg a hit törvényei szerint igyekeztek berendezni. Attól minket senki el nem tilthat, hogy ily értelemben folytassunk politikát. (Élénk helyeslés.)

Mi lelkiismeretünk és Isten igéje szerint e hazának polgárai vagyunk, mi vagyunk a katholikus nép Magyarországon, *ha akarjuk, a katholikus nép pártja* (Élénk éljenzés és taps.). *Hát én nem vagyok nép ?* (Zajos éljenzés és taps.) Oly nép vagyok, mint bárki más, ezt nem hagyom magamtól elvitatni. (Meg-megújuló éljenzés és taps.) *De nekünk*

nem kis pártot, hanem a katholikusok nagy pártját kell alkotnunk Magyarországon. (Igaz ! Úgy van !) Ezen katholikus néppártnak, a katholikus igazságokat kell érvényesítenie Magyarországon s el kell söpörnie azokat a hibás felfogásokat, melyek az országot szerencsétlenné tehetik. Magyarországon a katholicizmus alapja a pragmatika szankciónak és főleg ezt a frigyet kell szilárdítani a katholicizmus érdekében, mert ez a katholicizmus erős támasza. És mi *tudjuk*, hisszük és reméljük, hogy felséges királyunk, szeretett uralkodónk mint katholikus velünk együtt érez és az ő akarata nem lehet a mi hitünk megrontója. (Zajos helyeslés és tetszés.)

De határozottan fejezem ki magamat. Mi politikai akciót akarunk. *Mi politikailag magyar katholikus párt akarunk lenni* (Zajos helyeslés.), a magyar katholikus népnek pártja (Hosszantartó zajos éljenzés.), de ez a pártprogramm még nem egy politikai programm. Azt a programmot az élet fogja kifejteni. Ebben a programmban benne van a fejedelem iránti hűség, a katholicizmus és a katholikus hit fenntartása, az egyházpolitikai törvények ellenzése most és mindenkor ; benne van mindaz, ami a munkás, a kisbirtokos sanyargatott néposztálynak érdekében áll. A felebaráti szeretet azonban azt is követeli, hogy jóllehet büszkék vagyunk magyar hazafiságunkra,

más embereket is, kik ebben az országban élnek és az Isten nem magyaroknak teremtette őket, szint oly jó hazafiaknak és szeretett polgártársainknak tekintsük, mint mi vagyunk ; hogy annak a nyelvét a templomból, ha más nyelvet nem ért és az iskolából, ha más nyelven nem művelődhetik, kiszorítani ne engedjük. Adjuk meg mindenkinek a magáét és ne rójjuk fel másnak azt, hogy anyanyelvét szereti. De hogy ebből a katholikus programmból valóság legyen, annak első feltétele az, hogy becsületes alapon járjunk el a képviselő- és más választásoknál. Ne hagyja magát senki megvesztegetni egy pár nyomorult fillér árán, ne hagyja magát senki a keresztény hittől eltántorítani. Ezen az alapon kell nekünk a katholikus pártot szervezni. S mi nemcsak becsületes uton, de hű keresztényekként lelkiismeretünk szerint fogunk politikát csinálni és ezt érvényesíteni fogjnk Isten segítségével és szeretett felséges királyunkéval». (Hosszantartó zajos taps és éljenzés.)

Ha már ez a beszéd felvillanyozta a lövölde termében összegyült egyházi és világi előkelőségeket, felejthetetlen az a hatás, amelyet Zichy Nándor nyomban ezután a szabad ég alatt sok ezernyi népre gyakorolt rövid felszólalásával. Kálmán Károly sóskuti plébános, ez a tüneményes szónok beszélt épen. Zichy Nándornak ez a

mindvégig lelkes hive még a gyűlés előtt, nem akarván elébe vágni a vezér szándékának, óvatosan tudakolta egyik szónoktársától, aki akkor már ismerte Zichy Nándor terveit, vajjon beszédében megemlítheti-e a katholikusoknak politikai alapon való tömörítését. Bátorító választ kapott. Alig hogy belefogott beszédébe (a nép szociális bajait kezdte ecsetelni), megjelent az emelvényen több közelebbi hive kíséretében Zichy Nándor. A nép percekig tartó tapssal és éljenzéssel fogadta a vezért, akinek arca még visszasugározta a teremben tapasztalt nagy lelkesedést. Kálmán Károly pedig az ezernyi torokból kitört éljenzést is túlharsogva, stentori hangon üdvözölte Zichy Nándort, mint a katholikus nép pártjának vezérét. Mire Zichy Nándor kipirult arccal odaállott az emelvény szélére és csak rövid beszédet mondott.

«Elhatároztuk mai nap, — mondta — hogy egyesülünk, hogy az egyházpolitikai programmból ne legyen semmi, ami pedig lesz, az megsemmisüljön. (Hosszantartó éljenzés). Mi nem vagyunk párt, mi a katholikus magyar nemzet vagyunk, Szent István nemzete, melynek élén koronás dicső apostoli királyunk, Ferenc József áll. (Szünni nem akaró éljenzés.) Mi az Úristen parancsolatját tartjuk s az a meggyőződésünk, hogy a házasság szentség. Mi azt akarjuk, hogy szeretett hazánk keresztény maradjon és azért az az ember, aki

midőn képviselőt választ, nem azt kérdezi, mit mond a lelkiismerete és mit parancsol az Isten, hanem azt kérdezi, mit ád a Belzebub, az bűnös, az bűnt követ el, bűnt az egyház, bűnt az Isten, bűnt a haza, bűnt a családja, bűnt saját maga irányában. (Zajos helyeslés.) És ha mást nem teszünk, mint hogy megfogadjuk, hogy lelkiismeretünk szerint igaz katholikus hazafiakat választunk, akkor ez a mai nap a legnagyobb napja a magyar történelemnek az ujabb időben. (Zajos felkiáltások : Fogadjuk ! Esküszünk ! Az ezernyi nép égre emelt kezekkel esküszik.) Cudar az, aki megszegi esküjét ! Azt kivetjük ! (Zajos éljenzés.) A mi lelkiismeretünket, meggyőződésünket, azt ne bántsa senki ! A mi hitünk szerint való házasságot, a mi feleségünket ne bántsa senki ! A magyar király apostoli felszentelt személyét ne sértse senki !»

A hatás, melyet e szavak keltettek, egyszerüen leirhatatlan és eltörölhetetlen marad a szemtanuk emlékezetében. A tízezernyi nép percekig éljenzett, tapsolt, kalapját lengette, lelkesedésében szinte tombolt és a lelkesedés tetőpontját érte el, midőn az emelvényen levők közül többen egyszerre vállaikra emelték Zichy Nándort s úgy mutatták be a népnek, mint vezérét. Az ősz Zichy Nándor pedig a meghatottságtól és felindultságtól remegő hangon felkiáltotta :

«Úgy segéljen bennünket Isten, mert más alig segít rajtunk! Igy segítsen bennünket Krisztus földi helytartója és felkent királyunk, Ferenc József!»

Mikor pedig e szavait is, úgy mint előbbi felszólalását gyakrabban az *«éljen a néppárt!»* felkiáltással szakították félbe, ő is talán saját lelkesedésétől elragadtatva, elkiáltotta magát: *«No hát, igen, én vagyok a nép, éljen a néppárt!»* És midőn már beesteledett és eloszlott a sokaság, mindenfelől felhangzott az a már régen megszokott kedves riadó, amely Zichy Nándor vezérkarát és a katholikusokat az ország minden részében küzdelemre és összetartásra buzdította: *«Éljen Zichy Nándor!»* Ekkor végképpen besötétedett a demagógiával kacérkodóknak és beigazolódott Zichy Nándor szava: «Nem ismerjük — én vagyok a nép!»

Igy öltött testet a székesfejérvári nagygyűlésen a katholikusok politikai szervezkedésének gondolata: a néppárt.

A székesfejérvári nagygyűlés és határozatainak hatásáról Zichy Nándor az 1895-iki «Katholikus Szemlé»-ben ezeket írta: «Ez volt a legnépesebb és legkomolyabb. Ezen gyűlés elérkezettnek látta az időt annak kimondására, hogy a nagy választó közönségre, a katholicizmusra, a keresztény népre kiván hivatkozni. Elérte ezen gyűlés azon örök igazságot, hogy a hit az embernek tulajdona és

hogy a nép ezen elidegeníthetetlen tulajdonához világi tekintetek kedvéért nyulni nem szabad. Igy mondatott ki Székesfejérvárott a katholikus néppárt alakulása. Nagy volt ennek benyomása az országgyűlésre, Wekerle mindent megtett, hogy a főrendiház letárgyalja a még hátralevő egyházpolitikai javaslatokat».

XXI.

Zichy Nándor a néphez fordul. Vezértársa: gróf Esterházy Miklós Móric. Tanácskozások a néppárt megalakítása körül.

E nagyfontosságú esemény után nyilvánvaló volt, hogy a katholikus mozgalom most már új utakon fog haladni, hogy a tiltakozás és védekezés végére értünk, hogy ezentúl a katholikusok a liberalizmus támadásaira saját programmjukkal fognak válaszolni. De különben is a székesfejérvári állásfoglalás csak logikai fejleménye volt Zichy Nándor eddigi működésének, mert hiszen aznap, amikor Zichy Nándor be nem érve a főrendiházban folytatott szavazásokkal (amelyek csak pillanatnyi sikert biztosíthattak), az országos mozgalmat számos népgyűlés rendezésével kezdette, nem tett egyebet, mint hogy őszinte demokratikus szellemben egy országos plebiszcitum-félét állított szembe a hitetlen liberalizmussal. Hiszen ezekben a népgyűlésekben nemcsak a választóközönség vett részt; megjelenhettek, meg is jelentek ott a társadalom minden rétegének tagjai és ott mindegyiknek tiltakozása egyforma súly-

lyal birt. «A néppárt magházát — mondja gróf Esterházy Miklós Móric — Zichy Nándor maga szántotta meg (akarva, vagy nem akarva, ezt nem kutatom) abban a pillanatban, midőn az egyházpolitikai törvényjavaslatokat a parlamenti párttaktika labirintusából kiemelte, midőn a katholikusok összességét felhivta vallásuk védelmére, midőn a haza katholikus népét hitvallásra kényszerítette.»

Zichy Nándor leghivebb emberei a dunántúli és felsőmagyarországi megyékből kerültek ki. A székesfejérvári gyűlés után is ezek sürgették a proklamált parlamenti párt szervezését, a pártprogramm megszerkesztését. Kérésüknek engedve, Zichy Nándor egy szűkebb körű értekezleten (ekkortájt Budapesten és Székesfejérvárott számos ilyen értekezlet volt), elhatározta, hogy pártirodát létesít és hogy már 1895 január folyamán nagyobb értekezletet hí össze a párt alapvető programmjának megállapitása és kihirdetése végett. E készülődések közepette érte a polgári házasságról szóló törvényjavaslat 1894 december 10-én bekövetkezett szentesítésének fájdalmas hire. Zichy Nándor távirati uton közölte gróf Esterházy Miklós Móriccal a gyászhírt, egyszersmind felkérve őt, hogy mielőbb találkozhassék vele és Steiner püspökkel Székesfejérvárott.

«A következő napon ott hárman összejöttünk —

írja visszaemlékezéseiben Esterházy — hogy a teljelen megváltozott helyzettel szemben magatartásunkat megbeszéljük. A katholikus öntudat felébredese, mozgalmunk mind nagyobb erővel való folytatása nemcsak Magyarországon, de Ausztriában is fölkeltette a közfigyelmet. A liberális tábort valóságos üldözési mánia fogta el velünk szemben és minden csak elképzelhető eszközzel azon volt, hogy a katholikus férfiakat népszerűtlennekké tegye és szavukat elfojtsa. De a képviselőházi ellenzéki pártok sem nézték jó szemmel a «katholikus párt» terjedését és ez új jövevénytől féltették kerületeiket. Hanem azért mégis akadtak mindegyik ellenzéken képviselők, akik részben katholikus meggyőződésük által vezéreltetve, részben politikai okokból velünk folyton érintkeztek. Ilyenek voltak Polónyi Géza, Ugron Gábor, Győrffy Gyula és mások. Ezek ugyan nem helyeselték vallásos álláspontunk merevségét, de tapasztalván ezt az óriási befolyást, melyet akkor országszerte gyakorolhattunk, felénk közeledtek és egy nagy katholikus párt létesítésével foglalkoztak, mely inkább csak a választókerületekre szorítkoznék, mint hogy a képviselőházban egy ujabb külön párttal szaporítaná az ellenzéket. Nem titkolták, hogy a 67 és 48 ezen szervezkedésnek útját állja és hogy párthiveinket könnyen átterelhetjük a függetlenségi párt karjaiba. Ez az eszme lassan-lassan át-

szivárgott a köztudatba is és mi tűrés-tagadás, a legtöbb ember eszében a 67-es kormánypárt és a vallásellenes liberális törekvések majdnem egy és ugyanazon fogalommá váltak, a magyar választók pedig oda nevelődtek, hogy ellenzéki mozgalom csak a 67-es kiegyezés elleni politikában nyilvánulhat. Közelfekvő volt tehát, hogy a katholikus mozgalom a közjogi ellenzékek által felszivódjék.

Mikor 1894 december 11-én Székesfejérvárra érkeztem, csakhamar észrevettem, hogy ott az urakat ezek a kérdések nagyon foglalkoztatják és hogy főleg Steiner püspök a közjogi alap kirekesztését kivánja, nehogy ez a katholikusok egyesülését megnehezítse. Mivel mi egész működésünk alatt a püspöki karral való egyetértést és összetartást főirányelvüknek elismertük volt, attól tartottam, hogy ha ilyen helyről is már ilyen nézetet hangoztatnak a néppárt alakuló gyűlésén is, a többség a függetlenségi párt befolyása alá kerül s ezért tőlem telhetőleg igyekeztem úgy a püspök urat, mint Zichy Nándort is a magam nézetének megnyerni. Rámutattam, hogy hiszen igaz, hogy a kormánypárt vallásellenes és liberális elvei a 67-es alap megkedveltetésére alig alkalmasak, de ép oly igaz az is, hogy az ellenzéki pártok az egyházpolitikát évek óta megsürgették és hogy bizony az egyházpolitikai törvényjavaslatok alkotása által a kormány úgyszólván koncessziót akar

nyujtani a közjogi ellenzéknek, hogy ennek árán a 67-iki kiegyezést a folytonos támadásoktól megóvja. Arra is hivatkoztam, hogy egész idáig bőven tapasztalhattuk, milyen nagy befolyással volt a függetlenségi párt magatartására Kossuth Lajos levele, melyben párthiveit az egyházpolitika támogatására fölhivta, minek következtében a liberális párt úgyszólván lekötelezettje lett a függetlenségi ellenzéknek és hogy mennyire felületesek a hitélet dolgában azon katholikus fegyverbarátaink, akik most velünk szövetséget kötni óhajtanak és hogy ha mi őket táborúnkba beeresztettük, ők a katholikus hitélet fejlesztésére irányított befolyásunkat és működésünket könnyen megsemmisíthetik és a katholikus mozgalmat ismét csak a hatalmi és politikai térre vezetik.

Kifejtettem, hogy noha lehetséges, hogy ha néhány kerületet ez uton meg is nyerünk, a főrendek bizalmát és támogatását minden bizonynyal elveszítjük, mert utóvégre köztudomású, hogy ha a liberalizmus a kormánypártban gyökerezik is, viszont a radikalizmus a 48-as pártban honol. Valóban katholikus politika azonban csak konzervativ politika lehet. Apponyi pártja teljesen a gravaminális politika bűvkörében állva, egyéb kérdések megoldására alkalmatlan, még Károlyi Sándor szociálpolitikáját sem volt képes elősegíteni, ami Károlyit is arra kényszerítette,

hogy jobbára a parlamenten kívül álló közönség sorából szemelje ki a neki való munkatársakat. Kérve-kértem, alapítsunk olyan pártot, amely első sorban katholikus legyen, amely a szociális kérdések egész halmazát felölelje és amely a 67-iki kiegyezés betartásával azon férfiaknak művét folytassa, akik a királyt nemzetünk részére megnyerték és a nemzetet válságos helyzetéből kirántották. Én 48-as lenni nem tudnék és kész vagyok visszavonulni, ha a 67 kirekesztetnék.

Öreg este lett, holt fáradtan nyugalomra dőltünk. Másnap kora reggel Zichy Nándorral Budapestre utaztam és komor hangulatban beszéltünk arról, hogy nem fogadja-e a katholikus közönség a polgári házassági törvény szentesítését csüggedéssel és bátortalansággal? A tegnapi nézeteltérésekről nem beszéltünk. Már berobogott a vonat a déli vasuti állomásra, mikor Zichy Nándor hirtelenül felugrott és vállamra téve kezét, a belső megindultság remegő hangján mondá : «Én megköszönöm tegnapi fellépésedet, hiszen én sem akartam, egész multamat el kellett volna tagadnom, ha a 67-es alapot el nem fogadjuk !» Ezzel megölelt és könnyezve távozott. Én pedig utána néztem és mély megilletődésemben ajkamra szállt ismét az a kedves és régen megszokott riadónk, amely minket annyi alkalommal, min-

denfelé az országban küzdelemre és összetartásra buzdított : *«Éljen Zichy Nándor !»*

Azóta sokszor mérlegeltem, vajjon helyesen raktuk-e meg a néppárt alapját és mindannyiszor arra a meggyőződésre jutottam, hogy bizony veszélyeztettük volna a kereszténység érdekeit, ha azokkal szövetkezünk, akik csak saját céljaik elérésére, cégérül akarták volna felhasználni a keresztény katholikus mozgalmat és soha meg nem bántam, amit ez érdemben cselekedtem !»

XXII.

A Wekerle-kormány bukása. Zichy Nándor szembehelyezkedik a Bánffy-kormánnyal. A nyitrai választás. A néppárt hivatalos megalakítása, pártiroda szervezése.

Közbejött egy nagyfontosságú esemény. A Wekerle-kormány ma még ki nem deríthető eszközökkel elérte, amit akart : a polgári házasságról, a gyermekek vallásáról és az állami anyakönyvekről szóló 1894 : XXXI., XXXII. és XXXIII. törvénycikkek szentesítését, de ebben a győzelemben belevérzett : Wekerle Sándor már december 28-án e sokat mondó és még többet sejtető szavakkal jelentette be a főrendiházban lemondását : «Miután a kormány sajnálattal arról győződött meg, hogy *Ő Felségének legmagasabb bizalmát általában véve nem birja* oly mértékben, mint amennyire ezt az ügyek sikeres vezetésére nézve jelen viszonyaink közt szükségesnek tartaná, beadta lemondását.» Wekerle nemcsak egyházpolitikája miatt vált lehetetlenné fölfelé, hanem, mint Zichy Nándor ekkor a «Katholikus Szemlé»-ben megírta, «költségvetési politikája

miatt is (álarcos tételek a budgetben, ami a király tudomására jutott) vesztette el a korona bizalmát. Ki tagadhatná, hogy Ferenc József az egyházpolitikával nem rokonszenvezett?»

Wekerle tehát ment költségvetés nélkül és befejezetlen egyházpolitikával és csak több heti nehéz vajúdás után jött a méltó utód, a Bánffy-kormány. A Bánffy-kormány alakulását január első felében a kihallgatások hosszú sora előzte meg. Ő Felsége sorban fogadta Vaszary és Schlauch bibornokokat, Szlávy Józsefet, gróf Bánffy Dezsőt, Perczel Dezsőt, gróf Andrássy Tivadart, Szabó Miklóst, báró Orczy Bélát, Tisza Kálmánt, Széll Kálmánt, gróf Apponyi Albertet, gróf Festetich Taszilót, gróf Dessewffy Aurélt, Román Miront, gróf Szapáry Gyulát, báró Kemény Kálmánt, gróf Zichy Nándort, gróf Károlyi Sándort, Brankovich patriarchát, Horánszky Nándort, Darányi Ignácot, Fabinyi Teofilt, gróf Bethlen Andrást, báró Huszár Károlyt és gróf Khuen-Héderváry Károlyt. Zichy Nándor ekkor nagyon méltatlankodott, hogy a katholikus védekezésben vezértársa, gróf Esterházy Miklós Móric mellőztetett. Ebben is szabadelvű taktikát látott. Joggal.

Bánffy 1895 január 19-én mutatkozott be a főrendiháznak és többek között ilyen kejelentésekkel debütált: «Kérem a méltóságos főrendeket,

méltóztassanak a kabinettet jóakaratú támogatásukban részesíteni és mindenekelőtt tudomásul venni azt, hogy azon nehez, válságos viszonyok közt, amelyekben a jelen idők rendjén vagyunk, szükségesnek látjuk a kedélyek lecsillapítását és erre fogunk első sorban törekedni, tehát keresni fogjuk a módot és alkalmat, minden kérdés megoldásánál a szivélyes, barátságos érintkezésre, azon eljárásra, mely nem sért. Ezzel nem azt akarjuk kifejezni, hogy programmunk és az irány más volna, *mint az előző kabineté.* Ez a kabinet az előzőnek úgy az *egyházpolitikai*, mint a közigazgatási reformra vonatkozó programmját átvette, magáévá teszi és azt érvényesíteni kívánja. A közgazdasági, kereskedelmi, földmívelési irányzatát az előbbi kabinetnek szintén követendi, szem előtt tartva mindig az ország érdekeit és az államháztartás szempontjait is. Legyen szabad igen röviden csak egypár szóval azon kérdésekre kitérnem, amelyek a legközelebbi időben legélénkebben foglalkoztatták a főrendeket és amely kérdések megoldásánál az egyértelműség a törvényhozás két háza közt nem minden tekintetben állott fenn. Értem az egyházpolitikai kérdéseket. A már szentesített három egyházpolitikai törvény végrehajtását tartjuk kötelességünknek és pedig végrehajtását olyan értelemben, amint azok meghozattak és abban az időben, amint az a törvényben

kifejezést nyert. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy ne törekedjünk, ne igyekezzünk a végrehajtásánál gondoskodni arról, hogy az egyes felekezetek érzelmei, valamint érdekei lehetőleg sérelmet ne szenvedjenek. A még tárgyalás alatt levő két egyházpolitikai kérdésre vonatkozólag ki kell jelentenem, hogy az azokban lefektetett elvek integritását — értem a vallás szabad gyakorlatáról és a zsidók recipiálásáról szóló törvényjavaslatokat — a kabinet fenn kívánja tartani. Igyekezni fogunk úgy ezen tárgyalások rendjén, mint más kérdéseknél is keresni és reméljük, meg is találni azon bizalmat és azon együttérzést, mely szükséges arra, hogy működésünknek eredménye is legyen. Az elvek fenntartása még nem zárja ki azt, hogy a kérdések megoldásánál ne lehessen módját találni annak, hogy a kedélyek lecsillapuljanak.»

A harc folytatását kilátásba helyező ezen sima szavú programmra Zichy Nándor azonnal válaszolt a maga egyenes, őszinte programmjával és hódolattal hajolván meg az új kormányt kinevező királyi elhatározás előtt, ezeket mondotta: «Ugyanezen nyiltsággal kell megjegyeznem, hogy a mi kedélyeink nem formaszerűségek, nem is sértett érdek miatt, hanem igenis vallásos meggyőződésünk és hitelveinkkel ellentétes törvényjavaslatok által hozattak mozgásba. És ennek követ-

keztében nem remélhetem, hogy megnyugvás következnék be, hogy mi ellenzéki álláspontunkról leléphetnénk mindaddig, amig nem külsőségek, hanem az elvekben rejlő ellentétek kiegyenlíttetnek, aminek egyedüli módja, hogy a római katholikus egyháznak, valamint az ilyen értelemben minden más egyháznak is elvitázhatatlan, örök és Isten rendeletein sarkaló elveit elismerjük és azokhoz ragaszkodjunk. Igy tehát nem tehetek egyebet, mint őnagyméltóságát és a minisztériumot ismételve biztosítom, hogy jóakaratban és előzékenységben hiányt találni nem fognak, hanem igenis, állhatatos ragaszkodásunkat azon elvekhez és állásponthoz, melyet eddig is nem ellenzéki viszketegből, de vallásos meggyőződésünk és az ország valóságos java iránti meggyőződésünk által indíttatva elfoglalni kénytelenek voltunk».

A szokatlan hosszú krizis, mely a Wekerle-kormány lemondásától a Bánffy-kormány kinevezéséig tartott, eléggé bizonyítja, hogy menynyire csalódtak azok, akik az egyházpolitikában közállapotaink megszilárdítását és a 67-es kormányzat erősbödését látták. Oly nagy volt akkor az általános zavar, oly mélyreható az egész ország izgatottsága, hogy Bánffynak ekkortájt bizalmas körben tett azt a kijelentését, hogy ő «az utolsó alkotmányos miniszterelnök és hogy ha ő is megbukik, utána már csak az abszolutizmus követ-

kezhetik», igen természetes kijelentésnek tekintették.

A Bánffy-kabinet tagjai — miniszterek és politikai államtitkárok — az alkotmányos szokás szerint új választásoknak vetették magukat alá. A néppárt ezekben már részt vett. Küzdött Bonyhádon, Dunaszerdahelyen, Csáktornyán, ahol Wlassics kultuszminisztert a hivatalos apparátus a korrupció és presszió minden eszközének igénybevétele dacára csak elenyésző többséggel tudta győzelemre vinni dr. Major Ferenccel, Zichy Nándor egyik legbuzgóbb segítőtársával szemben, a legemlékezetesebb ezen időközi választások sorában azonban mégis a nyitrai volt, ahol Tarnóczy Gusztáv, a választási elnök előre vetette az 1896-ki általános választásoknak, a hirhedt Bánffy-féle választásoknak árnyékát. Ez a választás március 20-án volt. A szabadelvűpárt jelöltje a néhány éve szerencsétlen véget ért Latkóczy Imre belügyi államtitkár volt, míg a néppárt gróf Zichy Jánost, a mai vallás- és közoktatásügyi minisztert jelölte, aki ekkor lépett ki először a politika porondjára, mint nagybátyjának, Zichy Nándornak egyik leglelkesebb hive. A választást heteken keresztül hihetetlenül heves korteskedés előzte meg, ami pedig a választás napján, március 20-án történt Nyitrán, azt megírták a lapok, annak kifejezője volt az a

rettenetes felháborodás, amely a közvéleményben, majd a képviselőházi ellenzék interpellációiban nyilvánult Tarnóczy ellen. Tarnóczy maga hiába védekezett e támadások ellen külön röpiratban és lovagias afférek alakjában; maga a kormány is kénytelen volt konstatálni, hogy ezen választás a törvénytelenségeknek és a korrupciónak hosszú szakadatlan láncolata volt, mert a megválasztottnak nyilvánított Latkóczy Imre már néhány nappal a választás után letette mandátumát s fel se lépett többé Nyitrán. Helyette Janits Imre lett, kissé enyhébb harc árán a nyitrai képviselő. Ami e választás szomorú történetéből szorosabban idetartozik, az az a szokatlanul durva, a szabadelvűpárt akkori szellemét rikítóan jellemző bánásmód, amelyben a közigazgatási hatóságok s a választási elnök nemcsak a választópolgárokat, köztük még a nyitrai káptalan tagjait is részesítették, hanem magát Zichy Nándort is, kivált a választás napján, a szavazati helyiség udvarán, frivol módon sem a főrendiház tagját, sem a magyar közélet régi vezérférfiát, sem az aranygyapjas rend vitézét, sem az öreg embert nem respektálva Zichy Nándorban, aki ezért joggal méltatlankodott s a királynak is jelentést tett arról, hogy a kormány közegei hogyan bánnak az ő hű embereivel, a katholikusokkal.

Ekkor már hivatalosan is meg volt alakítva a

néppárt. Az alakulás aktusát így írja le visszaemlékezéseiben gróf Esterházy Miklós Móric: «1895 január 28-án Zichy Nándor összehívta a budapesti Esterházy-palotában a néppárt alakuló országos értekezletét. A gyűlés 200—250 tagja azon férfiak sorából került ki, akikkel Zichy Nándor a küzdelmes évek során megismerkedett és akik úgy a központban, valamint a vidéken is a katholikus ügy szolgálatába állottak. Ezek előtt nagy beszédben fejtette ki programmját, amelynek főbb pontjai voltak: A párt elfogadja az 1867-iki kiegyezést, követeli az egyházpolitikai törvények revizióját, a választási jog kibővítését és a szociális reformok egész láncolatát. Élénk eszmecsere után Zichy Nándor előterjesztése a másnap folytatott értekezleten elfogadtatott és a néppártnak, mint országos pártnak alakulása kihirdettetett. A már fennállott parlamenti pártok bizony nem nagy örömmel fogadták kisded testvérüket, de a párt kebelében is kifogásolták néhányan alakulásának módozatait. Nevezetesen azt, hogy Zichy Nándor személyesen hívta meg a pártgyűlés tagjait, holott egyesek véleménye szerint választás útján kellett volna az értekezlet tagjait mandátummal ellátni. De ezek az elégedetlen és zúgolódó urak elfelejtették volt, hogy a néppárt egy népgyűlés határozatából ndult ki és hogy bizonyára nincs az a pártvezér

széles e világon, aki, ha pártjának szervezéséről van szó, másokhoz, mint saját bizalmas embereihez fordulna. De egyébként is nagy bizalmatlansággal fogadtatott a néppárt. Belekapaszkodtak az elnevezésébe, előtérbe tolták szociálpolitikai programmpontjait, csak azért, hogy még a katholikusok előtt is népszerűtlenné tegyék a pártot. Igy emlékszem, hogy ezen napokban egy Csillag nevü szociálista vezér nevét minden szociálista-mozgalom alkalmával hangoztatták. De ugyanakkor Csillagh Gyula egyetemi tanár is nagyon buzgólkodott minden oly szervezkedés körül, melyben az ő konzervativ, agrárius és vallásos meggyőződését hangoztathatta. Csillagh tanár is ott volt a néppárt alakuló gyűlésén és nem egyszer rám támadtak, hogy a néppárt szocialisztikus és demagóg célokat tűzött ki, mert «hiszen még Csillag is ott volt az alakuló gyűlésteken». Persze a szociálista vezért értették».

Ezt az előadást meg néhány adattal ki kell egészítenünk. Zichy Nándor, aki a székesfejérvári nagygyűles előtt még egy messzebb jövőben látta egy katholikus párt alakításának eszméjét, csak a gyűlés hatása alatt kezdett komolyan foglalkozni az eszme megvalósításával. Megerősítette ebben a népnek egyre nagyobb mérveket öltő lelkesedése és az a mind sűrűbben fel-feltörő kívánság, hogy most már jó volna mint önálló

párt fellépni, mert már van talaj és nem kell tartani a fiaskótól. Igy jött létre a budapesti alakuló értekezlet, amelyen Zichy Nándor mellett gróf Esterházy Miklós Móric is szerepelt mint összehivó és irányadó felszólaló. Az értekezleten elfogadott tizennégy pontos pártprogrammot az értekezleten elhangzott felszólalások nagy halmaza és már előző szűkebb értekezletek tanácskozásai alapján végeredményben Zichy Nándor, gróf Esterházy Miklós Móric, Haydin Károly (a Szent-István-Társulat akkori ügyésze) és Miller József, a «Fejérmegyei Napló» igazgatója, ma budakeszi plébános állították össze, a szövegezés munkáját a január 29-ikére virradó éjjel Miller végezte, aki az alakuló értekezletnek jegyzője is volt.

Az értekezlet, megtörténvén a párt alakulásának s programmjának proklamálása, elhatározta, hogy országos pártirodát állít fel, ennek vezetésére pedig Molnár János, akkor komáromi apátplébános vállalkozott, aki nagy energiával nyomban hozzálátott a munkához. A pártiroda első titkára Paska István, ma nagybéliczi plébános volt, akinek szervező tehetsége és agilitása nagy hasznára vált a pártnak. Az első dolog volt azokat a választókerületeket összeállítani, amelyekben a néppárt több-kevesebb kilátással kandidálhatott. Hogy 90 és néhány jelölt közül csak 17 néppárti

képviselő vonulhatott be a képviselőházba 1896 őszén, ez nem az organizációnak volt a hibája, hanem kizárólag a «Bánffy-választások» rendszerének tulajdonítható; bár Zichy Nándor a választáson megbukott, azért mégis pártvezér maradt és az is maradt haláláig.

XXIII.

Zichy Nándor, mint a néppárt vezére. Ő és Esterházy védik a néppártot a kormány ellen.

Nem célunk, nem is feladatunk ehelyütt megírni a néppárt viszontagságos, de a párt kicsinysége mellett sikerekben nem szegény s a katholikus táborból ért támadásokban még gazdagabb történetét. Mi csak a Zichy Nándor és a néppárt között fennállott kapcsolatokra lehetünk itt tekintettel. Amily nehezen ment bele, főként a katholikus közvélemény nagy része unszolásának engedve, a párt megalakításába, oly bátran és szolidárisan szállt azután síkra mindvégig a párt elveiért, embereiért és akcióiért, mindig vigyázva, hogy a pártnak egy-egy túlbuzgó tagja vagy része túl ne menjen a programm keretén, visszautasítva akár a demagógia, akár a túlzó nemzetiségek részéről megpróbált kisértéseket, helyt állva a párt elveiért és tagjaiért a főrendiházban, gyűléseken, ujságcikkekben, elszántan megvédve a pártot a leghatalmasabb ellenfél: a szabadelvű párt és az abból kikerült kormány ellen.

Ez utóbbira alig egy-két héttel a párt megalakítása után nyilt alkalma. A főrendiház 1895 február 13-án az indemnitást tárgyalta. Zichy Nándor ekkor már mint a néppárt vezére, megindokolván a kormány iránti bizalmatlanságát, erősen ostorozta az időközi választásoknál tapasztalt visszaéléseket és többek között ezeket mondta: «Ma már kénytelen vagyok határozottan kimondani, hogy én a kormány irányában és a kormány békítő törekvésének őszintesége iránt bizalommal nem viseltetem, mert ha azon elvi alapra szándékozott volna lépni, ha azon eljárást és azon irányt akarná követni, mely a keresztény és katholikus hitnek igazságot szolgáltat, mely a római katholika egyháznak sértett jogait orvosolni akarja, akkor már lett volna elégséges alkalma és ideje ezt eddig is jelezni. Mi azonban — fájdalom — az ellenkezőről vagyunk az eddigi eljárás következtében meggyőződve és pedig főleg két szempontból. Az egyik a kormánynak a törvényjavaslatokat illetőleg folytatott eljárása, amelyben az eddig követett eljárástól semmiféle eltérést nem látok. A másik az a nyilatkozat, amely a kormány és az azt környező párt részéről tétetett a választási jog gyakorlására vonatkozólag. Elénk fog kerülni legközelebbről az a két törvényjavaslat, amelyet a főrendek elutasítottak. Ezek változatlanul fognak másodszor is a főrendiház elé terjesztetni, holott a kormány-

nak módjában lenne legalább is ezek mikénti változtatása iránt a főrendeket megnyugtatni. De sokkal fontosabb az egyházpolitikának alapját képező törvénynek, a kötelező polgári házasságra vonatkozónak, életbeléptetése. Erre vonatkozólag a kormánynak már oly nyilatkozatait vettük, amelyek a legnagyobb mértékben nyugtalanítók. Emlékeztetnek azok arra az irányra, amely a történetben örökké fájdalmas emlékezetű időszakokra vezet vissza.

Ily nyilatkozat a belügyminiszter úr azon kijelentése, amely szerint az állami anyakönyvek vezetésére a községi tanítókat, az ezeknek állását és magaviseletét szabályozó törvény ujabb módosításával akarja alkalmasakká tenni. Ilyen nyilatkozat az is, amely szerint a kötelező polgári házasságra vonatkozó eljárásra nézve már kész törvényjavaslat elejtetik és enélkül szándékoltatik a polgári házasságról szóló törvény erőszakosan keresztülvitetni. Már most, hogy ha mi azt látjuk, hogy a kormány nyilatkozataiban és eljárásaiban nem megnyugtató körültekintéssel akar eljárni, hogy nem szándékozik ezen sérelmes törvényt visszavonni, hogy nem szándékozik ennek revizióját a törvényhozásban iniciálni, hanem hogy ellenkezőleg az érdesebb, az egyházra nézve sérelmesebb és szomorú emlékű előzményekre való emlékeztetéssel kivánja azt keresztül erőszakolni: akkor

igen természetes, hogy azon bizalom, melyet a kormány irányában kineveztetésekor érezhettünk, ez idő szerint bizalmatlansággá változott. De még szomorítóbb és sujtóbb az a helyzet, amely a választások alkalmával követett eljárásokból merült fel előttünk. (Mozgás a baloldalon.)

Magyarország alkotmánya népképviseleti parlamentáris alapon nyugszik. A *választásoknak tisztasága* a választási jog szabadságának tisztelete egyértelmű és ugyanazonos magának az alkotmánynak tiszteletével és épségben tartásával. Minden sérelem, minden erőszak, amely a választásoknál elkövettetik, magának az alkotmánynak a sérelme magasabb értelemben. A legkomolyabb aggodalmakra gerjeszt az a helyzet, amelyben ezen jognak gyakorlatát látom. A választások körül mindenféle visszaélések, a kormány közegei részéről a kötelességszerű eljáráson túl terjeszkedő erőszakos beavatkozások. És micsoda védelem másrészről ? Azon folyamodhatási jog, melyről általános vélemény az, hogy annak eligazítása nem az objektiv igazság, nem az alkotmányos választási szabadság védelme érdekében gyakoroltatik, hanem a párt érdekében úgy, hogy azelőtt a közvélemény szerint igazságot találni lehetetlen. Én nagyon kérem a kormányt, ne vegye el a néptől a szabadságot a képviselők választásának gyakorlatában. Ez a legsajnosabban bosszulná meg

magát. Mert midőn élire vannak állítva a kérdések, akkor a legnagyobb az, hogy az alkotmány korlátai között kereshessen a polgár jogvédelmet, kereshesse sérelmeinek orvoslását, remélhesse jogának, igényeinek alkotmányos uton való érvényesítését a választási jog gyakorlata alapján. De a legleverőbb, legmegszomorítóbb, legrosszabb indulatokra gerjesztő eljárás az, mely egy nagy választó közönséget azzal küld haza a választás szinhelyéről : ime, itt többségben voltál, de ezen többségedet nem gyakorolhattad oly eljárások és közbenjárások következtében, melyek a joggyakorlatodat akadályozták. És ha ehhez az is hozzájárul, hogy azon választókerület jogorvoslatot azért nem keres, mert tudja, hogy ezen keresetével hiába él (Mozgás a baloldalon), akkor úgy hiszem, komolyan felhivhatom a kormány figyelmét arra, ne várja azt, hogy a választó közönség, a választottak és érdekeltek keressék a jogorvoslatot, hanem maga vizsgálja meg azt, vajjon nem történtek-e hivatalos visszaélések, a hatalommal való visszaélés ; ezeket példásan büntesse meg és a jövő választásokban ezeknek abbanhagyását rendeljék el. Én az indemnitást ez alkalommal is megszavazom. Ezen megszavazás alkalmával azonban határozottan kimondom, hogy ily körülmények között a kormánytól azon bizalmat kénytelen vagyok megvonni, amelyet üdvözlése alkalmával neki előlegeztem».

Zichy Nándor és társai tehát elfogadták az indemnitást, mert szerintük semmi gyakorlati eredménnyel nem járt volna, ha azt elvetik ; a lefolyt válság alatt eléggé tapasztalhatták, hogy rendszerváltozást az adott körülmények között elő nem idézhetnek. Március 19-én indult meg a főrendiházban a rendes budgetvita. Ide kell iktatnunk gróf Esterházy Miklós Móric akkor elmondott nagy beszédét, mert abban, valamint Wlassics kultuszminiszternek és Zichy Nándornak azután következett felszólalásaiban oly dolgok érintetnek, amelyek a néppárttal szoros összefüggésben vannak. A Bánffy-kormány kinevezése folytán szükségessé vált időközi választások alkalmával, mint már említve volt, már hivatalos néppárti jelöltek szerepeltek. A szintén már említett választási visszaélések tehát első sorban a néppárt ellen irányultak, amelyről szabadelvű részről már ekkor is a legképtelenebb hireket terjesztették. Ezért szólalt fel a főrendiházban Zichy Nándor vezértársa, gróf Esterházy Miklós Móric és többek közt ezeket mondta :

«Engedjék meg a méltóságos főrendek, hogy már beszédem elején is azon reménynek adjak kifejezést, hogy tekintettel azon kivételes helyzetemre, amidőn politikai elveim ellen és azon országos mozgalom ellen, mellyel nevem és politikai becsületem szorosan összekötve van, ugyan—

elismerem — nem ezen teremben, de mégis a nyilvánosság előtt heves támadások intéztettek, ezen teremben ezen támadásokra megfelelhessek. Húsz év rövid időszak a nemzet életében, azonban hosszú akkor, amidőn a liberális korszak keletkezését ott kell keresni, midőn alkotmányosságunk helyreállítása után az ország, a nemzet saját sorsának intézését átvette. Ismeretes önök előtt, hogyan keletkezett a liberális párt. Nem akarom ismételni azt, hogy akkor tulajdonkép csak két párt volt, amely egymással küzdött közjogi alapon : A Deák-párt és a határozati párt. Ezek egyesültek, mert az országra válságos helyzet nehezedett és a határozati párt közjogi aggályainak felfüggesztésével a Deák-párthoz csatlakozott. És midőn ezen fúzió megtörtént és midőn az egyesülés megvolt, feszült figyelemmel várta az ország és a nemzet ezen legújabb pártnak működését. És ezen legújabb párt, a szabadelvűpárt odanyujtotta a nemzetnek a liberalizmus illatos virágát.

Törvények hozattak rohamosan és sietve ; de ha kutatom e törvényeket és e törvények halmazában keresem az irányt, azt a programmot, amelyet következetesen kellett volna követnie a szabadelvű rendszernek és az ezen rendszert képviselő kormányok sokaságának, melyek ezen ország sorsát húsz éven belül intézték, megvallom, a programm

vezérlő mozzanatait, a programm egységét hiába keresem. Igenis, hozattak törvények, jók és roszszak; de szerény nézetem szerint azon jó törvények nem a szabadelvű programmnak tulajdoníthatók, hanem egyes szakminiszterek ügybuzgalmának, belátásának. Ez nem képezheti egy rendszernek, egy párt programmjának összegét. Ha a törvények eredményét nézzük, ha kutatjuk a jelen helyzetet, mit tapasztalunk? Midőn a két párt, a Deák-párt és a határozati párt egyesült, egy nagy kérdés lebegett a törvényhozás szeme előtt, hogy tudniillik azon kapocs, mely bennünket Osztrákországhoz csatolt, mentül jobban kidomborítandó, hogy ennek a kérdésnek élét venni kötelessége a törvényhozásnak, hogy Magyarország belviszonyainak konszolidálására fordíthassa minden figyelmét. És most, hogy lezajlott ezen húsz esztendő, tapasztalhatjuk, hogy a közjogi kérdés országszerte mindjobban kiélesedett, tapasztalhatjuk, hogy egymás ellen lázadnak ezen országnak nemzetiségei, hogy felekezeti viszályok keletkeznek, hogy osztályháború áll az ország küszöbén, szóval, hogy összegezzem aggályaimat, nem csupán csak azon egy nagy kérdés uralja a helyzetet, hanem kénytelen minden törvényhozó a közjogi kérdésekkel, osztályharccal, felekezeti harccal számolni. (Igaz! Úgy van! jobbfelől.)

Nem tudom, hogy ezt önök a szabadelvű rendszer eredményének tudják-e be? Én ezt nem tenni képtelen vagyok és azért önökhöz csatlakozni nem akarok. (Helyeslés jobbfelől.) A felekezeti harc folyománya annak, hogy önöknek egyetlen egy igyekezetük volt és ez az állam omnipotenciájának létesítése. És ez önöknek sikerült. Ehhez önöknek szívből gratulálok, gratulálok ahhoz, hogy húsz évi működésük után Európának hirdethetik, hogy ma már nincsen ország Európában, amelyben az állam omnipotenciájának jótéteményeit nem élvezi minden ember.

Ezen állami omnipotencia betetőzésére irányzott törekvésnek tartom azt a heves harcot, amely közel két éve foglalkoztatja és izgalomban tartja az országot: a valláspolitikai harcot. Ez még hiányzott Magyarország állami omnipotenciájának betetőzésére. Még hiányzott az, hogy a kormány az állam beavatkozását kérhesse a törvényhozástól Magyarország polgárainak lelkiismereti ügyeibe. E harc heves és rajtunk nem mult, hogy a kormánynak, a liberális rendszernek ezen igyekezetét megakadályozzuk. Nem sikerült. De sikerült nem nekünk, de épen a liberális rendszernek az, hogy megindult országszerte egy nagy és erős mozgalom, amelynek fő programmpontja az, hogy tűrni nem fogjuk Magyarország polgárainak lelkiismeretébe való beavatkozást. Ezért igenis

az alkotmányos korlátokon belül szabad és kell küzdenünk. (Helyeslés és éljenzés jobbfelől.) Ez a mozgalom nagy erővel indult meg, ezen mozgalomnak legfőbb célja az, hogy azokat a törvényeket, melyeket sérelmesnek ismerünk, revideáljuk. Igenis, így áll programmunkban, nem félek e szót itt kimondani.

Vannak e programmnak más pontjai is, elfogadhatók, megvitathatók, visszautasíthatók. De egyet nem szabad tenni és ez az, hogy ezen programmnak összességére kimondják, hogy hazafiatlan ; nem szabad kimondani azt, hogy könnyelmű politikát folytatnak azok, akik politikai becsületüket ezen programmhoz kötik. (Igaz ! Úgy van ! jobbfelől.) Alkotmányos országban ezt a nyilvánosság előtt kimondani, ilyen súlyos váddal politikai ellenfeleket illetni csak akkor szabad és lehet, hogyha az, aki ezt állítja, be is bizonyítja. (Helyeslés jobbfelől.) Hazafiatlan és könnyelmű politikát folytatunk mi és azok, akik készek az én nézeteimet elfogadni ? Hazafiatlan, könnyelmű politika az, ha kimondjuk, hogy szükségesnek, üdvösnek tartjuk, hogy az 1867-iki alap akként maradjon fenn, amint azt a kiegyezési törvény megszabja ? Hazafiatlan és könnyelmű politikát folytatunk-e mi, hogy ha a vallásunk ellen intézett támadások ellen nem hogy szegődnénk, de kezet fogunk hitsorsosainkkal azon mun-

kára, hogy az állam törvenyhozásából ki ne küszöböltessék vallásunk szent tana ? (Helyeslés jobbfelől.) Ismétlem, nem törődve az ellenvetésekkel, és most nem a méltóságos főrendekhez beszélek, mert tiszteletben tudom tartani a főrendiház méltóságát, de nem törődve azok gúnyjával, akik engem megérteni képtelenek: mi nem engedhetjük, hogy egy egész nemzedék csakis bölcseleti alapon neveltessék s az emberi élet legfőbb támasza, a vallás, minden polgári ténykedésből kiküszöböltessék. (Helyeslés jobbról, ellenmondások balról.) Nem azért tömörültünk mi, hogy megtámadjuk azokat, akik nem hitsorsosaink ; nem azért védjük vallásunkat, hogy őket a törvény jótéteményeitől megfosszuk. Ó nem ! De a vallásos érzület oly imponderabile, melyet az egyesek s a nemzet szivéből kitörölni nem lehet. S ha nem hagynak fel a törvényhozás ezen irányával — nem akarok fenyegetődzni, de súlyos bajoknak megyünk eléje, mert vallásos érzületünk megvédésében — s ezt higgadtan mondom — csak az alkotmány s a törvény fog nekünk határt szabni. (Élénk helyeslés jobbfelől.)

Azok, akik azt mondják, hogy hazafiatlan politikát folytatunk, nem is azt kifogásolták, hogy a 67-es alapot elfogadjuk. Hanem vannak programmunknak oly pontjai, melyek a legélesebb kritikának voltak kitéve, melyeket félremagyaráztak, melyekért a legsúlyosabb vádakkal, gyanusítások-

kal, rágalmakkal illetnek. Midőn az ország közgazdasági viszonyaival foglalkozva bizonyos követelményeket állítunk fel: azt vetik szemünkre, hogy szövetkezünk Magyarország azon lakosaival, kik a köznyugalmat megzavarják. De engem e vádakkal megfélemlíteni, helyesnek elismert utamtól eltántorítani nem lehet. Érett megfontolás után mondom ki : az én meggyőződésem az, hogy igenis szükséges, hogy a közjogi kérdés minden politikai pártnak egyik fő programmját képezze. Örülök, hogy a kormány szintén a 67-es alap fenntartása mellett nyilatkozik. De vannak az országnak még egyéb nagy kincsei, melyek fenntartandók, és hogy ezek is fenntartatnak, ezt az önök programmjából látni nem tudjuk, azért kénytelenek vagyunk foglalkozni Magyarország közgazdasági helyzetével és követelni, hogy gát vettessék azon viszonyoknak, melyek a köznyugalmat veszélyeztetik. Mert ha e kérdésekkel foglalkozni vonakodunk, eljön az a pillanat, midőn már késő lesz, mert akkor nem mi, nem önök és egy politikai párt sem lesz képes a kérdéseket megoldani, mert már régen és radikálisan megoldották azok, akik ellen programmunkba ezen közgazdasági pontokat felvenni szükségesnek találtuk.

És végre is mit követelünk ? Nem vagyunk mi szocialisták, ha követeljük, hogy a munkaadó és munkás közti viszony szabályoztassék. (Helyeslés

jobbfelől.) Vagy talán szocialisták vagyunk azért, mert kivánjuk, hogy a mindennapi kenyér, amelyet kis adagban méregetnek ma a napszámos földmívelőnek, biztosíttassék neki akkor is, ha baleset vagy betegség esetén képtelen megszerezni azt a falatot ? (Igaz ! Úgy van ! a jobboldalon.) Nem vagyunk könnyelműek, nem folytatunk könnyelmű politikát akkor, midőn kijelentettük azt, hogy kivánjuk a magyar állam egységét, kivánjuk a magyar állameszme kidomborítását, de amellett igazságot követelünk Magyarország azon lakosai részére, — én kérem az igazságot, lehet, hogy ők követelni fogják valamikor — akik terheket viselnek, de most egyelőre a politikai jogokból ki vannak zárva. Ez nem szocializmus, nem anarchizmus, hanem az én igazságérzületemnek kifolyása.

Önök az állami omnipotenciával szoros kapcsolatban levő merkantilizmussal ezen kérdéseket megoldani nem fogják, az bizonyos, és az egyházpolitikai kérdések keresztülvitelére az állami omnipotencia egymaga szintén gyengének fog bizonyulni és máris gyengének bizonyult. Felmerült az eszme és visszhangot talált a választókerületekben és épen a liberális párt kebeléből hangoztatták azt, hogy azért, mert az egyházpolitikai kérdéseknek keresztülvitele nehézségekbe ütközik, szükséges, hogy létesüljön a Deák- és Kossuth-szövetkezet. Én ehhez kommentárt nem fűzök.

de konstatálom, hogy ezen jelszó reményeket ébreszt az országban, amelyeket — remélem — a kormány megvalósítani nem fog, és konstatálom azt is, hogy aggályokat ébreszt, amelyeket eloszlatni a kormánynak feladatául kell elismernie. És ezért, mert mi a liberális párt programmjának e kijelentését el nem fogadhatjuk, mi vagyunk a hazafiatlanok és azok, akik a nemzetre egy könnyelmű politikát erőszakolni akarnak? És mi vagyunk azok, akikre célozva a minap a kultuszminiszter úr a választói előtt megválasztatásának örömében, vagy talán meglepetésében is, kijelentette, hogy nagy szerencsétlenséget látna abban, ha a liberális párt a jelen működésétől leszoríttatnék és keletkeznék egy oly ellenséges áramlat, amely esetleg a liberális párt uralmát veszélyeztetné; és azt is kijelentette, hogy ezen áramlat keletkezőfélben van és hogy ezen áramlat az országot és a nemzetet a politika süppedő talajára viszi. (Derültség a jobboldalon.)

Ha mi, kik élesen körvonalazott programmal birunk, az ország előtt kinyilatkoztatjuk azt, hogy mit akarunk, ha céljainkat, ideáljainkat feltárjuk a nemzet előtt, akkor mi a nemzetet a politika süppedő talajára visszük? Engedjék meg, méltóságos főrendek, hogy mielőtt a kultuszminiszter úr ezen szavaimra reflektálni kegyes lenne, azon kérdést intézzem önökhöz, hogy önök

minő talajon állanak ? (Élénk derültség a jobboldalon.) Méltóztassanak engem megcáfolni, szavaimat kiigazítani, de én azt állítom, konkréte, hogy a liberális pártnak tulajdonképen határozott programmja nincs. Egy oly párt pedig, melynek határozott programmja nincs, mely fegyverbarátságot keres más politikai pártokkal jobbra és balra minduntalan, az az én véleményem szerint csak a hatalom talaján áll (Igaz ! Úgy van ! a jobboldalon.) és csakis a jelenleg birlalt hatalomtól kaphatja azt az életerőt, melyre szüksége van, hogy működését folytassa. Itt van egy kiáltvány, egy körözvény, melyet a miniszter úr intézett Csáktornya szeretett választóihoz. Horvátul van szerkesztve, én nem tudok horvátul olvasni, de alá van írva : «*Dr. Wlassics Gyula* miniszter». Remélem, hogy ezen okmányt apokryphnek tekinteni nem fogja. (Élénk derültség a jobboldalon.) Kegyes engedelmükkel azt a passust, amelyre hivatkozni kivánok, magyar fordításban fogom felolvasni. (Olvassa.) «És megfeledkeztek némelyek, hogy megbántják Ő felségét, a királyt azok, kik a törvények ellen korteskednek és nem akarják megerősíteni azon képviselőt, kit a király miniszternek kinevezett». (Élénk derültség a jobboldalon.)

Méltóságos főrendek ! Én az egyházpolitikai törvények ellen korteskedem. (Helyeslés a jobboldalon.) Én azon képviselőt megerősíteni nem

akarom, kit a király miniszterének kinevezett, tehát én és elvbarátaim pártütők vagyunk. (Derültség a jobboldalon.) Nagyméltóságú miniszter úr! Én felkérem, méltóztassék megnevezni azokat az «egynémelyeket», kik a király- és felségsértés szörnyű bűnét elkövették. Tessék megnevezni, hadd sujtsam én is őket. De mielőtt kegyes lenne nekem válaszolni, ne méltóztassék megfeledkezni arról, hogy Magyarország alkotmányos ország, hogy Magyarország kormánya alkotmányos kormány és hogy alkotmányos országnak parlamentáris kormányát az uralkodó személyével az én véleményem szerint azonosítani nem szabad. (Élénk helyeslés jobbfelől.) És most várom a miniszter úrnak leleplezéseit és kegyes válaszát.

Most engedjék meg, hogy egészen röviden inkább személyes kérdésben folytassam beszédemet. Midőn az általános mozgalom megindult, melyről e teremben leggyakrabban szó volt, elismerem, sem a kormány részéről, sem a liberális párthoz tartozó egyik törvényhozó által a nyilvánosság útján erős támadás ellene nem intéztetett, de a mozgalom horderejét a nyilvánosság bizonyos közegei kisebbíteni iparkodtak azzal, hogy kijelentették, hogy ezen általános mozgalomnak jövője nem lehet azért, mert annak élén oly férfiak állanak — és ezért szólalok fel, mert ha csak rólam lenne szó, én e kérdésben hallgattam

volna, de elvbarátaim nevében kell, hogy nyilatkozzam, nem ugyan az ő megbizásukból, de mert azt szükségesnek tartom — mondom, mert e mozgalom élén oly férfiak állanak, akiknek nevei a hazai történelem érclapjaiba már évszázadok óta mélyen be vannak vésve. Hát én büszke vagyok arra, hogy politikai jogaimat ezen ország minden polgárával egyformán gyakorolhatom. Én e teremben politikai jogaimat örök címen gyakorolom. Méltóztassék megérteni, hogy e kifejezés alatt mit értek. Én nem ismerhetem el azt, hogy azért, mert örök címen, hagyomány útján, politikai jogaimat talán régebben gyakorolhatom, ezen jogaim ezért gyöngébbek lennének. Ezt akartam válaszolni azoknak, akik mozgalmainkat támadásaikkal kisebbítani akarták. Ezek után talán fölösleges lesz kijelentenem azt, hogy a kormány irányában nagy bizalommal nem lehetek és csak annak kijelentésére szorítkozom, hogy a költségvetést elfogadom, gyakorlati szempontból».

Wlassics minisztert ez az impetuózus beszéd láthatólag kellemetlenül érintette és azonnal válaszolt, mentegetve magát és egyúttal a szabadelvű párt akkori szokott modorában támadva: «Én legalább a magam részéről nem nyilatkoztam úgy, hogy az a politika, amelynek egyik zászlóvivője a méltóságos gróf úr, hazafiatlan volna; még talán azt sem mondtam, hogy könnyelmű

politika ; ez tehát talán nem is én reám vonatkozik, de ezt az utóbbit, ha nem is mondtam, mondom most, hogy igenis könnyelmű az a politika, amely felekezeti alapon akar politikai pártot szervezni ebben az országban és erre nézve hitelesnek kell tartanom azt az áldást, amely épen erre vonatkozólag a néppárt működésére adatott, mert ott egyenesen az van mondva, hogy katholikus alapon van a néppárt szervezve; ez a politika igenis könnyelmű politika, ha mi a felekezeti érdekeket, a konfesszionális szempontokat akarjuk az állam egyetemes érdekeinek helyébe tenni. És én igenis mondottam, hogy ez süppedő talaj, amely ránk nézve végzetes lehet. Azonban nem hiszem, hogy bekövetkezzék ez a végzetes eredmény, mert bízom ennek a népnek, ennek a nemzetnek értelmiségében, amely tudja azt, hogy ez csak muló tünemény, amely mindenütt előfordul, ahol nagy politikai reformokat, ahol nagy akciót vitt keresztül egy párt és egy kormány. Mindenütt előfordul ilyenkor az, hogy egy-egy töredék meg akarja állítani az idők kerekét és azt hiszi, hogy visszafelé haladva, középkori alapon, amelyen azt gondoltuk, hogy régen túl vagyunk, felekezeti alapon lehet pártokat szervezni ebben az országban. Ha már itt vagyok a néppárt programmjának fejtegetésénél, nem mondom, hogy ebben a magas házban, de igenis, azon kívül a néppárt oly érvelési mo-

dorba megy át, amely ellen határozottan tiltakoznom kell. Jogot vesznek maguknak arra, hogy a mi vallási érzületünk felett is itéletet mondjanak azért, mert mi a szabadelvű egyházpolitikának vagyunk hivei, mert mi a polgári házasság, a polgári anyakönyv, a vallásszabadság mellett foglalunk állást. Én ellenem épen abban a csáktornyai kerületben azt mondták, hogy nem vagyok vallásos, hogy vallásos érzületem nincsen, sőt még azt is mondották, hogy atheista vagyok. Miért? Micsoda alapon? Honnan veszik a jogot arra, hogy a benső vallásos érzületet is oda vonszolják a politikai küzdtérre és a vallási érzület fölött kritikát gyakoroljanak, azt a maguk számára foglalják le, mintha csak ők maguk volnának azok, akik vallásosak? Az ilyen érvelési mód megtévesztő; az ilyen érvelési mód igen veszedelmes, a felekezeti harcot élesíti és oly következményekig viheti el, amely következményektől maga a méltóságos gróf úr és párthivei fognak leginkább visszaborzadni. Micsoda megnyugvással menjen azután az a szegény nép, amely a szabadelvű egyházpolitika mellett szavazott, az Isten házába, ahol azt hirdették nem egyszer, hogy aki a szabadelvű egyházpolitika mellett van, az elkárhozik?»
Ezután azt fejtegette Wlassics, hogy a szabadelvű kormány igenis nagy gondot fordít a gyermekek vallásos nevelésére.

Ezt a beszédet nem hallgathatta Zichy Nándor megjegyzés nélkül. Felpattant a helyéről és az Esterházy által elmondottak kiegészítéseként ekképen szállott szembe Wlassics okoskodásával: «Azt méltóztatnak mondani, hogy a néppárt, amelyet alakítani akarunk, egyoldalulag egy álláspont szolgálatában áll, hogy az tisztán katholikus párt és hogy tisztán felekezeti alapon álló párt, nagy veszedelem, hogy annak léteznie nem szabad. A t. kormánnyal e kérdés felett nem vitatkozom. Ezt én igen jogosultnak tartom és semmiben sem veszedelmesnek, mert minden egyénnek, minden társulatnak, minden felekezetnek alkotmányos joga, alkotmányos szabadságával a törvény korlátjai között élvén, megvédenie hite szabadságát, előmozdítania felekezetének érdekeit; és ha e részben manapság erősebb a fölbuzdulás, ha ez a védekezés határait talán túlhaladja imitt-amott, az a megtámadás jogosulatlanságában fekszik. És azzal nagyon könnyen lehet védekezni: Imitt-amott, ez meg ez — akit meg nem neveznek — a szószékről ezeket meg ezeket állította, amiket el nem mondok, de amik mindenesetre veszedelmesek, károsak, nyugtalanítók. Ha pedig az mondatik: ime, tessék nézni, az önök emberei, az önök közegei, az önök hivatalnokai néha az önök saját neve alatt is ezt, meg ezt mondották, ami tisztán a közszabadságé és az alkotmányos alapelvek sérelme,

akkor azt méltóztatnak rá mondani, hogy a képviselőházban, ahol a néppártnak egy képviselője ül, még senki sem támadott ennyire, hanem igen természetesnek és jogosnak találták az ilyetén felszólalásokat. Az egyik miniszter azt mondja: én nem állítom, hogy hazafiatlan ez az irány; a másik miniszter egyenesen és határozottan hazafiatlannak jellemzi azt. Ha tetszik ez, ha tetszik amaz; de engem az legkevésbbé sem nyugtalanít, az legkevésbbé sem bánt. *Uraim, önök nem birái ennek.* Ennek az ország, a törvényhozás és kinek-kinek a lelkiismerete a birája. És ha azt méltóztatnak mondani, hogy az a levél, amelyben a néppártról említés történik, mely Esterházy Miklós Móric t. barátomhoz és az én csekélységemhez oly helyről intéztetett, amely előtt pietással és a legmélyebb alázattal hajolok meg, amelynek itéletét mindnyájunkra nézve és mindenekelőtt saját csekély személyemre nézve magasra helyezem, ha ezen levélben az foglaltatik, hogy ez az irányzat és ez a mozgalom a katholicizmus megtámadott elvei érdekében indokolt, jogosult és folytatandó; ha ezen működésünkért elismerésben és áldásban részesülünk: azzal sehol sincsen mondva, hogy a kereszténység nagy és általános fogalma nem foglaltatik a katholicizmus fogalmában is, amelynek minden más keresztény ágazat és felekezet csakis egyes tagja, amelyeket maholnap az egyedül üdvö-

zítő egyház körébe be fog foglalni. A Szentatyának szempontjából ez a mozgalom katholikus, valamint mindaz, mi a katholikusok érdekében történik, katholikus és keresztény. Ez a mozgalom keresztény, valamint mindaz, ami a kereszténység valóságos érdekében történik, katholikus is, mert ez általános, igaz és kinyilatkoztatott hit. Méltóztassanak e részben, akik nem katholikusok, másképen gondolkozni, mi katholikusok azonban nem gondolkozhatunk másképen».

XXIV.

Néppárti gyűlések. Zichy Nándor néppárti vezérkara. Az Agliardi-eset. Zichy Nándor az osztrák keresztény-szociálisokról. Kölnben, Salzburgban, Münchenben, a bécsi szabadkőmívesség elleni kongresszuson ünneplik.

A néppárt megalakításával új érája kezdődött Zichy Nándor e küzdelmes éveinek. Főrendiházi barátai még kitartottak ugyan mellette az egyházpolitikai javaslatok hátralevő része elleni főrendiházi harcában, de győzni, mint láttuk, már nem tudott, részben a Bánffy-féle peerschub miatt, amely újból a szabadelvűség javára «korrigálta» a főrendiházban a mérleget, részben pedig, mert egyes főrendek, akiknek a néppárti akció nem volt inyökre, már ekkor félrehúzódtak. Zichy Nándort ez el nem csüggesztette. Amit nem tudott elérni a főrendiházban, a főurak nagy társaságában, azért bőven kárpótolta az az egyre nagyobb mérveket öltő szeretet és bizalom, amely egyes, katholicitásukról rég hires főnemesi családok, a püspöki kar, az alsó papság s a nép tömegei részéről áradt feléje. Egyházpolitikai akciója súly-

pontját ennélfogva a főrendiházból csakhamar áthelyezte a néppárti irodába. A pártszervezés nehéz munkája első hónapjaiban, de még első éveiben nap-nap után megfordult a pártiroda Podmaniczky-utcai, majd József-körúti helyiségeiben, ahol Molnár Jánossal és vezérkara többi tagjaival behatóan megtárgyalta a szervezés ügyeit. A pártsajtó, általában a katholikus sajtó fellendítése körül kifejtett tevékenységéről még külön fejezetben lesz szó. Ide tartozik a kerületi pártok szervezése, kivált az 1896-ki általános választások előtt, valamint a népgyűlések rendezése. Alig volt ezekben az években vasár- vagy ünnepnapja, amelyen egy vagy több népgyűlést ne tartott volna a párt s aránylag a legtöbb népgyűlésnek maga Zichy Nándor volt az elnöke és ünnepelt vezérszónoka, s az egész ország bámulattal nézte az akkor már 67 éves öreg embert, aki oly korban, amelyben mások már pontot tesznek közpályájuk után és fáradtan visszavonulnak a jól megérdemelt nyugalomba, új akcióba, fiatal erőket is megfeszítő agitációba kezd. A nyilvános, nagy népgyűlések rendszerét mondhatni ő honosította meg politikai pártjaink életében, mert ami e téren eddig tapasztalható volt, az legfeljebb a választási kampányok idején tartani szokott választógyűlésekre szorítkozott, amelyek után, a következő választásokig, a pártok nem igen

törődtek a választókkal. Zichy Nándor népgyűlési rendszere nem szorítkozott a választókra. Az ő akciója, pártja nem csupán a választók akciója, pártja akart lenni, hanem az egész népé, aminthogy a katholicizmus nem egyes osztályoké, nem a választók szűk köreé, hanem az egész népé. De ha elsősorban a katholikus néptömegek vallási öntudatának felkeltése és ébrentartása volt is célja, amellett a politikai, az alkotmányos jogok tudatát és ezen polgári jogok öntudatát is akarta terjeszteni azon néptömegek között, amelyeknek számára programmjában a választójog kibővítését és a szociális reformok hosszú sorát követelte. Ami ellen ezeken a népgyűléseken küzdött, az a vallási indifferentizmus és a közéleti korrupció volt.

Ebben a munkában ő előljárt, de hűségesen támogatta vezérkara is: vezértársa gróf Esterházy Miklós Móric, továbbá az országos pártiroda vezetője, Molnár János, azután fia gróf Zichy Aladár, unokaöccse gróf Zichy János, gróf Batthyány József, gróf Esterházy Ferenc, gróf Pongrácz Károly, báró Máriássy János, gróf Apponyi Géza, Zmeskál Zoltán, Rakovszky István, Major Ferenc, Prohászka Ottokár (akkor még esztergomi lelki igazgató, Buzáth Ferenc, Marsovszky Endre, Meszlény Pál, Otocska Károly, Kálmán Károly, Mamusich Mátyás, Páder Rezső, Zelenyák János,

Schlegel Péter, Vragassy Vilmos, Mócsy Antal, az első években Lepsényi Miklós, Bakonyi Elek és még sokan. A már említett katholikus nagygyűléseken kívül az 1896-ki választások előtt főként a rózsahegyi, tolnatamási, sárvári, sasvári, tatai, mosoni, munkácsi, abonyi, breznóbányai, kecskeméti, győri, moóri, bánokszentgyörgyi néppárti gyűléseket említjük, az 1896-iki választásokat közvetlenül követett időből pedig a nagykanizsai, csongrádi, apatini, privigyei, zalaegerszegi, félegyházi, németpalánkai, vasvári, pöstyéni, szabadszentkirályi, váci, várnai, parndorfi, garamszentmiklósi, drávavásárhelyi, szakcsi, keszthelyi, várgedei, kapuvári, gencsi gyűléseket említjük, mint olyanokat, amelyeken kevés kivétellel maga Zichy Nándor ifjúi hévvel, meggyőződése erejéből, a hallgatóságra átsugárzó hatással hirdette elveit.

E gyűléseken tett néhány kijelentését, mint egyéniségét, gondolkodását és politikai irányát jellemzőket ki kell ragadnunk: Apatinban (1896. május 13-án) ezeket mondta: «Nem azért jöttem ide, hogy magamnak, nagyravágyásomnak vagy valamely rögeszmémnek politikai pártot szerezzek és annak vállán fölemelkedjem. Ősz fejem nem szorul politikai illusztrációra, de lelkiismeretem parancsolja, hogy mint keresztény helytálljak keresztény vallásunkért. Nem azokhoz csatlakozunk, akik-

nek nevében valaki úgy nyilatkozott : «Ha gazdag vagyok, akkor a szegényt kihasználom úgy, amint birom, mert tudom, hogy a szegény is kihasznál engem úgy, amint birja». Ez az önzés alapelve». Privigyén (1896. május 25.) így nyilatkozott : «Mi mindnyájan, gazdagok és szegények, férfiak és nők, apák és anyák, mi mindnyájan együtt viseljük az élet terheit és kezet fogva akarunk működni, hogy Isten akarata szerint boldoguljunk. Szegény és gazdag mindig volt és Isten rendelése szerint mindig lesz e földön. Hanem ezek közt áll mint áthidaló kapocs a mi Urunk tanítása és a kötelesség egymás gyámolítására.» Zalaegerszegen 1896 május 31-én : «Szeretném, ha kimondaná a gyűlés, hogy a nép meghallgattatása nélkül a képviselők törvényt alkotnak és nem követik más alkotmányos országok példáját, hogy megkérdezzék a népet. Ez nem törvény, ez igazságtalanság !» Félegyházán július 4-én (ahol a néppárt ellen fordult Polónyi Géza és Holló Lajos rendőrség és csendőrség igénybevételével megzavarták a gyűlést) : «Oda fogok menni a király elé és az ő trónjánál el fogom mondani, miképen bánnak a néppel azok, akik az ő nevében gyakorolják a hatalmat ! Menjünk haza békében és imádkozzunk azokért, akik azt hiszik, hogy jobbak nálunknál, mert sárral dobálnak».

Itt közbevetőleg meg kell említeni, hogy az

akkori néppárti gyűlések megzavarásában mégis a kormány közegei jártak elől, aminek eklatáns példája a vasvári népgyűlésen kívül a várnai (1896 július 19.), ahol a főszolgabiró két csendőrt állított Zichy Nándor mögé. Ez az ügy a főrendiház elé is került, amelynek még ezen évi december 19-ki ülésén báró Bánffy Dezső miniszterelnök az akkori szabadelvűpárt harcmodorát jellemző hangon azzal az instinuációval illette Zichy Nándort, hogy az a választási harc hevében a hatósági közegek ellen olyasmit követett el, «amiért a biróság előtt fog felelni». Ezen gyanúsítás ellen Zichy Nándor azonnal tiltakozott és felszólította Bánffyt, mondja el az esetet. Bánffy célszerűnek találta hallgatni. Az eset pedig az, hogy december 18-án (a várnai gyűlés július 19-én volt!) egy átirat érkezett a képviselőház elnökéhez a várnai járásbiróságtól, amely Zichy Nándor mentelmi jogának felfüggesztését kérte, azért, mert a várnai szolgabiró «vádja» szerint mint a gyűlés elnöke a feloszlatás dacára folytatta a gyűlést. A kiderített valóság pedig az, hogy a közigazgatási hatóság mindent elkövetett, hogy a gyűlés megtartható ne legyen. A vonatokat lekésette, a Vág hídjait felszedette s mikor Zichy Nándor ennek dacára is kocsin idejében érkezhetett Várnára és eljött, gyalog, a nép is tömegesen, a főszolgabiró már javában gorombáskodott a szónoki

emelvényen helyet foglalt urakkal. Mikor aztán Zichy a gyűlést megnyitandó, beszélni kezdett, a szolgabiró fegyveres csendőröket állított melléje s mögéje. Úgy Zichy Nándor, mint a többi urak is a csendőröknek eltávolítását követelték, de eredmény nélkül s mikor a szolgabiró végül látta, hogy a nép nyugodtan viseli magát és nem ad okot hatósági közbelépésre, eltávozott s jó-messze a tribüntől kijelentette, hogy a gyűlést feloszlatja. A nép ugyanekkor lelkesen ünnepelte Zichy Nándort, aki ennélfogva nem hallhatta a feloszlatást elrendelő szolgabirói parancsot, hanem tovább beszélt. Mire a szolgabiró parancsot adott a csendőröknek, hogy lőjjenek a nép közé. A csendőr-őrsvezető azonban, látva, miról van szó, megtagadta az engedelmességet. Ezért kérték Zichy Nándor mentelmi jogának felfüggesztését, erre alapította Bánffy a maga elhamarkodott vádaskodását. A főrendiház (1897 jan. 18-án) nem adta ki Zichy Nándort, részben alaki okokból, részben mert a nyilvánvaló zaklatás esetét látta fennforogni. A gyűlésen történtekért a szolgabiró pert indított Zmeskál Zoltán és Rakovszky István ellen, amelynek Trencsénben 1898 október derekán történt tárgyalása alkalmával Zichy Nándor mint tanu jelent meg és ezeket mondta: «Nem megfelelő Magyarországon, hogy zsandárok vegyenek körül engem, aki nemzeti ügyünkért a

haza szomorú idejében hatóságok előtt állottam. Ilyen öreg ember létemre békés szándékaim mellett nagyon zokon esett, hogy a szolgabiró csendőröket állított oldalamra.»

Ennél az epizódnál azért időztünk kissé hosszasabban, mert a várnai gyűlésen történtek és következményei tipikusan jellemzik azt a jobb érzésű szabadelvűek és a néppárttal különben nem rokonszenvezők által is elitélt modort, amelylyel ebben az időben a hatóságok fel egészen Bánffyig valósággal üldözték a néppártol és alkotmányos korszakban komoly képpel iparkodtak feltüntetni Zichy Nándort, aminek csak ürügye alatt itélte el az abszolut korszakban a katonai biróság: «csendháborítónak!» Bánffy tévedett: ő nem volt az utolsó alkotmányos miniszterelnök, hanem az alkotmányos közszabadságok tiszteletben tartása tekintetében az első nem alkotmányos miniszterelnök . . .

Visszatérve Zichy Nándor jellemzőbb népgyűlési nyilatkozataihoz, Vágujhelyen 1896 július 26-án ezeket mondta: «A mi keresztény egyházunknak szabadsága, a mi hitünknek fenntartása a felekezeti iskola s a nép nyelvének érvényesítése a templomban és az oktatásban». Trsztenán (1896 augusztus 3.): «Azt mondták nekem, hát te is nép vagy? Mire azt feleltem: igenis, én is nép vagyok, mi mind keresztény

nép, mind ő Felsége és a haza hű népei vagyunk, mindnyájan egyek vagyunk az osztályok minden megkülönböztetése nélkül». Várgedén (1897 június 7.) Mócsy Antal képviselő többek közt azt mondván, hogy «hoztak iskolatörvényt s ennek következtében kidobták a keresztet az iskolából», a főszolgabiró felkérte az elnöklő Zichy Nándort, figyelmeztesse a szónokot, hogy «ne lázítson a törvény ellen,» mire Zichy Nándor nyugodtan válaszolta : «Nem tehetem, mert ez hitelv, a szónok különben sem lázított». Kapuvár (1897 szeptember 8.) : «Én hiszek Istenben és mert szeretem hazámat, azért nem zúgolódhatom törekvéseim eddigi sorsa felett. Nem él bennem a legkisebb elkeseredés».

Még sokáig folytathatnók Zichy Nándor ezen népgyűlési nyilatkozatainak idézését, ha a szűkre szabott hely ezt megengedné, de Zichy Nándor akciója más irányokban is folyván, ezekkel is kell foglalkoznunk. Az egyházpolitikai javaslatok második részének főrendiházi tárgyalásáról és Zichy Nándornak e téren kifejtett tevékenységéről már más helyen volt szó. Nem volt ekkor oly közéleti tünet vagy esemény, amely meg nem erősítette volna Zichy Nándort abban a bizalmatlanságban, amellyel a Bánffy-kormányt fogadta. 1895-ben kivált a felvidéki kerületekben a választók összeirásakor a választóknak valósá-

gos és rendszeres megtizedelése az ott nagy reményekkel szervezkedő néppárt ellen irányítottnak látszott s az 1896-ki választások ezt ép úgy igazolták, mint addig az időközi választások, amelyek közül az 1895 december 7-iki stomfait kell mint az a nyitrai választás sikerült utánzatát kiemelni.

1895 április havában az akkori bécsi nuncius, Agliardi, Bánffy előzetes tudtával és hozzájárulásával meglátogatta Nagyváradon Schlauch bibornok-püspököt. A nuncius útközben Budapesten is megállott s ez alkalommal Zichy Nándorral is találkozott. A minden pártpolitikai cél nélküli látogatás megtörtént. Ekkor hirtelenül zajt kezdett csapni a szabadelvű sajtó s május 1-én a képviselőházban Terényi interpellációjára Bánffy aggresszív hangú oly választ adott s oly hangon tüntette fel Agliardit, mint «Magyarország belügyeibe avatkozót», hogy Agliardi különös fogalmakat szerezvén a magyar szabadelvű kormány loyalitásáról, vendégszeretetéről és a nemzetközi érintkezésben való urbanitásáról és jártasságáról, elhagyta a lovagias magyar nemzet hazáját. Ez az affér, amely annál nagyobb port vert fel, mert május 16-ikán gróf Kálnoky közös külügyminiszter is belebukott, mint aki a szabadelvűek állítása szerint a magyar egyházpolitikai ellenzék szekerét tolta, a «Katho-

likus Szemlé»-ben arra a kijelentésre indította Zichy Nándort, hogy: «így tehát a katholicizmus fejének és egyházi szervezetének hadat üzent a liberális párt és kormánya; mi ebben logikát látunk, de azzal a helyzet veszélyes volta teljesen le van leplezve. A katholicizmus helyzete válságos . . .»

1895 március 23-án a főrendiház ülésén, a zsidó recepció második tárgyalása alkalmával a kormánytábor részéről az által is iparkodtak hangulatot kelteni a javaslat mellett, hogy burkoltan bár, de antiszemita szinben tüntették fel a néppártot. Zichy Nándor élénken tiltakozott ezen taktika ellen és kijelentette, hogy nem lát semmi nexust abban, hogy mert a néppárt a vidéken kibontotta zászlaját, ennek folytán már szükség van a zsidók recepciójára. A nyitrai és csáktornyai választások alkalmával tapasztalt hatósági túlkapásokat úgy ő, mint gróf Esterházy Miklós Móric tette szóvá a főrendiházban, védve a néppártot s erősen támadva a szabadelvűség korrumpáló rendszerét. Ugyanekkor Zichy Nándor a «Katholikus Szemlé»-ben így ostorozta ezt a rendszert: «Valahányszor a liberális párt és kormánya attól tart, hogy a hatalom egy időre ki talál valahogy sikamlani kezéből, azonnal a 67-es alap megtagadásával, vagy hogy népszerüen mondjuk, Tisza szegre akasztott pontjának szegről kapásával áll elő».

Fájdalmasan jegyezte fel ugyanott az egyház-

politikai törvények életbeléptetésének dátumát, 1895 október 1-ét, de ebből is csüggedés helyett csak újabb erőt merített a megkezdett harc folytatására, s ezuttal is sikeresen fölemelte szavát az ellen, hogy a hitvallásos katholikus iskolák tanítói is állami anyakönyvvezetők lehessenek, amint ezt a kormány tervezte volt. Ebben az időben a képviselőházban Perczel Dezső személyében is támadta őt s mikor erre a támadásra a főrendiházban akart reflektálni s egyszersmind a főrendiház méltósága érdekében óvást emelni az ellen, hogy az országgyűlés másik házában, ahol a főrendek védekezni nem tudnak, támadják őket : erre nem kapott az elnöktől engedélyt. Ismét egy szabadelvű tűszúrás . . .

A kákán is csomót keresve, még azzal is kellemetlenkedtek neki a szabadelvüek, hogy pártja, a néppárt nem más, mint Lueger bécsi keresztényszociális pártjának magyarországi expoziturája. Zichy Nándor erre ezt válaszolta a «Katholikus Szemlé»-ben : «Mi az osztrák antiszemita és keresztényszociális mozgalmakról kevés értesüléssel birunk. Ezek Magyarország mozgalmas belviszonyai között csak csekélyebb mértékben vonhatták magukra a közfigyelmet; szociális törekvéseik, politikai vonatkozásaik, nem különben egyéniségeik nagyobbrészt idegenek előttünk».

Nagy hire volt már ekkor Zichy Nándornak,

mint a katholicizmus bajnokának a külföldön. Sokan még életében a külföld nagy katholikus vezéreihez, O'Connelhez, Windthorsthoz, de Munhöz, Woestéhez hasonlították. Mindezek hazájukon kívül is kétségtelenül nagy hírnévre tettek szert, de hogy hazájuk határán kívül is megjelentek volna, hogy oda is hivták volna, hogy ott is ünnepelték volna, arról nincs tudomás. Zichy Nándorral ellenben megtörtént, hogy 1894-ben a kölni német s 1896-ban a salzburgi osztrák katholikus nagygyűlés távirati uton ünnepelte, mint a magyarországi katholicizmus sans peur et sans reproche Bayardját, 1895 augusztus 29-én pedig meghivásra megjelent a müncheni katholikus nagygyűlésen. Ha ott már megjelenése pillanat alatt meghódította az embereket, úgy lelkes és korrekt beszéde a szó szoros értelmében elragadta a jelenvoltakat, akik csaknem minden mondatát zajosan megéljenezték. Hogy ő ilyen alkalmakkor is, külföldiek előtt is magyar tudott lenni, bizonyítja müncheni beszéde is, amelyben ezeket mondta: «Magyarország népe keresztény nép. Nem igaz, hogy a katholicizmus államellenes, ellenkezőleg, Magyarországon szakítottak a katholikusok a dinasztiaellenes, rendbontó és államellenes elemekkel! Tartsák Magyarországot továbbra is barátságos emlékezetükben és foglalják törekvésünket imáikba!»

Ha már külföldi szereplésénél tartunk, itt említjük meg 1896 március 12-én a bécsi Szent-Mihály-Társulat közgyűlésén tartott beszédét, amely a Lajtán innen és túl roppant feltünést keltett s amelyről a «Vaterland» ekkor ezeket írta : «Zichy Nándor a két állam katholikusainak összetartását hirdette ; felvillanyozta hallgatóit komoly intelmeivel, megkapó felhivásával és a monarchia feladataira, valamint a mi kötelességeinkre vonatkozó valóban katholikus és hazafias útmutatásával.» Ezt a beszédet a londoni «Times» is megdicsérte, különösen kiemelve Zichy Nándornak a mesterséges parlamenti többségeket elitélő nyilatkozatait.

1897-ben pedig részt vett a Bécsben tartott szabadkőművesség elleni kongresszusban. Osztrák és magyar szónokok vállalták el a szabadkőművesség tevékenységét tárgyaló előadásokat. Sok vérmes reményt kötöttek ehhez a kongresszushoz, melynek azonban pozitív eredménye még sem lett : az osztrák katholikus körök csak folytatták a hazánk elleni magyarfaló támadásaikat és a páholyok tovább működtek. Zichy Nándornak ez alkalommal tartott gyönyörű beszédét a hallgatóság ép oly nagy lelkesedéssel fogadta, akár egy magyar népgyűlés tagjai.

Még 1890-ben neveztetett ki Zichy Nándor az országos kongrua-bizottság tagjává : 1895 novem-

berben látva, hogy milyen irányba terelődik a kormányzat vallásügyi politikája, erről a tagságáról lemondott. De 1897-ben újból belekerült a bizottságba.

Ugyanezen év utolsó hónapjaiban a sok csalódás és keserűség közepette némi reménnyel töltötte el a katholikus körök rohamos szaporodása s a megyebizottsági tagválasztásoknál a néppárt sikerei, kivált a dunántúli megyékben.

XXV.

A millenium. «Pro piis finibus.» Zichy Nándor gróf Apponyi Albertről. Erős támadása Bánffy ellen. Az 1896-iki választások. A «szószék-paragrafusok». Első ujévi beszéde. A katholikus közélet fellendülése. Bánffy bukása. «Mindenekelőtt keresztény és katholikus vagyok.»

1896. Katholikus és magyar lelkének egész hevével üdvözölte Zichy Nándor a milleniumi évet, különösen annak kiemelkedő mozzanatait: a budavári Mátyás-templomban a király és az uralkodóház tagjainak jelenlétében lefolyt ünnepi istentiszteletet Vaszary bibornok remek beszédével, az ezredéves kiállítást, a törvényhatóságok banderiumának felvonulását, az országgyűlés mindkét házának együttes díszülését és hódolatát ő Felsége előtt s XIII. Leónak ez alkalomból Magyarországhoz intézett enciklikáját, a nagyváradi és székesfehérvári jubileumi ünnepeket, amely utóbbin szent István napján Schlauch bibornokkal maga is részt vett. «Hiszen mindebben egyszersmind az egész hosszú kilencszázévet magába foglaló katholikus multat is ünnepel-

jük!» — mondja az 1896-ki «Katholikus Szemlé»-ben. Helyeselte azt a «treuga Dei»-t, amelyet gróf Apponyi Albert épen a nemzet nagy ünnepére való tekintettel ajánlott fel akkor a kormánynak. Emellett azonban nem hagyta figyelmen kívül a megkezdett katholikus akciót, a néppárt szervezését, az egyleti élet fejlesztését. Megjelent a néppárt gyűlésein (ezek rendezésére gróf Esterházy Miklós Móriccal együtt még az év elején külön felhivást bocsátott ki és több cikkben tiltakozott az e gyűléseken tapasztalt hatósági túlkapások ellen) s a főrendiházban energikusan védte az egyház és a nép jogait.

Már ez év első napján, az akkor megindult «Alkotmány»-ban megírta már említett programmját. Nemcsak katholikus álláspontját domborította ki ebben a nagy feltünést keltett cikkében, de néppárti programmja alapján politikai és szociális irányát is, nagy súlyt fektetve a korrupció megszüntetésére s a választások tisztaságára, erősen ostorozva e téren a szabadelvű rendszer túlkapásait. «Mintegy átokként nehezedik a nemzetre — írja — az a visszás helyzet, hogy a parlamentben nem léteznek politikai pártok, amelyek a hatalom gyakorlatában váltakoznának, de létezik egy párt, amely saját körében kézről-kézre adja a hatalmat és az annak megszerzésére szolgáló korrupció eszközeit, kizárva a kijózano-

dás lehetőségét is. A jog és szabadság tisztelete megszünt, de van e helyett egy oltár, amelyen ez a rendszer naponta áldozni kész: ez az értéktermelés bálványa. Azé az értéktermelésé, mely nem az embernek szolgál, hanem ez értéknek; mely nem azt kérdezi: a nép anyagi jólétét mozdítom-e elő, hanem azt: a vagyon tüntetését emeli-e nagyobb magaslatra? Ezen az uton tovább nem haladhatunk, ennek az iránynak megváltoztatására törekszünk mi. Mi az alkotmányt igazsággá, a népképviseletet valósággá akarjuk tenni, mi helyre akarjuk állítani a megzavart társadalmi és erkölcsi rendet. Mi a vallás szabadságát nem puszta szóval, nem a vallástalanoknak akarjuk hangoztatni, hanem a létező egyházaknak akarjuk fenntartani és biztosítani. Mi ennek az államnak valóságos és keresztény alapját akarjuk fenntartani, s ahol az meg van támadva, azt épségébe visszaállítani».

Az év elején erősen támadták a szabadelvű lapok egy levelét, amelyet január 22-én a káptalanokhoz intézett, úgy értelmezvén ezt a levelet, hogy Zichy Nándor «pro piis finibus», a néppárt politikai céljaira pénzt kér a káptalanoktól. Amire Zichy Nándor február 4-én jogos méltatlankodással kijelentette az «Alkotmány»-ban, hogy ő nem kért olyat, amit a káptalanok nem teljesíthetnének; sem néppárti, sem kortescélokra

nem kért. Ezt az esetet csak annak illusztrálása végett említjük meg, hogy az akkori szabadelvű rendszer mennyire nem respektálta a milleniumi treuga Dei-t, mennyire nem terjesztette ezt ki Zichy Nándorra és akcióira, mennyire vitte bele a gyakorlatba egy ma is vezető szabadelvű politikusnak egy későbbi nyilatkozatát: «A néppárt ellen minden szabad».

Ugyancsak ez év elején, a «Nyitramegyei Szemle» január 27-iki számában érdekesen világította meg viszonyát a nemzeti párthoz és Apponyi Alberthez, bizonyos melankóliával és jövőbe látással írván a következőket: «Két felé válik utunk. Ezen intelem teljes komolyságú helyzete végig kisér az életen. Nekünk biztos kalauzunk: a kinyilatkoztatott igazság, a csalhatatlan egyház. Csillagként tünt fel Apponyi Magyarország politikai egén. A nemzet üdvözölte, a katholicizmus rajongott érte. De ott állott mellette az irígység s a gonosz törekvések. Féltek tőle, gyanusították és megrágalmazták; elzárták útját minden felé. A konzervativ és katholikus, a dinasztikus és monarchikus tradiciók, melyekkel apja környékezé, melyek Sennyeyvel egyesíték, gyanusak voltak a liberálisok előtt. A korona és Apponyi közé a bizalmatlanság tespedő lápját helyezték. Ezután jött a kigyó a piros almával. Csábítgatták a liberalizmus virágos kertjébe.

Apponyi szónoklata sokszor eltévedett ezen kertben. De akkora a kegyelet neve, multja, egyénisége iránt, hogy még ma is a katholicizmus csupa szeretet iránta és még most is tőle várja a szabadulást. Hogy mi Apponyi, azt csak akkor fogjuk tudni, mikor a hatalmat birja. Azt, hogy Apponyi végre is a merev oppozició teréről a gyakorlati politika terére igyekszik lépni, nem kifogásolhatja senki. Hogy csakugyan ez után törekszik-e, az még rejtély. Mi is ideálisták vagyunk. A magyar még őszbe borult fejjel és remegő kézzel is melegen tud érezni és merész reményeket táplál . . .»

Március 19-én a milleniumi indemnitást tárgyala a főrendiház. Bánffy már újévi beszédében igen becsmérlő hangon emlékezett meg a néppártról. Zichy Nándor az indemnitási vita során nagy erkölcsi fölénnyel visszavágott Bánffynak : «A miniszterelnök beszéde arra indít, hogy igen nagy éllel és keserűséggel lépjek fel ez alkalommal. Mert oly inszinuációk és célzások tétettek a minisztérium elnöke részéről, amelyek bennünket egyéni önérzetünkben és politikai becsületünkben mélyen sértenek. Ilyenek foglaltatnak azon újévi üdvözletekben, melyeket magánjellegüeknek tekinteni nem lehet. Azonban én részemről magamat ilyenek felett állónak tekintem és bármily magasan álljon a nagyméltóságú miniszter úr, az ő magaslatáról az én magaslatomat e részben el nem

érheti és ugyanezen önérzet tölti el azt az egész pártot, amelynek tagja lenni szerencsés vagyok s amely a magyar nép legnagyobb részének (mozgás balfelől) vallásos és politikai önérzetét képviselni és annak érvényesítésére törekszik. Ezen nyilatkozatomat szembe állítom azon nyilatkozattal, melyet a nagyméltóságú miniszterelnök úr az újévi üdvözletek alkalmával becsmérlőleg mondani jónak látott». Bánffy erre azt válaszolta, hogy ő az újévi beszédében Zichy Nándort sérteni nem akarta, de azt a nézetét, hogy a néppárt a hazára veszélyes, fenntartja; Zichy Nándor magaslatára pedig ő nem tör. Amire Zichy Nándor lecsapott Bánffyra: «Nem polgári állás, nem cím, nem rang, nem méltóság és hivatal magaslatáról, hanem vallásos és erkölcsi érzelemről beszéltem (mozgás a baloldalon), becsületem és öntudatom magaslatáról szóltam!» Bánffy erre már nem tudott válaszolni.

A főrendiház költségvetési vitája alkalmával, május 8-án megkapóan rajzolta meg a maga s a néppárt szociális programmját: «Kárhoztatom a mai sovinisztikus, liberális és vallásellenes irányt és ha nem történik ezentúl sem javítás, akkor körül fogok tekinteni és vén napjaim dacára keresni fogok barátaim között egy kört, amely annyira, amennyire szociális téren lehetséges, pótolni fogja a kormány mulasztásait s a nép szükségleteit kielégíteni.»

A delegáció tagja is volt ebben az esztendőben s a külügyi albizottságban történt felszólalásán kívül a június 18-iki plenáris ülésen nyomatékosan követelte a magyarság hathatósabb művelését a tisztiképzésnél.

A nyár folyamán, a millenáris ünnepségek keretében a katholikus egyesületek gróf Esterházy Miklós elnöklete alatt nagy sikerű országos kongresszust tartottak Budapesten, amelyen a záróbeszédet augusztus 19-én lelkes ovációk közepette Zichy Nándor mondotta.

Az 1896-iki általános képviselőválasztások küszöbén még egy parlamenti sikert aratott. A főrendiház szeptember 30-ikán tárgyalta az országgyűlési képviselőválasztások fölött való biráskodásról szóló törvényjavaslatot. Itt sikerült megbuktatnia a 3. szakasznak az egyház elveibe ütköző rendelkezéseit, valamint a 169. és 170. szakaszokat, az úgynevezett «szószékparagrafusokat». Ennek következménye az lett, hogy a kormány az egész törvényt levette a napirendről. A képviselőválasztásokba teljes erővel ment bele a néppárt. Zichy Nándor ekkor is mutatta, hogy az ő katholikus akciójának a néppárt csak egy része volt, amelyen kívül más pártállású katholikusokat is szivesen támogatott. A választások előtt ugyanis gróf Apponyi Albertet, gróf Szapáry Gyulát, gróf Zichy Jenőt, Hortoványi Józsefet,

Frey Ferencet, Sághy Gyulát, Antunovics Józsefet, Szederkényi Nándort is felkérte jelöltségek vállalására, ezek pedig, mint tudjuk, sem akkor, sem azután nem voltak néppártiak. (Molnár János az «Alkotmány» 1897 július 10. számában.) Zichy Nándor maga két helyen lépett fel: Kecskeméten és Nagyszombatban. A szabadelvű korrupció mindkét helyen megbuktatta («engem valahogy kirekesztettek a népképviseletből» mondta utóbb a szelid lemondás hangján), Kecskeméten csak pótválasztásban. Talán nem is felesleges a Hon-cikk tárgyalásakor már említett kecskeméti programmbeszédének egyes érdekesebb részeit ideiktatni, már csak Zichy Nándornak, a népszónoknak bemutatása kedvéért is. «Az alkotmányosság visszaállítása óta többször voltam — úgymond — képviselő, de mindent megszavazó gép sohasem voltam. Hazám és nemzetem érdekét tartottam mindenkor szem előtt és a nép érdekében főkép az uzsoratörvény megalkotásában működtem közre. Azon voltam továbbá, hogy intézeteket létesítsünk, melyek uzsora helyett becsületes kölcsönt nyujtanak a népnek. Ez intézetek azonban manapság nem felelnek meg mindenben a célnak és a néppárt programmja elmondja, miként akarunk a népen segíteni.» «Egy nevetséges vád, melyet ellenem felhoznak, az, hogy én ezt a kis rendet, az aranygyapjas rendet alázatosan

kikunyoráltam magamnak és Bécsben jártam érte, hogy megszolgáljam. Hát én elmondom, hogy én nem kivántam, nem kértem, de azért megörültem, mikor megkaptam. Ezt nem a szabadelvű kormány adja, ezt Ő felsége adományozza, kaptam pedig azért, mert Ő felsége egy alkalommal kegyes volt engem meghallgatni, tanácsomat kikérni s én előtte ugyanazon nyiltsággal szólottam, mint előttetek, és, édes barátaim, a Felség tiszteli a nyilt szót és megjutalmazza azt !» Az egyházpolitikai revizió szükségének bizonyítása után pedig így folytatta : «Azzal vádolnak, hogy én az országot az abban lakó nemzetiségeknek el akarom adni. Balga vád ! Én azt mondom : Minden hitű, minden nyelvű honpolgárt egyenlő jog és igazság illet meg ebben az országban. Mi a máséból nem kivánunk, de követeljük a magyar államnak fenségét és a magyar nemzetnek vezérszerepét.» «Azt mondják : hát a néppel akarsz tartani ? Hát mi ez a nép ? Ti, barátaim !»

Kecskeméti bukása után írta róla Kaas Ivor ezt a gyönyörű jellemzést («Alkotmány» 1896 október 13.) : «Nem az az ember Zichy Nándor gróf, aki feladná a harcot, ha csatát vesztett. Ezt bizonyította azon nagy küzdelemben, melyet négy esztendő óta az állam kormánya, hivatalnokserege, a liberális pártok s a budapesti hirlapok által

felbujtott közvélemény ellen nap-nap után folytatott. Erélye és önfeláldozása ép oly kifogyhatatlan, mint hite és meggyőződése, akarata pedig erősebb, mint valamennyi pártpolitikusé, kik Magyarországon vezérszerepet visznek. Zichy Nándor, ha mindenáron képviselő akart volna lenni, lehetett volna. A legbiztosabb kerületek között választhatott volna s a legnehezebbek, a legküzdelmesebbek mellett fogadott jelöltséget, Szalavszky ellen Pozsonymegyeben s a reformátusok uralma alá vetett Kecskeméten. A jó kerületeket kijelölte másoknak, barátainak és követőinek és nem is sietett fellépni, inkább el volt foglalva, országszerte, pártjának szervezésével».

Maga Zichy Nándor pedig a «Katholikus Szemlé»-ben így jellemezte a választások eredményeit: «Megmaradt a Kossuth-párt, mint a szabadelvű párt balszárnya, mely úgy kiséri Bánffyt, mint Schwarzenberg I. Napoleont a végzetes orosz hadjáratban. Ilyen választások még nem voltak Magyarországon. Komoly ellenzék csak egy van: a néppárt.» A választások eredménye — emberei közül csak 17 juthatott be a képviselőházba — nem vette el kedvét a harc folytatásától. Sőt a kormánypárt részéről a kerületekben alkalmazott korrupt eszközök még inkább megerősítették a szabadelvűség ellen indított akciója folytatásában s már a főrendiház felirati vitájában a néppárt

felirati javaslatát védve és kijelentve, hogy a trónbeszéd a katholikusokat nem elégítheti ki, erősen támadta a kormányt és keményen ostorozta a választási visszaéléseket.

Az év vége felé Bécsben Lueger azt a nagy győzelmet aratta, amely a következett év tavaszán beleültette a polgármesteri székbe. Zichy Nándor ezt az alkalmat is felhasználta, hogy kifejezést adjon az osztrák keresztény-szociálisokról való véleményének és ezt írta a «Katholikus Szemlé»-ben: «A mi részünkről ezt a megkülönböztetés nélküli magyarellenes irányt nem helyeselhetjük, de lassanként az a nézet látszik tért foglalni, hogy Lueger támadásait inkább a liberális párt számlájára kell írnunk, hogy inkább ezen kormány, mint a magyar nemzet ellen van irányozva». A következmények e tekintetben nem igazolták az ő jóhiszeműségét.

1897 január 1-én mondta első újévi beszédét. A néppárt ekkor jelent meg először előtte, hogy azután tizennégy éven keresztül évről-évre az év első napján is biztosítsa őt a személyéhez és elveihez való ragaszkodásáról és megkapja tőle a gazdag tapasztalatai és tudása kincstárából merített bátorítást és irányítást. Az első alkalommal az országgyűlési néppárti klub akkori elnöke, Molnár János üdvözölte s ő hosszabb beszédben, kemény itéletet mondva az erőszakos választások-

ról, megkapóan fejtegette a néppárt létjogosultságát úgy a keresztény hitélet felélesztése, mint annak a politikai életben való érvényrejuttatása szempontjából. Nagy nyomatékkal mutatott rá a katholicizmus fontos szerepére a magyar történelemben és közéletben. «Valamint — úgymond — a katholicizmus létesítette a pragmatika szankciót, úgy a 67-es kiegyezés létesítésében és fenntartásában elsősorban a katholicizmus működött közre. Annak a monarchikus kapcsolatnak és összeköttetésnek, melyet a pragmatika szankció körülvonalazott, a 67-es kiegyezés szabta meg az alapját. Ezen alaptörvényt folyton ingatni, annak vitatásába bocsátkozni nemcsak veszedelmes, hanem annak tekintélyét és állandóságát is veszélyezteti. De mi nem nyers erőszak, hanem a szeretet alapján, Isten törvénye szerint akarunk a hatalomnak engedelmeskedni, mert a legutóbbi események is megtanítottak rá, hogy a koronának tekintélyét és fényét nem lelohasztani, hanem inkább emelni a mi feladatunk.» Az egyházpolitikai revizió, a katholikus autonomia követelésének jogosultságát bizonyítván, rátért aztán a szociális kérdésre is és a bécsi keresztény szociálisok cimére adresszálta e szavait : «Mi mint katholikusok másnak gyülölői nem lehetünk, senki ellen irtó fegyvert kezünkbe nem ragadhatunk, minket csak a keresztény felebaráti szeretet vezethet». Utána vezér-

társa, gróf Esterházy Miklós Móric gyönyörű szavakba öltöztette azt a határtalan szeretetet és ragaszkodását, amellyel az ország katholikusai vezérükhöz ragaszkodnak: «Míg csak egy katholikus lesz, az tovább fogja lobogtatni azt a zászlót, melyet te eddig lobogtattál. Amíg csak terjed az országban a katholikus akció, az mindig a te nevedhez fog fűződni és nemcsak a jelenkor, de az utókor is kegyelettel és hálával fog megemlékezni arról, hogy Magyarországnak volt valaha Zichy Nándora.»

A főrendiház költségvetési vitája alkalmával, április 8-án, noha ekkor már csak aránylag kevés híve volt e testületben, megis erélyesen szembeszállott a kormány szabadelvű szellemével és kifejtette, hogy a katholikusok nem kívánják magukat az állam által kiközösíteni, «mert az állam csak úgy jó, ha hiterkölcsi alapon áll». Perczel Dezső belügyminiszter ezen vita során ismét több insziunációt engedvén meg magának Zichy Nándor ellen, ez önérzetesen válaszolt: «Habár engem a nemzeti párttól nemcsak egy elv választ el, arról mégis meg kell emlékeznem, hogy ha már a genezisekről van szó és hogy ha a régi fejleményekből akarunk okoskodni és ilyen kulpákat leszármaztatni, akkor egy időben én is azon Senynyey-pártnak voltam tagja, amelyből a nemzeti párt alakult és akkor annak a pártnak bizony nem

szeparatisztikus irányzatoknak táplálása volt a gyenge oldala.»

A képviselőházi néppárt minden lépést állandóan éber figyelemmel kisérte. Sűrűn megjelent a pártkörben, élénken részt vett a párt értekezleteiben és népgyűléseiben s örült, ha a párt tagjai a képviselőházban megállták a helyöket s mint a parlamentben ujoncok, ott mégis hamar tudtak maguknak is, az egész pártnak poziciót szerezni. Ő maga a főrendiházban fáradhatlanul küzdött az egyházért, követelte a Pázmány-egyetem katholikus jellegének helyreállítását, támadta az egyházpolitikát, figyelmeztette a kormányt, hogy a vallási kérdés terén ne éljen vissza a hatalommal: «Fenékig ürítettük a poharat és a várakozást kiterjesztettük annyira, amennyire csak lehetett s amily hosszú volt türelmünk, ép oly szivós lesz az igazság keresése, a hit érdekében való küzdelmünk.»

Ezt a harcot meg nem csökkent erővel folytatta 1898-ban is. Ekkor, mint már az előző évben is, már erősen foglalkoztatta a katholikus autonomiának nagyrészben az ő agilitása folytán ismét aktuálissá vált kérdése, amelyet külön fejezetben tárgyalunk, de ép oly nagy figyelmet fordított a gazdasági kiegyezés ügyére is, amelyet Bánffy politikája veszedelmes lejtőre juttatott. Ép oly gonddal foglalkozott a magyar magánjog,

családjog és birtokjog rendezésével abból az alapelvből indulva ki, hogy a szabadelvű uralom által korrumpált magyar népet, de kivált a középbirtokos osztályt ismét talpra kell állítani. Erre vonatkozólag az 1897-iki «Katholikus Szemlé»-ben érdekes reminiszcenciát közöl a nyolcvanas évekből. «Szlávy volt a főrendiháznak akkori elnöke és még élt gróf Andrássy Gyula. Mikor az öröklési jogról szóló törvényjavaslatot beterjesztették, megkértem ezt a két tekintélyes férfiút, eszközölnék ki ezen javaslat megbeszélését a főrendiház közjogi és törvénykezési bizottságában. És ez a megbeszélés emlékezetes marad előttem. Aminek pedig akkor leginkább örültem és ami kedves emlék maradt előttem, az Andrássy Gyula érdeklődése és az a genialitás, mellyel a javaslat és indokolásának hiányaira rámutatott.»

Ebben az esztendőben, október 12-ikén volt a Budapesti Katholikus Kör molnár-utcai palotájának ünnepélyes felavatása. Az ünnepségen Zichy Nándor is jelen volt, akit a nagy és diszes társaság lelkesen úgy ünnepelt, mint a magyar katholikusok vezérét, amit annak illusztrálása kedvéért jegyzünk fel, hogy nemcsak a vidék, nemcsak a föld népe, nemcsak a néppárt látta és tisztelte benne a vezért, hanem a lassan bár, de mégis észrevehetően öntudatra ébredő katholikus értelmiség és középosztály is.

1898-ban egyre élesebb formákat öltött a képviselőházban az ellenzék harca Bánffy ellen. A néppárt Zichy Nándor helyeslésével teljes erővel támogatta ebben a harcban az első tűzvonalban állott nemzeti pártot, nemcsak a kormány közéleti korrupciója miatt, hanem Bánffy és pénzügyminiszterének, Lukács Lászlónak, kiegyezési politikája miatt is. Az ischli klauzula hire, amely a gazdasági kiegyezést tíz-tíz évi megújítás, tehát újabb tárgyalások helyett (amelyekben Magyarország érdekeit tehát védeni és lehetőleg érvényesíteni is lehet) állandósítani akarta, végképen elkeserítette az ellenzéket. Közbe jött az a hires személyes összetűzés báró Fejárváry Géza honvédelmi miniszter és Horánszky Nándor között, kitört az obstrukció, jött a kormány hibája folytán az első költségvetési ex-lex-állapot (amelyet az ily dolgokban akkor még kevésbbé elfásult közvélemény valami nagy szerencsétlenségnek nézett) és a vége az lett, hogy Bánffy 1899 február 26-án megbukott. A főrendiházban (január 18.) Zichy Nándor nem írta ugyan alá, de pártolta gróf Széchenyi Imrének (különben leszavazott) a Bánffy-kormány ellen irányuló feliratí javaslatát az iránt, hogy az alkotmányos állapot mielőbb visszaállíttassék. A Bánffy-kormányt pedig így búcsuztatta az «Alkotmány» február 21-iki számában, felsorolván e kormány bű-

neit az ország, a nép s az egyház ellen (az Agliardi-esetet is említve): «Megbocsátunk és feledünk. Megbocsátunk az embernek, feledjük bántalmainkat, de nem bocsáthatjuk meg a hitünkön és egyházunkon ejtett sebeket.»

A Katholikus Egyesületek 1898 augusztus 24-ikén nagygyűlést tartottak Budapesten. A záróbeszédet Zichy Nándor mondta és ez alkalommal olyan kijelentést tett, amelyért a soviniszta, de nem keresztény sajtóban igen erősen megtámadták. Ezeket mondta: «Erősen kárhoztatnám magamat, ha politikát igyekezném csinálni a katholikus hitéletből. Én egyszerűen az egyházat és hitemet akarom szolgálni minden téren. Nagyon téved, aki azt mondja: «én előbb magyar vagyok s csak aztán katholikus». *Én mindenekelőtt keresztény és katholikus vagyok!*» A percekig tartott zajos helyeslés és taps, amely e szavait követte, bizonyítja, hogy katholikus magyar hallgatóságának szivéből és szivéhez beszélt s a támadások, melyek ezért a korrekt nyilatkozatért az említett sajtó részéről érték, hatástalanok maradtak s nem tudták lerombolni azt az évszázados multra épült tényt, hogy a magyar katholikusok ép azért leghűségesebb fiai a hazának, mert katholikusok.

Erzsébet királyné gyászos halála mélyen megrendítette és dinasztikus érzelmeinek megindító

nyilvánítására birta Zichy Nándort. Az «Alkotmány» szeptember 13-iki vezércikkében így aposztrofálta meg a királyt: «Apostoli királyunk, Felséges Urunk! Légy nagy és erős! Légy állhatatos hitedben és hajthatatlan, a szent korona által válhatlanul egyesítve népeddel, egyházunkkal, hitünkkel! Ne hagyj el minket! Ne vegyen erőt rajtad a gyász és a fájdalom!» Az Erzsébet királyné-szoborra tekintélyes összeget adományozott, a nagy királyné emlékére emelendő Örökimádás-Templom nagybizottságának, özvegy Cziráky Jánosné grófné mellett elnöke volt és a fáradhatatlan buzgalommal mozdította elő e bizottság munkáját, amelynek eredményeként a király jelenlétében 1909 szeptember 8-án szenteltetett fel az Üllői-uton a templom, a főváros ezen egyik legszebb istenháza, a külső Ferenc- és Józsefvárosok hitéletének központja, a felejthetetlen királyné legméltóbb magyar emléke. Ő Felsége ez alkalommal igen kegyes megszólítással tüntette ki Zichy Nándort, aki nejével együtt még ezáltal is hozzájárult a vallásos és kegyeletes mű emeléséhez, hogy két nagy műértékkel biró ablakfestményt adományozott a templomnak.

A Bánffy-kormány elleni obstrukciót illetőleg a néppártnak ebben a harcban való részvételét gróf Esterházy Miklós Móric nem helyeselte. Nem, mintha nem tartotta volna ő is kívánatosnak

a kormány bukását, hanem mert helytelenítette az obstrukciót, mint parlamenti fegyvert. Ezért december 20-ikán kilépett a néppártból. Zichy Nándornak ez nagyon fájt, de azért helyesen és tárgyilagosan itélte meg Esterházy lépését, 1899. újévi beszédében ezeket mondván: «Sajnálom, hogy gróf Esterházy Miklós Móricot ez alkalommal nem látom oldalam mellett. A modor és eljárás iránti nézeteltérés sem személyes viszonyunkat, sem programmunkat nem érinti s reménylem, ismét találkozunk.» Aminthogy Esterházy Miklós Móric valláspolitikai nézetei mindvégig azonosak maradtak Zichy Nándoréival és határtalan tisztelete Zichy Nándor iránt soha meg nem ingott.

XXVI.

Az 1897-iki autonomiai kongresszus. Zichy Nándor harca az autonomiáért a főrendiházban, a sajtóban s a kongresszuson. Viszonya a püspöki karhoz. A «hiteles feljegyzések». Zichy Nándor, mint a kongruatanács és a vallási és tanulmányi alapokra felügyelő bizottság tagja és elnöke.

Az egyházpolitikai harccal egyidőben ismét aktuálissá vált a katholikus autonómiának az 1869—71-iki kongresszus óta alvó kérdése. Csáky kultuszminiszternek erre vonatkozólag 1888 őszén Zichy Nándorral folytatott tárgyalását már említettük. Zichy Nándor már ekkor azt a benyomást nyerte, hogy a szabadelvű kormányzattól e tekintetben sem sok jót várhat a katholicizmus. Sejtelmeit a következmények igazolták. Már 1890-ben ezeket írta erről a kérdésről, valamint a papságot szintén közelről érdeklő kongrua ügyéről a «Katholikus Szemlé»-ben : «Már 1879-ben a kisebb egyházi javadalmak megfelelő ellátásának, a kongruának kérdése is a kormány által felvettetett. Ha az akkori kultuszminiszter által az episzkopátussal való előzetes tájékozó megállapodás nélkül,

nyilt levél alakjában történt a katholikus közönség figyelmének és érdeklődésének e kérdésre való irányítása, úgy még közelebb a budapesti katholikus gimnázium internátusának az egyházi pedagógusok kizárásával való berendezése megütközést szült és még erősebben hivta fel a katholikus közvéleményt. Igy történt, hogy 1889-ben az országgyűlés őszi ülésszakának megnyitásával az 1848-ban megindított, 1869—71-ben újabban felvett és a megállapitott tervezet bemutatásával véget ért katholikus kongresszuson tárgyalt katholikus autonomia kérdese a főrendiházban egyházi tekintélyek, mint az egri érsek és a nagyváradi püspök által is újabban napirendre hozatott s azóta a képviselőházban a kultuszbudget tárgyalása során élénken követeltetett. Csáky ez alkalommal a kérdés tárgyalására meghivta a katholikus érdek képviselőit és ez ma már egyik legaktuálisabb kérdésünkké vált. Mekkora az irány- és felfogásváltozás ! A kongresszus idejében a képviselőház a kérdés elodázását látszott Pauler minisztertől követelni : ma Csákytól annak felkar lását követeli. Nem vonható azonban kétségbe, hogy már a kongresszus óta katholikus ügyeink és érdekeink sokat bonyolultak és szenvedtek, hogy csak a párbért, a kongruát, a patronusok, az egyházi javak és egyházi alapítványok kérdéseit említsük. Mindezek rendezését és gon-

dozását alig halaszthatni tovább, mindazok az apostoli király és a katholikus egyház figyelmét méltán vonják magukra. Igy ő Felsége által a katholikus alapok és alapítványok ellenőrzésére ideiglenesen felállított bizottság újjászervezése sem maradhatott el. Csáky számolni akar a viszonyokkal és úgy látszik, hatályos reformokra készül.»

1893 január 18-ikára 15-ös bizottságot hivott össze a hercegprimás a kongrua és az autonomia dolgában. E bizottság, amelynek tagjai Schlauch, Schuster, báró Hornig, Steiner, Dessewffy és Firczák püspökök, Fehér Ipoly főapát, Zichy Nándor, gróf Esterházy Miklós Móric, gróf Apponyi Albert, gróf Károlyi István, Pallavicini Ede őrgróf, Polónyi Géza és Győrffy Gyula voltak, szorgalmasan tárgyalt. 1894 február 4-ikén megkapta a hercegprimás a királyi engedélyt az autonomiai kongresszus összehivására és még ugyane hó 24-én a hercegprimás elnöklete alatt előkészítő tanácskozmány kezdődött az iránt, hogy mily módon hivassék esetleg egybe a kongresszus s ha egybehívatik, az 1871-iki munkálat mennyiben lenne használható. A tanácskozmány új választás megejtésében és abban állapodott meg, hogy az 1871-ki munkálatról majd az új kongresszus határozzon.

1895 szeptember 28-ikán a király hozzájárult a kongresszusnak 1897-ben való egybehivásához.

Zichy Nándor addig is napirenden tartotta a kérdést s különösen abban az irányban agitált, hogy az autonomiával együtt a kongrua is rendeztessék, mert ez utóbbinak rendezése az előbbié nélkül csak aggodalmat gerjeszthet annál is inkább, mennél erősebb a szabadelvű áramlat. A kongruáról az «Alkotmány» 1896 január 8-iki számában ezeket írja: «Midőn ő Felségére való hivatkozással a kongrua-bizottságba szólíttattam, e mandátum elfogadására csakis az biztatott, hogy a lelkipásztorkodó papság anyagi helyzetének javítását sürgősnek tartottam. Akkor még nem tagadta meg a magyar kormány a katholikus egyház hitelvét. Több nagytekintélyű egyházi személy és néhány elvbarátom is tagja volt a bizottságnak és nem riasztattam el ama hitelvi szempontból különben kifogás alá eső körülmény által, hogy a bizottságban olyanokkal kell a katholikus egyház dolgairól tárgyalnom, akik azzal már tényleg ellenkezésbe jutottak. Szóval akkor még a kongruaügynek reméltem a bizottságban szolgálhatni. E bizottság talán egyik jellemző vonása az, hogy a püspöki karral s a hercegprimással csak olyan rideg összeköttetésben állott, aminővel Széchenyi gróf publikációja (a mai nagyváradi püspök, akkor jaáki apát emlékirata a kongruáról) megismertet. Bár volna igaza abban, hogy az 1887-iki legfelsőbb elhatározás az egyház kezébe fektette le újabban a

kongrua-kérdésnek megoldását! Ma már lehetetlen a kongrua ügyét más uton, mint az egyház által megoldani. E megoldáshoz pedig csak egy út vezet: az egyház e részbeni autonomiájának az állam részéről való elismerése.»

A főrendiház ugyanezen évi február 8-iki ülésén Wlassics kultuszminiszter válaszolva Zichy Nándornak az autonomiára vonatkozó megjegyzésére, azt mondta, hogy a kongresszus összehivását «az egyházpolitikai törvények életbelépte után észrevehető bizonyos túlzott irányú mozgalmak miatt» nem tartja időszerűnek, egyben arra alludált, hogy Zichy Nándor e tekintetben érvényesítse befolyását a püspöki karra. Zichy Nándor felhasználta ezt az alkalmat, hogy viszonyát a püspöki karhoz precize megállapítsa. «Ugyan kérem — válaszolta Wlassicsnak — ne méltóztassék a közönséget ilyenekkel tartogatni. Nekem a méltóságos püspöki karra semmiféle befolyásom nem lehet, nincsen, nem is igénylek ilyet. Az én kötelességem a haza és egyházam ügyeit szolgálni és én azt katholikus felfogásom szerint a püspöki karnak és az egyháznak e részbeni vezénylete és direktivája mellett meg is teszem.» Ami pedig a kongresszus «időszerűségét» illeti, «én — úgymond — a katholicizmust sokkal komolyabbnak, a kérdést sokkal fontosabbnak tartom, sem hogy a katholicizmus ma így, holnap amúgy gondolko-

dik és hogy pillanatnyi felhevülésből vagy a pillanatnyi politikai helyzetre való tekintettel olyas valamit akarna, ami meg nem felelő. Mi katholikusok soha mást nem fogunk akarni és akarhatni, mint ami az egyháznak, az apostoli királyságnak a római szentszék által adományozott jogkörének és a haza érdekeinek is megfelel.» Óhajtja tehát a kongresszus mielőbbi összehívását.

Ez a nyilatkozat jellemzi Zichy Nándor szerénységét és szigoruan egyházias gondolkodását, de ha igaz is, hogy ő a püspöki karra azon tiszteletnél fogva, mellyel e testület iránt mindig viseltetett, befolyást soha gyakorolni nem akart, viszont tény az is, hogy a püspöki kar tagjai mindig a legőszintébb elismeréssel és tisztelettel viseltettek irányában és akik politikai nézeteit talán nem osztották, még azok is elismerték a katholikusok világi vezérének, bámulattal adóztak apostoli buzgólkodásának. Schlauch bibornok «patriarchá»-nak, Várossy érsek «az ország prófétájá»-nak nevezte, Samassa, ez a nagyszabású és roppant önálló egyházfejedelem is meghajolt államférfiúi kvalitásai és szívből fakadt vallásossága, páratlan önzetlensége és önfeláldozása előtt ; Steiner püspökhöz az azonos gondolkodáson és célokon épült benső barátság fűzte, a szelidlelkű Vaszary tisztelői első helyén állott, gróf Mailáth, Zalka, Rimély, Hidassy, Hettyey

püspökök hasonlóképen. Általában mondhatni, amily fiúi engedelmességet tanusított ő a püspöki karnak egyházi vonatkozású határozatai és cselekedetei iránt, a püspöki kar is nem ritkán hajlott az ő szavára is, anélkül azonban, hogy a Wlassics által emlegetett «befolyás»-ról lehetett volna szó.

Vaszary bibornok hercegprimás 1897 május 29-én adta ki a kongresszusi képviselőválasztók összeirására vonatkozó utasításait, hangsulyozva, hogy az egyház fölötti kormányhatalom a püspökökre van ruházva, nem a világiakra s az autonómia hatáskör tartalmát csak azon jogok alkotják, amelyeket a király a főkegyuri jog cimén a miniszterium által gyakorol s amennyiben a király ezt az autonomiára bizni jónak látja; valamint azon ügyekben, melyeknek intézésére a püspöki kar által delegálható; és végül azon jogok, melyekkel azt az állam felruházza. Ezekre a főpásztori intelmekre szükség volt, mert szabadelvű részről már akkor pártpolitikai jelszavakkal iparkodtak hatni a katholikus közönségre, hogy ez valahogy ne kövesse a néppárti Zichy Nándort, aki pedig ezt jegyezte meg az «Alkotmány»-ban Vaszary utasításaira: «Főpásztorunk levele kibékíti a viszályt. Engedelmeskedjünk főpásztorunk tanácsának».

Az autonomiai képviselőválasztások júniusban

ejtettek meg. Zichy Nándor a budai, vezértársa, gróf Esterházy Miklós Móric pedig a pesti II. (józsefvárosi) kerületben lépett és mi sem jellemzi jobban népszerűségüket a katholikus társadalomban, valamint azt, hogy az épenséggel nem néppárti budapesti katholikus társadalom tisztán egyházi, vallási, nem pedig — mint a szabadelvüek óhajtották — pártpolitikai szempontból itélte meg az autonómia ügyét, mint azok az óriási többségek, amelyekkel a két vezér megválasztatott: Zichy Nándor 4842, ellenfele, Vörös László pedig csak 256 szavazatot kapott, míg Esterházy a szabadelvű Gerlóczy Károly 1758 szavazatával szemben 2835 szavazattal győzött. Kevésbbé vigasztalóan hatott Zichy Nándorra, hogy künn az országban, egyes kerületekben gyászos ellentétek merültek fel a választások alkalmával szabadelvüek és nem szabadelvüek között, amely ellentétek utóbb a kongresszusban is a katholikus ügy nagy kárára éreztették magukat. Zichy Nándor nem késett ezzel a szellemmel még a kongresszus összeülése előtt szembeszállani. Bizalommal teljesen alávetette magát a szeptember 28-iki püspöki konferencia határozatának, amely Steiner püspök indítványára albizottságot küldött ki azzal a feladattal, hogy az 1871-iki elaborátum alapján terjeszen a püspöki kar elé az autonomiai szervezet bázisául szolgálható sémát. Október 2-ikán

pedig az «Alkotmány»-ban támadta a liberális szellemet, amely a katholikus autonomia dolgában már 1870-ben is ellenkezett a püspöki karrall most pedig azt fogja ő rá, hogy a püspöki karra, ellenkezőt hirdet. Egyben élénken tiltakozott a «szabad egyház szabad államban» szabadelvű tan ellen.

A kongresszus november 11-én tartotta első ülését Vaszary bibornok hercegprimás elnöklete alatt. Előtte való nap Zichy Nándor bizalmas értekezletre hivta meg a kongresszusnak vele rokonszenvező tagjait, akik gróf Esterházy Miklós Móriccal szép számmal jelentek meg az «Angol Királynő» szálló egyik termében, ahol Zichy Nándor behatóan ismertette az autonomia ügyének állását s azt javasolta, hogy ez ügyben a királyhoz fölterjesztés intéztessék. November 12-ikén gróf Apponyi Albert hivott össze értekezletet a «Hungária» szállóba. Zichy Nándor ezen az értekezleten is megjelent és Apponyival egyetértőleg azt hangoztatta, hogy az autonomia ügyében párttekinteteknek nem szabad dominálniok. Bizottsági jelölésekre nem tartotta illetékesnek ez értekezletet s mikor gróf Szapáry Gyula mégis előállott egy 27-es bizottsági listával, Zichy Nándor barátaival kivonult s külön értekezletet tartott velök az «Angol Királynő»-szállóban. A kongresszus másnapi ülésén gróf Szapáry Gyula lett

a kongresszus világi elnöke s megválasztatott a 27-es bizottság, amelynek tagja Zichy Nándor is lett.

Őt, aki már ismertetett 1869—71-iki autonomiai álláspontját változatlanul vitte bele az új kongresszusba, nagyon leverték az ezen kongreszszusban tapasztalt párttusák. «A néppártiak — írja az 1898-iki «Katholikus Szemle» első füzetében — nagy navitással vettek részt az autonomiai kongresszusban, mert minden katholikusban barátot láttak és Szapáryt, Apponyit, Csekonicsot, Pallavicinit csak úgy jelölték, mint akár Csernochot vagy Hortoványit. Szapáryt, mint elnököt maga Zichy Nándor ajánlotta a hercegprimásnak. *Szegény Zichy! Mindig az utópiák embere!* De nem tartott soká most csalódása. Midőn egy kis elbizakodottsággal barátait értekezletre hívta: Apponyi, Szapáry s a többiek megtagadták a barátságot, mert az néppártiságra vallana, a keresztény néppárt pedig — vogelfrei! Pártkülönbség nélkül hivták tehát össze ez értekezletet s ezzel konstatálták, hogy pártoskodnak . . .» Apponyi különben is ellenezte a királyhoz intézendő felterjesztés eszméjét s ahelyett inkább a kultuszminiszterhez való alkalmazkodást pártolta.

Az 1898 január 11-ikén összeült 27-es bizottság által kiküldött 9-es bizottság június 23-án készült el szervezeti munkálatával. Zichy Nándort ez a

munkálat nem elégítette ki és szembehelyezkedve a liberális kormánnyal és annak kongresszusbeli hiveivel, az «Alkotmány» több cikkében a püspöki kar álláspontjának megfelelő szigorú egyházi álláspontot védte, az egyházjog alapján tagadva, hogy a kormány illetékes volna gyakorolni a király főkegyuri jogait; védte e cikkeiben a hitvallásos iskolát s követelte e tekintetben a katholikus felfogás kiterjesztését a középiskolákra és a katholikus eredetű egyetemre is, «hogy a társadalmat áthassa a hit és a hitélet el ne posványosodjék. Nem képzelhetek konfesszionális iskolát az egyház vezetése nélkül, egyházi fegyelmi hatóság nélkül». Egyáltalán sorra vette ekkor sűrű egymásutánban közölt cikkeiben a 9-es elaboratum intézkedéseit: az egyházi elnöklést az autonomia szervezetében, tiltakozva az egyház laicizálásának szándékai ellen («Ha igazán katholikus autonomiát, ha hierarchikus egyházkormányzatot akarunk mindenben, úgy nem fogadhatunk el világi elnököt, aki mellett úgy sem szól más világi hiúságnál és a nem katholikus szervezetek majmolásánál»); a «Fejérmegyei Napló»-ban (április 17.) tiltakozik egy «nagyúrnak» előtte tett azon nyilatkozata ellen, mely szerint «nincs a katholikusok közt, kit a fundacionális vagyon kezelésével megbizhatna a főkegyúr; elvesztegetnék» és bízik a királyban, «aki nem fogja elitélni az ő 9 millió katholikus alatt-

valóját, ha szine elé járulnak panaszaikkal és bizalmas kéréseikkel» ; egy másik cikkben («Alkotmány 1899 április 25.) tiltakozott a főkegyuri jog gyakorlatának a parlament jogkörébe való vonása ellen.

Ezalatt, 1899 április 18-ikán kezdte tárgyalni a 27-es bizottság a 9-es munkálatot. Zichy Nándor már az első ülésén hangsúlyozta, hogy az ő elhatározásait és véleményét a kultuszminiszter nézete nem befolyásolja, de viszont nem lehet a püspöki kartól azt kivánni, hogy ő jelölje ki, mit csináljon a bizottság és előzetes véleményt adjon a munkálatról akkor, amikor azt a 27-es bizottság sem tárgyalta még. A bizottság üléseiben szorgalmasan részt vett és behatóan indokolta a 9-es munkálattal szemben felmerült aggályait, ismételten kijelentvén, hogy a legfőbb kegyuri jogokat korlátozni nem állhat a kongresszus szándékában és hogy jobb lett volna egyenesen Ő Felsége nézeteit kikérni a kegyuri jogokra vonatkozólag. Hozzászólt a munkálatnak legtöbb szakaszához és keresztülvitte több szakasznak módosítását. Ez a fáradságos munka május 19-ikéig tartott s az eredmény több sikere dacára is nem elégítette ki. «Nem merünk — mondja május 20-iki cikkében — bizalommal kérni, nem merünk főleg remélni legfőbb kegyuruntktól, nem mintha félnénk tőle, hanem *mivel a miniszterek nem engedik* érvénye-

sülni a mi jogalapunkat, mert az ő elméletök tiltja azt, hogy a hű alattvaló szeresse királyát, ő benne bizzék, ő tőle reméljen és mert ők efemer dicsőségök érdekében konfiskálnak mindent, ami a koronáé. *Az autonomiánkat fenyegető titkos aknamunka aggodalommal tőlt el minket.* Lemondott az autonomiai kongresszus mindenről, midőn megszünt remélni a legfőbb kegyúrtól. Nem a legfőbb kegyúrtól, hanem Wlassicstól kér és vár. A liberalizmus pedig új hadjáratra indul az egyház ellen.» «A nagy elvi kérdésekben — írja május 27-én — a mi álláspontunk is más, mint az, mely a 27-es bizottság elfogadott munkálatában kifejezésre jut. Reméljük, hogy magán a kongresszuson lesz mód arra, hogy megalkossuk az autonomia teljes szervezetét, kivált a vallás- és tanulmányi alap, a vagyonkezelés, a katholikus tanügy és egyetem katholikus ügykezelése dolgában.» Ismét egy másik cikkében, augusztus 5-ikén erősen kikel Wlassics kultuszminiszter autonomiai politikája ellen s így ad kifejezést a szinte a csüggedéssel határos aggodalmai közepette is élő reménykedésének: «Lemond a 27-es bizottság mindenről, lemond a katholikus vagyonról, lemond önmagáról, kivesz az egyház kezéből mindent, főként a katholikus tudományt és népnevelést. *Nem a katholikus autonomia, csak a katholikus hitélet menthet meg*».

Szeptember 14-én a püspöki konferencia «na-

gyobb jelentőségű elvi nehézségek a 27-es bizottság munkálata ellen nem merülvén fel», ezt elfogadta s a kongresszus plenuma elé terjeszteni határozta. Erre Zichy Nándor szept. 16-iki cikkében ujabb támadást intézett a kultuszügyi kormány autonomiai politikájának, különösen az 52 katholikus középiskolákra vinatkozó része ellen s e tekintetben is elégtelennek minősítette a 27-es bizottsági javaslatot, 22-ikén pedig újból tiltakozott a katholikus vagyon ezidőszerinti kezelése ellen, mert «aki azt most kezeli, nem katholikus szellemű». «Már ma is elégtelen — mondja szeptember 24-iki cikkében — a katholikus tanulmányi alap ; a világi kezelés alatt az alap követelései be nem folynak, sem javai kellőleg nem gyümölcsöztetnek.» Ugyanebben a cikkben az autonomia politikai vonatkozásait fejtegetve, abból a szempontból is kifogásolja a 27-es javaslatot, hogy az abban kontemplált szervezettel «erősebb aligha lesz az Egyház az állammal szemben ; nem is sejtik, hogy az egyházmegyék nagyobbszabású szervezete által a dekompoziciót szolgáltatnák».

A «Katholikus Szemlé»-ben is sűrűn hangoztatta ez időben az autonomiára vonatkozó nézeteit. Az 1900-iki évfolyam 382—84. lapjain fájdalmas rezignációval ír erről a szivéhez nőtt kérdésről, visszapillantást vetve a kongresszusnak immár két éves vergődésére. «Valami nagyon nem remény-

kedhetni. *Nagy az elkeseredés.* Iskoláinkat elközösítik ; *vagyonunk s ez a sok kötvény megvan-e még ?* Nem a felekezetnélküli kormány adóztatja-e kedve szerint katholikus egyházunk alapjait vicinálisai érdekében ? . . . Aligha lesz ebből jó, mert a képviseleti kormányrendszerben csak az vehető számba, ami a képviseletben számba megy — minket pedig onnan egyelőre kizárnak.»

A kongresszus plenuma 1900 január 31-én kezdte tárgyalni a 27-es munkálatot. Zichy Nándor e tárgyalást előzőleg az «Alkotmány»-ban cikksorozatot közölt, amelyben szakaszról-szakaszra birálta a munkálatot, attól a gondolattól vezéreltetve, hogy olyan autonomia kell, amely az ország katholikus egyházát felszabadítsa a felekezetlen állam gyámsága alól. A plenáris tárgyalás előtt való napon, január 30-ikán a kongresszus tagjai általános értekezletre gyültek össze, amelyen Ugron Gábor és társai igen szenvedelmesen kikeltek a püspöki kar állásfoglalása ellen, úgy hogy Zichy Nándornak csitítgatnia kellett őket, megmagyarázván, hogy ő a püspöki kar állásfoglalását érthetőnek találja, hogy épen egy katholikus kongresszusnak tagjai, ha más is az álláspontjuk, nem lehetnek hivatva animozitással szembehelyezkedni az egyházi tekintély szilárd elvét képviselő episzkopátussal. Az értekezlet különben nem termelt babérokat a szabadelvű

párthoz tartozó kongresszusi tagoknak, utána délután pedig Zichy Nándor hivei közül vagy ötvenen külön konferenciát tartottak, amelyen Zichy Nándor egyórás beszédben fejtegette nézeteit a vallás- és tanulmányi alap, az egyetemi alap, a katholikus akadémiák és középiskolák, a katholikus népoktatásügy s a főkegyuri jog természete dolgában, kijelentvén, hogy ő csak azért járul hozzá a 27-es munkálat tárgyalásához, mert mégis reményli, hogy azon a tárgyalás során sokat lehet javítani. Ugyanekkor Ugron Gábor hivei is, körülbelül harmincan tartottak értekezletet. A kongresszus tagjai három felé voltak szakadva : Zichy Nándor szigorúan egyházi szellemű pártjára és pártpolitikai szempontoktól vezéreltetve, Szapáry Gyula szabadelvű és Ugron Gábor szélsőbali pártjaira. A hangulat izgatott volt s ez az izgatottság nem sok jóval kecsegtette az autonomia ügyét.

Igy ült össze több mint két évi szünet után a kongresszus plenuma. A többségi javaslat előadója Hoványi Gyula volt, a kisebbségié Győrffy Gyula. A vita hosszú volt és tartalmassága mellett igen szenvedelmes. Zichy Nándor már a második ülésen, február 1-én szólalt fel és nagy beszédben indokolta már idézett cikkeiből ismert álláspontját a többségi munkálattal szemben, amelyet csak az általa szükségesnek jelzett javítások reményében szavaz meg általánosságban. «Az 1870—

71-iki kongresszus — mondta többek között — mindenkor azt az álláspontot foglalta el és én magam is mint annak tagja ezen az állásponton állok, hogy úgy az egyház, mint a legfőbb kegyúr és apostoli király jogait tiszteletben akarja tartani, hogy az egyház hierarchikus szervezete ellen véteni nem akar, sőt, hogy történeti fejlődésünknek, az évszázadok során kifejlődött katholikus jogállásnak és jogoknak prejudikálni nem kiván, de a királynak ezekben foglalt és ezeknek egyik főalapját és támaszát képező jogaihoz erősen ragaszkodik ; és ugyanezt vallja a 27-es bizottság és a négyes vélemény. Most a *részletekben* kell a vita súlyát keresni», miért is mielőbb a részletes tárgyalást kéri.

Február 3-ikán Horánszky Nándor azt indítványozta (egy előző nap gróf Károlyi Sándor elnöklete alatt tartott bizalmas értekezlet eredményeképp), hogy az általános vita után a javaslat adassék vissza a 27-es bizottságnak, hogy ez az alapok kezelése és ellenőrzése, a katholikus nevelésügy s a javadalmak betöltése dolgában «érintkezzék az illetékes tényezőkkel», aztán mutassa be a netáni módosításokat. Zichy Nándor ezt a nyilván a kormány által sugalmazott indítványt ellenezte. Zichy Nándor álláspontját osztva, Rakovszky István is, aki (február 5.) azt a kérdést vetette fel, hogy kit ért az indítvány az «illetékes ténye-

zők» alatt: a legfőbb kegyurat, vagy a püspöki kart, vagy a kormányt? Mire az elnöklő Vaszary Kolos bibornok hercegprimás kijelentette, hogy a püspöki kar igenis akar a katholikus egyház szervezetének megfelelő autonomiát. Horánszky ellen február 8-ikán Schlauch bibornok is foglalt állást, másnap pedig ismét Zichy Nándor beszélt, aki méltóságosan, nyugodtan, magas nézőpontból, a kérdés legalaposabb ismeretével kifejtette, hogy őt sem a többségi, sem a kisebbségi javaslat nem elégíti ki, de nem «mintha telhetetlen volna», hanem mert egyik sem felel meg a katholikus igényeknek, mert a katholikus autonomia csak úgy felel meg céljának, ha igazán katholikus, ha kivált a vagyonkezelés dolgában sem a kultuszminiszter, sem a minisztertanács tényező és ha a püspöki székek betöltésében a püspökök tekintélyének fenntartása, nem pedig a kormány befolyása a döntő szempont. Horánszky indítványát külön cikkben («Alkotmány» február 10.) prófétai előrelátással úgy tüntette fel, hogy ezen indítvány elfogadásával az autonomia ügye «megfeneklett».

A következmények igazolták ezt a felfogását. A kongresszus ugyanezen a napon Zichy Nándor és pártjának hozzájárulásával 83 szóval 37 ellenében (46 kongresszusi tag távol volt!) megszavazta a 27-es bizottság többségi munkálatát és Zichy Nándor ellenzése dacára 83 szóval 50 ellen

elfogadta Horánszky indítványát, mire Vaszary bibornok hercegpromás a kongresszust elnapolta. A 27-es bizottság már február 15-ikén elhatározta, hogy elnöke és előadója, tehát gróf Szapáry Gyula és Hoványi Gyula kérjék a hercegprimást és a kultuszminisztert, hogy a többségi javaslat alapján lépjenek érintkezésbe a bizottsággal; a püspöki konferencia pedig már március 3-ikán megbizta Schlauch kardinálist, valamint báró Hornig és Szmrecsányi püspököket. hogy a püspöki kar álláspontjának ismertetése végett a bizottsággal érintkezésbe lépjenek. Zichy Nándor ekkor az «Alkotmány»-ban (március 6.) elkeseredetten támadta a szabadelvű pártszellemet, mint amely az autonomia dolgában is útját állja a katholiksu ügy méltányos eligazításának: «A katholikusoknak azt kiáltják: «a pap az oltár elé, a hit a templomba való!» Mi pedig visszakiáltjuk: «A hit az életbe való és a hitvallás a politikába való!»

Ezentúl már csak döcögve haladt az autonomia ügye. A kultuszminiszterrel való tárgyalások sokáig húzódoztak, időközben pedig Zichy Nándor, december 21-én a főrendiház indemnitási vitája során nagy méltatlankodással tette szóvá a katholikus kérdést. Oly nagy ür választja el — úgymond — a kormánytól, hogy azt bizalommal áthidalni lehetetlen. Azután különösen Széll Kálmán miniszterelnök és Wlassics Gyula kultusz-

miniszter elleni éllel folytatta : «Valóban megfoghatatlan, hogy lehetséges az, hogy sokan magukat «jó katholikusok»-nak mondják és világosan ellentétben vannak a katholikus egyház legilletékesebb nyilatkozataival, amelyeknek sorában a Szentatya és a püspöki kar pásztorleveleit felemlítenem csak szükségtelen. Az egyháznak elveit változtatni nem lehet egyesek, de még a kormányok és pártok nézetei szerint sem. Ez a kormány nem kellő komolysággal és jóakarattal kezeli a katholikus autonomia kérdését.» Széll és Wlassics tagadták ezt, mire Zichy Nándor kijelentette, hogy noblesseből és mert az elnök a házszabályra hivatkozik, nem válaszol érdemben s nem keres személyes kérdést ott, ahol közügyről van szó.

1911 február 2-iki cikkében kerteléssel vádolja a kormányt az autonomia kérdésében, február 26-iki cikkében pedig lehetetlen helyzetnek minősítette azt, hogy a katholikus ügyeket nem egy katholikus testület, hanem a miniszterium kezelje és intézze és hogy a liberális kormány képteleneknek tekinti a katholikusokat saját ügyeinek intézésére.

A 27-es bizottság csak március 12-én ült ismét össze és pontról-pontra tárgyalta a 3-as albizottság által a kultuszminiszterrel folytatott tárgyalásoknak eredményét. Zichy Nándor és hivei nagyon különösnek találták ez alkalommal, hogy

Wlassics kultuszminiszter ok nélkül a titokzatosság és bizalmasság homályába burkolt olyan dolgokat, amelyekben semmi titokzatosság nincs és most sem a kormány szempontját kidomborító határozott direktivát, csak «*hiteles feljegyzéseket* ad, melyek szerint 1. a főkegyúri és legfőbb felügyeleti jog épségben tartandó; 2. a katholikus vallás- és tanulmányi alap kezelése az autonomia által mellőzendő, mert az a miniszter szerint a főkegyúrra és az 1848 : III. törvénycikkre nézve sérelmes; 3. a katholikus iskolaügyre nézve az autonomia által elfogadott munkálat módosítandó, nevezetesen a katholikus középiskolák tanárainak kinevezési és fegyelmi jogát a miniszter ki nem adja; 4. a katholikus felső oktatásüggyel «rövid idő mulva» a törvényhozás fog foglalkozni (ezt a kormányok azóta soha meg se kisérelték); 5. a királyi kinevezést igénylő egyházi javadalmak betöltésére vonatkozólag az eddigi jogszokás fenntartandó. Ezek a «hiteles feljegyzések» élénk reszenzust keltettek a katholikus körökben : Zichy Nándor ezekben a feljegyzésekben igazolva látta a Horánszky Nándor indítványával szemben elfoglalt gyanakvó állásfoglalását, de azért, noha mély keserűség töltötte el ekkor, fáradhatatlanul csak folytatta harcát a 27-es bizottság ülésein, részt vett egy újabb 7-es albizottságnak Samassa érsek lakásán tartott értekezletén, majd az auto-

nomia ügyében beállott új hosszú szünet után november 26-ikán egy gróf Szapáry Gyulánál tartott újabb tanácskozásban, amelyben ismételten előadta és indokolta a 27-es átdolgozott munkálat fölötti aggályait. Ugyanekkor, november 12-én három évre a vallásalapot ellenőrző bizottság tagjává nevezte ki a király s itt jegyezzük meg, hogy ezen alap jogi alapját és gazdasági kezelését kevesen ismerték jobban, mint épen ő, aki az általa kontemplált autonomia lényeges részének tartotta mindig ezen alapnak a kormány kezelése alól való kivonását.

A «hiteles feljegyzések» alapján átdolgozott 27-es munkálat tárgyalását 1902 január 9-én kezdte meg a kongresszus plenuma. Előzőleg, január 5-iki cikkében erős birálat alá vette Zichy Nándor az új munkálatot és ismételten javasolta, hogy a kongresszus inkább egyenesen és bizalommal a legfőbb kegyúrhoz forduljon, «mert ez a javaslat nem a mienk, hanem a miniszteré.» Január 7-iki cikkében pedig elkeseredetten felkiált: «Szerintem nem feladatunk *minden áron* autonomiát csinálni; szerintem feladatunk az, hogy a katholikus közönség, a mi küldőink képviseletében kimondjuk azt, amit a katholicizmus jogainak érvényesítésére és a mi egyházunk javára kimondani szükségesnek tartunk. Mi az autonomiát nem a miniszteriumnak, de a katholicizmusnak csinál-

juk ... A katholicizmust azon ferde helyzetből kell kimentenünk, amelyben úgy az egyház kormányzatára, mint az egyház vagyonára és a katholikus tanügyre a parlamenti kormány, felelőssége cimén ráteszi a kezét, feledvén az 1848-iki törvénynek azt a világos jogszabályát, mely szerint ezen intézkedést, a legfőbb hatalmat az apostoli király egyenesen személyének fenntartott kiváltságaként fenntartja. Ezért elutasíthatatlan kötelességünk az egyházi méltóságok adományozásában minden kétséget kizárólag azon felfogással szembeszállni, hogy a felelős miniszteriumnak ezekben kandidacionalis joga vagyon. A katholikus vagyon katholikusok által kezelendő. Ez a kezelés helyesen egy nem katholikus testület egyik közegét, talán egy nem katholikus miniszteriumnak vallás- és közoktatásügyi miniszterét még akkor is, ha az katholikus, nem illeti meg. ... Aztán az egész vagyonnak katholikus célra való fordítását a 27-es bizottság szövegezésében világosan és minden félremagyarázást kizáróan formulázva nem látom.»

Az új elaborátum fölötti vita első szónoka Zichy Nándor volt, aki ez alkalommal szokatlanul nagy hévvel védte a maga, már ismertetett cikkeiben kifejtett álláspontját és a 27-es bizottság első, már elfogadott munkálata alapján kérte a részletes tárgyalást. Ugyanezt kívánta Prohászka

Ottokár is, míg Giesswein Sándor a kisebbségi javaslatot védte. Mire gróf Szapáry Gyula nagy megdöbbenésre azt válaszolta Zichy Nándornak, hogy nem vállalhat garanciát arra nézve, hogy ő Felsége szentesíti-e az első munkálatot, ha azt elébe terjesztik. A kongresszus végre is kimondta, hogy belemegy a második elaboratum tárgyalásába, mire Zichy Nándor január 11-én érdemben szólván hozzá ehhez az elaboratumhoz, nagy vehemenciával támadta a kormány illetékességét az autonomia dolgában, konstatálván, hogy ebben «a miniszterek nem egyformán gondolkodnak». «A szabadelvű párt miniszterei — úgymond — a javadalmak betöltését a magukénak szeretik tekinteni. Itt a kérdés nem azon fordul meg, hogy ő Felségének mi a joga, hanem azon, hogy milyen jogokat követelnek maguknak mások ő Felsége jogainak csorbításával. Az autonomia jó, szükséges és kivánatos és kevesen vannak köztünk, akik annyi ideig küzdöttek volna az autonomiáért, mint én, akik több éjszakát virrasztottak volna át az autonomiáért, mint én, Engemet oly korban ért ez a mozgalom, hogy az egész nagy mozgalmat összefoglalhatom». A további vita folyamán Zichy Nándor egyházias felfogása erősen összeütközött Horánszky Nándor szabadelvű álláspontjával s hogy a katholikus közvélemény melyik mellé állott, mutatja az a rengeteg üdvözlő irat

és sürgöny, amelyet ezekben a napokban a káptalanok, esperesi kerületek, katholikus körök, katholikus tanintézetek, tanári karok intéztek Zichy Nándorhoz.

Január 24-ikén Szmrecsányi Pál fixirozta a püspöki kar álláspontját, mire Zichy Nándor másnap felolvasott egy, párt hiveivel egyetértésben megszerkesztett nyilatkozatot, mely szerint ha ő és hivei előbb értesültek volna arról, hogy a püspöki kar a 27-es bizottság szövegezése alapján való tárgyalást meg fogja szavazni, a püspöki kar iránt való deferálásból ebben a kérdésben elfoglalt álláspontjukat ujabb megfontolás tárgyává tették volna; a tárgyalás jelen stádiumában azonban nem tehetnek egyebet, mint abbeli sajnálatukat kifejezni, hogy egy tisztán csak formai kérdésben, mely sem az egyház tanítását, sem az egyház püspöki kormányzati joghatóságát nem érinti, ma már egyszer elfoglalt álláspontjukat el nem hagyhatják. Ugyanezen az ülésen felszólalt még Samassa egri érsek is, kijelentvén, hogy a püspöki kar őszinte törekvése, hogy autonomia legyen; a 27-es munkálat nem tökéletes, de alkalmas a továbbépítésre, ezért fogadja el a munkálatot. Erre aztán a kongresszus névszerinti szavazásban 69 szóval 59 ellen általánosságban elfogadta az elaboratumot és már a következő ülésen megkezdte a részletes tárgyalást, amelyben

Zichy Nándor igen élénken részt vett, 73 éves aggkora dacára bámulatos energiával, buzgalommal és, szivóssággal, sokszor keserűseggel nézve azt a részvétlenséget, amelyet a kongresszus számos tagja a nagy ügy iránt tanusított, olyannyira, hogy a részletes vitának akárhány ülése határozatképtelen volt. Az egyházközségi szervezetről és az egyházmegyei gyűlésről szóló rendelkezések tárgyalása során ki is fakadt. «Aki az autonomiát úgy fogja fel, hogy ez egy eszköz ez egyházi élet nevelésére, hogy az egyházi kormányzat egy tökéletesítése, hogy a hitbuzgalmat csak az nevelheti : nos, az vegye tudomásul, hogy szegény hitbuzgalom az, amely nem a katholikus hitből magából, hanem holmi világi intézményekből meríti életerejét és igen gyarló felfogás, hogy a katholikus egyház életerős, a hitélet erős és cselekvő csak akkor lehet és ilyenné csak úgy fog fejlődni, ha ilyen világi szervezetek, holmi világi dolgok fognak létesülni». Hogy ő különben mennyire ez egyház szellemében gondolta megalkotandónak az autonómiát, azt bizonyítja február 21-ikén beadott az az indítványa, hogy az igazgatótanács tagjai a tridentinumra tegyék le az apostoli hitvallást. Február 24-ikén hosszabb beszédben elpanaszolta, hogy a magyarországi katholikusok nem kapják meg ugyanazokat a jogokat, melyeket az erdélyi katholikusok élvez-

nek és hogy a katholikus alapokat nem kezelik mindig úgy, ahogy ezeknek érdeke megkivánná. Egyidőben ugyanerről a két kérdésről külön cikkben is tájékoztatta a katholikus közönséget, pénzügyi, gazdálkodási szempontból erős birálat alá vetve a kormány eljárását az alapok kezelése körül és tiltakozva a «Pester Lloyd» azon állítása ellen, mintha a katholikus alapoknak az autonomia által való birtokbavételéről lemondott volna.

A kongresszus végre, február 28-ikán részleteiben is elfogadta a 27-es átdolgozott munkálatot. Zichy Nándort annyira elkedvetlenítette a vita lefolyása és eredménye, hogy nem kívánt tagja lenni annak a 15-ös bizottságnak, amelyet a kongresszus március 10-én avégből küldött ki, hogy az immár kész tervezetet átnyujtsa a királynak (ami március 13-án meg is történt Budán, gróf Szapáry Gyula vezetetése alatt). Elkedvetlenedésének külön cikkben is adott kifejezést («Alkotmány» február 28.), ezeket mondván többek közt a kongresszus munkálatáról: «Az autonomia lényeges feladatának teljesülése elmaradt. Az 1848-ban kiállított váltó ismét csak prolongáltatott. *Ily lehangoló helyzetben* vigaszt lelhetnénk a katholikus egyház intézményei és jogai tiszteletében, de *ebben is fáj* az, hogy egy és más kérdésben sulyos mulasztásokra lehet utalnunk. Igy kivált

az egyetem ügyében felemlítendő, hogy a katholikus tanügy segédforrásai között az egyetemi alap felemlítése elhagyatott és a hitvallás elég csodálatosan csak a hivatalnokoktól követeltetik (aminők vajmi kevesen lesznek), de nem tétetik le azt, legalább a példa kedvéért, az igazgató tanács tagjai által».

A kongresszus befejezte működését — legalább egyelőre s hosszú időre — de Zichy Nándor nem szünt meg ezután sem napirenden tartani az autonomia ügyét. Lehangoltságát csakhamar legyőzte bámulatos energiája és vallásosságában gyökerező optimizmusa, tovább küzdött élőszóval és írásban, folyton az autonomiára irányította a katholikus közönség figyelmét. Már az 1902. évi katholikus nagygyűlés második nyilvános ülésén tartott záróbeszédében foglalkozott ezzel a kérdéssel, keserűen azt az oldalvágást mérve a katholikusok egyenetlenkedésére és a szabadelvű kormányzatra, hogy ez csak minden 25-ik vagy 40-ik évben méltatja az autonomia ügyét egy kis figyelemre, «hogy megint egy kis koncot vessen oda, amelyen a katholikusoknak ismét egy ideig veszekedniök lehet.» «Lehet birálni — mondá aztán — mindazt, amit teszünk, van abban kárhoztatható, elitélhető hiba elég, magamat sem véve ki ; töredelmesen megbánom ; *de hát egyesüljünk, világosítsuk fel egymást, segítsünk egymás gyarlóságán, de azért*

ne kárhoztassuk az ügyet, vagy ne vonuljunk attól vissza !»

Az autonomia ügyének további fejleményeiről már nincs sok mondani való. Ez év október 18-ikán közölte Vaszary bibornok hercegprimás a püspöki konferenciával a római szentszék válaszát az oda felterjesztett autonomiai munkálatra. A Szentszék oly autonomiát hajlandó türni, válaszolta Rampolla bibornok államtitkár, amely a püspökök ügyhatóságát semmi tekintetben sem sérti ; mindenekelőtt az autonomia végleges alapszabályait akarja látni és majd akkor fog érdemben nyilatkozni. Zichy Nándor ebbe avval a fiúi hódolattal, amely a Vatikánnal és a püspöki karral szemben mindig jellemzte, belenyugodott, de azért nem szünt meg ezentúl legalább a sajtó útján ébren tartani a katholikusok érdeklődését legégetőbb életkérdésök iránt. A következett évek politikai zavarai közepette is sűrűn foglalkozott cikkeiben az autonomiába vágó kérdésekkel. Igy például 1904 június 12-iki cikkében tiltakozik Berzeviczy kultuszminiszter népiskolai javaslataival szemben az ellen, hogy az állam a felekezeti iskolában a tanító kinevezési jogát is el akarja kobozni a 800 koronán felüli állami segély cimén ; és tiltakozik a tanítóképzés államosításának tendenciája ellen. 1906 végén pedig a «Religio»-ban nagy essayben, történelmi alapon írta meg a

katholicizmus helyzetét hazánkban, különös tekintettel az autonomiára és kongruára, azt a tanulságot vonva le a hazai tapasztalatokból s a külföldi példákból, kivált a centrumpártéból, amely «nem szorgalmazza az autonomiát, mert elegendő befolyása van a törvényhozásra és kormányzásra», hogy «mi is csak a parlamentben és parlamenti kormányban küzdhetünk eredményesen ; a kongresszusokon eredménytelen minden küzdelem». Ez a tanulság klasszikus foglalatja, szinte végsummája Zichy Nándor álláspontjának az autonomiára vonatkozólag s e téren 1869 óta vívott harcainak. Aki majdan megírja a magyarországi autonomiai akciók történetét, Zichy Nándor ezen tanulmányát nem mellőzheti.

Ekkor, 1906-ban és azután is gróf Apponyi Albert kultuszminiszter komolyan foglalkozott az autonomia ügyével és egy a nyár elején Vaszary bibornok hercegprimáshoz intézett átiratában kijelentette, hogy legmelegebb óhajtása ezt az ügyet a megvalósítás felé vezetni. Zichy Nándor ismét reménykedett. Ő, aki ezekben a küzdelmes években sokszor keserűen mondogatta bizalmasai körében, hogy csak «a pusztában kiáltó szó», akiben csak akkor hisznek, amikor már késő, de soha, amikor szavát követve cselekedni kell — ő, a 77 éves aggastyán ismét ifjúi reményekkel telt meg, ismét bizott. «Ekkor (a néppárt megszüle-

tése után) újból megindították — mondja egyik akkori cikkben — az autonomiát és a kongruát, de ez is csak igéret maradt. Mert amikor be kellett volna váltani a váltót, akkor üres tarisznya és puszta választás, ülésezés, hozzászólhatás lett az autonomiából. Ma, a liberális kormányok alkonyával egy új éra vette kezdetét. Most az alkotmány helyreállítását kell mindenekelőtt biztosítanunk. Csak ezen talajon lehet biztosat és maradandót építenünk. Tudja és méltányolja ezt mindenki, csak az osztrák sajtó gyanusítja a katholicizmus magatartását és annak nyomán indul a külföld is. Pedig a katholicizmus sohasem tért el eredeti programmjától : folyton számolt a helyzettel és a lehetőségekkel, nem kockáztatta ügyét . . . Alkalmas időt kell bevárnia, alkalmas helyzetet előkészítenie, mindig szem előtt tartván feladatát, mely a katholikus érdek védelme és előmozdítása és ennek kell alárendelnie a többit . .. Lehet a mi magunktartása mások politikai és pártérdekeinek kedvezőtlen : de katholikus szempontból és a magyar honpolgári kötelességek teljesítése szempontjából más nem lehet.»

Ebben az időben sokat tárgyalt Zichy Nándor Apponyival az autonomia ügyében és szóvá tette ezt, valamint a kongruát a főrendiház 1907 február 9-iki ülésén is, megdicsérve a katholikus papságot, amely «eléggé nem csudálható önfeláldo-

zással viselte elhagyatott helyzetét és szegénységét». Egyúttal támadta az állami iskolákat és Apponyinak iskolajavaslatában helyeselte, hogy a miniszter a katholikus iskolának hivatottságát elismeri, de kifogásolta, hogy a javaslat a katholikus iskoláztatást ez időszerint és a konfesszio nélküli kormányzat mellett állami iskolában is lehetségesnek tartja és hogy a nemzetiségek ellen irányuló törekvései között oly hatalmi befolyást követel a kormánynak, amely keresztényellenes vagy legalább is katholikusellenes kormányoknak oly jogot biztosít, mely majd esetleg a hitvallásos iskola megsemmisítésének lesz eszköze. Nagy és veszedelmes tévedése pedig a kormánynak, hogy a kongruát állami segélynek tekinti, holott ez a parochia vagyona, annak kiegészítő része. Van ellenmondás is a javaslatban, az, mely szerint a hitvallásos iskolától megvonható minden segély, mihelyt a községeknek van olyan állami iskolája, mely az összes tankötelezetteket magában foglalhatja. Van benne borravaló, mikor a tanítónak, aki minduntalan változtatja a helyét, serkentő pénzt nyujt, esetleg csak azért, mert felebbvalója kedvében jár; és van benne kétértelműség is, mikor azt mondja, hogy csakis a miniszter által előírt könyvek és rendszer szerint szabad tanítani.

Látnivaló a beszéd e rövid kivonatából is,

hogy Zichy Nándor még a koalició kormányával szemben is, amely iránt pedig mégis csak nagyobb bizalommal viseltetett, mint bármely előző vagy következett kormány iránt, megóvta a maga önállóságát, kivált amikor a katholikus jog és érdekről volt szó.

A király 1906 május 5-én a kongrua-tanács tagjává, 1907 november 4-ikén pedig a vallás- és tanulmányi alapokra felügyelő és ezek kezelését ellenőrző időleges bizottság elnökévé nevezte ki Zichy Nándort, aki már előzőleg is mint e bizottság tagja nagy rigorozitással teljesítette a tagsággal járó kötelességeit, most pedig mint a bizottság elnöke hajlott kora dacára fiatalokat megszégyenítő agilitással végezte teendőit ebben a katholicizmusnak oly fontos anyagi és jogi érdekeit megóvni hivatott bizottságban.

Az e fejezetben előadottak nem nyujtják az 1897-iki autonomiai kongresszus összefüggő történetét, ez feladatunk körén kívül esvén, Zichy Nándor a kongresszus és az egész kérdés körül kifejtett tevékenységének vázolására szoritkoztunk csupán, de ezen vázlatnak is talán sikerült csak a puszta tények és nyilatkozatok egymás mellé állításával is kitüntetni azt a vezérszerepet, amelyet Zichy Nándor ezen a téren is vitt, azt a csodálatos munkaerőt, ügybuzgalmat és egyházias szellemet, amely őt e kérdésben is annyira átha-

totta, amellyel annyira kimagaslott, hogy szinte aggódva kell kérdenünk, lesz-e aki utána ugyenezzel a rátermettséggel és energiával fogja, hacsak valamivel is a megvalósításhoz közelebb hozni az autonomiának a politikai zavarok tömkelegében megrekedt ügyét ?

XXVII.

A Széll-kormány. Ismét a «szószék-paragrafusok». Zichy Nándor nagy néppárti agitációja. A 70 éves Zichy Nándor ünneplése. Kaas Ivor Zichy Nándorról. XIII. Leo Zichy Nándorhoz. Római útja. Főrendiházi beszéde a szabadelvűségről. Gróf Zichy János Zichy Nándorról.

A halmozott válságoknak az a korszaka, amely a Bánffy-kormány bukásával Magyarország politikai életében beköszöntött, még annyira közel van hozzánk, még annyira nem a történelemé, hogy kritikai megvilágításától el kell tekintenünk. Csak azon szerep krónikaszerű vázolására szorítkozhatunk, amelyet Zichy Nándor e korszakban vitt s azon kezdjük, hogy ő ezekben az években magas kora dacára, törhetlen agilitással dolgozott tovább a katholikus revindikáció azon művén, amelyet az egyházpolitikai harcok hatása alatt megkezdett s egyúttal a legélénkebb figyelemmel kísérte a politikai küzdelmeket, a főrendiházban, gyűléseken és ujságcikkekben számos alkalmat ragadva meg, hogy ezekhez hozzászóljon.

Az elégtétel leplezetlen és könnyen érthető ér-

zelmével fogadta Bánffy bukását («Nem a kiegyezés, hanem az egyházpolitika miatt kellett erőszakos választás, ebbe bukott bele Bánffy» — írta ekkor egyik cikkében) s ép oly leplezetlen bizalmatlansággal üdvözölte a Széll-kormányt, amely szerinte nem volt más, mint az általa már annyiszor rosszalt szabadelvű párturalomnak folytatása (amint azt utóbb Széll Kálmán avval bizonyította, hogy engedve a szabadelvűpárt nyomásának, megakadályozta azt, hogy Ferenc Ferdinánd trónörököst szentpétervári útja alkalmával magyar részről gróf Zichy János, a néppárt akkori elnöke kisérje). Ennek, már e kormánynak a főrendiházban 1899 március 1-én történt bemutatkozása alkalmával adott kifejezést, mikor pedig ugyane hó közepén a nemzeti párt feloszlott és Apponyival együtt belépett a szabadelvűpártba, ő külön cikkben erőteljesen hangsúlyozta, hogy a Széll-kormány kinevezése és Apponyi fuziója a néppártra nézve nem változtatta meg a helyzetet, «a néppárt marad, ami volt». A Széll-kormány kinevezését megelőzött pártközi konferencia a képviselőválasztásokra vonatkozó kuriai biráskodásról szóló törvényjavaslatban állapodott meg. Ez a javaslat, amelyet a képviselőház már április végén és május elején tárgyalt, tartalmazza az úgynevezett «szószékparagrafusokat». A néppárt ezekben a katholikusok nagy sérelmét, az egyház-

politikának bizonyos folytatását látta és ennek folytán erősen küzdött a képviselőházben e szakaszok ellen, még pedig Zichy Nándor kezdésére, aki még április elején akciót indított az inkriminált 3., 169., 170. és 171-ik szakaszok ellen, a néppárt értekezletein behatón rámutatott a bennök rejlő katholikusellenes tendenciára, az «Alkotmány»-ban pedig figyelmeztette Széll Kálmánt, hogy az ország kilenc millió katholikusát, a katholikus papságot e szakaszok által kivételes helyzetbe ne szorítsa. A főrendiház közjogi és törvénykezési bizottságában is Steiner püspökkel együtt hatalmas beszédben támadta a szószékparagrafusokat, amelyek ellen aztán másnap, május 6-án és május 9-ikén a püspöki kar is állást foglalt. Május 8-ikán külön kihallgatáson pedig ő Felsége előtt is feltárta e szakaszoknak sérelmes voltát. A főrendiház május 10-ikén tárgyalta a javaslatot. Vaszary bibornok-hercegprimás, Schlauch bibornok-püspök, Samassa érsek, gróf Mailáth püspök mellett gróf Esterházy Miklós Móric és Zichy Nándor is nagy beszédekben mutatták ki a szakaszok fölösleges, zaklató és igazságtalan voltát, de a többség az általuk beadott és támogatott módosításokkal mellőzte s a javaslatot megszavazta : nem volt már katholikus többség a főrendiházban.

Ekkor már teljesen és kizárólag a néppártra

támaszkodott Zichy Nándor, nem többé a főrendiháznak kisebbségbe szorított ellenzékére. Az országgyűlés elnapolása után, július 13-ikán így jelölte meg a néppárt teendőit : a párt fenntartja ellenzéki pozicióját és kivált a szociális téren tovább agitál a keresztény Magyarországért. Néhány nappal utóbb pedig, július 24-ikén azt mondta a peéri népgyűlésen, hogy a revizióra ma nagyobb szükség van, mint valaha volt, «én pedig halát adok Istennek, hogy öreg, törődöt testem dacára köztetek járhatok, veletek küzdhetek !» «Tovább küzdünk ! — írta augusztus 13-ikán — a revindikációról, a revizióról nem mondunk le soha, Bánffy után is szükség van ránk !» A szeptember 15-iki érsekújvári népgyűlésen kijelentette (Lepsényi Miklós akkori képviselő ellen irányuló éllel is, aki ebben az időben egy 29 pontos radikálisszinű programmal bomlást próbált előidézni a néppártban), hogy «a párt programmján nem változtathatunk, én csak Isten előtt hajlok meg és haladok rendületlenül azon az uton, amelyen megindultam, a néppárt programmja alapján». «Ha valaki 70 éves, mint én — mondta szeptember 17-ikén a sibrai népgyűlésen — az tudja, hogy mily könnyű képzelt célok után nyargalni, de tudja azt is, hogy aki túllő a célon, az a célt el nem találja», október 29-ikén pedig a váci népgyűlésen szerényen így

jellemezte a maga szerepét a közéletben : «Amilyen parányi semmi vagyok, úgy mégis az isteni Gondviselés kezében eszköz lehetek. Nem toltam fel magamat, a Gondviselés vezetett e helyre, egy párt élére. A képviselőházból engem valami módon kizártak, pedig mikor az ország szabadságát visszaszereztük, én is ott voltam és akkor nem oszoltunk pártokra, akkor egyek voltunk !»

Minden szerénysége mellett azonban nem térhetett ki azon grandiózus ünnepeltetés elől, amelyben 70-ik születésnapján az egész katholikus Magyarország részesítette. Ez az ünnepeltetés az embernek, a politikusnak, a katholikus vezérférfiúnak egyaránt szólott, nagyszerű manifesztációja volt Zichy Nándor népszerűségének, a köztiszteletnek, amelyben állott s első nagyszerű és együttes megnyilatkozása volt mindazon akcióknak, amelyek mint Zichy Nándor életművének, a magyar katholikus revindikációnak egyes részei, az ő kezdeményező erejének, az ő fejlesztő és szervező energiájának köszönhetik létöket. Papság, néppárt, politikai, társadalmi, kulturális, karitativ katholikus egyletek és szövetkezetek, katholikus sajtó mind, mind egyesültek akkor és Zichy Nándort ünnepelvén, magukat tisztelték meg ezzel. Ekkor írta Kaas Ivor Zichy Nándornak ezt a gyönyörű jellemzését : «Másoknak hatalom kellett és könnyű babér, Zichy Nándor a köteles-

séget választotta. Az a valódi érdem, mely nem keresi a jutalmat, az az erősebb jellem, amely magasztosabb elveit sohasem adja fel érdekekért. Az a hős férfi, aki nem nézi ellenségeinek számát és erejét, pályáján kitart, az akadályokat legyőzi: Igy cselekedett Zichy Nándor ötven esztendeig Magyarország szemeláttára. Semmit sem tett rejtekben, sohasem vallott mást otthon, mint a nyilvánosságban. Nincs, akit félrevezetett, nincs szava, melyet be nem váltott. Magában, családi körben, az ország tanácsában egy és ugyanaz, a trón előtt ép oly lelkiismeretes, mint az oltár előtt. Vesztébe rohanó népét látta Zichy Nándor és megsajnálta. A magyarok eladogatták földjüket, piacra vitték jószágukat, szabadságuk portyázók zsákmánya lett, akik hittek Istenben és keresztényeknek vallották magukat, azokat kicsúfolták a vallástalanok. Ebben a nagy veszedelemben nem volt senki, aki felemelje a keresztet és vigye a zászlót: ekkor történt, hogy felkelt *Zichy Nándor, a hitvalló* s a magyar kereszténység vezére, a katholikus egyház jogainak és oltárának bajnoka lett!» November 8-ikán pedig, a Katholikus Körök Országos nagygyűlése díszülésén a magyar katholikus világ szine-java illusztris társaságának jelenlétében így aposztrofálta őt a díszszónok, Rakovszky István: «És mint akkor egy Pázmány Pétert adott nekünk a Gondviselés,

most benned tiszteljük azt a vezért, aki a védelem élére állott!» Ugyanaz nap pedig sorra tiszteleg-tek nála: a budapesti katholikus papság, a Szent-István-Társulat, a Budapesti Oltáregyesület, az Országos Központi Katholikus Kör, a Budapesti Katholikus Népkör, a Budapesti és a Budai Szent-Vince-Egyletek, az Országos Központi Katholikus és a Budai Legényegyletek, a Szent-Imre-Egyesület, Katholikus Ifjak Köre, a budapesti hitoktatók, a Katholikus Tanoncvédő Egylet, a katholikus sajtó munkásai. Sorra üdvözölték Vaszary bibornok hercegprimás, a püspökök és káptalanok, a vidéki katholikus körök, november 16-án pedig a néppárt, mely alkalommal Molnár János üdvözlő beszédére válaszolva valóságos politikai hitvallást mondott: «Ha a politika terén — mondta többek között — akarunk az egyházért küzdeni, egyházpolitikát és magyar néppárti politikát kell csinálnunk és az egyházpolitikát össze kell kötnünk a többi politikával. A hit-ellenes irányt el kell pusztítanunk, ezen irány minden járulékát ellenségnek kell tekinteni, a mi zászlónkat fennen kell lobogtatni, hitünkért, hazánkért küzdeni és így győzni fogunk! A na-gyobb erő mindig ott van, ahol a hiterő és meg-győződés».

A párt egyúttal emlékül egy remekbe készült feszületet nyujtott át a vezérnek, amelynek tö-

mör ezüsttalapzatára e históriai szavak vannak vésve: «*Ferdinande, non te deseram!...*»

Ha már mindezek az ünnepeltetések azzal az örömmel és tudattal tölthették el az immár agg vezért, hogy nem hiába élt és fáradozott egyháza érdekében, ezt az örömet nagyban növelte XIII. Leó pápának ez alkalommal hozzá intézett következő levele: «*XIII. Leo pápa.* Kedves fiunk! Üdvöt és apostoli áldást! Tetszett nekünk üdvözletünkkel növelni azon örömedet, melyet a fölött érzesz, hogy e napokban szerencsésen megéred életednek 70-ik évét. Amit életed folyamán a hazáért és egyházért cselekedtél, méltán megérdemli, hogy mindazok, akik az egyház és haza javát szivükön viselik, neked még igen hosszú életet kívánjanak. Azt mi is lelkünkből óhajtjuk neked, hogy pedig Isten ajándékaival és vigasztalásával árasszon el téged, apostoli áldásunkat, szeretetünk zálogául a legszivesebben adjuk rád az Úrban. Adatott Rómában, Szent Péternél 1899 november 13-ikán, pápaságunk 22. évében. *XIII. Leo* pápa.»

Ez év végén erős harcot vívott Széll Kálmán az Ausztriával való gazdasági kiegyezés megújítása és a kvóta megállapítása körül, amely harc csak a hires Szilveszter éjszakai bécsi közös miniszteri tanácskozásban nyert valamelyes megoldást. Zichy Nándor még karácsony előtt egy

ujságcikkben szólt hozzá ehhez a kérdéshez és azzal a tudással és tárgyilagossággal, amellyel mindenkor kezelte a kiegyezést, megállapította, hogy a kvóta megállapítása a kiegyezés értelmében nem politikai kérdés, hanem a két állam vagyoni mérlegelésének a viszonyokhoz mért megállapítása. Ebben az irányban kezelte aztán a néppárt a képviselőházban ezt a kérdést.

Vallásos lelkületének mélyéből fakadt áhitattal üdvözölte a jubiláris évet, 1900-at, egyszersmind a magyarországi katholicizmus 900 éves jubileumát. Már 1899. karácsonyi cikkében «a jelen zavaros és aggasztó viszonyok között» a püspöki kar jubiláris körleveléből merített reményt és bizalmat, újévi cikkében pedig a katholikusok közéleti érvényesülésének szükségét hangoztatván, ezt mondja: «Ez idő szerint a keresztény és kiválólag katholikus érdekekben önálló párt létezését szükségesnek tartom, amely párt nem állhat más téren, mint a legalitás terén. Nem csüggedünk. Ami lényeges, az az, hogy a katholikus nép felébredt, hogy hitét vallja, Egyházának hive és azért küzdeni kész. És még az ellenkező táborban is lappang a hit és Egyház iránti szeretet.» Sokszor szemére vetették ez előtt is, az után is, még katholikus részről is, hogy az ő katholicitása exkluzív, hogy ő a néppárton kívül katholikus hitbuzgalmat és érdeklődést a katholikus

érdekek iránt nem ismer és el nem ismer. Ime, ez az újévi cikke nem üres szólam : a katholikusok összességét mindenkor meleg szeretettel átkaroló Zichy Nándort tárja elénk, aki maga a leglelkesebb néppárti volt, de azért a néppártot a katholikus hitéletet és öntudatot felkelteni hivatott akció csak egy — az igaz, nélkülözhetetlen és lényeges — részének tekintette.

Közéleti fejlődésünknek olyan korszakát éljük ma, amelyben a pártok, még a vezérférfiak is, nemcsak a parlamentben, de ezenkívül is sok tekintetben s a köz nagy rovására a személyek iránti gyülölet által vezéreltetnek. Zichy Nándor egész hosszú közéletében mindig elvvel küzdött az elv ellen. Személyes gyülöletet soha senki iránt nem érzett. Az ujabbkori vezető államférfiak közül talán a leghevesebben Bánffyval tűzött össze, akit tagadhatatlan, még Tisza Kálmánénál is erősebb aggressziv református szellem irányított, hogy mást ne említsünk, az egyházpolitikában és az Agliardi-afférben. 1900. újévi beszédében Zichy Nándor visszapillantást vetve a Bánffy-kormány működésére, kijelentette, hogy megbocsát Bánffynak, noha fájdalmasan érinti őt most is, egy évvel e kormány bukása után, hogyan bánt Bánffy a szegény néppel és Agliardival . . .

A jubiláris évhez életének egyik legszebb emléke fűződik. Ami 1887-ben nem állott módjában,

az most valóra vált: részt vett a nagy magyar nemzeti római zarándoklatban s családjával együtt április 23-ikán Rómába utazott, ahová másnap a nagy zarándoksereg követte. Példás ájtatossággal imádkozott Szent Péter sírjánál s végezte a többi ájtatosságokat. 26-ikán látogatást tett Rampolla bibornok államtitkárnál, aki a Rómában már akkor régóta nagy tiszteletben álló magyar katholikus vezért a legszivélyesebben fogadta. Ez alkalommal bizonyára behatóan informálta Rampollát a magyarországi egyház helyzetéről. Április 29-ikén Császka érsek vezetése alatt XIII. Leo pápának mutatta be hódolatát a magyar zarándoklat. Az első, aki ez alkalommal az egyházi férfiak után lábcsókra bocsáttatott, Zichy Nándor volt s a Szentatya megható szeretettel fogadta az ősz vezért. Megölelte s azt mondta neki, hogy nagyon szereti őt és hosszú életet kíván neki, működésére pedig áldását adja. Másnap magántermeiben külön kihallgatáson fogadta Zichy Nándort és családját, ki előtt ismételte az előtte való nap a Szent Péter-dómban mondott kitüntető szavait s hozzá tette, hogy ezt az üzenetet adja át Zichy Nándor otthon harcos társainak. A budapesti szabadelvű párt ebben persze ismét «klerikális» manővert, a pápa «illetéktelen» beavatkozását látta a magyar belső ügyekbe, sőt akadt olyan lap is, amely kétségbe

vonta XIII. Leo, a magyar katholikusoknak küldött bátorító üzenetének valódiságát, amire Zichy Nándor avval felelt, hogy nyomban hazaérkezése után a magyar-szölgyéni néppárti gyűlésen kijelentette: «Szilárd elhatározásomat növeli még, hogy Krisztus Urunk földi helytartója, XIII. Leo szeretete és helyeslése nyilvánításával most már harmadszor bátorított és lelkesített.»

Augusztus 15-ikén részt vett a magyarországi katholicizmus 900 éves jubileuma alkalmából Esztergomban tartott országos ünnepen, másnap és a következő napokban pedig a budapesti katholikus nagygyűlésen, amelyen az ezernyi résztvevők, mint azelőtt és azután is e nagygyűléseken, lelkesedésök és ragaszkodó szeretetök megkapó jeleivel halmozták el. Az augusztus 18-iki díszgyűlésen ő tartotta az ünnepi beszédet és e nap I. Ferenc József születésnapja is lévén, lelkesen ünnepelte a királyt, mint katholikus hivőt és uralkodót: «Én tudom — mondá — és bizonyságot tehetek róla, hogy a katholikus nép ebben az országban tudja és érzi, hogy királya olyan katholikus, mint bármelyikünk és hogy az ő szive velünk van. Én épen azért, mert katholikus vagyok, élvezem azt a nagy kegyességet, azt a nagy jóságot, amellyel a király engem boldogított.» Szent-István ünnepén tartott záróbeszédében pedig kitartó hitéletre buzdított, valamint arra,

hogy a katholikusok érvényesülni, jogaikat megvédeni törekedjenek. «Az a kilenc millió katholikus csak arra való, hogy hallgasson?» — kiáltotta. A díszebéden Molnár János Zichy Nándort köszöntvén fel, így jellemezte a vezért: «Isten, a király s a haza érdekében áldozni Zichy Nándortól tanultam.» Ez volt talán az egyetlen katholikus nagygyűlési bankett, amelyben Zichy Nándor részt vett. Máskor nem igen jelent meg az ilyen összejöveteleken, még a katholikus nagygyűlésekkel kapcsolatban rendezni szokott néppárti vacsorákon sem. Az ő vérmérséklete, hajlama inkább a munkához vonzotta, ott volt állandóan, amíg egészsége csak megengedte, a nagygyűlések nyilvános és szakosztályi ülésein, beszélt, hozzászólott a határozati javaslatokhoz, tárgyalt, tanácskozott az ilyenkor az ország minden részéből összegyült katholikus egyházi és világi vezérférfiakkal, részt vett a nagygyűléssel kapcsolatos ájtatosságokban — sok-sok ezren vagyunk, akik ilyenkor épültünk azon az ájtatosságon és alázatosságon, amellyel részt vett az eucharisztukus körmenetekben — szóval, mindenütt ott volt, ahol dolgozni és dolgozva példát adni kellett, a munka után való szórakozásokat ellenben kerülte: ő a munka után mindig csak munkában kereste és találta legjobb szórakozását. Ezen nagygyűlés alkalmával, a katholikus kispapok jubiláris ünne-

pén nevezte őt Várossy Gyula, akkor még a központi papnevelő intézet rektora, «az ország prófétájá»-nak.

Az ünnepi hangulatot csakhamar az országos politika követte. A szabadelvű lapoknak már szeptemberben védeniök kellett Széll Kálmánt Zichy Nándor egy cikke ellen (szeptember 26.), aki ebben nyomatékosan indokolta, hogy «a katholikus védekezés, a néppárti mozgalom ma is indokolt, mert a Széll-kormány a katholikus autonomiai kongresszussal sohasem kereste az érintkezést», csak néhány hivatalnokot küldött oda, ami lebecsülése a katholikusoknak. Október 14-én pedig a letenyei népgyűlésen újból indokolta bizalmatlanságát a Széll-kormány iránt.

1901 újév napján gróf Zichy János mint a néppárt akkori elnöke igen szépen és találóan jellemezte őt és jelentőségét: «Öreg korod tapasztalatai és örökké ifjú szived lelkesedése, ez az, amely e párt életkedvét fenntartja és erejét fokozza». Mire Zichy Nándor így határozta meg a maga politikáját: «Én, amíg e földön élek, azon párttal, mely Istenért, hazáért, királyért egész odaadással és objektivitással küzd, szívben-lélekben együtt leszek. Nekünk jelszavakra nincs szükségünk. Mi egyik felekezet jogait sem akarjuk csorbítani, mi minden felekezet jogait tiszteljük, egyiket sem támadjuk, sőt tárt karokkal várjuk őket csatlako-

zásra a kereszténység és a magyar haza javára». Ebben az időben Zichy Nándor szinte kifogyhatatlanul fiatalos energiával folytatta országos agitációját a néppárt érdekében. Sűrű egymásutánban beszélt az ipolysági, mezőterennei, nagykanizsai, letenyei és más helyeken tartott népgyűléseken, buzdítva a népet, hogy a közelgő országgyűlési választásokkor meg ne vesztegettettesse magát senki által s bátran, tisztán álljon szavazatával a katholikus, a keresztény ügy mellé. A párt választási manifesztumát nagy részben ő szerkesztette, első helyen ő írta alá. Az 1901. őszi választások, mint tudjuk, megint nagy többséget szereztek a szabadelvű pártnak, 1875 óta a legnagyobbat, de a néppárt is sikereket aratott, számban meggyarapodva vonult be az új országgyűlésbe s a választási harc azt a nagy erkölcsi elégtételt szerezte neki s a katholikus papságnak, hogy a kuriai biráskodásról szóló 1899-iki törvény szószékparagrafusainak egyikét egyszer sem kellett alkalmazni, pedig a papság, ahol a néppárt mellé állott, most is csak úgy élt polgári jogaival, mint azelőtt.

A választások lezajlása után, november 7-ikén nagy beszédet mondott a budapesti katholikus nagygyűlésen a felekezetlenség s a vallástalanság ellen s ez alkalommal báró Hornig veszprémi püspök úgy ünnepelte őt, mint «aki nehéz, rossz idők-

ben az első volt, aki a katholikus zászlót lobogtatta és a katholicizmus érdekeit minden néven nevezendő áldozatokkal védte».

A főrendiház felirati vitájában, november 21-ikén Zichy Nándor mindenben azonosította magát a képviselőházi néppárt feliratával, ez alkalommal is élesen támadva a liberalizmust. «Ugyan kérem, csak liberalizmus! Akkor vesszen az ország, vesszen a birodalom, akkor a fejedelem és minden háttérbe lép! Magyarország csak a liberalizmus mellett élhet meg, csak az mentheti meg, minden kérdésnek a liberalizmus alá kell rendelve lenni! Ez szerintem egy tökéletesen hibás felfogás és nem is indokolható sehogysem. Mi az a liberalizmus? Hogy ha nekem ezt megmagyarázzák, akkor fogom érteni a liberálisok politikáját, de mindaddig, míg csak egy zászló, egy jelszó, addig nem értem. De a világ és a magyar felfogás nem látja ezt a zászlót csupán ezzel a felirattal, hanem látja alatta azt, amit Európa a liberalizmus alatt lát és ismer. Már pedig ehhez a liberalizmushoz én bizony nem szegődöm; nem szegődöm egyéni érzésem, hitbeli meggyőződésem, magyar honpolgári kötelezettségemnél fogva, mert azt látom, hogy a liberalizmus mindenütt, ahol érvényesül, fokozatosan veszélyezteti az államok fennmaradását, a trónok szilárdságát, a társadalom nyugalmát, a vallásosságot és aláássa mindazon alapokat,

amelyeken évszázadok óta Szent István koronájának védelme alatt ez az ország nagyra nőtt. Ennek a liberalizmusnak áldoztuk fel Magyarországon a keresztények és különösen a katholikus egyházhoz hiven ragaszkodók lelki békéjét és nyugalmát. Ennek a kedvéért csináltuk egész láncolatát az egyházpolitikai törvényeknek, melyeknek revizióját követeljük, melyek reviziója be fog következni előbb-utóbb.» December 14-én pedig az indemnitási vitában rosszalta az indemnitások szokássá válását, mint a rossz kormánypolitika eredményét : «Itt minálunk, Magyarországon, ahol 1867-től fogva folytonosan egy párt és, hát ne méltóztassanak mosolyogni, még azt is vitatják, hogy folytonosan egy elv és egy irány uralkodik, ahol a miniszterválságok sohasem létesítenek változást a kormányok eljárásában, ahol mindig egyik a másiknak szakasztott mása : Magyarországon csakugyan parlamenti kormányról nem is szólhatnánk. 1867-től 1901-ig mindig egy elv, egy kormány és úgyszólván egy és ugyanazon nézet uralkodnék ? Mindig ugyanazon eszközökkel, ugyanazon módon ?»

1902 újév napján így üdvözölte őt a néppárti képviselők élén gróf Zichy János : «A keresztény Magyarország érdekében folytatott küzdelemnek te vagy legeszményibb harcosa, az a központ, amely köré lerakodnak törekvéseink, reményeink,

szenvedéseink, egy szóval egész érzelmi világunk jegecei, te vagy!» Zichy Nándor ez alkalommal ismételten elitelte a szabadelvű rendszer kiegyezési politikáját és Deák hagyományainak felelevenítését hangoztatta, február 4-én pedig a főrendiházban a megyei pénztárakról szóló törvenyjavaslathoz hozzászólván, a szabadelvű rendszernek egy másik, általa régóta kifogásolt hibáját támadta, a központosítás tendenciáját, védve a vármegyei intézményt a kormány gyámkodása és felületes és egyoldalú itéletmondása ellen. Gazdag tapasztalatainak előadásával gazdag beszéde nagy hatást keltett és új bizonyságául szolgált annak az éberségnek és fáradhatatlanságnak, amellyel Zichy Nándor ekkor a főrendiházban egymaga ellenőrizte a kormány politikáját.

Április 7-én Széll Kálmán képviselőházi és főrendiházi barátai nagy politikai bankettet rendeztek, amelyre, a miniszterelnök népszerűségének demonstrációja céljából még az ellenzékieket is meghivták. Zichy Nándor szükségesnek találta ez ellen a nyilvánosság előtt tiltakozni s április 6-iki cikkében óvást emelt az ellen, hogy a bankettet úgy tüntetik fel, mintha «az országgyűlés két háza» rendezné, holott egyik ház sem hozott erről határozatot. Ez egy tisztán politikai bankett, amelyen ő jelen lenni nem akar, noha több oldalról is felszólították a részvételre. Ő nem személyi,

hanem politikai okokból marad távol, mert még látszatát sem akarja kelteni annak, mintha Széll politikáját támogatná. Ezt az ellenzéki álláspontját május 29-én a főrendiház költségvetési vitájában behatóan indokolta. Támadta a kormány autonomiai, kiegyezési és a vallási békére káros egyházpolitikáját, hibás szociális politikáját s különös melegséggel hangoztatta a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontját, amelyért, mint már említve volt, a szabadelvüek őt is, a néppártot sokszor «hazafiatlanság»-gal vádolták. Igaztalanul. «A második kérdés — mondá ekkor Zichy Nándor — azon gyönyörű, azon magasztos törekvés, hogy Magyarországon a magyar nyelv, a magyar nemzet iránti ragaszkodás, az egységes érzés mindinkább erősödjék és terjedjen ; itt is odáig ragadtak minket, hogy bizony az utakat és módokat ebben nem kellőleg választjuk meg és szerintem nincsen szerencsétlenebb politika, mint a nemzetiségek irányában követett politika Magyarországon.» Aki a nemzetiségi kérdés történetét ismeri, lehetetlen, hogy igazat ne adjon Zichy Nándornak.

Ebben a különben is aránylag csendes esztendőben még csak egyszer volt alkalma Zichy Nándornak hozzászólani a kormány politikájához, a főrendiház június 19-iki ülésén, amelyen több izben is felszólalt, különösen a gazdasági cselédpénztárról szóló

javaslathoz a néppárt szociális iránya alapján, a kormány figyelmét is felkeltő okos megjegyzésekkel és tanácsokkal, valamint a közösügyes kiadások kérdéséhez. Természetesen ebben az esztendőben is buzgón részt vett a katholikus nagygyűlésben (október 14—16), annak nyilvános és szaküléseiben, jelen volt a Szent Imre-kollegium új palotájának ünnepélyes felavatásánál, a XIII. Leó pápa tiszteletére rendezett ünnepen s az eucharisztikus körmenetben. A Katholikus Egyesületek Országos Szövetségének küldöttsége december 1-én átnyujtotta a Szentatyának a katholikus nagygyűlés és a szövetség hódoló feliratát: XIII. Leó ez alkalommal meleg szeretettel emlékezett meg Zichy Nándorról és külön üdvözletét küldte neki.

XXVIII.

A Széll-kormány bukása. A nagy válság. Zichy János lemondása a néppárt elnökségéről. Zichy Nándor a keresztény-szocializmusról. November 18-án gróf Zichy János kilépése a néppártból. A koalició alakulása. December 13-ika. A szabadelvűpárt veresége az 1905-iki választásokban. A néppárt megerősödése. Zichy Nándor találkozása Kossuth Ferenccel. Március 6-án királyi kihallgatása. Apponyi Zichy Nándorról. A Fejérváry-kormány ellen Zichy Nándor főrendiházi állásfoglalása. A szeptember 23-iki kihallgatások. Az általános választójog. Nyiri királyi biztos feloszlatja a képviselőházat. A koalició kormányvállalása. A római Szentszék és a koronázási eskü, Zichy Nándor szerepe ebben a kérdésben.

A Széll-kormány katonai javaslatai folytán támadt nagy válság ekkor már előre vetette árnyékát és 1903 elején teljes erővel tört ki. Zichy Nándort ebben a kérdésben a kiegyezés szelleme, a közös védelemmel járó kötelezettségeknek tudata, vezette, összhangba hozva azokat az ujonclétszám felemelésének s az ezzel járó költségek tényleges szükségével és az ország teherviselő képességével. Ebben az irányban vezette pártját, amely aztán a

képviselőházban a maga programmja alapján állást foglalt ugyan a javaslatok ellen, de egyébként a szabadelvű párt s a függetlenségi párt közt kitört ádáz harcban ez utóbbinak obstrukciós taktikáját nem támogatta. A harc belenyult a nyárba s június 16-ikán Széll Kálmán bukásához vezetett. Jött aztán Tisza István mellőzésével a Khuen-Héderváry-kabinet, a Papp Zoltán-féle vesztegetési ügy leleplezése Papp Zoltán által, az ez ügyben kiküldött parlamenti bizottság izgalmas ülésezése, augusztus 8-ikán a Khuen Héderváry-kormány lemondása és újból való kinevezése. Zichy Nándor növekvő aggodalommal nézte a parlamenti életnek egyre nagyobb mérveket öltő elfajulását, a korona és a nemzet közötti egyetértés megbontását célzó tendenciáknak egyre kirívóbb fellépését, de viszont erősen sértette az ő alkotmányos érzékét a chlopyi hadparancs (szeptember 16.) s a néppárt már szeptember 22-ikén az ő tanácsára arra az álláspontra helyezkedett, hogy a hadparancsra parlamenti felirattal kell válaszolni.

Jött aztán a Khuen-Héderváry-kormány második lemondása (szeptember 30.) és csak egy hónap mulva, október 26-ikán gróf Tisza István kinevezése miniszterelnökké. A néppárt Zichy Nándor elnöklete alatt már másnap állást foglalt az új szabadelvű kormánnyal szemben. A szabadelvű párt október 28-ikán Münnich Aurél által beterjesztette

a hiressé vált kilences bizottsági katonai programmot, de ez nem változtatta meg Zichy Nándor álláspontját, aki a főrendiház november 4-iki ülésén támadta a bemutatkozó Tisza-kormányt, különösen új választási törvényt sürgetett és a tiszta parlamentarizmus szempontjából kifogásolta, hogy Tisza a főrendek előtt a kepviselőházban történtekre hivatkozik. (Az ellenzék ekkor tudvalevőleg hosszú napirend előtti vita rendezése által csaknem lehetetlenné tette volt a Tisza-kormány bemutatkozását a képviselőházban.) Az obstrukció tovább folyt s most már a néppárt nagy részét is magával ragadta, miért is gróf Zichy János november 22-ikén lemondott a párt elnökségéről Zichy Nándor őszinte fájdalmára, aki a kiegyezési politika és az egyházpolitika dolgában a szabadelvű rendszer ellen már akkor következetesen és az első sorban küzdő unokaöccsében politikai örökösét vélte látni. December 4-ikén Zichy Nándor jelenlétében és hozzájárulásával határozati javaslat benyujtását határozta el a néppárt, amelyben a Tisza-kormány lemondását követelte.

Időközben, október 20-ikán a IV. katholikus nagygyűlésén ragyogó beszédet mondott Zichy Nándor a pápaságról, lelkes szavakkal, az egész lényét átható vallásos meggyőződésének erejével ünnepelve XIII. Leó pápát.

A politikai helyzet 1904-ben nemhogy javult volna, de még inkább rosszabbodott. Újévi beszédében örömmel és elégtétellel mutathatott rá Zichy Nándor a néppártnak immár csaknem tíz éves működésére, de aztán az ő magas erkölcsi szempontjából helytelenítette a parlamenti erőszakot, amely csak erőszakot provokálhat. Dicsérte pártját, amely a harc eddigi stádiumaiban csak tűrt, de a parlamenti erőszak terére nem lépett soha, aztán pedig elpanaszolta, hogy a katholikus autonomia legfőbb akadálya a kormány, amely egyenesen meggátolja a királyt az autonomia megadásában; ami magában véve elég ok arra, hogy a néppárt küzdjön a szabadelvű kormányrendszer ellen. De azért is szükséges a párt, mondja január 12-iki cikkében, mert, mint a jelen is igazolja, az országnak szüksége van a keresztény érzések megújulására. Az «Alkotmány» január 15-iki cikkében pedig hozzászólva a véderőjavaslatokhoz és hangoztatva a korona és a nemzet közötti harmoniát, ma is aktualitással biró nyilatkozatot tett az obstrukcióról: «Az obstrukció csak a többség kapitulációja által érhet célt. Ha ez így van, akkor a többség nem birja az ország bizalmát. Ennek gyökere pedig a rendszerben, a választási rendszerben van».

Államférfiúi előrelátását igazolja január 17-iki cikke, amelyben ezeket írja a néppárt hivatásáról:

«Nekünk sem felesleges résen állani és őrködni és szervezkedni, *hogy ne találjon minket készületlenül a megpróbáltatás ideje.* Ne nyugtassuk meg magunkat azzal, hogy *majd*, mikor szükség lesz ránk, megtalálnak. *Pártot* kell szerveznünk, ha az *egészet* nem nyerhetjük meg a szent eszmének. Ezért kell a néppárt». Ebben az időben állandóan részt vett a néppárt értekezletein és személyesen vezette azokat. Mikor aztán március első napjaiban a képviselőházi ellenzék letörése céljából erőszakos eszközök alkalmazását helyezte kilátásba Tisza, a néppárt március 3-iki értekezletén tiltakozott ez ellen, a március 9-iki értekezleten pedig helyeselte a párt szembehelyezkedését Tisza házszabálymódosító tervével. A többség és kisebbség között kitört konfliktus már a tetőpontját érte el, már a legrosszabbtól lehetett tartani, mikor március 10-ikén Thaly Kálmán fellépése egy perc alatt megteremtette a békét. A képviselőház áteresztette az ujoncmegajánlási javaslatot (a véderőreform tárgyalásának folytatásáról azonban egyelőre szó sem lehetett) és áteresztette március 14-ikén a főrendiház is, mely alkalommal Zichy Nándor azáltal is újabb tanujelét adta annak a magyar nemzeti és máskülönben is korrekt felfogásnak, amellyel az 1867-iki kiegyezést mindenkor értelmezte, hogy már a javaslat cimében is kifejezésre jusson a «magyar hadsereg» elnevezésé-

nek törvényes jogosultsága, amennyiben azt javasolta, hogy a «közös» szó elhagyásával a cim úgy hangozzék, mint már közvetlenül az alkotmányos éra elején : «A magyar sorhadi ezredek kiegészítése s a magyar tengerészeti ujoncok megajánlása».

A parlamenti béke helyreállta nem akadályozta meg Zichy Nándort abban, hogy március 26-án a főrendiház appropriacionális vitájában bizalmatlanságot ne szavazzon a szabadelvű kormánynak, amellyel szemben a legindokoltabbnak tartotta a néppárt létezését és harcát, a «Fejérmegyei Napló» tízéves fennállása alkalmából május 22-én ezeket írván e lapban : «Minket nem a politikai küzdelem vágya hivott a parlamentbe : mi a politika terén fegyvert keresünk, mert a politika fegyvereivel támadtak bennünket. A képviseleti rendszer már magában is tökéletlen valami. Nálunk még tökéletlenebb, mint egyebütt. Csaknem undorító a választás, a kormányok és pártok viselkedése. Tíz éves küzdelem után bízva Istenben, a Szentatyában, bízva a szeretett király katholicitásában, reményünk nem csügged és mi nem lankadunk. Igy szeretjük mi a hazát, így a népet. Nép csak hit, erkölcs által boldogulhat. A keresztény igazság, a király szeretete, Isten előtti egyenlőség : ki nem igyekszik ezeket a földön, az állami, a társadalmi rendben megvaló-

sítani? *Ez a keresztény szocializmus !*» Ugyanabban az időtájban a néppárt több értekezleten behatóan foglalkozott szociális programmjának az eredeti programmon alapuló kibővítésével, Zichy Nándor ekkor erősen kardoskodott az adómentes létminimum régi pártkövetelésével ujabb és energikusabb hangoztatása mellett.

A parlamenti és pártéletben csend volt ekkor. Ezt az alkalmat felhasználva a néppárt újból elnökévé választotta meg gróf Zichy Jánost, aki azonban a választást nem fogadta el, mire a párt Zichy Nándor fiát, gróf Zichy Aladárt választotta meg elnökévé, aki azóta vezeti a pártot.

A képviselőház még szünetelt, mikor egy súlyos következményű eset hirtelenül fenekestül felforgatta a parlamenti békét: Tisza István ugrai levele (október 8.), aki ebben, a szerinte az őszi ülésszakon készülő obstrukció meghiusítása végett a házszabályok gyors és szigorú megváltoztatását helyezte kilátásba. Alig hogy a képviselőház összeült, Tisza be is adta erre vonatkozó indítványát, amelyet a képviselőház november 4-én 216 szavazattal 104 ellen tárgyalás alá is vett. Most drámai gyorsaságban követték egymást az események : a lex Daniel beadása és elfogadása a szabadelvű párt értekezletén november 14-ikén, másnap benyújtása a képviselőházban, aztán a hirhedt november 18-ika, aznap este a koalició meg-

alakulása, gróf Zichy János, Meszlény Pál, Szüllő Géza és gróf Wilczek Frigyes kilépése a néppártból; 19-ikén a vezérlő-bizottság alakulása, melynek a néppárt részéről gróf Zichy Aladár, Molnár János, Rakovszky István és Kaas Ivor lettek tagjai. Zichy Nándor ekkor adonyi birtokán, családja körében ünnepelte 75-ik születési napját, mely alkalommal a néppárt külön értekezletből táviratilag üdvözölte a magas kora dacára nagy lelki frisseséggel és törhetlen lelki és szellemi ruganyossággal, agilitással biró vezért. «Zichy Nándornak nem adatott földi hatalom — írta akkor Kaas Ivor — de adatott neki erkölcsi tekintély, hit és Istenben való rendületlen bizodalom. Tudásával és hitének erejével, már hajlott kora dacára, olyan társadalmi és politikai mozgalmat indított, amely elérte, hogy Magyarország kereszténységét nemcsak legyőzni nem birták ellenségei, hanem annak öntudatra ébredésétől, tömörülésétől folyton félnek.»

November 18-ika kiragadta családja köréből Zichy Nándort. Fölsietett Budapestre és november 19-ikén a főrendiház ülésén, az országgyűlési ülésszak berekesztésének kihirdetése alkalmával igen élesen támadta a Tisza-kormányt. Rosszalta, hogy a főrendiházat rögtönözve hívták össze. «A tegnap és az előző napokban a képviselőházban történtek — mondá — és az abban létrejött meg-

állapodások úgy alakjuk, mint tárgyi tartalmuknál fogva alkotmányos szempontból nekem súlyos aggodalomra adnak alkalmat és ezen aggodalom és az ott követett modor és eljárás minden részletezése nelkül való rosszalás iránti véleményemnek kifejezést adni óhajtottam.»

Aztán jött december 13-ika : a képviselőházban a Tisza és Perczel Dezső elnök által szervezett darabontőrség kiveretése az ellenzék által s az ülésteremben a rombolás. E napon Zichy Nándor is megjelent a képviselőház folyosóján, ahol az ellenzék óriási ovációkkal ünnepelte őt, mint aki a főrendiházban egymaga szállott szembe Tisza politikájával. Zichy Nándor mosolyogva elhárította magától az ovációt : «Én már öreg vagyok, mondta, de itt a fiam, Aladár !» Amennyire fájhatott neki, aki még a hatvanas évek nagy parlamenti tradicióiban élt, hogy Tisza István taktikája folytán ennyire fajult a helyzet, annyira bizonyos elégtételt is érezhetett, mert december 13-ikán a szabadelvű rendszer összeomlását látta. Ekkor nagyon bizott egy jobb jövőben. «Mennél inkább súlyosodik — írta karácsonyi cikkében — az idők viszontagsága ránk, annál nagyobb legyen hitünk, erősebb reményünk és annál hatalmasabb bizalmunk.» Újév napján lelkesen így üdvözölte őt Kaas Ivor : «Magyarságod ősi, legősibb. Vérednek minden cseppje magyar. Szivednek minden

érzése magyar. Ha tekintem vallásodat, apostol vagy, ha tekintem királyhűségedet, minta vagy. Ha tekintem alkotmányhűségedet, megszenvedtél a börtönig a magyar alkotmányért. És ha tekintem működésednek hosszú sorát, a magyar közéletben, uram, szeplőtlen vagy. Annyi érdemmel, annyi tapasztalati bölcsességgel vagy te megáldva, hogy nekünk, kicsinyeknek, szegényeknek úgy fénylesz, mint az a világító oszlop, amely vezette Mózest. Te vagy a mi Mózesünk! A pusztából kiáltunk hozzád, mert ha körülnézünk ma Magyarországon, sivatag van. Vezess bennünket a te bölcsességeddel hazánkba, a magyarok igéretföldére».

Zichy Nándor erre nagy beszédben tárta fel nézeteit a helyzetről, nevezetesen a Tisza-kormányról. «Ma is csak ugyanazt mondhatjuk — mondta többek között — amit a néppárt alakulásakor. Nem én vagyok a vezér, hanem az a világító oszlop, amelyet Isten állított az életbe s az a mi hitünk. A felelős miniszteri rendszer egy monarchiában nem úgy alkalmazható s nem azt jelenti, hogy a felelősség ürügye alatt minden szabad, hanem úgy, hogy ezt a felelősséget az alkotmány követelményei szerint kell és csakis így szabad gyakorolni. Az alkotmány sérthetetlensége és a fejedelmi jogok és kötelességek tiszteletben tartása tehát kell, hogy létalapja legyen a miniszteri cse-

lekedeteknek. Ma a helyzet november 18-ikában kulminál, midőn a házszabályokat nem változtatták, hanem egyszerűen rádiktálta a Házra a felelős miniszter. Sokak előtt apró kis dolognak látszik ez, mert a házszabály csak a Ház eljárásának zsinórmértéke és nem is törvény. Pedig a parlamentáris életben alig van fontosabb, mint a házszabály, a Háznak élettörvénye ; mert a Ház úgyszólván a nemzetnek szive. Ha ebben a szívben a vérlüktetést hátráltatják, az ereket elvágják, ennek lüktetését nem a nemzet életéhez, hanem a hatalom parancsához alkalmazzák, akkor az megszünik működő, a testet éltető szív lenni, az alkotmányos élet tehát alapjában van inficiálva. Mi az obstrukciónak elvben sem vagyunk barátai, de olyan helyzet is lehet, mikor alkotmányadta jogaink mindegyikével kell élnünk, hogy megőrizhessük és kifejthessük a politikai jogokban is elvünk és szándékaink erejét. Telerakhatjuk a légkört alkotmányos biztosítékokkal, ha nincs meg a jogi tudat, ha nincs meg a kötelességtudat.» Végül azt fejtegette, hogy a szabadelvű párt mostani 67-es politikája még a koronára sem előnyös.

Tisza István végre kénytelen volt feloszlatni a képviselőházat s e napon, január 3-ikán Apponyi, aki mindeddig hive volt a 67-es alapnak, Tisza István politikája folytán elhagyta azt s hiveivel együtt átment a 48-as táborba. A néppárt ugyan-

aznapi értekezletén Zichy Nándor, akinek aggodalmait Apponyinak ez a lépése még inkább növelte, szokatlanul erős hangon pálcát tört a szabadelvű párt politikája fölött és közismert királyhűsége mellett nem habozott helyeselni pártja azon határozatát, hogy a történtek után a párt nem megy el az országgyűlést bezáró trónbeszéd meghallgatására, «mert a király felkent személye iránti rendíthetetlen tisztelet, valamint a törvény iránti tisztelet nem engedi meg, hogy jelen legyen az ellenzék egy olyan aktusnál, amelyre a felelős kormány rábirta a koronát s amely a fennálló törvénybe ütközik». (Az ellenzék ugyanis törvényellenesnek találta a feloszlatást, mert még nem volt 1905-re megszavazott költségvetés.)

A néppárt választási manifesztumát, amely tiltakozva november 18-ika ellen, tiszta választásokat követelt, elsőnek Zichy Nándor írta alá s január 26—28-ikán, épen a néppárt megalakításának tizedik évfordulóján az a nagy öröm és elégtétel érte, hogy a verhetetlennek hitt szabadelvű párt, amely ellen 1875 óta harcolt, a választási harcban nagy vereséget szenvedett s kisebbségbe szoríttatott. Ez alkalommal az ország minden részéből töméntelen üdvözletet kapott párthiveitől, február 3-ikán pedig, midőn a néppárt értekezletén Csernoch János — ez idő szerint hercegprimás — lelkes szavakkal üdvözölte

a párt jubileuma alkalmából, ő szerényen a párt tagjaira hárította a parlamentben s a kerületekben elért sikerek érdemét, a közel jövőre pedig kijelentette, hogy a szövetkezett ellenzéknek mindaddig, míg feladatát meg nem oldotta, együtt kell maradnia. Ez alkalommal és erős nyomatékkal tagadta, hogy a 67-es alap és a szabadelvűség egy és ugyanaz volna. A néppárt 67-es párt, de a liberalizmust sohasem támogatja semmiféle alakjában.

E napokban érdekes találkozása volt : egy nappal a választások előtt meglátogatta Kossuth Ferencet, akit azonban nem talált otthon. Kossuth erre még aznap délután visszaadta neki a látogatást és ez alkalommal abbeli örömének adott kifejezést, hogy régi vágya : személyesen is megismerkedni Zichy Nándorral, végre teljesedésbe ment. Zichy Nándor igen szivélyesen fogadta Kossuth Lajos fiát, akivel aztán utóbb is, a koalició uralma idején több ízben nyilt alkalma találkozni.

A főrendiház február 21-ikén az új országgyűlési ciklusra megalakulván, Zichy Nándor a közjogi és törvénykezési bizottság tagja lett. A januári választások meglepő eredménye kínos helyzetet teremtett. A Tisza-kormány, noha a szabadelvűség nagy vereséget szenvedett, nem távozhatott egyhamar helyéről s a győzedelmes koaliciós

többség elfoglalhatta ugyan a képviselőház elnökségét, de a kormányt programmja alapján nem vállalhatta. Ekkor a koaliciós és szabadelvű párti vezérférfiak hosszú sorát fogadta Bécsben a király kihallgatáson: gróf Csáky Albint, báró Dániel Ernőt, Justh Gyulát, báró Bánffy Dezsőt, Falk Miksát, Hódossy Imrét, Tóth Jánost, gróf Apponyi Albertet, Darányi Ignácot, Láng Lajost, Thaly Kálmánt, Rakovszky Istvánt, Tomasics Miklóst, gróf Zelensky Róbertet, majd Budán gróf Andrássy Gyulát, Széll Kálmánt, Szögyény-Marich Lászlót. Zichy Nándor a sorrendben a negyedik volt: Justh Gyula után, március 6-ikán fogadta a király és kihallgatása igen nagy feltünést keltett. A «Budapesti Hirlap» ekkor ezt írta erről a kihallgatásról (amely talán Zichy Nándor számos audienciájánál jobban világítja meg Zichy Nándor viszonyát I. Ferenc Józsefhez): «A király talán némileg elégtételt akart adni Zichy Nándornak, aki a képviselőház feloszlatása előtt lépéseket tett arra nézve, hogy a király a kormány tagjain kívül hallgasson meg ellenzéki politikusokat is; nevezetesen Andrássyt, aki akkor messzemenő eredményeket ért el a házszabályrevizió tekintetében, amire akkor Bécsben nagy súlyt helyeztek s amely nagy koncessziót az ellenzék kész lett volna megadni, hogy a királyt megkimélje attól, hogy a képviselőházat ex-lexben fel-

oszlassa. Zichy Nándor és egy más közjogi faktornak ily értelmű fáradozása azonban megfeneklett Tisza István közbejárásán. A meghivás tényét a király legszemélyesebb elhatározásából eredettnek mondják.»

A nevezetes kihallgatásról Zichy Nándor az «Alkotmány»-ban (március 7.) ezeket mondta: «Az én audienciám egeszen más természetű volt, mint a többi. Ő Felségével régi idő óta, talán uralkodása első napjától fogva összeköttetésben voltam és sok érdekes pillanatban voltam vele együtt. Igen sok dologról beszéltünk, amelyek nem is tartoznak a mostani helyzethez. Ami a mai kérdéseket illeti, azt hiszem, mindenki ismeri az én álláspontomat, amely nem más, mint a néppárt álláspontja. Ő Felsége a legbuzgóbb közreműködésre hív fel mindenkit. Felszólított engem is, hogy kooperáljak és illetve mindannyian működjünk közre, hogy a dolgok rendbe jöjjenek. A koaliciós kabinettről is volt szó, mint ahogyan erről minden audiencián van szó. A kihallgatás egy óra hosszat tartott. Beszéltünk mindenről, amíg kimerültünk, elfáradtunk mindaketten, Ő Felsége is, én is. Többet nem mondhatok».

Apponyi pedig a «Magyar Hirlap»-ban így jellemezte e kihallgatás nagy fontosságát: «El kell ismernem, hogy Zichy Nándor kihallgatása nagy súllyal fog birni a döntés alkalmával, mert Zichy

Nándor régi, meleg viszonyban van a királlyal és az aranygyapjas renddel történt kitüntetése is egy oly tanács jutalmazása volt, melyet Zichy Nándor nem épen a király inyére adott, de az uralkodó követte és fényesen bevált. Most is leplezetlen őszinteséggel tárta fel a helyzetet a király előtt és magától Zichy Nándortól tudom, hogy a királyra mély benyomást tett Zichy Nándor előadása. Hogy pedig Zichy mit tanácsolt a felségnek, arról elég, ha annyit mondok, hogy a néppárt, amely vezéreül tiszteli Zichy Nándort, teljesen helyeselte és elfogadta a koalició által kidolgozott programmot, amely a katonai és gazdasági kérdések egész reformkomplexumát foglalja magában». Hogy pedig a király mennyire kedvelte Zichy Nándort, annak tanujelét ugyanakkor, a március 28-iki udvari ebéd alkalmával adta, amikor gróf Zichy Aladárt így szólította meg: «Nagyon örvendtem, hogy édes atyját Bécsben láthattam. Hogy van? Reménylem jól» s aztán még több, Zichy Nándor családját érdeklő kérdést tett. Gróf Zichy Aladár utóbb mint a koaliciós kormány a latere-minisztere sűrűn jelent meg kihallgatásokon és Ő Felsége mindannyiszor meleg szeretettel és érdeklődéssel tudakolta Zichy Nándor és családja hogylétét.

A kihallgatások nem vitték előbbre a kibontakozést, hosszú, keserves stagnáció állott be a hely-

zetben. Zichy Nándor ekkor husvéti cikkében annak jeléül, hogy a néppárt, noha a koalicióhoz csatlakozott, nem adta fel keresztény programmját, ezeket fejtegette: «Számoljunk magunkkal, emlékezzünk meg arról, hogy keresztény párt vagyunk, azzá lettünk, hogy a keresztény igazságot és egyházat a törvényhozásban valljuk. Az egyház vezet. Ott áll a mi programmunk élén a revindikáció, a revizió. Mi csak addig mehetünk, míg a bölcseség mennünk enged, hogy ennek a kereszténység és a magyar állam kárát ne vallja. Azért, mert nem kockáztatunk, nem mondunk még le elvünk teljességéről. Mi is hazafiak vagyunk. Mi is a hazai közjog alapján állunk, mi is hűséges alattvalói vagyunk királyunknak. De külön állásunkról és teljes függetlenségünkről le nem mondhatunk, más pártba nem olvadhatunk, más programmot nem vallhatunk. A mi bizalmunk és reménységünk hitünkből ered». Ezért a cikkért a szabadelvű lapok, amelyek a koaliciótól, ha más politikai formációban is, de a szabadelvűség uralmon maradását várták, erősen támadták Zichy Nándort, aki erre április 30-ikán ezt válaszolta («Alkotmány»): «Ha akadnak, akik nem akarnak megérteni, nem segíthetek rajtuk. Egy cikkben nem értetem meg velük, amit egész életemben nem tudtam velök megértetni. Amit husvéti cikkemben megírtam, azt állom. Ahhoz csekély embernek

érzem magamat, hogy a magyar klérust s annak élén a hercegprimást megvédjem. Csak azt tanulnák meg végre-valahára azok a szabadelvű urak, hogy hit és haza, vallásosság és hazafiság nem ellenkező, egymástól idegen, egymással csak nehezen összeegyeztethető fogalmak. Azok bizony egyek minden becsületes törekvésű ember szivében».

Júniusban a Tisza-kormány végre-valahára elhagyhatta helyét, de utána nem a koalició jött uralomra, hanem június 18-ikán báró Fejerváry Géza neveztetett ki miniszterelnökké azzal a feladattal, hogy a koalicióval egy alkotmányos alapon való kibontakozás érdekében tárgyaljon. Fejérváry evégből érintkezésbe lépett a vezető politikusokkal s ezek során már június 19-ikén látogatást tett Zichy Nándornál is. Az új kormány nem tudott boldogulni. Június 21-ikén a képviselőház is, a főrendiház is bizalmatlanságot szavazott neki, mire Fejérváry az országgyűlést királyi kézirattal szeptember 15-ikéig elnapolta.

A nyár izgalmas meddőségben telt el. Az ősz ujabb izgalmakat és negativumokat hozott. A Fejérváry-kormány belügyminisztere, a koalicióval szemben a szociáldemokratákra támaszkodván, szeptember 9-ikén közölte radikális választójogi tervezetét, abban a reményben, hogy ezzel sikerül majd a koaliciót katonai követeléseinek lejebb szállítására birni. Csalódott s a Fejérváry-kor-

mány ezt látván, még a képviselőház összeülése előtt beadta lemondását. A képviselőház ülésének előestéjén, szeptember 14-ikén a néppárt lelkesen ünnepelte bölcs vezérét, Zichy Nándort, aki ekkor konstatálta, hogy a párt, mint a legutóbbi idők bizonyítják, szerencsésen találta el programmját és mindig szerencsés magatartást tanusított, sohasem tűzött maga elé oly célokat, melyeket utóbb vissza kellett szívnia és sohasem tett olyasmit, amit utóbb megbánnia kellett volna.» A párt ez alkalommal Kristóffy taktikai fogásával szemben határozatilag kimondotta, hogy az általános szavazati jog felvetését a jelen körülmények között nem helyesli és alkotmányos kormányt követel.

A király ekkor az ügyek további vezetésével bizta meg a Fejérváry-kormányt és szeptember 15-ikén újból, október 10-ikéig napolta el az országgyűlést. A főrendiház e napi ülesen, amelyen az elnapoló királyi kézirat felolvastatott, heves jelenet játszódott le Zichy Nándor és Fejérváry között. A főrendiház Dessewffy Aurélnak, Fejérvárynak, Lányi Bertalannak, Prónay Dezsőnek, Zichy Nándornak, György Endrének, Lukács Györgynek, gróf Széchenyi Viktornak felszólalásai után bizalmatlanságot szavazott a kormánynak. A vita folyamán Fejérváry olyan kijelentést tett, hogy a főrendiház, ha bizalmatlanságot szavaz a

kormánynak, ezáltal ellentétbe helyezi magát a koronával. Az ép oly alkotmányos és nemzeti érzésű, mint királyhű Zichy Nándor erre, már a bizalmatlansági votum után izgatottan felszólalt és felszólította Fejérváryt, vonja vissza azt a vádját, mintha a főrendiház nagy többsége által kimondott bizalmatlanság a korona iránti bizalmatlanság volna; ez oly állítás, mely sem a parlamenti, sem a tárgyalási renddel meg nem egyezik. És Fejérváry kénytelen volt vádját visszaszívni. Igy tompította le Zichy Nándor bátor és önérzetes fellépése a kormánynak azt a tendenciáját, amely oda irányult, hogy a korona előtt hitelevesztett legyen Magyarországon minden nemzeti és alkotmányos érzés.

Ezen ujabb parlamenti szünet alatt, szeptember 23-ikán folyt le Bécsben a koalició öt vezérének: Apponyinak, Bánffynak, Zichy Aladárnak, Kossuthnak és Andrássynak emlékezetes kihallgatása, a király e hires döntésével: menjenek az urak Goluchowskihoz, azonban «die Bedingungen bleiben». Az alkotmányos kibontakozás ismét meghiúsult: nem a mi feladatunk előadni ezen új válságos fordulatnak okait. Az országgyűlés október 10-ikén december 19-ig újból elnapoltatott (a főrendiház ez alkalommal 50 szóval 42 ellenében elvetette Prónai Dezsőnek a folytonos elnapolások ellen tiltakozó határozati javaslatát

s Zichy Nándor álláspontjához hiven, Prónayval szavazott, december 19-ikén pedig, mikor az országgyűlés újból elnapoltatott, az ő javaslatára egyhangúlag fogadták el a főrendek gróf Mailáth József óvást emelő és bizalmatlansági indítványát), a Fejérváry-kormány október 16-ikán újból kineveztetett és még e hó 29-ikén közzétette radikális programmját, december 20-ikán pedig az általános szavazati jogról szóló törvényjavaslatot. A helyzet egyre súlyosabbá vált. Zichy Nándor, hogy a maga részéről lejebb szállítsa a kormány szocialisztikus izű programmjának belső értékét, karácsonyi cikkében erőteljesen hangsúlyozta, hogy a néppártot a szegények és a munkásosztály iránti krisztusi szeretet hatja át; egyszersmind rámutatott azokra az egyházellenes velleitásokra, amelyek ezen kormány programmja mögött lappangtak: «A mai válságos idő, amely megtagadja alkotmányunkat, újból a kereszténységet, az egyházat fenyegeti.»

Újév napján emlékezetes esztendő köszöntött be. A néppárt nevében Buzáth Ferenc üdvözölte ekkor Zichy Nándort, mint akire ily súlyos válságos helyzetben nagyobb szükség van, mint valaha. «Eljöttünk hozzád, mint a mesterhez tanítványai», mondta, mire Zichy Nándor így buzdította híveit: «Én magam egy muló erőtényező vagyok közöttetek, de az én egész szívemmel-

lelkemmel azon néppárti alapon állok, melyet veletek vállvetve és szövetkezve életbeléptetnem sikerült. Mi csak állhatatosan ragaszkodjunk azon irányhoz és elvhez, amely minket egyesít. A mi nemzeti létünk nélkülözhetetlen feltétele az alkotmányunkon sarkalló magyar államiság. Nemzeti létünk a mi nemzeti alkotmányunkhoz, törvényünkhöz vagyon kötve, ami nélkül meg nem állhatunk. A magyarság az alkotmánnyal egy, egyik a másik nélkül nem lehet. Mi két nagy párt közepette alakultunk és küzdöttünk. Szivesen elismerem, hogy ezen pártok mindegyike a haza javát, boldogulását, alkotmányunk fenntartását, fejlesztését és nemzetünk számban és erőben való gyarapodását óhajtja és ez óhajban mi velük, mindazokkal egyetértünk és a nagy nemzeti küzdelem érdekében és ideje alatt a koalició programmja alapján együtt is működünk. Ezen egyesüles annál szüksegesebbé vált, midőn oly kormánnyal állunk szemközt, amely az alkotmányosság kellékeit nélkülözi, közjogunkkal ellenkezik, az ország törvényein túlteszi magát és oly irányokat ébreszt és dédelget a nagyközönségben, amelyek alkotmányunkra és nemzetünkre nézve vészthozók lehetnek. Reméljük Isten segítsegével, hogy ezen helyzet, amely maradandó nem lehet, nemsokára meg fog szünni. Ezen törekvések, melyek felett elég súlyos itéletet nem mondha-

tunk, el fognak némulni. És ha mindaz, amit szivünk kíván, ami a nemzet javára válik, ami a szent koronának diszét és hatalmát csak növelheti, hogyha mindaz teljessegében nem is érvényesülhet jelenleg, nemzeti fejlődésünk ezeknek szükségképen meghozza a jövőben a diadalt.»

A Fejérváry-kormány még két hónapig próbálkozott «haladópárti» programmjával (amelynek a képviselőházban és egy-két időközi választásban összesen négy hivet tudott szerezni); a szabadelvűpárt Tisza Istvánnal együtt a páholyból nézte a fejleményeket, a koalició még mindig nem vállalkozhatott a kormányalakításra: ily helyzetben hivatott össze a képviselőház február 15-ikén február 19-ikére, amely napon Nyiri Sándor, a Tisza-kormány honvédelmi minisztere, mint teljhatalmú királyi biztos az elnöki székben ülő Rakovszky István óvása után katonasággal és rendőrséggel feloszlatta a képviselőházat... A főrendiház ugyanaz napi ülésén gróf Mailáth József tiltakozott a képviselőházban történtek ellen, Dessewffy Aurél pedig javasolta, hogy a főrendiház egyöntetűen járjon el a képviselőházzal s felbontatlanul, felolvasatlanul származtassa vissza Nyirihez a küldött levelet. Dessewffy ezen indítványa Zichy Nándor indítványára szószerint vétetett be a jegyzőkönyvbe azzal a megjegyzéssel, hogy az indítvány csak azért nem volt keresztül-

vihető, mert erre az elnöklő gróf Csáky Albin fizikai időt nem adott.

A koalicióhoz tartozó képviselők és főrendek ekkor a protestáns Kovács Ernő indítványára február 21-ikén testületileg megjelentek a Szent-István-bazilikában, hogy e nehéz napokban a Gondviselés közbenjárását kérjék a haza üdvére. A szentmisét Molnár János mondta és bizony nem volt az egész nagy gyülekezetben senki, aki buzgóbban, vállásosabb és hazafiasabb lelkülettel könyörgött a nemzetek Istenéhez, mint Zichy Nándor.

Gyötrelmekkel teljes hónapok következtek. Az újból kinevezett Fejérváry-kormány minden képzelhető és képzelhetetlen eszközzel próbált nyomást gyakorolni a koalicióra, szociáldemokrata tüntetések rendezésével az ellenzéki sajtóra, s a főváros népére, Maró Gergely-féle nyomtatványokkal a közvéleményre, hogy a koaliciót izolálja, a lapok elkobzásával és sajtóperekkel és mikor mindez nem használt, mikor a főrangú hölgyek által megindított tulipánmozgalom egyre nagyobb dimenziókat öltött, mikor alig egy-két kivétellel az összes törvényhatóságok nyiltan a nemzeti ellenállás alapjára helyezkedtek és néhol szilaj fogadtatásban részesítették a «darabont főispánokat»: akkor a nyilt abszolutizmussal fenyegetődzött, sőt közeledvén az országgyűlés

alkotmányos uton való összehívhatásának, a képviselőválasztások alkotmányos elrendelhetésének határnapja, azt hiresztelte, hogy kész már az a királyi manifesztum, amelyben ő Felsége a koalició makacskodására való hivatkozással igazolta volna, hogy az alkotmányos állapot fenntartása nem rajta múlott... Sőt oly komoly lap, mint a Pester Lloyd azt is vélte (1912. március 10-iki száma) tudni, hogy Auffenberg már 1905-ben tervet dolgozott ki arról, miképpen kelljen a csapatoknak bevonulniok Magyarországba, hogy pacifikálják az országot...

Ekkor jött a nagy fordulat. A béke. A Fejérváry-kormány lemondása s egy időben, alig két-három budapesti és bécsi tárgyalások és kihallgatások után a koalició kormányvállalása, április 7-ikén a koaliciós Wekerle-kormány kinevezése. És itt van alkalom és mód az ügy természeténél fogva szükséges tartózkodással, de egyúttal határozottsággal is belevilágítani abba a mostanáig homályban maradt kérdésbe, hogy ki is teremtette meg tulajdonképen ezt a békét, jobban mondva: kinek köszönhető első sorban, hogy ekkor ki nem tört a nyilt abszolutizmus?

Már március 20-ika előtt azt írta az Andrássy-párti «Ország», egy bécsi levél alakjában, hogy «a pápa a koalició ellen beavatkozott a magyar válságba». Erre Zichy Nándor az «Alkotmány»

márc. 20-iki számában ezt a cáfolatot tette közzé: «A Vatikánból nyert teljesen megbizható értesülésem alapján egész bizonyossággal állíthatom, hogy mindabból, ami a magyar ügyekbe bármely formában való hivatalos beavatkozásról a lapokban iratott, egy szó sem igaz». A Vatikán félhivatalos lapja pedig, az Osservatore Romano ugyanaznapi számában ezt a jelentést közölte: «Felhatalmazást nyertünk annak a kijelentésére, hogy a pápa a magyar királyt a magyar alkotmányra tett esküje alól fel nem oldotta». Ez a római közlemény, amint az az alábbiakból kitünik, nem áll ellentétben Zichy Nándor nyilatkozatával. A haladópárti kormány volt tagjai, egyéb hivei és lapjai még hónapokkal a koalició kormányvállalása után fáradhatatlanul azt állították, hogy közülök többeknek nagy részük volt az alkotmányos kibontakozás kezdeményezésében, sőt létrejöttében is. Egy körülményről azonban állhatatosan megfeledkeztek: nem jelölték meg azt az időpontot, amelytől kezdve ők, akik már nemcsak megirták, hanem a király elé is terjeszteték a fennebb említett manifesztumot, egyszerre, minden észrevehető átmenet nélkül megfordultak. Ez az időpont pedig az, amidőn az utolsó intrika is, mely által az alkotmányosan érző fejedelmet rá akarták birni arra, hogy az országgyűlést a törvényszabta időn belül ne hívja össze, végkép-

pen meghiúsult. Ez az utolsó kisérlet a pápának az ő politikájuk mellett való engageálása akart lenni, oly módon, hogy a királynak közjogi érvekkel le nem győzhető alkotmányos skrupulusait a pápa nagy tekintélye és minden lelkiismereti és az eskü körébe tartozó ügyeknek legfőbb foruma személyesen oszlassa el és nyugtassa meg. Evégből nem hivatalos uton úgy állították fel a pápa előtt a kérdést, hogy a koalició a maga katonai követeléseivel olyasmire akarja quasi kényszeríteni az uralkodót, ami az 1867 : XII. törvénycikkben kifejezetten nincs megmondva, amire tehát az uralkodó, koronázása s az alkotmányra tett fogadalma alkalmával nem esküdött, mert nem is esküdhetett meg. Az így nyert információk alapján a Szentatya természetesen csakis ebben az egy pontban láthatta a korona és a parlamenti többség között beállott konfliktust kihegyeződni s ennélfogva a korona jogos álláspontjának fenntartását az ezzel járó összes konzekvenciákkal együtt (s ide volt magyarázható az országgyűlés össze nem hivása is) nem tarthatta az alkotmányra tett eskübe ütközőnek. Igy tehát annál a tiszteletnél fogva, mellyel X. Pius a király iránt állandóan viseltetik, bizonyos befolyások által a Szentatya könnyen lehetett rábirható arra, hogy a nehéz órában való vigasztalás és megnyugtatás végett sajátkezűleg írt levelet küldjön a királynak.

Hogy ilyen levél március első felében meg is érkezett-e Bécsbe vagy sem (Goluchowski a levél megérkezését tagadta, de e tagadással szemben áll az «Osservatore Romano» kommünikéje), az nem tartozik szorosan ide. Tény az, hogy a haladópártiak akkor rejtelmes okoknál fogva megnyertnek tartották a játszmát és alapos okuk volt további akciójukban a szabadelvűpárt támogatására számíthatni. Ekkor jelent meg az «Ország»-nak már említett leleplezése, amelynek tartalmáról előzőleg gróf Andrássy Gyulának is tudomása volt s amely nemcsak a haladópárt, de a koalició köreiben is a legnagyobb konsternációt keltette. A leleplezés első következménye az volt, hogy a magyarországi katholikusok vezető tényezői haladéktalanul latba vették befolyásukat és keresztül vittek Rómában annak az igazságnak a megállapítását, hogy az országgyűlesnek törvényes időben való összehívása oly önálló momentum, mely semmifele más kérdés által nem komplikálható, sem háttérbe nem szorítható, miután oly törvényben van világosan és félremagyarázhatlanul kimondva, amelyre a király koronáztatása és az alkotmányra tett fogadalma alkalmával megesküdött.

Ebben az ellenakcióban oroszlánrésze volt Zichy Nándornak, aki 1906 augusztus havában Karlsbadban nevezetes részleteket mondott el a

politikai és irodalmi világban előkelő helyet elfoglaló egyéniségnek. Zichy Nándor ebben a nyomban papirra vetett, de nyilvánosságra eddigelé nem hozott nyilatkozatában, amely kétségtelenül feltárja azt a nagy fordulatot, mely a mindig alkotmányosan gondolkodó királyt megerősítette abban a meggyőződésében, hogy esküjéhez hiven a törvényes időn belül kell az országgyűlést összehívni, ezeket mondta (egyes részleteket ez ügyben érdekelt még élő szereplő, még élő tényezőkre, ki kellett hagynunk) : «Én valóban minden befolyásomat és összeköttetésemet felhasználtam, hogy az «Ország»-ban megjelent közleményt illetékes felhatalmazás alapján cáfolhassam meg és bevallom, hogy ennek forma szerinti beérkezése előtt, de azt már teljes biztonsággal várhatván s a cáfolat késése által a nyugtalanságot csak fokozódni látván, a cáfolatot közzétettem. De alig hogy a cáfolatot közzétettem, reményem azonnal bevált, mert az illetékes formai meghatalmazás legközelebb megérkezett». Arra a kérdésre, hogy a leleplezett akcióban része volt-e gróf Goluchowski Agenornak, az akkor közös külügyminiszternek, Zichy Nándor ezt válaszolta : «Az előzmények részleteiről és az egyes szálakról nincs tudomásom, de ezt a lehetőséget nem tartom kizártnak. Úgy vagyok értesülve, hogy Goluchowski ötször nyujtotta be lemondását, hogy ő, aki a koalicióval

való megegyezésben látta a kibontakozás egyedüli lehetőségét, csak Ő Felsége egyenes óhajtására maradt meg; ellenben egy másik aktiv diplomatáról pozitive tudom, hogy az alkotmányos küzdelemben mindenkor élesen exponálta magát a mieinkkel ellenkező irányban. Ami pedig Rampolla szerepét illeti, azt hiszem, nem csalódom, ha úgy vélem, hogy a bibornokok között alig van még egy, aki az egyházjogon kívül az államok közjogába is annyira be volna avatva, mint Rampolla bibornok. S ezt a Szentatya maga is jól tudja és méltányolja». Arra a kérdésre, hogy abban a cáfolatban, amelyet az «Observatore Romano»-n kívül ő, Zichy Nándor is közzétett, mit jelentett az, hogy a király és a nemzet többsége közt fennforgott ügyben a pápa *hivatalosan* sohasem foglalt állást ?», Zichy Nándor ezt válaszolta : «Ennek a cáfolatnak szövege beszél önmaga mellett s megmond mindent.

Bizonyítja ezt az eredmény, mely csakhamar meghozta a kibontakozást és a békét, melyet természetesen ma ugyancsak akarnának megrontani, akik előzőleg mindent elkövettek, hogy létre ne jöhessen. Ebből látható, hogy mekkora súlyt kell helyeznünk Ő Felségének alkotmányos érzületére és esküjéhez való hűséges ragaszkodására».

Zichy Nándor ezen nyilatkozata tehát világosan

megjelöli azt az időpontot, amelyben a nagy fordulat bekövetkezett: március közepét (holott a haladópártiak csak április elején léptek akcióba s maguknak vindikálták mindig a békés fordulat kezdeményezését és érdemét); és megerősíti azt, hogy azok a hosszú kézzel intézett törekvések, melyek a magyar alkotmányt meg akarták semmisíteni, egészen Rómáig nyultak el és már-már célt értek volna, ha az utolsó pillanatban le nem lepleztetnek és Zichy Nándor és barátai által meg nem hiusíttatnak. Tény az, hogy ezen törekvések leleplеztetvén és megjelenvén az «Observatore Romano» kommünikéje, a király megparancsolta Fejérvárynak, kövessen el mindent, hogy a koalició a kormányt alkotmányos alapon átvegye. Igy jött létre április elején a béke. Hogy a válságban és a kibontakozásban tényleg döntő szerepe volt az eskü kérdésének, arra Zichy Nándor rámutat husvéti cikkében (április 15.), amelyben többek között, nyomatékosan ráutalván a koronázó eskü szentségére és a királynak ezen esküjéhez való erős ragaszkodására, ezeket mondja: «Husvéti cikkével nyitotta meg előttünk Deák Ferenc az alkotmány helyreállítására vezető utat. Követte a szent koronával, az eskü szentségével, a hitlevéllel megerősített alkotmányos élet. És az eskü szentségét tisztelő és ezen tisztelettel népét szivébe fogadott királyt üdvözölje újra a nemzet

megpróbáltatása után. Ne válasszon el tőle újból semmi ármány. Igy nyugodtan, bízva Istenben és a királyi eskü szentségében, várjuk a jobb jövőt és fejlesztjük és erősítjük nemzeti létünket, emeljük a jólétet és boldogítjuk a jó magyar népet».

XXIX.

A koalició érájában Zichy Nándor szereplése. Korelnök a főrendiházban. Kineveztetése tárnokmesterré. Fáradhatatlan energiája a katholikus akció érdekében. Viszonya a nemzetiségiekhez. Ellenzi a fuziót. A koalició bukása.

A néppárt kivette részét a koalició küzdelmeiből, nem vonta ki magát a kormányvállalás felelőssége alól sem. Azonban programmja és elvei teljes épségben tartásával, amint azt Zichy Nándor a párt április 10-iki értekezletén és husvéti cikkében ki is jelentette. Nem a hatalomban való részesedés vágya vezérelte ebben, («nem akarok én miniszter lenni» mondta már régebben), hanem az alkotás és közelebbről való ellenőrzés kötelessége. «Látni akarjuk, mi történik a kormányzatban», mondta a koaliciós kormány alakulása után és fia, gróf Zichy Aladár, mint e kormánynak a latere-minisztere a koalició pártjai által vállalt közös programm alapján mindvégig korrektül és szolidárisan megmaradt, de amellett pártjával együtt nem egyszer erélyesen kidomboritotta a néppárt 67-es alapját (például a gazdasági kiegyezés meg-

kötése és a Justh Gyula nevével megindult bankmozgalom idején), valamint katholikus elveit, mint például a Barkóczy-eset alkalmával. Ez a szellem, valamint a katholikus közélet fellendűlése fölött érzett öröm és a soha le nem lohadt bizalom hatalmas fellángolása szól hozzánk abból a beszédből, amelyet Zichy Nándor május 17-ikén a Katholikus Egyesületek Országos Szövetségének nagygyűlésen mondott. «Téved, aki azt hiszi, mondta, hogy tíz év lefolyása alatt semmi se változott körülöttünk. Változtunk mi és változtak a körűlmények. Egy új világ nyílik meg a magyar katholicizmus előtt, melynél a főcél az kell, hogy legyen, hogy a helyzetet ki tudjuk használni. Vigyázzunk tehát, hogy el ne csüggedjünk és ne várjunk addig, amíg újra tespedésbe merűlve egy ujabb csapás ráz fel elaléltságunkból. Ne féltsük azért a katholicizmus zászlaját, ez a két esztendő éppen elegendő arra, hogy azt a törvényhozásban magasra emeljük. El fog érkezni az idő, amikor nem tehet semmit a törvényhozás a katholikus érdek figyelembevétele nélkül, de készülnünk kell az ernyedetlen küzdelemre, akár autonómiáról, akár állampolgári szervezetekről legyen szó, igyekeznünk kell, hogy ne hitetlen nézetek szerint szervezkedjünk, hanem a keresztény egyháznak mindenre kiterjedő szervezete szerint.» Tisza István a szabadelvűpárt megmaradt romjai-

val félreállván s a «Nemzeti Társaskör»-ben várván a szerencse kerekének fordulatát, a májusi választások oly nagy többséget adtak a koaliciónak, hogy Andrássy így jellemezte kritikusan e többséget : «La mariée est trop belle». Az új országgyűlés május 21-ikén nyilt meg a főrendiházban Zichy Nándor korelnöklete alatt ; a 77 éves főúr ez alkalommal rövid, de megható beszédben üdvözölte az új kormányt, a korona és a nemzet közötti egyetértés békés helyreállítását. «Hálatelt szívvel az isteni Gondviselés iránt — mondá — mely megengedte, hogy ezen elnöki székben mint korelnök helyet foglalhatok, először is azon, szivünket mélyen érintő és nagy hálára kötelező tényt ünneplem, amelyet szivünk leginkább kívánt, hogy a mi kegyes urunk, királyunk és a nemzet között az egyetértés létrejött». Ott volt másnap a trónbeszéd meghallgatásánál és ezután is mindvégig élénk részt vett úgy a főrendiház üléseiben (itt az igazoló-bizottság elnöke, valamint a közjogi és törvénykezési és a felirati bizottságok tagja lett) és a néppárt értekezletein. A béke létrejötte körül, de egyébként is hosszú közpályáján szerzett érdemeit május 24-ikén azzal jutalmazta meg a király, hogy a zászlós urak sorába emelte, kinevezte tárnokmesterré, amiért aztán a néppárt külön értekezleten lelkesen ünnepelte. Ez alkalommal június 31-ikén

úgy ünnepelte őt Rakovszky István, mint a néppárt lelkét, mint aki oly időben, mikor azt hitték, hogy szégyen a kereszt jele, bátran, úgy hogy az ellenség is láthatta, hordotta azt. Zichy Nándor szerényen elhárította magától a dicséretet. «Ha nem lenne a párt — mondá — én semmi se volnék. Magamat a párttól elválasztani nem tudom. Mi nem azért küzdünk, hogy belőle magunknak arassunk babérokat, hanem küzdünk egyházunk, hitünk, hazánk és népünk jóvoltáért meggyőződésünknek érvényesüléséért. Amit eddig elértünk, mióta megfordult a szerencse kereke, amiben nekünk is nagy részünk van, *ezt a szabadelvű pártot megsemmisíteni*, amelynek elvei ellen kellett küzdenünk, azóta csak annak lehetősege nyilt meg előttünk, hogy valamit teremtsünk. Most kezdődik majd előttünk a küzdelemnek ideje». «Szavazógép sohasem voltam», mondta törvényhozói működéséről már a kilencvenes években s ezt most is bebizonyította. Noha pártja képviselve volt a kormányban, ő a főrendiház május 30-iki ülésén mégis, csatlakozva a gróf Mailáth József által hangoztatott intelmekhez, felhívta a kormányt és a többséget, hogy a felzaklatott vágyak és remények között ne hagyja el a kötelesség és törvény útját; «fűzzük reményeinket az alkotmány alapján álló tevékenységhez, nem pedig idétlen törekvésekhez és tévútra vezető egyesek

szavához». Egyúttal kijelentette, hogy bizalommal van ugyan a Wekerle-kormány iránt, de szigorúan fogja a kormány javaslatait birálni. Úgy is cselekedett mindvégig.

Az új kormányrendszerrel megbarátkozni nem tudó tót nemzetségiek ebben az időben magukevá tették a szabadelvűpártnak annak idején a néppárt ellen s mint láttuk, sikertelenül hangoztatott vádját és mutatis mutandis szemére vetették a képviselőházban is a néppártnak, hogy az már keletkezésekor paktumot ajánlott fel a túlzó tótoknak. Erre a Zichy Nándorra is célzó vádra Molnár János a képviselőház június 5-iki ülésén felelt, előadván, hogy 1895. őszén Zichy Nándor a tótok által tett ajánlatra nyomban a néppárti iroda által levél útján ezeket válaszolta: «A néppárt programmja világos és határozott. Kielegíthet minden jogos igényt. E párt keretében, aki ahhoz igazán csatlakozik, helyet találhat. Eddig azonban más párt vagy egyén irányában bármely kikötés alapján való külön viszonyba vagy kötelezettségbe nem lépett és a jövőben is fenn akarja tartani magának az akció szabadságát.» Ami világosan azt jelenti, hogy a néppárt paktumra nem kapható. Több kisérlet azután nem történt. A néppárt sohasem közeledett a túlzó nemzetiségiek felé, sohasem tett nekik a magyar államiság rovására koncesz-

sziókat, de igenis nyiltan iparkodott a felvidéki katholikus tót népet a túlzók agitációjának befolyása alól kivonni, maga Zichy Nándor sűrűn jelent meg a tót vidékeken rendezett népgyűléseken, — nem rajta és nem a néppárton múlt, hanem a szabadelvű uralom szerencsétlen közi igazgatási, gazdasági, nemzetiségi és választáspolitikája az oka, hogy nem érhette el azt, amit a koalició idejében egy nem néppárti szerzőtől való röpirat e párt egyik programmszerű és hazafias missziójának jelölt meg: a vallásos nemzetiségieket teljesen megnyerni a magyar állameszmének.

1907 első felében a túlzó tótok részéről kisérlet történvén úgy a bécsi nunciaturánál, mint Rómában is az irányban, hogy a pápa a magyar püspökök ellen panaszt emelő tót küldöttséget fogadjon, Zichy Nándor ép úgy, mint Vaszary bibornokhercegprimás is megtették, még pedig sikerrel, a kellő lépéseket, hogy a római Szentszék ezen akció igazi célja és jellege iránt felvilágosíttassék.

A VI. katholikus nagygyűlésen, szeptember 24-ikén magasra lobogtatta a fáradhatatlan aggastyán a katholicizmus zászlaját és óva intett az állami omnipotenciának a katholikus térre való átcsapásától, «azon törekvés pedig, hogy az egyházpolitikai törvények revizió tárgyává tétessenek, soha és semmi körülmények között sem

szünhet meg» — mondta a hallgatóságnak zajos óvációi között.

1907. újév napján történt először a néppárt fennállása óta, hogy Zichy Nándor a párt üdvözletére adott válaszában a politikai vonatkozásokat mellőzte. Annál sűrűbben vett részt a téli hónapokban sűrűn tartott értekezletein és tollát sem pihentette: ekkor (február) jelent meg a «Religio»-ban egy tanulmánya, amelyben nagy határozottsággal sürgette az autonómia elintézését, egyúttal annak a szükségét is hangoztatva, hogy a katholikus gondolatnak minél nagyobb tért kell foglalnia a parlamentben. Az autonómia érdekében ekkortájt sűrűn tárgyalt Apponyi kultuszminiszterrel, akit február 10-ikén a képviselőházban is meglátogatott. Március 23-ikán a magyarországi katholikus egyház anyagi biztosítékairól, a katholikus vagyon kiadásáról, a kongruáról cikkezett az «Alkotmány»-ban, a «Religio» március 24-iki számában pedig ugyanarról a kérdésről ezeket írta: «Az anyagi kellékek biztosítása részben magában a javadalmasok körében, részben az apostoli király mint főkegyúr és az állami kezelés alatt levő alapítványok és alapok körében lelhető. Arra kell súlyt fektetnünk, hogy a püspök egyházmegyéjének szükségleteit az idők változott körülményeinek megfelelőleg kielégíthesse. Ezért a püspöki javadalmak, ki-

vált minden megkülönböztetés nelkül való megterheltetésének ellene vagyunk a kongruaügyben is, amely egy állandó megterheltetés az egyházmegye viszonyaira való tekintet nélkül. Nem szivesen látnók a sommás eljárást, mely csakis a jövedelemhez méri (progressziv adóztatás mellett) a kongruához való hozzájárulást. A püspökök javadalma az egyház java. Az apostoli királyoknak az egyház iránt való gondoskodását láthatni a Fundus religionisban is. Ennek kezelése azonban nincs úgy szervezve, hogy az a katholikus felfogásnak megfelelhessen. A kezelés ugyanis a politikai pártkormány kezében van és a területi állami vagyonkezelésnek minden hibájában szenved. Egymás után elismerték ezt a vallás- és közoktatásügyi tárca képviselői és főleg gróf Apponyit az autonómia és a célszerűbb kezelés eszméje foglalkoztatja ma is. Véleményem az, hogy ha a vallásalap fokozatosan a papnöveldék és a kongrua jelen és jövőben való kiegészítésére szorítkozik, oly tőkét gyüjthet, mely az egyház anyagi függetlenségének becses biztosítékává válhatnék».

Husvéti cikékben, március 31-ikén a vallási békét hirdette és a koalicióban mutatkozó némi széthúzási tünetekre, valamint a nemzetiségi és szociálista agitációra célozva, egyszersmind, a nemzet összetartását is: «Ne tekintsen senki

minket e haza fiai közül ellenségeinek, elnyomására törekvőnek! Egy haza fiai vagyunk, mindnyájunk közös java ezeréves alkotmányunk, ne romboljuk tehát azt. Ezért senki — se a tévútra vezetett szegénység, se a munkásnép, se a vallásos tótság — ne nézzen minket ellenségének, mert a mi elvünk a szeretet». Ebben az időben állott elő Apponyi már másutt említett iskolatörvényével; Zichy Nándor erről a «Religió»-ban (március 3.) írván megjegyezte, hogy már az alkotmány helyreállításával egy időben megkezdték nálunk az iskola dekrisztianizálását: Apponyi javaslata nem szolgálhatja ezt a szellemet. A néppárt ebben az évben (október 13.) adta ki szociális programmját; ennek megszerkesztésében, ami számos pártértekezletet vett igénybe, Zichy Nándor tevékeny részt vett.

December 11-ikén az Andrássy-féle alkotmánybiztosítékokat tárgyalta a főrendiház. A vitában részt vett Zichy Nándor is, aki mélyen szántó beszédben fejtegette az Andrássy által javasolt biztosítekoknak szükségességét, amelyek logikusan következnek a magyar nemzet hagyományos és soha meg nem gyengülő törekvéséből, hogy az ezeréves alkotmányt sértetlenül s a viharok ellenében is jobban körülpáncélozva fenntartsa. Kitért az 1892-iki lex Szaparyana-ra is, amelyet életképesnek soha sem tartott, miután az a köz-

igazgatási rendszer dolgában a nemzet nagy közvéleményének gondolkodásával ellentétben állott. A Khuen-Héderváry lemondása után történtek azt bizonyítják, hogy Andrássy legalább is túlbecsülte ezen alkotmánybiztosítékoknak gyakorlati értékét.

December 23-ikán pedig a gazdasági kiegyezés tárgyalása során felszólalt a kvóta-kérdésnél és az ősz politikus, akinek tisztelete napról-napra nőtt az ellentáborban is, ezúttal is általános figyelmet keltett józan és gyakorlati felszólalásával. A kvótajavaslat mellett emelt szót, s míg egyrészt kijelentette, hogy csak azért szavazza meg a javaslatot, mert meg van győződve, hogy a magyar érdekek képviselői mindent elkövettek, ami csak lehető volt, addig másrészt sajnálkozásának adott kifejezést a felett, hogy Ausztriában oly irányzatok emelkedtek túlsúlyra, amelyek a két állam közti etikai viszonyt egyre rosszabbítják, holott épen az volna az érdek, hogy egymást támogassuk, tiszteljük és szeressük. Sajnos, a dualizmus kipróbált és mindvégig rendületlen hivének ez a komoly szózata nem talált visszhangra Ausztriában . . .

1908-iki újévi cikkében figyelemreméltó enunciációt tett, mintegy utólagos és ujabb indokolásául annak, hogy ő és pártja az alkotmányjogi szemponttól eltekintve még miért csatlakozott a

koalicióhoz ? Hálát ad e cikkben a Gondviselésnek, mert «a koalició megmentett úgy politikailag, *mint egyházpolitikailag* sulyos csapásoktól. Nem is csekely érdeme a néppártnak, hogy ezt az utat választotta». Hanem azért «nem alszunk, hanem várunk és nincs szükségünk tranzigálni, alkudni». Ez utóbbi megjegyzés már az akkor felbukkant fuziós kisérleteknek szólt s ezekre vonatkozólag beszédében is van egy igen pregnáns kijelentés: «Csak az eddigi politikát követhetjük ; programmunk nem változott meg, csak várakozó állást foglalunk el». Ebben az esztendőben is, de már aggódó figyelemmel kisérte a katholikus autonómia ügyét s március 31-iken hosszasan tárgyalt erről a képviselőházban Apponyival, aki még akkor sem juthatott oly helyzetbe, hogy az autonómiát becikkelyező, már annyiszor igért, annyi trónbeszédben és kormányprogrammban kilátásba helyezett törvényjavaslatot a képviselőház ele terjeszthette volna.

A katholikus akció kiszelesbítése volt ebben az esztendőben is gondoskodásának egyik legfőbb tárgya. «Vannak, akik nincsenek többé velünk — mondja husveti cikkében — vagy akik még nem sorakoztak hozzánk. Isten segítse őket és minket. Legyünk alázatosak és erősek a hitben, legyünk türelmesek és ha hibáztunk, igyekezzünk javulni».

Ebből az évből való s feljegyzésre méltó, de más helyen olvasható nyilatkozatain kívül ideiktatjuk a VIII. katholikus nagygyűlésen szeptember 15-ikén mondott nagy beszédét. Örömének adott ebben kifejezést, hogy a mult évit (a pécsit) kivéve, még eddig minden katholikus nagygyűlésen részt vehetett s aztán kiemelte e nagygyűléseknek a katholikusokat egyesítő nagy fontosságát, végül pedig magas korára utalva, keresztény megadással mondá: «Dolgozzatok mindnyájan! *Én nekem már nem lehet soká veletek küzdeni!*» Percekig tartó tapsok és felkiáltások szakították félbe szavait: «Éljen soká!» és az ősz vezér, aki ugyancsak megszokhatta az eddigi nagygyűléseken és népgyűléseken az ünnepeltetést, aki úgyszólván edzve volt az ovációk iránt s ezeket sohasem magára, hanem mindig küzdő társaira s az ügyre hárította, most reszkető szavakkal, könnyekig meghatva mondott köszönetet a magyar katholikusok nagy szeretetéért s ebben az orkánszerű tapsviharban, amely szavait követte, mintegy fogadalmát, zálogát látta annak, hogy akiket felébresztett, azok a katholikusok nem fogják abban hagyni az általa megkezdett küzdelmet. Ekkor érezhette talán ő, de érezhette a nagygyűlés minden tagja, hogy az ő hódító munkája legalább is egyértékű a nagy Pázmány Péterével. Pázmány visszahódította az egyháznak

a protestánssá vált magyar főnemességet: Zichy Nándor visszahódította az egyháznak a közömbössé vált — katholikusokat!... Ez lehetett, ez volt is élete alkonyán az ő legnagyobb öröme.

A koalizált pártok fuziójára irányuló törekvések ebben az évben sem szüneteltek. A kormány többsége 67-es volt, Kossuth és a képviselőház többséget alkotó pártja nem tehettek mást, minthogy 48-as alapjuk dacára a kormányzat 67-es irányát támogatták. Ez volt a kiinduló pontja a kormány több 67-es tagja ama törekvésének, hogy a függetlenségi párt és a koalició 67-es elemei forrjanak össze egy párttá, 67-es és szabadelvű alapon. Zichy Nándor ezt a törekvést nem helyeselte, ő ebben a maga katholikus akciójának visszaszorítását célzó tendenciát látott s ennek már újévi beszédében is kifejezést adott. Most, a katholikus nagygyűles alkalmával rendezett néppárti vacsorán pedig Molnár János nemcsak a maga, hanem Zichy Nándor nézetét is tolmácsolta, midőn pohárköszöntőjében kereken kijelentette, hogy a néppárt végig állja a koalicióban vállalt kötelezettségeit, de nem fuzionál, mert «vannak elveink, van becsületünk!» S hogy künn az országban is hasonlóan gondolkodtak a néppárt hivei, hogy nem voltak hajlandók tizentöt éves keserves küzdelmeik gyümölcseit, a katholikus gondolatot egy fuziónak feláldozni, azt bizonyítja az a töméntelen

üdvözlet, amelyet Zichy Nándor ezekben a hónapokban kivált a dunántúli és felvidéki kerületi néppártok és a katholikus népszövetség szervezkedő gyűléseiből kapott.

Ebben az évben még egy igen figyelemre méltó beszédet mondott a főrendiházban a közigazgatási centralizálás törekvései ellen: «Amióta én a politikai életben résztveszek, mondta a december 21-iki budgetvitában, az állami közigazgatás és megyei közigazgatás mindig élő kérdés maradt. Igen természetes, minden kormány és így a liberális miniszteriumok is az ő erejük és hatalmuk öregbítését az állami közigazgatásban látták és keresték, másrészt pedig a történeti fejlődés Magyarországon a megyei önkormányzatra irányította a lelkeket. Egyik tisztelt barátom (Sennyey), akivel a politikai téren akkor résztvettem, különösen a nemzetiségekkel szemben az állami közigazgatás behozatalát erősen pártolta, jóllehet, ellenzéki állást foglalt el velem együtt. Erre csak egy észrevételt tettem s ezzel úgy látszik, az ő véleményére nagy befolyást gyakoroltam. Ez az volt, hogy hagyjuk ezt a kérdést akkorára, amikor a kormányon leszünk, egyelőre azonban legyünk a megyei közigazgatás fenntartói. De a kérdés lényege nem abban fekszik, hogy megye vagy nem megye, állam vagy nem állam legyen a közigazgatás minden tényezője, hanem

abban, hogy az önkormányzatnak a viszonyoknak és a történetnek megfelelő kifejtése nélkül szabadság és valóságos üdvös fejlődes nem képzelhető. Látjuk ezt a köztársaságokban ép úgy, mint az abszolut államokban, látjuk Európaszerte; ahol önkormányzati tevékenység nincs, ott nincs biztonságuk a nagy és magas elveknek a tekintetben, hogy egyes emberek, egyes pártok uralma utóbb az egészet nem rontja-e meg?» Az a Zichy Nándor, aki épen a megyei önkormányzat védelmével kezdte meg közpályáját (amit Fejérmegye utóbb azzal hálált meg, hogy az egyházpolitikai harcok idején kibuktatták a központi választmányból őt, a megye első alkotmányos alispánját), mindvégig nem csupán közigazgatási, de magasabb alkotmányjogi szempontból is elszánt harcosa volt az önkormányzatnak. A megyében látta mindig úgyszólván mentsvárát a magyar alkotmánynak akár az uralkodói, akár a párturalmi abszolutisztikus törekvésekkel szemben.

A katholicizmus jövőjét féltő éber gondoskodása mellett ezt a felfogást tükrözi vissza ez évi karácsonyi cikke is. «A katholikus egyház, mondja ebben a cikkben, maga is időről-időre ujabb alakban mutatja az örök igazságot, rámutatván arra, hogy az a századok folyamán mindig ugyanaz volt és ugyanaz is marad. Ezen az alapon áll a magyar alkotmány is. Eszméi körébe felöleli,

amit a kereszteny Magyarország kiépítése körül nagy örömünkre mindennap keletkezni, tért foglalni és fejlődni látunk. Ugyanezen elvek és nézetek indítják a néppártot is arra, hogy ne feledkezzék meg ezen elvről... A mult években igazán sok önmegtagadásra volt szükségünk. Sokszor hallgattunk, mert az egyház, a haza, a hit érdekeinek előmozdítása követelte. Nem abban áll az a hármas elv, hogy mindent mindig követeljünk, ami igaz és kívánatos, hanem hogy azt cselekedjük, ami az egyház, haza és hit érdekében ezidőszerint legcélszerűbb. Politikai szempontból a kötelesség és erkölcs mellett a legfőbb érdek a magyar állam és alkotmány és ezeknek a minden oldalról támadó ostromok közötti biztosítása és fenntartása. Az a kényszerhelyzet, amely a politikában beáll, néha az önmegtagadásnak egész láncolatát követeli. Elmondottam már egyszer s akkor lelkes helyesléssel találkoztam, hogy mindnyájan várjuk azt a karácsonyt, azt a napot, amely ismét önálló politikai működésre fog alkalmat szolgáltatni és meg fogja engedni, hogy egész erőnk lelkes felhasználásával küzdjünk. De hálát kell adnunk az Istennek, hogy megengedte azon nagy cél megközelítését is, amelyre egyesültünk más politikai pártokkal és hogy eközben sokat tehettünk a haza érdekében».

Az a nap, amelyen a néppárt visszanyerte a ko-

alició által megkötött akciószabadságát, ekkor már nem volt nagyon messze. A bankkérdés bonyodalmai már ekkor komoly aggodalmakat keltettek és egyik következményképen még jobban megerősítették törekvésükben a fuzió barátait. 1909 újév napján a néppárt megjelenvén Zichy Nándor előtt, Simonyi-Semadam Sándor képviselő úgy ünnepelte Zichy Nándort, mint a hazai katholicizmus felébresztőjét s egyúttal a néppárt szempontjából a fuzió ellen nyilatkozott. Amire Zichy Nándor sok tekintetben jelentős nyilatkozatot tett. «Ez a beszéd, mondá, nekem nagy elégtételt szolgáltatott és nagy örömet szerzett. Elismerem, hogy öntudatra, örömre van okunk és igényünk és hogy ez szükséges is az életben. Nekem a dologban a legcsekélyebb az érdemem, én csak hálát adhatok Istennek, hogy vezetett ezen a téren engemet. Mást nem kerestem, mint a keresztény igazságnak követését s nagy az örömem, hogy az életben és azokban a körökben, amelyekben mozgunk, már vannak bátrabb katholikusok, mint amilyenek voltak eddig. Ami a fuziót illeti, helyesnek találom, amit tisztelt barátom mondott. De nekem nincsen jogom beleszólni, ez a ti, mint politikai férfiak működésébe tartozik, mert ti mint képviselők a meggyőződésteket követitek.»

Az Andrássy választójogi reformjavaslata körül

a koalicióban keletkezett éles nézeteltérések folytán egyre komolyabb szint öltő pártbonyodalmak közepette a kormány egyik legnagyobb gondja volt, még a már akkor elkerülhetetlennek látszott kormányválság előtt tető alá hozni a koaliciós uralom egyik legjelentősebb alkotását, a Wekerle-féle adóreformot, amely a néppárti álláspontot nagyon megközelítően az adómentes létminimumot is tartalmazta. A képviselőházban e javaslatok szinte várakozáson felül gyorsan elintéztetvén, a főrendiház már február végén és március elején tárgyalhatta a javaslatokat, amelyekhez Zichy Nándor is hozzászólt. Elfogadta különösen az adómentes létminimumot, bár azt még keveselte s a földadójavaslatnál (márc. 1-én) a földadó 20 százalékos leszállításában nem látott hátrányt a főrendiházi censusra. Ugyancsak márciusban a kongruajavaslat foglalkoztatta őt is, a néppártot is, amely Apponyi javaslatát elfogadhatónak találta.

A függetlenségi párt szélső szárnyának, amelynek vezereül Justh Gyula képviselőházi elnököt nyerték meg, a bankkérdésben elfoglalt s a kormányéval ellenkező álláspontja már akkor oly zavarólag hatott a kormányzatra, hogy a Wekerle-kormány április 26-ikán az országgyűlés mindkét házában bejelentette a lemondását. A király ekkor Budapestre jött és sorra kihallgatásokon

fogadta a vezető politikusokat, Andrássyt, Széll Kálmánt, Kossuthot, Justh Gyulát, Rakovszky Istvánt, Tisza Istvánt, Návay Lajost, Khuen-Héderváryt, Lukács Lászlót, Tóth Jánost, Apponyit s az elsők között, május 7-ikén Zichy Nándort, aki igen kegyesen fogadtatván, bőven előadta a királynak az ő és pártja felfogását a bankkérdésről s a válság megoldására vonatkozólag. Feltünést keltett, hogy alig néhány nappal utóbb, június 16-án gróf Festetics Tasziló Bécsből a trónörököstől jövet, Budapesten egymásután hosszasan tárgyalt Andrássyval, Tisza Istvánnal, Széll Kálmánnal és Zichy Nándorral. Konkrét részletek ezekről a tárgyalásokról sohasem kerültek a nyilvánosság elé, de nyilvánvaló, hogy az összes 67-es elemeknek ralliálásáról lehetett akkor szó. Ugyanekkor, június 22-ikén elfogadta a király a Wekerle-kormány lemondását s «még csak pár napra» bizta meg az ügyek ideiglenes vezetésével. Ugyanekkor egy Kossuth-kormány alakulásának lehetőségéről beszéltek még komoly 67-es körökben is és egy Lukács-kormány lehetőségéről még a függetlenségi párton is. Lukács László még májusban kihallgatáson fogadtatván, tárgyalásokat kezdett a függetlenségi párttal, de ezek hamar meghiúsultak. Jött június 1-én Lukács ismételt kihallgatása s július 7-ikén Wekerle Sándoré, melynek eredményeként a lemondott

kormány július 7-ikén újból kineveztetett s július 10-ikén úgy mutatkozott be az országgyűlés két házának, hogy ősszel, ha addig a többség együtt nem marad, véglegesen lemond. A többségi pártok zavara és kapkodása között jóformán csak a néppárt maradt meg az 1906-ban vállalt kormányzati alapon s nevezetesen május 30-iki értekezletén kimondotta, hogy kész a választójogi reformra nézve teljesíteni a paktumot.

Eltelt a nyár és nem hozta meg a koalició belső konszolidálását. Ellenkezőleg, a bomlás egyre nagyobb mérveket öltött. Szeptember 22-ikén a kormány újból lemondott, 28-ikán lemondtak, Justh Gyulával nem tudván többé együtt működni, a képviselőház alelnökei, Rakovszky István és Návay Lajos. Következett október 2-ikán Kossuth kihallgatása Bécsben, 20-ikán koronatanács Bécsben, november 11-ikén a függetlenségi párt kettészakadása egy nagyobb Justh-pártra és egy kisebb Kossuth-pártra. Ezzel a koalició sorsa meg volt pecsételve. Az 1906-iki paktum alapján megmaradt, már nagyon leolvadt többségnek volt ugyan még annyi ereje, hogy erős harc után a maga embereivel töltse be a képviselőház elnökségét, de a kormány végleges bukásán, a koalició teljes felbomlásán, Wekerle ismételt kihallgatásai s Andrássynak a katonai kérdésben — már későn — tett engedményei már nem segíthettek. Gróf

Zichy János december első felében vonakodván a koaliciós pártokra támaszkodó kormányt alakítani, jött Khuen-Héderváry és Lukács László kihallgatása december 17-ikén, jött december 23-ikán Lukács László dezignálása miniszterelnökké, jött ezen újabb kisérlet meghiúsulása után 1910 január12-ikén gróf Khuen-Héderváry Károly kinevezése miniszterelnökké.

XXX.

A Khuen-Héderváry-éra. A 80 éves Zichy Nándor ünnepése. Utolsó és ujévi főrendiházi beszéde, utolsó ujságcikke.

Zichy Nándor a hónapokig huzódott válság minden egyes fázisa iránt a legélénkebben érdeklődött s bárhol tartózkodott, mindennap behatóan informáltatta magát a válság miben állásáról. Mély aggodalommal telt el, olyan irányzatot látván egyre jobban előtérbe nyomulni, amelytől oka volt félteni az általa keserves munkával felvirágoztatott katholikus akció, nevezetesen a katholikus autonomia jövőjét. E mély aggodalmak közepette nagy öröm érte ép e napokban, életének talán legnagyobb öröme, közpályájának fénypontja, csúcspontja, amelynek ragyogásában és magaslatáról a Gondviselés iránti forró hálával eltelve, megelégedéssel pillanthatott vissza hosszú élete, félszázados közpályájának szakadatlan harcaira és gyümölcseire. *A nyolcvanéves Zichy Nándort* ünnepelte e napokban a Szentatya és a király, a magyar katholikusok milliónyi serege s az egész ország, még a politikai ellenfelek is tisztelettel hajtották meg előtte zászlójukat.

Kezdődött az országra szóló ünneplés már az augusztus 29—31-iki szegedi katholikus nagygyülésen, egy külön az ő tiszteletére 30-ikán rendezett díszgyűlésen, amelyen Várossy Gyula kalocsai érsek gyönyörű beszéddel ünnepelte a gyengélkedése miatt ekkor a Semmeringen üdülő agg vezért. «Az igazi nagy jellem, mondta Várossy, már az életben is érvényesül. Azok a nagy emberek ezek, kiknek gyarlóságaik oly csekélyek, hogy szembe nem tünnek s akikről a Szentirás is azt mondja, mentől tovább élnek, annál nagyobb nevet szereznek, hasonlítanak ahhoz a csodálatos felhőhöz, mely Izrael népe előtt haladt: éjjel fény, nappal hüvös árnyék. A hivő tömegeknek megmutatják az igazi utat s ha leborul a viszontagság éjszakája, ők világítanak, vigasztalást ők adnak, nehogy a kicsinyhitüek elcsüggedjenek. A Gondviselés különös kedvezése, mikor egy nemzetnek ily férfiakat ad. A Gondviselésnek ily kedvezésében részesültünk, mikor az ég oly férfiúval ajándékozott meg bennünket, mint gróf Zichy Nándor. (A díszgyűlés összes résztvevője feláll. Hosszantartó lelkes éljenzés.) Egyesül ő benne az igazi nagyság minden atributuma; a nemzet igazi apostola, vezére volt teljes életében; neki köszönhetjük, hogy a katholikus öntudat hazánkban fölébredt; hogy a magyar katholikus társadalmi élet újból megindult; hogy a

Katholikus Nagygyűlés fölséges hivatású intézménye bevált; hogy itt ebben a magasztos pillanatban összegyülhettünk. Az ő műve minden, ami hazánkban katholikus; az ő műve, hogy van Magyarországban egy bevallott keresztény politikai párt, mely a multban nagy szolgálatokat tett s melynek munkássága biztosítékát képezi a jövő szerencsés politikai alakulatainak».

A kalocsai érsek után Zlinszky János méltatta Zichy Nándor nagy érdemeit, többek között ezeket mondván: «Az ő életében különösen nekünk, katholikusoknak lehet és kell okulást keresnünk és szereznünk, mert ami benne legfőbb, ami az ő egész egyéniségét át meg áthatja, ami az ő egyéb nagyságának kulcsát megadja s ami egész munkásságának, élete törekvéseinek, küzdelmeinek és sikereinek jellegét megadja, az azon tulajdonsága, hogy magán-, egyéni életének legbensőbb szentélyében, boldog családi életének szeretetteljes légkörében a társadalmi élet kitartó munkájában, midőn oktató, irányító, buzdító szavát közöttünk fölemelte, midőn panaszainkat szeretettel meghallgatta, midőn törekvéseinkben támogatva segélyünkre volt, midőn a törvényhozás termében az ország dolgainak intézésében részt vett, mindenkor a mi vérünkből való vér, mindenkor szivünkkel egyetértő szív, mindenkor husunkból való hús, szóval életének minden vonatkozásá-

ban izig-vérig meggyőződésteljes katholikus volt! A mi vezérünk nem azok közül a katholikusok közül való, akik a diadal napjaiban jelentkeznek megsokasodva, ő szívvel-lélekkel katholikus volt már akkor, midőn a magyar katholicizmus még jórészben a felekezeti békesség szine alatt rejtőző hitközöny dermesztő jégkarjai között fagyos álomba volt merülve, amidőn a katholikusok számbeli többségükben s az isteni igéretben bizakodva minden katholikus életet a felekezetiség jelszavától borzadozva perhorreskáltak, midőn másrészt az egész ország az egyedül üdvözitő liberalizmustól elbódítva, a katholikusok segítségével a katholicizmus ellenére kormányoztatott: oly hosszú időkön át jóformán egyedül volt, aki a katholikus elvek érvényesüléseért emelt szót s aki a katholikus hagyományokat fenntartotta. S midőn a vallástalan liberalizmus látva egyrészről a katholicizmus dermedt állapotát, látva másrészről a liberalizmus zománcának halványulását, ebbe új erőt azáltal akart önteni, hogy egyenesen a katholikus vallás alaptételei elleni háborúra sorakoztatta hadirendeit, gróf Zichy Nándor volt az, aki az ébredés harsonájának szavát dörögte a dermed-katholikus társadalom fülébe és pedig olyan erővel, hogy a katholicizmus erre a harsonára új életre ébredt, hogy többé Magyarországon el ne aludjék».

A gyűlés ezután határozatilag utasította a Katholikus Körök Országos Szövetségét, hogy ősszel Zichy Nándor 80-ik születésnapja alkalmából Budapesten nagyszabású országos ünnepséget rendezzen a vezér tiszteletére s ezután ezt az üdvözlő táviratot intézte Zichy Nándorhoz:

«A magyar katholikusok Szegeden tartott kilencedik nagygyűlése, amidőn egy szívvel-lélekkel hálát ad a Gondviselés kegyességének, amellyel Nagyméltóságodat a katholikus Magyarország vezéreként megtartotta és egyhangú lelkesedéssel elhatározta, hogy Nagymeltóságod közelgő 80. születésenapja alkalmát az egész magyarországi katholikusok örömünnepéül tekinti, kifejezést óhajt adni annak a mély ragaszkodásnak és őszinte szeretetnek, amelyben az egész katholicizmus elválaszthatatlanul egyesül s Nagyméltóságod további, minél hosszabb ideig tartó munkásságára Isten legteljesebb áldását kívánja. Várossy Gyula érsek». A mire Zichy Nándor ezt a szerénységét jellemző köszönő táviratot intézte Várossy érsekhez: «A rólam való kegyes megemlékezésért meghatottságomnak és hálámnak kifejezését elfogadni és a nagygyűléssel közölni méltóztassék. Fájlalom, hogy a nagygyűlésen megjelenni és mindnyájukkal egyetemben Isten előtt hálálkoznom nem lehet, de mindezekben

egész szívből egyesülök távolban is Nagyméltóságoddal és a nagygyűléssel».

E naptól fogva egészen az év végéig az üdvözlő táviratoknak és iratoknak ezernyi özöne indult meg Zichy Nándorhoz. Az egész katholikus Magyarország hódolt meg előtte ezen iratokban. Szűkebb politikai barátain és hivein és ezeknek kerületi szervezetein kívül a főpapság, a káptalanok, az esperesi kerületek, a szerzetesrendek, a minden néven nevezendő katholikus egyesületek, körök, társulatok, szövetkezetek, főurak, polgárok, tisztviselők, földművesek, munkások, nemzetiségi különbség nelkül, még olyanok is tömegesen üdvözölték, akik politikai irányát nem helyeselték, még olyan vidékekről is, ahonnan nem is várta, hogy ott is lüktetni kezd az ő buzdítására a katholikus élet. Ekkor bizonyosodott be ország-világ előtt, hogy a legujabb hetven esztendőben Kossuth Lajos mellett ő volt Magyarország legnépszerűbb, legünnepeltebb embere, az egyetlen, aki nem csinálta, nem hajhászta, nem kereste és nem szuggerálta a népszerűséget, aki nem puszta szóval és gesztusokkal, hanem hosszú élete és közpályája szakadatlan és önzetlen munkásságának mindennél ékesebben szóló példájával, jellemének szilárdságával, tudásának gazdagságával, vallásos és magyar szivének éltető melegével hódította meg az embereket.

«A magyar katholikusok lánglelkű halhatatlan vezére»; «a magyar katholicizmus veterán előharcosa»; «egyházunk bátorlelkű hitvallója»; «nagy önzetlen honfi»; «lelkes apostoli ősz bajnok»; «a magyar patriarcha»: ilyen és hasonló, határtalan tiszteletről tanuskodó jelzőkkel halmozta el üdvözlő irataiban Magyarország népe. Sok helyen pedig s a legméltóbban úgy ünnepelte őt a nép, hogy születése napján tömegesen megáldozott...

November 17-ikén a király is bele állott az üdvözlők sorába, ezt a táviratot intézven régi hű tanácsadójához: «Örömmel üdvözlöm önt érdemekben gazdag élete 80-ik évfordulójának ünnepén és szívből kívánom, hogy a Mindenható sok éven át tartsa boldogan és jó egészségben. Ferenc József». Igen szives hangú táviratot küldött Lajos főherceg is. Folytatta az ünneplést az «Alkotmány» november 18-iki számában volt vezértársának, gróf Esterházy Miklós Móricnak gyönyörű cikke, aki nem a pártpolitika szűk keretében, de szive sugallatát követve akar hódolni Zichy Nándor előtt, kit már gyermekkorában tisztelni tanult, aki bőven kivette részét az ország politikai és társadalmi munkájából, aki az egyházpolitika előestéjén felrázta közönyéből az ország katholikusságát. «Halálos ágyamon sem fogom elfelejteni azon percet, mikor Zichy Nándor (az első budapesti katholikus nagygyűlésen) azon szava

elhangzott: «A győzelem a miénk lesz, mert közöttünk van templomainkban az Oltáriszentség!» «Kegyelmes Uram! Mint a mult időben volt egyik hű csatlósod üdvözöllek e mai napon és nagyobb örömmel nem tolmácsolhatnám üdvkívánataimat, mintha tényleg bebizonyíthatnám, hogy szózatod beteljesedett, hogy Magyarország minden katholikusának szive ma velünk van, velünk érez. Kegyelmes Uram! Még szükségünk van Te rád, még nem végezted be dicsőséges, bár nehéz és sokszor keserves munkádat. Két emberöltőn át elkisért Téged Isten áldása, Tieid a királyi kegy legragyogóbb kitüntetései, élvezed honfitársaid nagyrabecsülését és párthiveid szeretetét; — mit adjak, mit hozzak én Tenéked? Unokáink, hazánk legfiatalabb nemzedéke felé fordulok és hozzád vezetem őket, hogy Téged megismerjenek, belecsepegtetem fogékony szivükbe az Irántad való mély tisztelet és odaadó ragaszkodást, mint ahogy mi is apáinktól örököltük Irántad táplált érzelmeinket, hogy bizalommal tekintsenek Feléd és hogy ha majdan ők, mint a szabad magyar állam polgárai vallásukat szabadon fogják gyakorolni, Rólad, ki nekünk is, nekik is megvédelmezted hazánkat és vallásunkat — hálatelt szívvel emlékezzenek meg Te rólad azon szavakkal, amelyekkel én most a nagyrabecsülés, a tisztelet és szeretet adóját Előtted lerovom:

Benedictus, qui venit in nomine Domine !» Előtte való nap pedig a püspöki kar konferenciára gyült össze, amelyen Vaszary bibornok hercegprimás ragyogó ékesszólásával ünnepelvén Zichy Nándort, elhatározta, hogy együttesen levélben üdvözli a magyar katholikusok világi vezérét. Samassa bibornok érsek, aki pedig politikai felfogás dolgában ezekben az években távolabb állott Zichy Nándortól, külön levélben így ünnepelte őt : «Excellenciád élete kiváló példája a haza és egyház hű szolgálatában töltött legnemesebb erőfeszítéseknek és legszigorúbb áldozatoknak». A budapesti egyetem hittudományi kara üdvözlő feliratot intézett hozzá, a katholikus iskolaegylet közgyűlésén gróf Széchényi Miklós püspök ünnepelte, az ünnepeségek koronája pedig a budapesti vigadóban november 18-ikán lefolyt országos díszgyűlés volt, amelyen csaknem az egész főpapi kar vezetésével az ország katholikus társadalmának szinejava jelen volt s amelyen a katholikus intézményeken kívül még azok a közgazdasági nagy intézetek is képviseltették magukat, amelyekben Zichy Nándor, mint már láttuk, vezető szerepet vitt. A püspöki kar nevében Várossy kalocsai érsek tartotta a megnyitó beszédet, pár jellemző vonással megrajzolván Zichy Nándor nagy alakját, kiemelve azokat a momentumokat, amelyek őt a magyar katholicizmus

történetében korszakalkotóvá tették, különösen rámutatva a néppártra, mint Zichy Nándor «legértékesebb alkotására». Világi részről Rakovszky István klasszikus szépségű, essayszerű beszédben a kortörténelem keretébe állította be Zichy Nándort, az államférfiút, mire Radnai Farkas beszterczebányai püspök az apostolt ünnepelte Zichy Nándorban. «Franciaország társadalmát, mondta többek között, a nagy forradalom rombolásai után valláserkölcsileg Chateaubriandnak, Montalembertnek kellett megujítani. Olaszország sebeit Ozanam és társai gyógyítgatták. Anglia fehér rabszolgáinak, az ireknek emancipációját O'Connel vívta ki. Németország vaskancellárját Windthorst vezette Canossába — mind világiak s édes hazánkban a keresztény gondolkodásnak és cselekvésnek nagy nehéz munkáját mi indította meg, mi juttatta eddigi eredményeihez ? *Zichy Nándor hitbuzgalma !*» Adony községe már november 7-ikén ünnepelte földesurát, a Szent-István-Társulat pedig november 18-ikán külön díszgyűlésen hódolt nagy elnökének, akinek nevéhez e társulat felvirágzása fűződik.

Hasonló díszgyűlést tartott másnap a Szent-László-Társulat. A vidéki katholikus körök s intezetek külön díszüléseken, a hazai és külföldi katholikus lapok lelkesen ünnepelték — álmél-

kodva láthatta a szabadelvű világ, mikép ünnepli az igaz szeretet a valódi nagyságot.

Megemlékezett az egyház hűséges harcosáról X. Pius pápa is. Granito di Belmonte bécsi nuncius november 21-ikén ezt a levelet intézte Zichy Nándorhoz: «Ő Szentsége részt kívánva venni az üdvözlésekben, melyek nyolcvanadik születésnapja alkalmából érték és jóakaratát akarva kifejezni Excellenciád iránt, ki mindenkor buzgó katholikus volt, apostoli áldását küldi Excellenciádnak».

A néppárt 1910 január 18-ikán ünnepelte megalapítójának és vezérének nyolcvanadik születésnapját, átnyújtva neki egy díszes albumot, amely 1896-tól kezdve a néppárt összes volt és aktív képviselőtagjainak arcképét tartalmaza. Ez alkalommal Buzáth Ferenc igen találó és megkapó jellemképét festette Zichy Nándornak. «Kevés férfi mondhatja el magáról — mondta többek között — hogy a bölcsőtől kezdve egész életén át nem változott. Az vagy ma is, aki voltál: az egyháznak és hazának hű fia, ki szivének-lelkének egész melegével azt a szent célt szolgálod, hogy a katholikus egyház ragyogjon továbbra is a maga dicsőségében és fényében, hogy édes magyar hazánk naggyá és hatalmassá fejlődjék, hogy a legkisebb kunyhó mécsvilága is a boldog családi életet tükröztesse vissza. Nem tévesztett meg a vál-

tozott korszellem, mert a te egyenes, nyilt férfiúi jellemed a keresztény szellemből táplálkozik. Lesz idő, vajha minél későbben, midőn megszünöl szárnyaidat csattogtatni és leszállasz a magasból a mélybe és akkor fogsz igazán fennen lebegni. Mert visszasírja e hon nevedet, zarándokolni fog drága poraidhoz, hogy tanuljon hazafiságot, erényt, bölcseséget s önfeláldozást tőled, kinek neve be van már most vésve a történelem s az élet könyvébe egyaránt!» Zichy Nándort leghívebb küzdőtársainak hódolata mélyen megrendítette s fájó örömmel köszönte meg azt: «Én csak hálát adhatok Istennek, hogy veletek ajándékozott meg. Ez a legnagyobb megnyugvásom, hiszen egész életemen át azok az eszmék vezettek, melyeket itt oly szépen kifejtett szónoktok s amelyeket ti képviseltek. Reménylem, hogy a Gondviselés, mely nem hagyta el Magyarországot eddig, nem fogja elhagyni a jövőben sem».

... Időközben megtörtént a nagy politikai változás, a koaliciós kormány távozása és Lukács László újabb sikertelen kisérlete után a Khuen-Héderváry-kormány kinevezése. Ekkor történt először másfél évtized óta, hogy Zichy Nándor nem írt újévi cikket és hogy, a magas korával járó gyengeség miatt, ülve fogadta újév napján párthiveinek tisztelgését. «De azért meg akarom mutatni nektek — mondta tréfásan — hogy

állani, sőt járni is tudnék veletek» — és szelleme teljes frisseségével, energiájának csorbítatlan ruganyosságával buzdította híveit, Beniczky Ödön üdvözlő beszéde után, a harc elvhű folytatására. «Hosszú időszakot éltem át, küzdöttem végig, mondá, sok bánat ért, de nagy öröm az, hogy tudjuk, hogy a néppárt mindig egyenesen járt, nem tüntetett, hanem rendületlenül haladt végcélja felé és szavait mindenkor megállotta mindenkivel szemben, még azokkal szemben is, akik vele nem mindenben értenek egyet. A mi keresztény világnézletünk, a mi vallásunk egyszersmind világító fáklya, amely megmutatja nekünk, miként kell a haza javát előmozdítani. A mi pártunk számra nézve a legkisebb, de nem a leggyengébb és helyét mindenkor becsülettel megállja, mindig szivesen emlékezem vissza a multra és annak küzdelmeire. Előre tudtuk, minő küzdelmeket kell vívnia alkotmányunk fenntartásáért. A történelem tanított arra, hogy nem elég az alkotmányosságot csak felszínen tartani, hanem azt ki kell vívni, hogy necsak fogalom legyen, hanem a nemzet történetében szereplő valóság is. Tartsunk ki állhatatosan együtt tovább is.» Ez volt *utolsó újévi beszéde.*

Az új kormány január 24-ikén mutatkozott be az országgyűlésnek. A főrendiházban Zichy Nándor bizalmatlanul fogadta a kormányt s bizal-

matlanságát fokozta, hogy Khuen-Héderváry a vallás- és közoktatásügyi tárcát ideiglenesen nem katholikus emberrel töltötte be. «Méltóztatnak tudni, mondta *ez utolsó förendiházi beszédében*, hogy a katholikus egyháznak Magyarországon egészen más a helyzete, mint akármelyik más egyháznak és más, mint Európaszerte akárhol. Mert az tudva van az előtt, aki a magyar viszonyokat ismeri, hogy kiváltságos jogokkal lett felruházva ő Felsége a katholikus egyház körül és hogy ezeket tényleg gyakorolja is. Az egyháznak ezen a helyzetén csak az autonomia ejthetett volna változtatást és jogpótlást azon esetben, ha a felség jogai részben nem respektáltatnak. A kiegyezés óta folyton az a gyakorlat dívott Magyarországon, hogy a kultuszminiszterség csakis katholikusra ruháztatott. Ha a miniszterelnök úr ezt figyelmére méltatja, akkor azon rövid időre (Székely Ferenc ideiglenes kultuszminiszterségére, amely gróf Zichy János kinevezéséig, március 1-ig tartott) más kezébe adhatta volna a kultuszminiszterium ideiglenes vezetését, mint nem katholikuséba. A megbizatásnak ideiglenessége nem mentheti ezt, ha csak nem nyilatkoztatja ki a miniszterelnök úr, hogy jövőre is ragaszkodni fog ezen elvi álláspont megtartásához. Mert gondolják csak meg, hogy itt az egyházi méltóságok adományozása, az egyházi és katho-

likus vagyon kezelése, mindez, ami az egyházat érdekli, ő Felsége kezeibe van letéve. És ő csak azon esetben tölti be alkotmányos úton erre vonatkozó hivatását, ha azt a kultuszminiszter meghallgatásával és közreműködésével teszi. A Felség ezen magas jogának tiszteletben tartása követeli meg, hogy az erős próbának ne tétessék ki és hogy ne egy nem katholikusnak előterjesztése és álláspontja legyen az, ami őt irányítja és legyen az, ami ezen magas jogok gyakorlatával az alkotmányos életben való békés továbbfejlesztés érdekében irányt ad. Ezt akartam és voltam bátor elmondani azért is, mert az én szegény lelkiismeretem és öntudatom megnyugtatása ezt határozottan megkövetelte tőlem.» Ugyanily értelemben beszélt már előtte Várossy Gyula kalocsai érsek és gróf Khuen-Héderváry nem habozott e két önérzetes felszólalásra válaszolni, hogy őt nem katholikusellenes tendencia vezette.

Az új kormány a képviselőházban nem tudván többségre szert tenni, január 29-ikén lemondott, de 31-ikén a feloszlatás és uj választások elrendelésének felhatalmazásával újból kineveztetett; az országgyűlés feloszlatása március 21-én (a hires «tintásüveges» ülésen) meg is történt, a főrendiházban a feloszlató királyi kézirat felolvasásánál Zichy Nándor már nem volt jelen. A kormány az időközben, február 19-én alakult nem-

zeti munkapárt szervezkedésére támaszkodva ment bele a választási harcba, amelyre a néppárt is nagyban készült s ahol a néppárt újból szervezkedett, mindenünnen lelkes hangú üdvözleteket intézett a vezérhez (mint például Trencsénmegyéből, Kecelről, Rumból, a Bácskából, Sopronmegyéből stb.)

A pártszervezkedés közepette, február 13-ikán, irta utolsó ujságcikkét, a melyben a hála, öröm és elismerés hangjára emlékzik meg a néppártról, többek között ezeket irván:

«Már félszázados sóvárgás volt, hogy vajha alakulna hazánkban egy politikai párt, amely tömörítené a katholikusokat arra, hogy sokszor támadott egyházukat megvédjék és a liberális áramlatoknak gátat emeljenek. Nem adhatok kellő hálát Istennek, hogy ez — gróf Esterházy Miklós Móric barátommal karöltve, főleg Rakovszky István, Molnár János prelátus és más hű elvtársaim önfeláldozó, lelkes támogatásával — sikerült is nekem. És ez a párt mindeddig folyton-folyvást növekedett mind számban, mind tekintélyben, mind befolyásban, úgy hogy barát, ellenfél egyképen kénytelen megvallani azt, hogy e párt mind az egyháznak, mind a hazának és ebben kivált a kis embereknek sok jót szerzett és még több rosszat elhárított.» Végül a katholikus tábor egységének szükségét hangoztatta.

Zichy Nándor ezután már alig szerepel a közéletben. Fájdalommal töltötte el a néppárt veresége a júniusi általános választásokkor, de ezt a vereséget nem a katholikus szervezés hibáira, sem a katholikus nép közömbösségére, hanem a párton kívül eső okokra vezette vissza. De fájdalma nem jelentett egyszersmind csüggedést is: a 82 éves aggastyán az isteni Gondviselésbe vetett törhetlen bizalommal új erőt s új reményt öntött számban megfogyott, már-már csüggedő hiveibe s az utolsó percig, akárhol volt, a legéberebb érdeklődéssel kisérte a politikai élet eseményeit, a főrendiház és képviselőház, valamint pártjának működését. A katholikus nagygyűlésben (szeptember 14.) már nem vehetett részt, a nagygyűlés távirati uton üdvözölte «a katholikus közélet legbuzgóbb és legönfeláldozóbb nesztorát». Táviratilag üdvözölték az ez alkalommal a szokásos pártvacsorára rendkívül nagy számban egybe gyült néppártiak is. Nagy örömöt okozott neki, hogy fiát s a néppárt elnökét, gróf Zichy Aladárt december 6-ikán Bodajkon egyhangúlag képviselővé választották. A főrendiház december 20-iki ülésén, amelyen a polgári perrendtartás tárgyaltatott, már nem lehetett jelen s nem küzdhetett e javaslatnak a vallásos érzületet sértő 306-ik szakasza ellen.

1911 újév napján már nem fogadhatta személyesen párthivei üdvözletét. A néppárt távirati

üdvözletére ezt válaszolta : «Boldogsággal tölt el az a tudat, hogy a keresztény politika zászlaja mellett híven kitartva, hazánk jobb jövőjén fáradoztok. Lélekben mindig veletek vagyok, amikor a keresztény haza s a nép boldogságáért küzdötök».

XXXI.

Zichy Nándor nagy katholikus koncepciója. Szent-István-Társulati elnöksége, e társulat hatalmas fellendülése.

Zichy Nándor nagy koncepciójú ember volt. A politikai, közgazdasági, vallásügyi téren egyformán magas elvek által vezéreltetve nagy célokat tűzött maga elé, ezekért küzdött hat évtizeden keresztül fáradhatatlan energiával. Koncepció, tág látókör, energia, sokoldalúság dolgában nem versenyezhetett vele egy kortársa sem. Volt, aki nagyobb volt a politikában, az alkotmányos harcok terén ; voltak, akik közgazdasági tevékenység dolgában nagyobb eredményeket értek el ; voltak, akik a társadalmi, szociális és kulturális téren arattak nálánál nagyobb sikereket. Ezek mind, egy modern kifejezéssel élve, specialisták valának, Zichy Nándor ellenben univerzális tevékenységet fejtett ki s ha kortársai közül sokan kénytelenek voltak beérni az «in magnis et *voluisse* sat est» sovány vigasztalásával, az ő kiapadhatatlan munkaerejének és munkakedvének hajtókereke az «in magnis *agere* plus est» volt. A katholikus

köztevékenységben mégis nagy elődök után is a legnagyobb volt. E téren jó másfél évtizeddel anticipálta X. Pius pápa világraszóló jelszavát: «Restaurare *omnia* in Christo.» Visszaszerezni Magyarországon a katholikus egyháznak az elkobzott jogokat, megvédeni a meglevőket, ismét döntő erővé, hatalommá, tekintéllyé emelni Szent István birodalmában a keresztet, amely ezt az országot Vaszary bibornok hercegprimás gyönyörű mondása szerint a karddal való megszerzés után fenntartotta: ez volt az ő nagy katholikus magyar koncepciója és ha sokak előtt úgy látszik is, hogy neki *célja* volt az autonomia, egyházpolitikai harcai s a néppárt által *celja* volt a revizió, hogy *célja* volt felvirágoztatni a katholikus egyesületi és irodalmi életet, a valóság mégis az, hogy az autonomia, a néppárt, az egyleti élet s a sajtó, a katholikus hitbeli, társadalmi és gazdasági élet fellendítése csak *eszköz* volt neki a nagy koncepció, a nagy cél elérése érdekében.

Nehéz eldönteni, melyik céllal, melyik téren fejtett ki nagyobb tevékenységet s ért el maradandóbb eredményeket, egy dolog azonban kézzelfogható: a legtöbb *gyakorlati* eredményt az egyesületi és kulturális téren érte s e téren megint a *Szent-István-Társulat* az, amely a legtöbb alkalmat nyujtotta neki fenomenális munkásságának kifejtésére s amely viszont elsősorban ő neki kö-

szönheti amerikai dimenziókat öltő felvirágzását. Zichy Nándor huszonegy éves elnöksége a Szent-István-Társulat fénykora. Országra szóló nagy szervezetének minden egyes köve Zichy Nándor verejtékének nyomait viseli magán.

Ő, mint láttuk, már 1861-ben, fejérmegyei alispán korában megismerte és tisztelte az akkor még a kezdet és az abszolutisztikus kormányzat nehézségeivel küzdő Szent-István-Társulatban a magyar irodalmi és kulturélet egyik elsőrangú tényezőjét. Ezután is állandóan a legéberebb figyelemmel és örömmel kisérte a társulat fejlődését, erősbödését és hatását. A Társulat modern értelemben vett fellendülése gróf Károlyi Sándor és gróf Apponyi Albert együttes elnöklésével kezdődik. Utóbb, az egyházpolitikai harcok izzó korszakában szabadelvű és «jó katholikus» részről szemére vetették Zichy Nándornak, hogy az ő «klerikális» céljai érdekében úgy erőszakolta ki magának a Társulat elnökségét. Erre Zichy Nándor 1896 december 12-én igen nobilis és egyúttal igen önérzetes nyilatkozatot tett közzé : «Gróf Károlyi Sándor és gróf Apponyi Albert bizonyíthatják — írja — hogy a Szent-István-Társulat körében még csak az övékkel ellenkező nézet sem hozatott szóba soha. Károlyi teremtette a «Katholikus Szemlé»-t és rendezte a társulati ügyeket. A társulat ujabb időben neki köszönhet legtöbbet.

Amit én tettem, az csak folytatása volt az ő és Steiner püspök — mint volt alelnök — kezdeményezéseinek, vagy pedig Kisfaludy apát, a jelenlegi alelnök inspirációjának. Hiszen engem Károlyi tett elnökké! Jól tette?» December 18-án a Társulat igazgató-választmányának ülésén gróf Szapáry Géza általános helyeslés közepette megbotránkozásának adott kifejezést a támadások fölött és indítványára az igazgató-választmány egyhangúlag bizalmat szavazott Zichy Nándornak.

Gróf Károlyi Sándor magánkörülményeire való hivatkozással 1889 február havában lemondott a Társulat elnökségéről s lemondó levelében a Társulat, általán a katholikus ügy iránti legmelegebb és maradandó érdeklődéséről tett tanuságot. A Társulat március 21-iki közgyűlésén Simor bibornok hercegprimás bejelentvén a lemondást s meghajolva Károlyi elhatározása előtt, egyúttal ékes szavakkal méltatta Károlyinak a Társulat felvirágoztatása körül szerzett bokros érdemeit, azután pedig az alapszabályok értelmében új elnök megválasztását hozta javaslatba. Az a nagy tisztelet és népszerűség, amelynek Zichy Nándor már ebben az időben tárgya volt a katholikus társadalomban, ekkor megkapóan nyilatkozott meg. «Szerencséseknek érezhetjük magunkat — mondta Simor — hogy nem kell távol mennünk, a közelben

találjuk a férfiút, aki nemcsak szóval, de tettel is megmutatta, hogy igazán katholikus. Felhivom a nagygyűlést, hogy egy szívvel, egy lélekkel kiáltsa velem: Éljen gróf Zichy Nándor!» Az egész nagygyűlés viharos éljenzéssel és lelkesedéssel fogadta a hercegprimás szavait, aki erre, mint a Szent-István-Társulat egyhangúlag megválasztott elnökét üdvözölte Zichy Nándort. Az új elnök rögtön elfoglalta helyét és lendületes beszédben megköszönvén a fővédő bibornok hercegprimás és a nagygyűlés bizalmát és az őt ért kitüntetést, nagy vonásokban vázolta elnöki programmját. «Az Isten szent akarata teljesül — mondá — s ezért hálát adok az Istennek s kérem őt, hogy szent malasztjával legyen segítségemre, hogy helyemet méltóan betölthessem. Életünk legcsekélyebb feladata is nemesítő, de legfőbb kötelességünk és hivatásunk Isten legszentebb akaratát teljesíteni». Aztán elnöki elődeiről emlékezvén meg, akiknek nyomdokaiban haladni iparkodni fog, így folytatta: «A Szent-István-Társulat katholikus és irodalmi társulat. A társulatnak s az irodalomnak egymást kell kiegészíteniök és katholikus szellemmel éltetni a tudományt s az irodalmat. Hivatása a társulatnak e kettőt művelni, katholikus szellemben, a magyar géniusz sugalmai szerint. (Viharos éljenzés.) Az igazság örök és változatlan s kell, hogy áthassa a társadalmat s ennek életét minden vo-

natkozásában. Feladatunk katholikus kötelességeinket minden irányban teljesíteni, nemcsak lelkünk, erkölcseink javításával, vagy imádkozással, hanem a társadalomban és annak javára kifejtett buzgó tevékenységünkkel is. Igaz, hogy politikát nem csinálunk, de a katholicizmus szelleme kell, hogy a politikát is áthassa! (Szünni nem akaró éljenzés.) Vallásunk a szeretet vallása, mindenkit magunkhoz akarunk vonzani s annál jobb katholikusok leszünk, minél tisztább és állhatatosabb a szeretetünk. A napi kérdésekben XIII. Leó bölcs tanácsát akarjuk követni, amelyek bámulatraméltó enciklikáiban vannak letéve». Végül ragyogó ékesszólással fordult Simor bibornok hercegprimáshoz, az ő szellemét kérve a társulat törekvéseinek világító fáklyájául.

A társulat, az egész katholikus társadalom ettől a perctől fogva növekvő bámulattal és elismeréssel kisérte Zichy Nándor elnöki tevékenységét. Ugyanez a közgyűlés a lemondott Füssy Tamás helyébe dr. Kiss Jánost választotta meg a társulat igazgatójává, akivel aztán, valamint elsősorban Steiner Fülöp alelnökkel, majd ezen nagy energiájú és apostoli buzgalmú papnak székesfehérvári püspökké történt kinevezése után (1890—1902) a széles látókörű és finom műveltségű Kisfaludy Á. Béla, végül 1903 óta dr. Giesswein Sándor alelnökökkel s ezek mellett Kiss Jánosnak egye-

temi tanárrá történt kineveztetése után Kaposi József, majd Erdősi Károly igazgatókkal karöltve szakadatlan munkát fejtve ki, hihetetlen mértékben felvirágoztatta, valóságos katholikus akadémiává, a leghatalmasabb magyar irodalmi és könyvkiadó társaságok egyikévé, katholikus kulturéletünk oszlopává fejlesztette a Szent-István-Társulatot. Zichy Nándor nem tekintette elnökségét csillogó megtiszteltetésnek, üres címnek : a szó legigazibb értelmében nobile officiumnak, nemes kötelességnek tekintette s már a következő évektől kezdve bármily súlyos, ideg- és időölő küzdelmekre és munkára szólították is a magyar katholicizmusra szakadt viszontagságok : a Szent-István-Társulat ügyei mindig egyik legfőbb, legkomolyabb gondját képezték, éjjeleit, nappalait szentelte, egyéni kényelmét, magánügyeit áldozta fel a társulat előbbrevitelének és bizony sokszor a társulat sikereiben, a társulat tagjainak szeretetében lelt kárpótlást és vigasztalást más téren tapasztalt csalódásaiért. «Zichy Nándor egész lélekkel csüngött a Szent-István-Társulaton — mondja Kiss János, bizonyítják a Társulat igazgató-választmányi jegyzőkönyvei és a társulat volt és mai vezetői mind valamennyien — s azt közvetlenül vezette. Minden legcsekélyebb érdemleges ügyet tudni akart s elintézéséhez hozzászólott. Mindenhová bejutni, az

iskolákat, elsősorban is főleg ezeket, a népet, az ifjúságot, az értelmiséget kiadványokkal elárasztani, ez volt törekvése. Csak eléje kellett állani valami jó gondolattal, tervvel : ő készségesen karolta fel, javítgatta, segítőtársaival alaposan megtárgyalta. Igen érdekes, hogy épen mint a társulat elnöke nyilvánította és érvényesítette leginkább nagy hitbeli és theologiai tudását, sőt finom érzékét a hitet és tudományt érintő kérdésekben. A társulatnál az ügyvezető alelnök és az igazgató (ma : vezérigazgató) azért papok, hogy vallási és egyházi tekintetben a társulat minden akciója, minden kiadványa korrekt legyen : Zichy Nándornak nem igen volt szüksége ilyen segítségre, az ő jártassága a hit dolgában oly teljes volt, hogy az egyházi férfiak csodálták s a világiak között nem akadt párja».

De nemcsak erkölcsileg, irodalmi s tudományos tekintély dolgában emelte nagygyá a társulatot, hanem anyagilag is. Azt a meggondoltságot és óvatosságot, amely általában, de különösen gazdasági tevékenysége terén jellemzi, a Szent-István-Társulat anyagi érdekeinek istápolásában is alkalmazta. Itt is a fokozatos fejlesztésnek volt a hive, nem az effektiv erőt sokszor meghaladó rizikóval járó modern, spekuláló, merész vállalkozásnak. A társulat vagyonát, mondhatni, nagyobb gonddal kezelte, mint családi vagyonát.

Igy lett ő szinte második megalapítója a Szent-István-Társulatnak. Már elnöksége első idejében testet öltött az új társulati palota s a társulati nyomda régibb eszméje. Voltak akkor, akik buzgóságukban és reménykedő bizalmukban azon a helyen szerették volna emelni a társulat új házát, ahol utóbb a Kaplony-utca nyilt, de Zichy Nándor és az akkori alelnök, Kisfaludy Á. Béla ezzel a kecsegtető, de költséges tervvel szembe állították a Társulatnak akkori, bizony nem nagyon hordképes anyagi erejét s győzött az óvatosság — de beteljesedtek a nagy remények is. Ha feltámadnának ma azok az öreg urak, akik a társulat Királyi Pál-utcai (akkor még Lövész-utcai) szerény házában meg szoktak jelenni az igazgató-választmányi üléseken, örömmel láthatnák, hogy összes ábrándjaik valóra váltak. Megszereztetvén az a szentkirály-utcai telek, amelyen a társulat palotája ma áll, pénz kellett az építéshez. Zichy Nándor személyes jótállása mellett ezt is megszerezte s 1898-ban készen állott az új palota, a modern Budapest egyik építészeti remeke. A következő évben pedig a társulat saját nyomdája, a Stephaneum is megkezdte a működését: a palota felavatása, a nyomda működésének megkezdése jelentős ünnepei voltak a magyar katholicizmusnak, első kézzel fogható bizonyítéka annak, hogy a magyar katholicizmus,

ha élni, alkotni és fejlődni akar, ha összes elemei összefognak, ha egy Zichy Nándor a vezére s ha Zichy Nándor szelleme ki nem hal belőle, tud is élni, alkotni és fejlődni. A palota s a nyomda csakhamar szűknek bizonyult. A Szent-István-Társulat rövid néhány év leforgása alatt az aggodalmaskodókra rácáfoló, a gondos sáfárokat igazoló, a reménykedőket új bizalommal eltöltő mérvekben erősbödött s ma ott tart, hogy megvette, már át is vette a szomszédságában levő Rózsa Kálmán-féle régi, országosan ismert nyomda és könyvkiadó vállalatot s ezzel együtt a maga jótékony hatása alá szerezte — ami a magyar nép kulturális érdekében eléggé nem értékelhető — a Rózsa-cégnek ember emlékezet óta országszerte ismert úgynevezett «ponyva»-kiadványait is. Erre is a kezdeményező lépések még Zichy Nándor elnöksége alatt történtek.

Ami pedig közben történt, az a Társulat rövid felemelkedése az első, a legnagyobb magyar irodalmi és könyvkiadó vállalatok közé. A Stephaneum-nyomda, amelynek felállításához Zichy Nándor és gróf Szapáry László buzgólkodása folytán a püspöki kar tagjai is hozzájárultak, a legmodernebbül s legrigorózusabb pénzügyi alapon rendeztetvén be («A nyomdára vonatkozólag már most részletes jelentést fogunk tenni, mert oly időket élünk, mikor nem a keresztény szere-

tet és bizalom uralkodik és ezért az üzleti alakiságoknak is meg kell felelni» — mondta Zichy Nándor az igazgatóválasztmánynak a nyomda ügyét tárgyaló 1896 december 17-iki ülésén, 1907-ben pedig egy előkelő budapesti pénzintézet szakképzett tisztviselőjével megvizsgáltatta a társulat vagyonkezelését s oly szabályzatot készíttetett vele a pénz- és egyéb vagyonkezelésről és olyan ellenőrzést létesített, hogy ma a Társulat e tekintetben teljesen a nagy pénzintézetek szinvonalán áll), csakhamar, ép úgy, mint a társulat könyvkiadó üzeme, részvénytársasággá alakíttatott át (1904.) s mindkét részvénytársaságnak Zichy Nándor volt az elnöke s úgyszólván a legutolsó időkig, ameddig egészsége és kora csak engedte, részt vett minden igazgatósági ülésben és itt, valamint a Társulat igazgatóválasztmányi üléseiben is állandóan támogatta és irányította nagy odaadással, tudásával és tapasztalatával az igazgatóság tagjait. A fejlődés többi etappe-jai: a Kecskeméti-utcai, majd a szegedi könyvkereskedés; a társulati alapszabályoknak szükségessé vált megváltoztatásával 1904-ben a pártoló tagság kreálása, amely rövid pár év alatt 23.000-nél több tagra vitte, a kevésbbé tehetősek szélesebb köreinek hozzáférhetővé téve a Társulatnak egyaránt magas irodalmi s az egyház szellemének megfelelő, valláserkölcsi nivón álló kiadványait;

a már gróf Károlyi Sándor elnöksége idején megindított népiratkáknak korszerűen szociális és egyben társadalomfenntartó hatalmas továbbfejlesztése; dr. Mihályfi Ákos szerkesztése alatt a kitünő «Katholikus Szemlé»-nek havi folyóirattá való átalakítása; ifjúsági iratok és ájtatossági kiadványok, kivált a Szentírás új kiadása (1904.); a legkitünőbb katholikus szerzőktől való népiskolai és középiskolai tankönyvek kiadása, a meglevőknek alapos átdolgoztatása; a katholikus kolportázs megindítása (1908); a «Népnevelő» cimű pedagógiai hetilap és a «Tanítók Évkönyvé»-nek megindítása; a «Családi Regénytár», az «Egyháztörténelmi Emlékek» kiadása és mindezek által a katholikus tudósok és irók egy tekintélyben egyre erősbödő nagy gárdájának felnevelése, amire Zichy Nándor, maga is a legszorgalmasabb és legkiválóbb katholikus publicista, igen nagy súlyt helyezett.

Egész huszonegy évi elnöksége alatt alig volt a társulatnak közgyűlése, amelyen utóbbi világi elnöktársával, gróf Esterházy Miklós Móriccal jelen ne lett volna, mindannyiszor a főpásztori megnyitó beszédek után lelkes szavakkal, az észlelt haladás fölött érzett megelégedéssel a katholikus kulturmunka folytatását hangoztatván. Oly nagy tekintélyt szerzett a Társulatnak, hogy még a bécsi Leo-Gesellschaft is érdeklődött (1904.) a

Társulat mintaszerű szervezete és működése iránt és azt azóta sok tekintetben utánozza. A Társulat tudományos és irodalmi szakosztálya az ő elnöksége alatt emelkedett fokozatosan arra a tekintélyre, amelynek ma a katholikus körökön kívül is joggal örvend. Az ő kezdeményezésére szerveztetett a Társulat kebelében egy külön szociális szakosztály.

Hogy mivé fejlődött az ő vezetése alatt a Társulat, azt rideg számadatok bizonyítják a legékesebben. 1889-ben alig egy-két tucatra rugott a Társulat alkalmazottjainak száma : ma csaknem 500 hivatalnoknak és munkásnak ad állandó foglalkozást és kenyeret. 1889-ben a Társulat költségvetése 218.000 korona bevételt és 166.000 korona kiadást tüntet fel. 1910-ben a Társulat könyvkiadó és könyvkereskedés részvénytársasága az eladott társulati kiadványokból 356.451 koronát vett be, irói díjakban 65.776 koronát fizetett ki és 54.351 korona tiszta eredménnyel zárult ; a részvénytársaság vagyonmérlege pedig 1911 március 31-ikén 1,679.903 korona vagyont mutatott ki. A Stephaneum-nyomda részvénytársaság pedig (a legmodernebb nyomó-, szedő- és berakógépekkel, betüöntődével és könyvkötészettel) 332.343 korona bevétellel és 58.099 korona tiszta eredménnyel zárult, vagyona pedig 1911 március 31-ikén 1,771.478 koronára rúgott. Egyedül mun-

kabérekben 613.000 koronát fizetett ki 1911-ben a nyomdavállalat s a nyomdai berendezés értéke 938.000 koronát tett ki. A Társulatnak e két vállalata tehát 1910-ben 112.450 korona tiszta eredmény mellett 1911-ben 3,451.381 korona vagyont mutatott ki. A Társulat által kiadott elemi iskolai tankönyveit jóformán az összes hitvallásos katholikus népiskolákban használják, szegényebb sorsú iskoláknak ezerszámra ingyen adja tankönyveit a Társulat. Középiskolai tankönyveivel — ezeknek kiadása is Zichy Nándor elnöksége alatt indult meg — valóságos diadalokat arat: 109 középiskolai tankönyve 1911-ben 2621, a következő évben már 3432 osztályba volt bevezetve. Egyedül 1906—1912-ig 211 új kiadványt jelentetett meg a Társulat, amelyek közül 132-t új szerzők írtak, jeléül annak a hivatásából is folyó meleg szeretetnek, amellyel a Társulat, mindennemű «klikk-politikát» mellőzve, felkarolja a katholikus irókat s tudósokat, a régi kipróbált gárdához mindig újakat hódítva.

Ilyen, csak nagy vonásokban vázolt eredmények után, nem csoda, hogy Zichy Nándor népszerűsége, az iránta való hála és szeretet a Társulat kebelében is évről-évre gyarapodott. Meleg ovációban részesítette valóságos belső titkos tanácsossá és az aranygyapjas rend vitézévé történt kinevezése alkalmával az igazgató-választ-

mány, az 1909-iki közgyűlésen lelkesen ünnepelte gróf Majláth erdélyi püspök a már 80 éves Zichy Nándort, mint a katholicizmus lelkes vezérét, mire az ünnepelt, aki gyengélkedése dacára is megjelent, meghatottan mondott köszönetet, kijelentvén, hogy «mindvégig buzgó katonája leszek a magyar katholicizmus küzdő hadseregének». Közeledvén pedig Zichy Nándor 80-ik születésnapja, dr. Giesswein Sándor ügyvezető alelnök vezetésével nagyszabású előkészületeket tett az igazgató-választmány a jubiláló elnök méltó ünneplésére s november 18-ikán külön díszgyűlést rendezett Zichy Nándor tiszteletére; az ünnepi beszédet itt egyik legmelegebb tisztelője, Várossy kalocsai érsek mondta, mire Giesswein remek beszédben méltatta az ünnepeltnek a Társulat körül szerzett elévülhetetlen érdemeit. «Zichy Nándor neve fogalommá, zászlóvá lett, amely előtt az ellenfél is meghajol» mondta többek között, mire Várossy érsek felolvasott egy levelet, amelyben Zichy Nándor megható szerénységgel elhárítván magától az érdemeket, azt írja, hogy azért örül ünneplésének, mert az a katholikusoknak alkalom összetartásuk kifejezésére. A Társulat ez alkalommal gyönyörű plakettát — Mátray Lajos és Tarján Oszkár remekművét — készíttetett, amely az egyik oldalon az agg Zichy sikerült arcképét, a a másik oldalon pedig Szent-István királyt

ábrázolja s amelynek aranypéldányát külön küldöttség adta át Adonyban Zichy Nándornak, míg ezüstből és bronzból készült példányait a társulat tagjai őrzik a nagy elnök emlékére.

Zichy Nándor ezután is, ha egészsége engedte, résztvett a társulat vezetésében, az igazgató-választmány üléseiben, még ott volt az 1910-iki közgyűlésen, de már azután egyre ritkábban szentelhette fogyó erejét a társulatnak s végre, az 1911 április 6-iki igazgató-választmányi ülésen már csak levél útján arra kérte a Társulatot, hogy egy tevékeny és energikus társelnököt adjanak melléje, még pedig veje, gróf Mailáth György személyében. A Társulat fájó érzésekkel meghajolt a kívánság előtt s a május 11-iki közgyűlésen megfelelően módosítván az alapszabályok 72-ik szakaszát, Zichy Nándor és gróf Esterházy Miklós mellé harmadik elnökké gróf Mailáthot választottz meg, fájdalma mellett azt a megnyugvást lelvén e választásban, hogy az új elnök méltó utódja lesz a Társulat vezetésében a nagy Zichy Nándornak.

Zichy Nándor halála a legfájóbb csapás volt, amely hatvannégy éves fennállása alatt érte a Társulatot. Meg is siratta új megalapítóját, hatalmának, tekintélyének megalapozóját s az a jellemzés, amelyet a Társulat legelőkelőbb kiadványa, a «Katholikus Szemle» közölt róla 1912. januári füzete élén, a legszebbek, a legtalálóbbak

közé tartozik, amelyet Zichy Nándorról valaha írtak. «Nemcsak a politikai és társadalmi szervezkedés vezére volt — mondja ez a jellemzés — a katholikus tudomány és irodalom is sokat köszönhet neki, többet, mint ezt általában sejti a közönség. Zichy Nándor gróf mélyreható szelleme észrevette a szoros kapcsolatot a tudomány és az élet között, világosan látta, hogy a politikai és társadalmi szervezkedésnek tartós sikert csak a tudásból fakadó meggyőződés és világnézet biztosíthatnak. Ép ezért a Szent-István-Társulat volt merészröptű tervezgetéseinek, áldozatkészségének legfőbb tárgya. Ezt a társulatot, mint a katholikus tudományos és irodalmi működés gócpontját, naggyá, hatalmassá, a nagyvilág hasonló vállalataival versenyképessé tenni : ez volt Zichy Nándor gróf legkedvesebb eszméje, melyért nem riadt vissza semmi fáradságtól, semmi áldozattól. S az ő hajthatatlan erélye és kitartása az eszmét megvalósította. A Szent-István-Társulatot az ország első nyomdai és könyvkiadói vállalatai közé emelte. Ebben az óriási fejlődésben Zichy Nándoré az érdem elsősorban, aki nemcsak személyes hitelével és teljes anyagi kezességgel mindig a kellő pénzforrásokhoz juttatta a társulatot s neki a legelső pénzintézeteknél hitelt biztosított, hanem a társulat öszszes ügyeinek vezetésébe és irányításába közvet-

lenül is befolyt. Nemcsak elnöke, hanem igazi vezetője volt a társulatnak ; 81 éves koráig minden igazgatósági ülésen jelen volt, a tárgyalásokat vezette, az igazgatóságot tanácsaival irányította. Nekünk úgy tünik fel, hogy leginkább a Szent-István-Társulattal volt a szive összeforrva. Mert míg összes tevékenységi körétől agg kora visszavonulásra késztette, a Szent-István-Társulat elnöki tisztétől csak a halál választotta el. A Szent-István-Társulat kiadványai között a «Katholikus Szemle» volt a szemefénye. Tizenhét éven át minden füzetében megírta az Időszaki Szemlét, a hazai és világeseményeknek összefoglalását, a széles látókörű politikus oly éles megfigyelésével és kritikájával, a hivő keresztény oly nagy bölcseségével, hogy amikor 1906-ban agg korára való tekintetből letette a tollat, nem akadt, aki utána merészelte volna folytatni az Időszaki Szemle megirását . . . Búcsut veszünk tőled, Vezérünk. Te eljutottál a béke hazájába, Urad örömébe. Aki engem megvall az emberek előtt, azt megvallom én is a mennyei Atya előtt, mondotta Krisztus ! Hogyan tüntethetett ki Krisztus téged, aki Őt egy hosszú életen át mindig és mindenütt a hivő lélek hűségével, a hitvalló erejével és bátorságával megvallottad, érette s az ő jegyeséért e földön annyit küzdöttél, dolgoztál, szenvedtél ! Bizonyára elnyerted érdemeid isteni jutal-

mát. Ránk azonban kettős szomorúság nehezedik. Elvesztettünk Téged s nem találtuk meg — ki tudja, megtaláljuk-e — azt, aki helyedet betölthetné a katholikus társadalomban».

A Társulat 1912 május 23-iki rendes közgyűlése elsősorban Zichy Nándor emlékének volt szentelve. Az új elnök, gróf Mailáth György, azután mint ünnepi szónok Radnai Farkas besztercebányai püspök, majd dr. Giesswein Sándor alelnök és Erdősi Károly vezérigazgató oly szép, a hallgatóság szivébe markoló beszédekben ünnepelték a boldogemlékű Zichy Nándor emlékét és érdemeit, aminőket az elhunytnak igazi nagysága s az utódoknak és követőknek csak igazi hálája és kegyelete sugallhat. De a Társulat nem állott meg a kegyeletnek puszta szavakkal való kifejezésénél. Még 1911 utolsó napjaiban mozgalmat indított egy Zichy Nándorhoz méltó emlékmű emelése érdekében: «Zichy Nándor nemcsak vezérünk volt, hanem vezérünk lesz — mondta az igazgatóválasztmány december 28-iki ülésén dr. Giesswein alelnök — mindannyian azt óhajtjuk, hogy az ő alakja ércben vagy kőben megörökítve közöttünk, az ő életének és működésének vezető eszméjét szimbolizálja s hogy a magyar katholicizmus Zichy Nándor emlékével egybekötve erkölcsi és anyagi támogatást adhasson azoknak, akik a jövőben Zichy Nándor eszméjének szolgálatába lépnek».

XXXII.

Zichy Nándor mint a katholikus egyesületi élet föllendítője. A katholikus nagygyűlések rendszeresítése. Szerepe a Szent-Vince-Egylet, Regiszi Szent-Ferenc-Egylet, Szent-László-Társulat élén. Az Aquinói-Szent-Tamás-Társaság. A katholikus ifjusági és nőegyletek.

A katholikus hitéleti, társadalmi és kulturális erőgyüjtés és tömörülés terén kétségkívül a Szent-István-Társulat elnöki székében fejtette ki Zichy Nándor a legeredményesebb tevékenységet. Emellett azonban nem hanyagolta el a tömörülés többi módjait sem. A katholikus világgondolat nagy univerzumát átfoglaló koncepciója, elméje és munkaereje a katholikus egyleti élet többi terein is éreztette éltető, alkotó, maradandó hatását. Ez a gondolat katholikus közszereplése első perétől fogva élt benne. A hetvenes évek elején szórványosan mutatkozott és az akkori áldatlan közállapotok folytán rövid lélekzetű katholikus egyleti mozgalomban már ott láttuk a székesfejérvári katholikus kaszinó elnöki székében, a katholikus egyletek szükségét, hivatását és céljait fejte-

gető nagystilű beszéddel. A kilencvenes évek egyházpolitikai harcai idején épen az ő fellépése hatalmas lökést adott a katholikus egyleti életnek. A Budapesti Katholikus Kör csakhamar anyaintézete lett száz és száz vidéki katholikus körnek, egyletnek, olvasókörnek, kaszinónak, az akkori «Katholikus Szemlé»-nek alig van száma, amelyben Zichy Nándor nem fejezné ki örömét új katholikus egyletek alakulása fölött. Ezek a pár év alatt ezernél többre felszaporodott egyletek csakhamar országos szervezetté, a Katholikus Egyesületek Országos Szövetségévé tömörültek, ugyanebben az ő általa fölszántott és bevetett talajban gyökerezik a Katholikus Szövetség, amely viszont állandó intézménynyé rendszeresítette a Katholikus Nagygyűlést, ezt a fővárosban, ujabban vidéki városokban is évenkint ismétlődő seregszemléjét a magyar katholicizmusnak, Zichy Nándornak ezt az évenként megújuló diadalát, katholikus életünk azon szervét, amely szakosztályaiban felöleli a katholikus hitéletnek, a magyar életnek, a gyakorlati életnek minden néven nevezendő kérdését, ügyét, baját, azt a centrumot, amelyben s amellyel kapcsolatban évek óta évről-évre más, Zichy Nándor hatása alatt keletkezett s erősbödésnek induló katholikus szervezetek is megtartják összejöveteleiket, nagygyűléseiket: a katholikus politikusok, a papi, tanári és tanítói szerve-

zetek, a charitativ, hitbuzgalmi, jótékonysági, ifjúsági, szociális, gazdasági, művészeti, irói szervezetek s amelyek mind-mind közvetlenül, vagy közvetve, de Zichy Nándor alkotásai. Igy fejlődött ki a mi katholikus nagygyűlési intézményünk valóságos katholikus országgyűlésünkké, amely évről-évre nagyobb vonzóerőt gyakorolva nemcsak a résztvevő köznépre marad tartós hatással, de egyre nagyobb erővel vonzza a katholikus köztevékenység tág mezejére, hódítja meg a katholicizmus számára azt az osztályt, amelyet a szabadelvű szellem a legveszedelmesebben inficiált s amelynek ellenséges érzületét, tartózkodását, közömbösségét megtörni a legnehezebb munka volt: a vagyonosabb, a művelt középosztályt. Aki figyelemmel kiséri nagygyűléseink szónokainak, a szakosztályok előadóinak névsorát, azt növekvő örömmel tölti el az, hogy évről-évre több világi katholikust, birtokost, ügyvédet, tanférfiút, orvost, tudóst látunk ott szerepelni, látunk szóval és tettel érdeklődni a katholikus közügy iránt. Ez Zichy Nándor sok érdeme között nem a legkisebb.

A nagygyűlések díszelnökei sorából sohasem hiányzott, a legtöbb nagygyűlésen beszélt is és Prohászka Ottokár mellett nem volt a nagygyűléseknek ünnepeltebb szónoka, mint ő. Ebbeli tevékenységét, nagygyűlési beszédeit már másutt

vázoltuk, itt csak épen meg akarjuk említeni azon gyönyörű beszédeit, amelyeket az 1901-iki nagygyűlésen (szeptember 3.) a felekezetnélküliség ellen s az 1903-iki nagygyűlésen (október 20.) a pápaságról mondott óriási hatással. Előbbi beszéde legszebb szónoklatai közé tartozik és könnyekig meghatotta a hallgatókat. A katholikusok tömörülését sürgette az egyházat támadó veszélyek ellen. «Itt a püspöki kar, itt az Esterházyak, Hunyadiak, Mailáthok, Dessewffyek! — kiáltá hévvel. — Csak jöjjünk össze, csak legyünk keresztények, csak szeressük egymást, értsük meg egymást, tartsunk gyakran összejöveteleket, nagygyűléseket, akkor növekedni fog a szeretet és a bizalom és akkor el nem térhetünk egymástól. Aki azt hiszi, hogy a keresztet otthon hagyhatja, mikor a törvényhozás termébe lép, az nagyon jószivű ember lehet, talán nagyon tudós, hanem hát sajnálom, de nem tudja azt, hogy *mi az, katholikusnak lenni!*» Hasonló szellemű gyönyörű beszédet mondott az 1904-iki eucharisztikus kongresszus május 19-iki díszgyűlésén, szive mélyében gyökerező vallásosságának megkapó megnyilatkozásául. Ihletett szavakkal tükröztette vissza azokat a benyomásokat, melyek a kongresszus részvevőiben felébredtek, majd felkiáltá: «Nem bölcsekben szűkölködünk, hanem igazán — keresztényekben! Ilyeneket adjon nekünk Isten a katho-

likus ügy vezetésére, akkor boldog lesz a haza. Nem elég csak a templomban, a családban, saját lelkiismeretünk előtt keresztényeknek lenni: a közéletben is harcolni kell az egyházért, az Eucharistiáért!» Az 1904-iki nagygyűlésen pedig gyönyörű szavakkal jellemezte saját magát, úgy, mint aki a hitéletben, a pápa tiszteletében találja egész életét, mindennap imádkozva a keresztény igazság és szeretet diadaláért...

Egyesületi tevékenységének régi kedvenc szinhelye — mint ez már említve volt — a budapesti Szent-Vince-Egyesületek vezetése, a csöndben gyakorolt, de annál hathatósabb, mert az anyagi szegénységen kívül a lelki szegénységet is gyógyítani iparkodó jótékonyság volt. Állandóan részt vett ezen egyesületek közgyűléseiben és konferenciáiban és neje, valamint Livia leánya segítségével akárhányszor maga is eljárt Paulai Szent Vince intenciója szerint. Erre is ráért óriási elfoglaltsága mellett. De még a sajtóban is agitált a Szent-Vince-Egyesületek érdekében. 1902-ben hosszú cikkben ismertette ezen egyesületek történetét Magyarországon, sajnálkozva, hogy csak 19 ilyen egyesület van az országban, holott 50 is lehetne. «Nem azt panaszlom — írja — hogy azt a nehány ezer koronát, melyet egy-egy értekezlet a szegényeknek szeretettel oszt szét, nem lehet ötvennel sokszorozni, hogy

azt az írt, melyet a szenvedők fájdalmának gyógyítására visz magával a működő tag, nem százszor annyian viszik szét, hogy a keresztény erkölcs terjesztésén a Szent-Vince-Egyesületnek csak ennyi tagja működik: de azt fájlalom, hogy saját lelke épülésén a felebaráti szeretet eme működésében nem vehet részt a keresztény ifjúság tömegesen». 1904-ben ő maga a budapesti Szent-Vince-Egyesületek helyi ügyvezetői tanácsában nagyobb akciót indított a keresztény charitasnak a fővárosban való szélesebb medrű szervezése érdekében. Az ő vezetése alatt lett egységesebbé a fővárosi konferenciák működése; ő alakította meg a helyi tanácsot, majd az országos nagytanácsot. Szoros összeköttetést tartott fenn a párisi központi tanáccsal és neki köszönhető, hogy az egyetemi konferencia (melynek megalakítását nagyban ő sürgette) magyarra fordíthatta a konferenciák kézi könyvét. 1910. április 24-ikén, aggkorára való tekintettel lemondott az egyesület elnökségéről, amelyben utóda a fiatal gróf Károlyi József lett.

Amilyen mintaszerű katholikus házasságban élt, oly fájdalommal töltötte el az a modern nagyvárosi fejlődéssel járó nagy anyagi nyomora Budapest munkás- és egyáltalán szegényebb sorsú s rohamosan szaporodó néposztályának s egyúttal ugyane néprétegek erkölcseinek lazu-

lása, amely főképen a vadházasságok számának ijesztő mértékben való emelkedésében mutatkozott. Az egyházpolitikai törvények liberális szellemének egyik legkárosabb, mert a lelkeket a materializmus, a vallástalanság sötétségébe taszító s új nemzedéket is megrontó hatását látta ebben. Cselekvő kereszténysége e téren nyilatkozott meg talán a legmegkapóbban. 1901 első felében felhivásokat bocsátott ki egy Regiszi Szent-Ferenc-Egyesület alakítása érdekében, amely elé azt a feladatot tűzte, hogy tagjai felkutatván a vadházasságban élőket, azokat szép szóval, a krisztusi erkölcs és igazság tanításával, a maguk és gyermekeik lelki érdekében arra birják, hogy frigyöket a katholikus egyház tana és parancsa szerint katholikus házasságkötéssel törvényesítsék. A felhivásnak meg volt a foganatja : a Regiszi Szent-Ferenc-Egyesület még ugyanezen év katholikus nagygyűlése idején, október közepén tartotta meg alakuló közgyűlését s díszelnöke gróf Mailáth erdélyi püspök, egyházi elnöke Kanter Károly prelátus-plébános, világi elnöke pedig Zichy Nándor lett, aki aztán az 1904-iki katholikus nagygyűlésen, új tagokat toborozván az egyesületnek, nagy lelki örömmel előadhatta, hogy az egyesület működése folytán Budapesten csak egy pap már nem kevesebb mint 530 vadházasságot szüntetett meg. Egyúttal panasz-

kodott, hogy az állam ezen a téren semmit sem tesz. 1905-ben ez a szám 830-ra, 1906-ban 640-re, 1907-ben 776-ra, 1908-ban 1038-ra emelkedett s az egyesület fennállásától 1908-ig 4583-at tett ki. Az 1906-iki katholikus nagygyűlés hitbuzgalmi és charitativ szakosztályban előadást tartott az egyesület működéséről. Az egyesület 1908. szeptember 14-iki közgyűlésén dr. Mihályfi Ákos méltán így magasztalhatta Zichy Nándornak az egyesület szellemében kifejtett működését: «Fel akarom használni e kedvező alkalmat, hogy a magyar lelkészkedő papság nevében mély köszönetet mondjak ő Excellenciájának, gróf Zichy Nándor úrnak a házasság szentségének megvédése körül kifejtett buzgóságáért, áldozatkészségeért, szenvedéseiért. Az egész egyházpolitikai harcban ő küzdött legelül, ő vezette az egész küzdelmet a házasság szentségének jogaiért. S habár ez a küzdelem nem végződött győzelemmel, de teljes leszereléssel sem és ez ismét nagyrészt az ő érdeme, hogy az egyházpolitikai törvények oly keretekben hozattak meg, amelyek közt a papság buzgósága megóvhatja a hivek legnagyobb részét az aberrációktól. És ime, most is, egyéb országos gondja és sokoldalú tevékenysége közt talál elég erőt, időt, lelkesedést, hogy a Regiszi Szent-Ferenc-Egyesület élére állva, a házasság szentségének legyen apostola. Én értem, tudom,

mi adja ő Excellenciájának e nagy szentség iránt való lelkesedést: a másik nagy szentségnek, az Oltáriszentségnek gyakori vétele. Legyen a mi Urunk Jézus Krisztus áldása Excellenciád nemes fáradozásainak jutalma!» 1910 április 25-ikén aggkora miatt ezen neki oly kedves egyesület elnökségéről is lemondott, utóda itt is gróf Károlyi József lett.

Buzgó tevékenységet fejtett ki hosszú éveken keresztül a külföldön, nevezetesen Romániában, Bukovinában élő katholikus magyarok valláserkölcsi és kulturális érdekeinek és szükségleteinek istápolására hivatott Szent-László-Társulat élén is, mint ennek világi elnöke s kivált a bukovinai magyarokat nem ritkán a magáéból is segélyezte. A társulat gyűlésein szorgalmasan részt vett s az 1906-iki közgyűlésen Várady Árpád, a mai győri püspök, lelkes szavakkal méltatta hazafias és vallásos céljai előmozdítása terén szerzett érdemeit, az 1909-iki közgyűlés pedig üdvözlő iratot intézett a betegségéből ekkor szerencsésen felépült világi elnökéhez.

Óriási elfoglaltsága mellett kora ifjúságától kérő aggkoráig tudományos munkákat is szeretett olvasni, nagy előszeretettel forgatván kivált gazdasági, politikai, hit- és bölcselettudományi munkákat. Ez utóbbi tudományok iránt való érdeklődésének azzal is adott kifejezést, hogy

belépett az Aquinói-Szent-Tamás-Társaságba s amikor csak tehette, eljárt annak felolvasó üléseibe, nem ritkán hozzászólván az előadás tárgyát képező kérdéshez s ilyenkor még a szaktudósokat is bámulatra ragadván azzal az alapos tudással, amellyel a vitába beleszólt.

Zichy Nándor köztevékenysége nem annyira a jelennek, mint inkább a jövőnek szólt, a magyarországi katholicizmus, a keresztény alapon nyugvó magyar állam jobb jövőjének. Ebből kifolyólag csak természetes, hogy mint azt már láttuk, szivósan védte a katholikus iskolaügyet a kisdedóvóktól a főiskolákig és általában nagy súlyt helyezett a vallás-erkölcsös irányú nevelésre és tanításra. «A hazafias nevelés jellege nem a magyar cimer az iskola falán, — mondta még utolsó ujévi beszéde után — hanem a keresztény szellemnek, a valláserkölcsnek érvényesülése a tanításban és nevelésben». Kiváló gondját a művelt középosztálynak keresztény gondolkodásban és cselekvésben való regenerálása képezte és ennek megfelelően kezdettől fogva áldozatkész szerető gonddal is kisérte a közép-, de különösen a főiskolai katholikus ifjúság egyesületi ügyeit. Ott állott a Szent-Imre-Egylet bölcsőjénél és későbbi éveiben is nagy örömére szolgált, ha, mint például a katholikus nagygyűlések alkalmával rendeztetni szokott ifjúsági ünnepségekben és összejövetelekben

részt vehetett. A budapesti katholikus főiskolai internátusegyesület választmányának tagja volt és hathatósan, szivesen hozott anyagi áldozatokkal is közreműködött ezen egyesület céljainak megvalósításában. Nagy volt az öröme, mikor a Szent-Imre-Kollegium 1902 szeptember 15-ikén bevonulhatott saját házába az Üllői-uton, az ünnepélyes házavatásnál családjával jelent meg és a katholikus ifjúsági ügy nagy eseményeként ünnepelte 1908 május 17-ikén a Szent-Imre-Kollegium lágymányosi diszes palotájának megnyitását. Tagja volt az iskolatestvéreket segélyző egyeletnek, nejével és Livia leányával együtt hathatósan támogatta a Regnum Marianumot, valamint a középiskolai kongregációk áldásos intézményét. A budai középiskolai kongregáció zászló-szentelési ünnepén 1900-ban leánya, Livia grófnő vállalta a keresztanyai tisztet. A Magyar Vörös-Kereszt-Egyletnek is nejével együtt mindvégig buzgó és odaadó vezető funkcionáriusa volt, mint arra már egy korábbi fejezetben rámutattunk. Hasonlóképen szeretettel és vallásos lelkületének egész hevével, szóval és tettel buzgólkodott az oltáregyleti ügy körül is.

Az utóbbi évtizedben, ugyancsak Zichy Nándor katholikus akciójának egyik gyümölcseként, örvendetes lendületet vett a katholikus nőegyesületi ügy. Zichy Nándorné grófnő ebben tevékeny

vezérszerepet játszott és játszik ma is, és férje nagy örömére és általa támogatva, ott volt és van buzdításával, folyton éber érdeklődésével, áldozatkészségével a Katholikus Nővédő-egyletben (patronage), amelynek védnökei sorában Zichy Nándort is találjuk, valamint a budapesti Katholikus Tisztviselők és női keresztény alkalmazottak egyesületében. A női kérdésben egyáltalán nem csupán az a modern szociális szempont vezette, amelyet a maga erkölcstana alapján a katholikus egyház nem csillogó jelszavakkal ugyan, de annál komolyabban és intenzivebben iparkodik érvényesíteni s amely e materialisztikus korszak struggle for life-jában a gyengék, tehát kiválóan a nők védelmét s az élet küzdelmeire való előkészítését és edzését parancsolja, de vezette az a magasztos valláserkölcsi szempontot is, amely az egyházpolitikai harcokban, a katholikus házasság szentségének védelmében, valamint később a Regiszi Szent-Ferenc-Egyesület megalapításában a női erkölcs és tisztaság védelmében egyik leggyönyörűbb érve volt. «A természet tisztaságának ez az egyszerű embere — mondja egyik jellemzője az «Élet» 1911. dec. 31-iki számában — szentnek tartotta a családi együttélést, szerette az egész világot, tehát ragaszkodott az ég tudományához, Krisztus tanításaihoz és szerette a pénzzel való tiszta gazdálkodást úgy a maga,

mint a nemzet gazdaságában. Vagyis védte a matrimonium sanctumot, védte a kereszténység tanításait s védte az ő polgártársainak gazdasági biztonságát. Ezért harcolt a profán házassági törvények ellen, ezért szervezte öntudatos védőtáborrá a magyar katholikus társadalmat s ezért hirdetett harcot a spekuláló börze ellen.» És ezért látjuk őt buzgolkodni az Erzsébet királyné emlékére emelt Örökimádás-temploma érdekében ezért látjuk őt 1904-ben példás ájtatossággal résztvenni a Szeplőtlen Fogantatás dogmája kihirdetésének jubileumában; ezért látjuk résztvenni 1907-ben az Árpádházi Szent Erzsébet 700 éves emlékünnepben.

XXXIII.

Zichy Nándor és a katholikus sajtó. A «Fejérmegyei Napló» és «Alkotmány». Publicisztikai tevékenysége, stilusa, nézetei az irodalomról.

Hetvenedik születésnapjának országos megünneplése alkalmával ezt válaszolta Zichy Nándor az előtte tisztelgő katholikus ujságiróknak: «Magam is mindig nagy súlyt fektettem a sajtóra, nem a magam feje, hanem a Szentatya tanítása szerint. Bármely dologban jártok el, engedjétek meg, hogy munkatárstoknak tekinthessem magamat teljes életemen át». Mikor pedig 80 éves lett, úgy üdvözölték a katholikus irók és hirlapirók, a mint a magyar katholicizmus vezérlő csillagát, aki az irói tollat is kezébe vette a katholicizmus öntudatra ébresztésében, tolla pedig mint a harsona ébresztgeti a lelkeket. Valóban, Zichy Nándor munkaerőben és fáradhatatlanságban, tudásban és hatásban, az irott és nyomtatott betü elsőrendű fontosságától komolyan áthatott első katholikus publicistának nevezhető. A sajtót, mint kultureszközt, mint nélkülözhetetlen közéleti fóru-

mot mindig nagyrabecsülte. Hiszen első országos jelentőségű fellépése, országos hire is egy ujságcikkhez, a «Hon»-ban megjelent hirés cikkéhez fűződik és aki már közpályája elején, az októberi diploma, a centralparlament korszakában a magyar ősi alkotmányért és jogfolytonosságért folytatott küzdelemben annyira ismerte és elismerte a politika és az egész közélet egyik leghatásosabb fegyveréül a sajtót, hogy tollat ragadott és olyan cikket írt, amelyért fogságot szenvedett, sőt méltóságait és rangjait is elvesztette, az a Zichy Nándor élete végéig növekvő buzgalommal, hivatottsággal, áldozatkészséggel és hatással vette igénybe akciójában a sajtót és hozzájárult kivált a katholikus sajtó fejlesztéséhez olyannyira, hogy míg a kilencvenes évek elején egyetlen katholikus napilapunk mellett alig féltucat vidéki katholikus hetilap tengődött, addig élete alkonyán, 1910-ben volt 2 fővárosi és 9 vidéki magyar és 3 vidéki német nyelvű katholikus napilapunk, volt 25 magyar, 2—2 német és tót és 1 délszláv nyelvű katholikus hetilapunk, volt 26 szépirodalmi és hitbuzgalmi, volt 16 tudományos, volt 4 ifjúsági katholikus lapunk és folyóiratunk : nem sok az inkább erkölcsi skrupulusokban, mint anyagi segédeszközökben szűkölködő hatalmas szabadelvű irányú sajtóhoz viszonyítva, de mégis sokkal, sokkal több, mint amennyit Zichy Nándor katholikus

vezérsége előtt még csak álmodni is mertünk volna.

Nagyszabásúnak nevezhető publicisztikai működése az egyházpolitikai harcokkal kezdődik. Abban a harcban, amelyet a zsidó-keresztény házassági javaslat ellen gróf Cziráky János oldala mellett vívott, számos cikket közölt a «Magyar Állam»-ban, de már a nagy egyházpolitikai harc elején áthatotta az a tudat, hogy ez a harca teljesen meddő lesz, hacsak az akkori számban és befolyásban egyaránt elégtelen katholikus lapokra támaszkodik s ekkor érlelődött meg benne és vezértársában, gróf Esterházy Miklós Móricban a katholikus sajtó új alapra fektetésének, a kor igényeinek megfelelőbb támogatásának s igénybevételének gondolata. «Mi az egyházpolitika ideje alatt — mondja gróf Esterházy — nagyon nélkülöztük volt a sajtó támogatását. Nap-nap után jelentek meg ellenünk a sértő cikkek, anélkül, hogy mi azokra kellőképen válaszolhattunk volna. De különben is nagy hátrányban voltunk a liberálisokkal szemben, akik az egész országot elárasztották sajtótermékeikkel anélkül, hogy mi azoknak mérges hatását ellensúlyozhattuk volna. Rendelkezésünkre csak a «Magyar Állam» állhatott, de tudja Isten, vele nem boldogultunk. Megkisérlettük más, úgynevezett «teljesen független» napilapokkal összeköttetésbe lépni, de bizony

nagy támogatást nem nyertünk velük.» Igy alapították meg ketten Székesfejérvártt 1894 április 16-ikán az azóta napilappá bővült, ekkor hetenként háromszor megjelenő «Fejérmegyei Napló»-t, amely munkában Steiner Fülöp püspökön kívül Prifach nagyprépost, a székesfejérvári káptalannak több más tagja, Miller József, dr. Szabady József ügyvéd, dr. Major Ferenc (az utóbbi korán elhunyt néppárti képviselő, akkor városi főorvos), Kalocsay Alán cisztercita-rendi tanár, Kováts István nyugalmazott törvényszéki biró és mások nagy lelkesedéssel segítették. Ez a lap volt ekkor egészen az «Alkotmány» megindításáig par excellence Zichy Nándor lapja. Vezércikkeiben írta meg sűrű egymásutánban nézeteit az egyházpolitikai javaslatokról, a szabadelvű irányzat veszedelméről, a katholikus tömörülés szükségéről, a néppártról. Ez volt talán az első vidéki lap Magyarországon, amely országos jelentőségre tett szert. Budapesten úgy idézték a nagy lapok, szerte az országban úgy olvasták a katholikusok, mint Zichy Nándor lapját. A lap szigoruan katholikus irányban szerkesztődvén, nem csoda, hogy XIII. Leó pápa, aki a «scriptis scripta opponenda» jelszavával általában elismerte a sajtó fontosságát és ezáltal nagyban hozzájárult a katholikus ujságirás előbbreviteléhez, csakhamar áldását küldte Zichynek és Esterházynak s egyúttal az új katholikus lapnak.

E pápai levélnek egyik mondatát: «Novam ephemeridem, cui titulus «Fejérmegyei Napló», a vobis institutam ad catholicarum partium proposita promovenda, id equidem probamus libenter» («Az általatok a katholikusok törekvéseinek előmozdítására «Fejérmegyei Napló» cím alatt megindított új lapot mi örömmel helyeseljük») a «Fejérmegyei Napló» első lapján évekig kinyomatta s ez volt az a levél és pápai helyeslés, amelyből Wlassics kultuszminiszter a főrendiház egyházpolitikai vitái idején jónak látta fegyvert kovácsolni Zichy Nándor és pártja ellen, amely támadásra azonban, mint már egy előző fejezetben láttuk, Zichy Nándor nem maradt adós az önérzetes válasszal.

Időközben megalakult a néppárt. Zichy Nándor nagy katholikus védelmi harca nem sejtett széles gyűrűket vont az ország katholikus társadalmában. A szélesebb alapra helyezkedett akciónak csakhamar szélesebb alapra helyezkedő s a fővárosban megjelenő katholikus lapra volt szükksége. «Ez időbe esik — írja gróf Esterházy Miklós Móric — az «Alkotmány» alapítása. Égető szükségünk volt egy napilapra, mely az ország központjában megjelenjék s amelynek szerkesztői folytonos érintkezésben lehessenek a pártvezérrel és a pártirodával. A «Fejérmegyei Napló» azért nem szünt meg mint a vidéki katholikus sajtó

egyik igen tevékeny organuma eddigi, áldásos működését folytatni, de a néppárt hivatalos lapja 1896 január 1-től (az első szám tulajdonképen 1895 karácsony ünnepén jelent meg) az «Alkotmány» volt. A szerkesztőség élére mint igazgató Miller József székesfejérvári egyházmegyei lelkész és mint felelős szerkesztő Bonitz Ferenc, a «Fejérmegyei Napló» addigi szerkesztője állíttattak, akik körül igen tekintélyes katholikus és keresztény publicisták és ujságirók csoportosultak, többek között báró Kaas Ivor, Günther Antal volt igazságügyminiszter, ma a királyi Kuria elnöke, továbbá Auer István, Kupár-Gedeon Rezső, majd Notter Antal (ma egyetemi tanár), Petrássevich Géza és mások. «Csodálatos erő lakik — folytatja visszaemlékezéseiben gróf Esterházy Miklós Móric — a mi nemzetünkben! Bármely irányban szabaduljon is fel, rögtön fakadnak ujabb és ujabb rügyek ezen ezeréves törzsön, hogy ujabb gyümölcsökkel árasszák el a mi áldott hazai földünket! Ki hitte volna a negyvenes évek elején, hogy népünkben van még hajlam a művészetek iránt és ime, ma számtalan festő, szobrász és egyéb alkotó művész szerez a magyar névnek világszerte tekintélyt. Ki ne csodálkoznék azon az átalakuláson, amelyen egész társadalmi és közgazdasági életünk ment át 1867 óta és ki ne dicsérné Isten nevét, hogy a katholikus

társadalom egyetlen egy férfiúnak, Zichy Nándornak hivó szavára talpra állott és nemcsak védekezni, de alkotni is tudott! Ki hitte volna Lonkay Antal idejében, hogy valamikor egész serege a katholikus iróknak megteremti a katholikus fővárosi és vidéki sajtó sokféle ágazatát és megindul a katholikus szellemű szépirodalmat és tudományos irodalmat alkotó mozgalom! De ha már van mire utalni, ha a katholikus közönségnek már tekintélyes részét sikerült elterelni a liberális sajtó és szabadelvű irodalom termékeitől, ha ezeket már katholikus lapokkal és könyvekkel pótolhatjuk, ne feledjük el, hogy Zichy Nándor gyakran virrasztott iróasztala mellett csak azért, hogy cikkeket írjon és a katholikus sajtó és irodalom fellendítéséhez hozzájáruljon úgy, mint előtte senki és utána senki!»

Ez így van. Zichy Nándor egyik nagy jellemvonása az ő páratlan munkaszeretete, szorgalma és munkabirása. Kora ifjúságától fogva késő aggkoráig korán szokott kelni. Első dolga volt szent misét hallgatni (mikor még Budán lakott, a Mátyás-templomban, amióta Scitovszky-téri palotájába költözött, a szemközt levő Jézus Szent Szive templomában), aztán egész nap el volt foglalva nagy levelezésével, amelyet mindig személyesen szeretett elintézni, (a nyolcvanadik születésnapja alkalmával hozzáérkezett ezernyi üdvözletre sze-

mélyesen válaszolt) gazdasági ügyeivel, értekezletekkel, tanácskozásokkal, választmányi, bizottsági ülésekkel és alig hogy néhány percet szentelhetett családjának, este már ott ült iróasztala mellett és dolgozott sokszor éjfél utánig. A szó vulgáris értelmében vett szórakozásokat nem ismerte. A legfárasztóbb munka után pihenését másfajta elfoglaltságban kereste. Nejét, amíg otthon voltak, leányait el szokta küldeni társaságokba, a szinházakba, a turfra, ő azalatt otthon görnyedt minden este iróasztala mellett, gyenge gyertyavilágnál (a vakító modern világító eszközöket nem nagyon szerette), olvasgatva a lapokat, tanulmányozva az ujabb politikai, bölcsészeti, szociális gazdasági munkákat és mikroszkopikus betüivel papirra vetve cikkeit. Stílusa tömör, akár Tacitusé, magyarsága a hatvanas éveké, amely a maitól abban különbözik, hogy — magyar. Logikája egyszerű világos, a mai, sokszor felületes, mindenben való kitaníttatását az ujságjától váró ujságolvasó szempontjából legfeljebb abban a «fogyatkozásban» szenved, hogy a szóban forgó kérdés kellő ismeretét, előzményeinek tudását föltételezi az olvasóban. Innen van, hogy Zichy Nándor kevés szóval sokat mond cikkeiben s hogy úgyszólván minden mondata egy-egy axioma vagy szentencia, amely a tárgyat teljesen megvilágítja ; hogy egy-két rövid mondatban visszavisz

minden kérdést kiinduló pontjához és rámutat azokra a hiányokra, amelyekből a baj származott. Régebben közjogi és közgazdasági kérdésekről is szeretett cikkezni, de az egyházpolitikai harcok óta csaknem kizárólag a valláspolitikai kérdéseknek szentelte tollát. A «Fejérmegyei Napló»-ban nem egészen két év alatt közel száz cikket írt az egyházpolitikai javaslatok és a szabadelvűség ellen, az «Alkotmány»-ban a néppártról, de kivált az autonomiáról írt cikkei egy-egy vaskos kötetre rugnának s amellett szivesen írt más katholikus lapokba, a «Nyitramegyei Szemlé»-be, a «Tiszántúl»-ba, még a «Néppárti Naptár»-ba is, utóbb pedig igen figyelemre méltó, valóságos essayjei jelentek meg a Dudek János által új életre keltett és tekintélyre emelt «Religio»-ban. Publicisztikai tevékenységének egyik legbecsesebb részét azok az «Időszaki Szemlé»-k képezik, amelyeket *—n—* jeggyel 1890 elejétől tizenhét éven keresztül írt a «Katholikus Szemlé»-be. Pregnáns vonásokkal s ha kellett, kimerítően is rajzolta meg ezekben a bel- és külföldi politikai, egyházi, gazdasági élet fontosabb eseményeit, nem szárazon, krónikaszerűen, hanem kritikával, okos megjegyzéseket fűzve hozzájuk. A napisajtóban e küzdelmes években kizárólag a belpolitikával, nevezetesen az egyházat érintő kérdésekkel foglalkozott, de «időszaki szemléi»-ben behatóan tárgyalta a kül-

földi eseményeket, a külföldön felmerült nagy kérdéseket is, különös szeretettel és megértéssel XIII. Leó korszakalkotó enciklikáit, a német, angol, francia katholikusok mozgalmait; itt talált módot Windthorst, de Mun, Woeste, Bernaert és más külföldi katholikus vezérek méltatására, a hármas szövetség birálatára, általában itt mutatta meg roppant széles látókörét, itt bizonyította be, hogy ha ifjúkorában az akkori bécsi politika el nem zárja előtte a diplomáciai pályát, elsőrendű vezető diplomatája lehetett volna Ausztria-Magyarországnak. Örökké kár, hogy nem akadt senki, aki utána, az ő szellemében folytatta volna a «Katholikus Szemlé»-ben ezeket az «időszaki szemlé»-ket.

Ő nem érte be, hogy pusztán cikkeket írjon az időszaki lapokba. Akik a «Fejérmegyei Napló»-t, majd az «Alkotmány»-t szerkesztették az ő idejében, nem felejtik el soha azt a meleg szeretetet, egy modern lapkiadót megszégyenítő érdeklődést, agilitást és áldozatkészséget, amellyel Zichy Nándor e lapok belső ügyeit, szerkesztését, küzdelmeit és sikereit kisérte és felkarolta. Valahányszor csak módját ejthette — s ilyesmi sokszor történt — ellátogatott a szerkesztőségbe, informálta a munkatársakat s informáltatta magát a legujabb események iránt. Szigorú, de amellett mindig jóakaró birálója volt ujságiró

segítőtársainak és ismerve a modern napisajtó berendezkedését, egészen természetesnek találta, ha a szerkesztő sokszor éjjel is felkereste informálás, felvilágosítás vagy útbaigazítás céljából. Elmaradhatatlan kiegészítése az ő jellemképének, hogy egyszersmindenkorra kikérte magának, hogy lapjai olyan személykultuszt űzzenek belőle, aminőt a modern sajtó bizonyos gerinctelen és elvtelen, tisztán üzleti része szokott űzni azokkal a politikusokkal, akik akár pártpolitikai tekintetben, akár mint jókedvű adakozók közel állanak hozzá. Ebből az úgy az ünnepelthez, mint az ünnepelő laphoz nem méltó kultuszból soha sem kért Zichy Nándor. Ő többre becsülte a sajtót, mint sem ilyen «szolgálatokat» várt volna tőle és magasztosabb szinben látta azokat az eszméket és célokat, melyeket szolgált, mintsem holmi személyi kultusz cafrangjai által engedte volna ezeket háttérbe szorítani.

A sajtó munkásaihoz való viszonya nemes és fenkölt gondolkodásának folyományaként a lehető legszivélyesebb volt. Tudnak erről beszélni olyan most is élő ujságirók is, akik az ellenfeleket szolgálják tollukkal. Ami pedig a néppárti lapok, kivált az «Alkotmány» munkásait illeti, akik még élnek közöttük, bárhová széledtek is, sohasem felejtik el azt a varázst, amelyet Zichy Nándor egyénisége mindazokra gyakorolt, akik érint-

keztek vele s azt a szeretetreméltóságot, amellyel a legkisebb ujságiró iránt is viseltetett. Örülni tudott a lap, a lap munkatársai minden sikerének, elnéző tudott lenni az emberi gyarlóságok iránt, teljes mértékben tudta méltányolni az ujságirás nehézségeit és akadályait s ha a lap egyik-másik munkatársát baleset vagy betegség érte, egy szó kellett csak és Zichy Nándor volt az első, aki segített. Nagy tisztelője volt a felejthetlen Kaas Ivornak, akit már az egyházpolitikai harcok kezdetén belevont bizalmasabb politikai barátai körébe, akihez személyi barátság kötelékei is fűzték, akit halála előtt való betegségében több ízben meg is látogatott s akinek szintiszta keresztény világnézetét és meggyőződése erejét ép úgy csodálta, mint jellemét és utólérhetetlen publicisztikai képességeit. A sajtót és munkásait egyáltalán nem abból az egoisztikus és kalmárszerű szempontból értékelte, amelyet ma mindenfelé tapasztalhatni. Ő idevonatkozó fogalmait még a hatvanas évek magyar sajtóvilágából hozta magával, amikor a magyar sajtó pártkülönbség nélkül még valóban magyar volt, nem csupán nyelvében, de még inkább szellemében, amikor a magyar ujságirás vezérei, jelesei még Kemény Zsigmondok, amikor a magyar sajtó munkásai, még a lapkiadók is, szegények voltak anyagiakban, de annál gazdagabb produktív tudásban, tán-

toríthatlan hazaszeretetben, jellemben, meggyőződésben. «Többet és előbb tudunk ma — írta a Dreyfuss-per idején a modern napi sajtóról — de célzatosabb az értesülésünk és a nagy halmazban téved itéletünk.»

Ebben a korban gyökereznek magas erkölcsi nézetei az irodalomról is. A nyolcvanas évek végén a «Magyar Szalon» a szépirodalom köntösében materialisztikus nézeteket próbált belecsepegtetni a magyar olvasóközönség gyanútlan lelkeibe. Erre Zichy Nándor a «Katholikus Szemle» 1890-iki évfolyamában ezt írta: «Nem magában, mint a szépnek művészetét, hanem a közművelődés szempontjából tekintjük az irodalmat, mint a nevelésnek egyenesen vagy kerülő utakon ható, de mindig hatalmas tényezőjét. Felkarolja, kiválasztja az irodalom termékeiből az oktatás azt, amit megfelelőnek tart és elveti ezzel a magot, mely által aztán magát az irodalmat is tovább fejleszti. A hatás kölcsönös. Nagy erkölcsi felelősséggel jár ezek irányítása». Ezt a felfogását késő aggkoráig őrízte meg, nagy volt az öröme, valahányszor egy-egy katholikus szépirodalmi lap megindult, valahányszor feltünt egy-egy tehetségesebb katholikus fiatal iró, a Szent-István-Társulat «Családi Regénytárá»-nak megindítása sokat köszönhet az ő kezdeményezésének, buzdításának. «Ismertem az otthonában, írja egyik jellemzője,

minden teketória nélkül, meleg vendégszeretettel fogadta a látogatóit. Dolgozószobája mindig tele volt a legfrissebb könyvekkel, a nyitott lapokon látni lehetett a fáradhatatlan kéz friss gyüréseit. Aggastyán korában is tanult, dolgozott folyvást. Mikor karos pamlagába sülyedt s beszélni kezdett, bármiről, olyan szellemi frisseség áradt az ember körül, hogy ha a szememet behunyom, talán azt hiszem, hogy velem egyvívású, tüzes, ifjú harcos készül most veszedelmeket és nevet szerezni magának. Egy izben az «Élet»-ről beszélgettünk, úgy félévvel a megindítása után. Forgatta a térdén, kritizálgatta a füzeteket. Egyszerre, minden hangulati átmenet nélkül, kigyúló szemekkel kezdett beszélni arról a kulturharcról, amelyet ennek a lapnak kell végig harcolnia ; egyik gondolata a másik után röppent fel, vágyak, tervek egymásba ágaztak, a végén olyan velős, lelkes programmbeszéd vált a megjegyzésekből, hogy egy lapalapító gyűlésen is becsületére vált volna. Ami benne egyszerű volt, mint érzés, megragadóan gazdaggá és szinessé vált, mihelyt a lelkesedés hirdetése alá került. Nagyon sokat és nagyon csúnyán támadták, anélkül, hogy mély tisztaságát zavarossá tudták volna tenni. Nem harcolt ő a támadók ellen. Védte a szeretetet. Hatalmas koponyája sziklaként állott ki a zavaros hullámokból ; hiába ütődtek hozzá, sem elsodorni, sem

lehajlítani nem tudták. Egyenes, kemény, magyar gerinc hordozta ezt a koponyát».

A katholikus irók és hirlapirók Országos Pázmány-Egyletének 1911. december 28-iki választmányi ülésén méltán így ünnepelhette Mihályfi Ákos alelnök az elhunyt vezért: «Mi Zichy Nándorban nemcsak a katholikus sajtó nagy munkását és mecenását gyászoljuk, azt, aki először hozta a rotációs gépet a katholikus sajtó szolgálatába, aki katholikus heti- és napilapot alapított, aki lelkesedéstől izzó vezércikkiró volt, aki vagyonának nagyrészét a katholikus sajtóra áldozta, hanem benne gyászoljuk azt, aki megvalósította azt az ideált, melyért mi küzdünk, melyet annyiszor hangoztatunk, de melyet az életben testet ölteni alig látunk, ő volt a homo Dei, homo patriae, homo ecclesiae, miként elnökünk tegnap a sírnál oly remekül jellemezte: az igazi, istenfélő, katholikus magyar eszményének a megtestesülése».

XXXIV.

Zichy Nándor mint a nép embere. Felfogása a demokráciáról. «A magyar nép atyja.» Népszerűsége. Szocializmusa. A Katholikus Népszövetség. Zichy Nándor mint szónok. Nagy erkölcsi magaslata.

1870-ben a képviselőház június 6-iki ülésén Zichy Nándor nagy beszédet mondott a megyének mint alkotmányvédő intézménynek fenntartásáról, a jó közigazgatásról, annak feltételeiről és biztosításáról s olyan eszméket pendített meg, amelyek, az akkori magyar politikai világ eszmekörét tekintve, a jövőbe látó, magas szinvonalú politikusként mutatják be őt. «Az egész modern civilizáció — mondá — a demokrácia felé irányul, de nem kell felednünk, hogy a demokráciai eszmék harcosait nem a legalsóbb rétegekben találjuk, hanem igenis azon rétegekben, melyek az általános civilizációnak jótéteményeit felfogni és műveltségöknél fogva megérteni képesek. Ez áll hazánkra nézve is és meg vagyok győződve, hogy csakis az ország intelligenciája állott ellen és volt egyedül képes sikeresen ellenállani a le-

folyt húsz évben mutatkozott nyomásnak». Ebben a nemesebb, nem doktrinér, hanem gyakorlati értelemben lett Zichy Nándor egy negyedszázaddal utóbb, a szabadelvű egyházpolitika nyomása alatt, az ország egyik leggazdagabb s legképzettebb főura létére, mikor a főrendiháztól nem várhatta többé akcióinak sikeres támogatását, mikor a felrázott katholikus közvélemény egyre hangosabban feléje fordult, őt kívánta vezérnek, tőle várta az önvédelmi harc szervezését, az ország első magyar demokratája, első katholikus demokratája. Nem az a «demokrata», aki különbséget tesz gazdag és szegény, úr és szolga, jogot élvező és jogtalan közt, aki demagóg jelszavakkal osztályharcot szít és ellenségesen szembe állítja a munkást a munkaadóval, a polgárt a nemes emberrel, hanem az a demokrata, aki a székesfehérvári nagygyűlésen és utóbb töméntelen más népgyűlésen joggal felkiáltotta : «Mi az : a nép ? Én is nép vagyok !» Igy lett belőle a katholikus nagygyűléseknek a katholikus papságból és világi közép- és főuri osztályából kikerülő közönségének ünnepelt vezére, aki előtt a politikai nézeteit nem osztók is tisztelettel meghajoltak, így lett ő az, aminek 1899 június 19-ikén a nagykanizsai népgyűlésen Major Ferenc nevezte : «*A magyar nép atyja*».

«Kossuth hajszolta a népszerűséget, Széchenyi

elzárkózott előle, Deák megszokta, de Zichy Nándor kivívta és megérdemelte azt a nemzettől» — írta róla «Miles» 1899-ben és igazat írt. Az utóbbi évtizedekben nem volt Magyarországnak nálánál népszerűbb vezérférfia. Az ő népszerűségét nem a sajtó szuggerálta, nem politikai és más érdekklikkek harsogták, mint az ujabb korszak annyi szabadelvű szereplőjeeét, az ő népszerűsége a milliók szivéből nőtt ki. Ő nem volt azoknak a fórumon ácsorgóknak kedvencök, akik amint szeszélyök és érdekök épen kívánja, ma «feszítsd meg!»-et kiáltanak arra, akit tegnap még «hozsanná!»-val üdvözöltek: őt a földnek és a műhelyeknek józan, dolgos népe szerette. Akiket a szabadelvű szellem erkölcsileg-anyagilag enervált, azoknak ő nem a divatos jelszavak «ingyen tejét» nyujtotta nap-nap után ismétlődő alamizsnaként: azokkal ő nagy és állandó jót tett. Az ő saját tudásának és lelkének nagy kincsét adta oda nekik, midőn észrevevén erre való elpusztíthatlan, a szabadelvűség által csak elkábított hajlamaikat: az egyházuk és hazájuk, a nemzetükhöz és királyukhoz való ragaszkodásukat, ezeket új életre keltette, folyton meg-megújuló tevékenységre serkentette. Az isteni törvényeket és emberi jogokat keresvén a szabadelvű irányzaton, ezeket követelvén népe számára: ezáltal *visszaadta ezt a népet önmagának* s éveken keresztül,

népgyűlési szónoklataiban és ujságcikkeiben az volt egyik legfőbb vezérmotivuma, kívánsága és célja, hogy *ez a nép ne hagyja el ismét önmagát.* Nem az ő hibája, hogy pár év alatt nem tudta helyrehozni egészen, amit évtizedek alatt egy nemzetközi, a magyar földtől és ezeréves multtól, a magyar szívtől és agyvelőtől idegen irányzat elrontott...

Zichy Nándor és a falusi nép szoros lelki rokonságban éltek. A falu atmoszférájában, az akkor még romlatlan nép között töltötte gyermeki éveit. Ott ismerte, ott szerette meg a nép lelkés gondolatvilágát. A falu népének benső vallásossága, buzgalma volt az ő hite és buzgalma is. Együtt élt, dolgozott, imádkozott, gyónt és áldozott már gyermek és ifjú korában Nagylángon, majd férfikorában Adonyban az egyszerű néppel. Cselédjei, munkásai, alkalmazottjai mélységes tisztelettel és szeretettel viseltettek «jó földesuruk» iránt életében, halóporában is áldják. A keresztény charitasnak ő volt legbuzgóbb apostola ; nem érte be a falujabeli betegek látogatásával, az özvegyek és árvák gondozásával, a segélyre szorultak gyámolításával : hasonlóképen cselekedett a főváros szegényeivel is, mint az már említve volt. A bensőséges hitélet legtisztább örömeit élte át, valahányszor egy-egy szegény fiatalember előtt megnyitotta a boldogulás útját,

egy-egy Szent-Vince-egyleti konferencián megállapíthatta, hogy a védencek anyagi szükségégén és lelki inségén segítve van, mikor egy-egy pincelakásba vitte el a kenyeret vagy, mikor egy-egy özvegy édesanyának kifizethette a házbért. Igy cselekedvén e tekintetben is családja hagyományai szerint és odaadóan támogattatván neje és leányai által, valóban, mint Huszár Károly nevezte, «a szeretet lovagja volt a szegények közt». És a szeretet lovagja volt az egész magyar népnek. Sokan a főurak hatvanas évi konzervativizmusának utolsó képviselőjét látták benne. Tévedés. Amit ő konzerválni akart, az nem egy osztály uralmának visszavívása volt. Amit ő konzerválni akart, az a magyar nép magyarsága és kereszténysége, az a szabadelvűség destrukciójával szemben a közerkölcsök és a közéleti erkölcsök tisztasága. Egyebekben pedig,—hiszen ugyancsak tanult és önmagát tisztán látván, a jövőbe is tisztán látó, a jelent ismerő, a haladó korszellemnek nemcsak hátrányait, hanem előnyeit is kellőképen értékelő fő volt — az apostoli hitvédelem mellett a modern szociálpolitikát is hirdette, ezt vette fel a néppárt 1895-iki, majd utóbb kibővített szociális programmjába, ezt követelte a törvényhozásban és a szociális kurzusokban, ezt vallotta a népgyűléseken és a sajtóban ; ez indította a börzekinövések és az uzsora elleni, a szabadipar

elve elleni harcra, ezért pártolta hathatósan a keresztény szövetkezti ügyet s támogatta nagy anyagi áldozatokkal is e szövetkezeteknek országos központját. A népmentés, a népvédelem, a néperősítés, a népkultura, a népszervezés, a népfelvilágosítás, harc az uzsora és a korrupció, a kizsákmányolás, elnyomatás és lélekrontás ellen: ez volt a Kettelerek és Windthorstok, a Vogelsangok és Hitzék programmja, ez volt XIII. Leó programmja, ez volt Zichy Nándor programmja. A magyar néplélek egyik gyakorlati ismerője, Huszár Károly írja róla: «A nagy tömegek sohasem fogják talán eléggé méltányolni tudni, hogy a népsorvasztó gazdasági liberalizmus, a modern kapitalizmus és a lelketlen merkantilizmus ellen ő szállott síkra legelsőnek hazánkban. A kisgazdák, kisiparosok, munkások összes nagy szociális problémáival bátran szembe mert nézni és a tőke és a munka harcában mindig a gyengébb fél oldalán állott. Nem esett szélsőségekbe soha. Bölcs mérséklettel és mégis teljes határozottsággal védte a nép jogait az államéletben való szabad részvételhez, a keresztény kultura áldásaiban való részesedéshez és az emberséges élethez való jussát minden állampolgárnak. A katholikus nép élére állott az egyházpolitikai harcokban. Faluról-falura, városról-városra utazott ébresztgetni a katholikus társadalom öntudatát. A népgyűlése-

ken akkoriban valóságos népvándorlások voltak. Mikor a pódiumra lépett az ősz vezér, nemes megjelenésével extázisba ejtette a népet. Minden szavából az egész magyar katholicizmus élő lelkiismerete csendült ki. Formáiban keresetlen, hanglejtéseiben emelkedett, gondolatmenetében egyszerű volt. Csak az apostolok beszélhettek ilyen közvetlenséggel. Imponált a népnek, hogy a meggyőződés még az arcáról is lesugárzott».

A szociális kérdés iránt, mint már mondva volt, igen élénk érdeklődést tanusított. Nemcsak a nyomor és a jogkövetelés kérdését látta benne, hanem a lélek és a kötelességteljesítés kérdését is. A Budapesten rendezett első keresztény szociális kurzust (1901. május 20.) megnyitó beszédében XIII. Leónak a munkáskérdésről szóló alapvető enciklikáját jelölte meg e tekintetben irányadónak s aztán így folytatta : «Ne higyjétek, hogy az én hódolatom az egyház és a Szentatya iránt odáig ragad, hogy e részben is úgy tekintsem szavát, mintha ex cathedra szerint megtámadhatatlan dogmát csalatkozhatatlan bizonyossággal hirdetne, de igenis, ő az illetékes, hogy az egyház csalatkozhatatlan tanait ezen térre is átvigye . . . Bármiként küzdünk, törekszünk, szegények mindig lesznek közöttünk és azokat segíteni mindig lesz kötelességünk és hivatásunk». A Katholikus Egyesületek Országos Szövetségének 1906 május

16-iki közgyűlésén nagy szaktudással szólt hozzá a népszövetségi pénztárak témájához, egyszersmind annak a régi törekvésének adva ujabb kifejezést, hogy a népet politikailag felszabadítsa. «A bankoknál, a hitelügynél is azt tapasztaljuk, mondta többek között, hogy a kormányok nagy befolyással vannak azokra. Egész Európa példája mutatja ezt. Különben Magyarországon is láttuk és remélyleni lehet, hogy az új korszakban (ekkor jutott uralomra a koalició) e részben a befolyás a jobb irányban fog mutatkozni. De a tanulság ebből az, hogy a kormányra kell befolyást szerezni. A kormány pedig a többség után indul. Minden attól függ, hogy számszerint mennyien vagyunk a törvényhozásban. A mi eljárásunk lehet hibás egyik-másik irányban, de az egyes hibája nem fogja az elvnek helyességét lerontani. Ha aztán hitelszövetkezeteket szervezünk és ha lehetséges, ám legyenek azok katholikusok, de én nem látok erre nézve példát egy államban sem. Az a befolyás meglesz, ha mi igazán katholikusok és keresztények leszünk s ha egyszersmind a kormányra is befolyást fogunk gyakorolni». Egyik legutolsó főrendiházi fölszólalásában is élénken foglalkoztatta a szociális kérdés. 1907 június 22-ikén hozzászólt a Darányi-féle cselédtörvényhez és tapasztalásból merített igen gyakorlati megjegyzéseket fűzött ehhez a sokat vitatott törvényhez. «A rendbirság,

mondta, a gazda és a cseléd közti jó viszonynak megölője s ahol ez a viszony felbomlott, ott a rendbirság úgy sem használ már».

Nagy katholikus koncepciójának, a katholikus erőgyűjtést és tömörítést célzó tevékenységének egyik legmaradandóbb, leggrandiózusabb, semmiféle hasonló hazai szervezet által felül nem mult alkotása a *Katholikus Népszövetség.* Ennek eszméjét a katholikus lapok és politikusok már a kilencvenes években ismertették a néppel, előadván, hogy Németországban a «Volksverein für das katholische Deutschland» mily hatalmas támasza a katholikusok valláserkölcsi és kulturális, társadalmi és politikai törekvéseinek. Az eszme termékeny talajra hullott, egyre erősbödött s 1907-ben már annyira érett volt, hogy a pécsi katholikus nagygyűlésen határozatilag kimondatott a katholikus népszövetség megalakítása. A határozatot hamar követte a tett. A Katholikus Népszövetség 1908 január 27-én tartotta alakuló közgyűlését a budapesti Vigadó nagytermében s noha Zichy Nándor gyengélkedése miatt nem lehetett jelen, Rakovszky István, Prohászka püspök, Zboray Miklós az ő szellemében beszéltek, a rengeteg hallgatóság őt ünnepelte, a Katholikus Népszövetség megalakulása s azóta nem várt dimenziókban való fejlődése az ő munkájának értékes gyümölcse, a népszö-

vetség 300.000 tagját az ő lelke hozta össze és tartja együtt. A népszövetség már alakulása évében, 1908 őszén tartotta első kongresszusát, 120.000 taggal. Zichy Nándor ezen a kongresszuson gyujtó beszédet mondott, lelkes óvációk közepette szinte túláradó örömmel üdvözölve a nép ezen erős falanxát. «A Katholikus Népszövetségre — mondta — nagy szüksége van a katholikus egyháznak Magyarországon, mert szükséges, hogy a katholikus érzés és meggyőződés napról-napra szilárduljon, erősödjék és tettre készszé váljon.» Még a katholikus autonomiára nézve is reményeket fűzött a népszövetséghez, azt fejtegetvén, hogy az autonomia katholikus öntudat nélkül nem fog érvényesülni, a népszövetség legfőbb feladata pedig épen a katholikus öntudat folytonos erősítése. «Hiszen ha csak hatalmi kérdésnek tekintjük az autonomiát, folytatta aztán, csak arra valónak, hogy az egyház kormányzásába beleszóljunk, ha az autonomia által katholikus reformációt, katholikus protestantizmust akarunk teremteni, akkor az nem áldás, hanem átok lesz reánk. Azért szükséges, tehát a katholikusok összejövetele, hogy azok a hitéletet, a hitünk iránt való kötelezettségeink teljesítését sugalmazzák.»

Mindvégig a legélénkebb érdeklődéssel, a legnagyobb örömmel kísérte a Népszövetség műkö-

dését, fejlődését, sikereit s viszont a népszövetség mindvégig ő benne tisztelte a vezért. És mikor 80 éves lett Zichy Nándor, mikor az egész ország ünnepelte, méltóan kivette részét ez ünneplésből a Katholikus Népszövetség is : 1910 március 23-án külön küldöttség Rakovszky István vezetése alatt hét vaskos, csaknem hetven kilogrammot nyomó kötetben a szövetség 250.000 tagjának hódoló és üdvözlő aláírását nyujtotta át neki budapesti palotájában. És az agg vezér, családjától körülvéve, könnyes szemmel nézte, reszkető ujakkal forgatta a köteteket, népszerűségének, a nép szeretetének és hálájának ezt a kolosszális bizonyítékát és reszkető ajakkal, de ifjú lélekkel köszönte meg ezt a nagy szeretetetet, szerényen azokra hárítva az érdemet, akik őt szeretik : a népre, és arra, aki vezette : Istenre. «Sajnálom, mondta, hogy nem működhetem már úgy veletek, mint szeretném, de kárpótlásul az isteni Gondviselés megáldott azzal, hogy a szeretet és bizalom egyesít mindig bennünket. A legnagyobb fény, a földi hatalom által való kitüntetés mind semmi, ha nincs bennünk erény, hit és erkölcs. Ebből erednek a siralmas állapotok, amelyeknek tanui vagyunk. Adja Isten, hogy működésünk, szavunk és példánk legyen irányadó a jövőre és legyen hatása százezrekre. Ez a negyedmillió aláírás milliókat jelent, a magyar katholikusok

seregét. Ha még az egész tábor nincsen velünk, az nem a mi hibánk. Tettünk, amit tehettünk és az eredmény nem a mi érdemünk, hanem az isteni Gondviselésé, mely meg fogja engedni,-hogy a katholikus milliók együtt dolgozzanak, nem a magunk dicsőségére, hanem az Isten szolgálatára és a hazaszeretetért, mely működésnek a földi áldásai is elérkeznek.»

Még egy vonás Zichy Nándor népszeretetének jellemzésére. Ő tizenöt éven keresztül annyit fordult meg szerte az országban, a nép között, mint soha előtte más magyar politikus. Mindenütt mindannyiszor szivesen elegyedett a nép közé, megismerkedett az egyszerű gazdákkal és iparosokkal, meghallgatta panaszaikat, buzdította, bátorította őket, szóba állott még az asszonyokkal és gyermekekkel is és aki a földhöz ragadt szegény emberek közül különösen nagy buzgalmat tanusított a katholikus ügy iránt, azt nem felejtette el soha, arról megemlékezett évek multán is, ha ismét az illető vidékre vetődött, vagy ha ezek a buzgó emberek fel-fel jöttek Budapestre egy-egy katholikus gyűlésre. A Bácskában néhány év óta igen buzgón és önzetlenül tevékenykedik a katholikus ügy körül, egy szentfülöpi gazda, Léh Ferenc. Mikor 1910-ben a pápa a «Pro ecclesia et pontifice» érdemkereszttel tüntette ki Léht : Zichy Nándor, a nagyúr, a zászlós

úr, táviratilag üdvözölte gazdasorban küzdő katonáját . . .

És még néhány sort Zichy Nándorról, a szónokról, kivált a népszónokról. «Én gyakran hallgattam felszólalásait, írja gróf Esterházy Miklós Móric, és mindannyiszor azon tünődtem, hogy voltaképen miben rejlik az a páratlan hatás, mely minden szavát kiséri ? Ő nem volt a szó szoros értelmében nagy szónok. Beszédeiből hiányzott a szónoklás minden szokásos sallangja. Sohasem idézett, hasonlatokat nem igen alkalmazott s egyes mondásai és kijelentései nem voltak olyan természetüek, hogy azok divatosakká váljanak, vagy más szónokok által ismét felkapatva, közszájon forogjanak. Gesztusai kifejezők voltak, de organuma nem volt az, amit a rhetorika szónoki organumnak nevez. És mégis, valahányszor a főrendiházban szólásra fölállott, néma csend uralkodott a teremben és minden mondata visszhangra talált saját táborában — és vérig ostorozta az ellentábort. És ha népgyűléseken, ha nagygyűléseken beszélt, akkor határtalan volt a lelkesedés, és a fölvillanyozott tömeg fölött mint egy szuverén uralkodott az ő akaratának, az ő meggyőződésének megnyilatkozása. Szónoki tehetségének és hatásának titkát egyes egyedül az ő apostoli tüzében, az ő közvetlenségében és egyszerűségében láttam, amellyel az örök igazságokat megcáfolha-

tatlanul hirdette». És tegyük hozzá : nagy erkölcsi magaslatában, amellyel, mint már láttuk, fölényesen tudott szembeszállni Bánffyval. Ugyancsak a főrendiház egyházpolitikai harcai idején történt, hogy miután a legkeményebb kritikát mondta Szilágyi Dezsőnek a polgári házasságot dicsérő beszéde fölött, Szilágyi utána felállott és tréfálkozó modorban próbálta meggyöngíteni Zichy Nándor érveit. «Ő excellenciája — úgymond — bizonyos erkölcstelen áramlatokról beszélt, melyeket azonban én, legnagyobb sajnálatomra, de minden figyelmem mellett sem voltam képes megérteni.» Zichy Nándor azonnal válaszolt. «Én is sajnálom — mondá — hogy Magyarország igazságügyminiszterének nincs érzéke a magasabb akusztika iránt. Mert valamint a fülnek van akusztikája, úgy az értelemnek is kell lenni akusztikájának. És épen ez a baj, hogy a kormánynak nincs meg a kellő akusztikája az erkölcsi dolgok iránt». Szilágyi, a félelmes debatter, némán maradt ülve a helyén, nem tudott válaszolni. Zichy Nándor vágása talált.

Zichy Nándor sohasem készült beszédeire. Igen tanult, logikusan gondolkodó fő volt s akár a főrendiházban, akár a képviselőházban, akármilyen tárgynál szólalt fel, erős logikájával mindig a tárgynak a legaprólékosabb részletekig menő kitünő ismerete párosult. Ha pedig népgyűléseken,

nagygyűléseken, kurzusokon vagy más ilyen alkalmakkor beszélt, mindig az akkori helyzethez és hallgatóságához mérte beszédét, soha feleslegeset nem mondott, a cifraságokat kerülte, hanem amint az igazságról való meggyőződése sugallta, úgy beszélt, érces hangon, rövid, világos szerkezetű, az idegenszerűségeket kerülő mondatokban. Kifejezésmódja tömör, világos és komoly volt, de sohasem bántó ; sohasem sértett, sohasem volt parlagi. Csodálatos erő és, kivált ha a vallásról beszélt, kenetteljesség ömlött el beszédein, előadása meggyőző és lelkesítő voltak, mozdulatai eleganciát és biztonságot árultak el. Mint népszónok ellenállhatatlan volt.

Ily körülmények között nem csoda, hogy Zichy Nándor már életében valósággal legendás alakja lett a népéletnek. A «civilizáció élén haladó» Franciaországban százezernyi citoyen nem tudja, kije volt hazájának I. Napoleon vagy Gambetta ; az alaposságáról hires német nemzetnek széles tömegei — a besorozott katonákkal tett próbák bizonyították nehány éve — nem tudják, ki volt Bismarck. Minálunk talán a Kossuth névtől eltekintve Zichy Nándor neve a legszélesebb rétegekben is legismertebb és legtiszteltebb név. Akármerre jár az ember ma is, akár a magyar alföldön, akár a tót és rutén felvidéken, akár a németek között, akár városban, akár falun, neve említésére

ma is felcsillannak a szemek : Igen, az *Icsi* Nándor ! Az a mi emberünk volt !»

Hogy milyen népszerű volt ő, azt a megható epizódok hosszú sora bizonyítja. Akárhány felvidéki népgyűlésen a szegény tótok sírva járultak eléje, ruhája szegélyét csókolták, úgy kérték, segítsen rajtuk, mert különben elvesznek. Mikor 80 éves lett, a tiszteletére rendezett országos ünnepen az egyik diszszónok, Rakovszky István, így aposztrofálta őt : « Én a mai napon egy ajándékot akarok adni a magyar katholikus nép nevében. Tépelődtem sokáig, hogy milyen legyen ez és arra az elhatározásra jutottam, hogy egy történetet kell elmondanom, amelynek igazi becse és értéke az, hogy való igaz, megtörtént. Dorozsmán volt egynéhány éve, hogy gróf Zichy Nándor egyik hű katonáját egy néppárti gyűlésre hívták. Bealkonyodott, az illető már nem tudott elutazni. Ekkor egy egyszerű, odavaló gazda meghívta őt és fölajánlotta neki éjszakai pihenőül a kunyhóját. Gróf Zichy Nándor hive elfogadta ezt és mikor alkonyatkor megkondult az esti harang, fölkelt az egész család, hogy elmondja az esti imáját. Az esti ima után a család feje így szólott : «*És most imádkozzunk, mint minden Úrangyalakor, egy Miatyánkot Zichy Nándorért*».

Kálmán Károly volt néppárti képviselő ezt az esetet beszéli el : «Egyik alföldi községbe, úgy em-

lékszem, Abonyba néppárti gyűlésre mentünk a kilencvenes években, forró nyári időben. Zichy Nándor lett volna a gyűlés elnöke, de ő, ami ugyancsak ritkán esett meg vele, lekésett a vonatról. Nélküle érkeztünk meg s azzal biztattuk a népet, hogy Zichy Nándor a legközelebbi vonattal jön utánunk. Megkezdtük a gyűlést. Épen én szónokoltam, mikor messziről nagy porfelhő között sebes vágtatva kocsi közeledett felénk. Zichy Nándort hozta, aki csakugyan a legközelebbi vonattal utánunk jött. «Itt jön a vezér, a ti atyátok ! — kiáltottam, kinyujtott karral az egyre közelebb vágtató kocsira mutatva. A kocsi megállott a néptömeg szélén, Zichy Nándor kiszállt belőle s a népen keresztül a szónoki emelvény felé iparkodott — s az ezernyi tömeg, férfiak és nők, komoly, higgadt magyarok széles utat nyitottak neki s leborulva előtte, felemelt karokkal, könnybelábadt szemekkel üdvözölték és ezernyi torokból egy kiáltás tört az ég felé : «*Éljen Zichy Nándor !*»

Igy szerette a nép Zichy Nándort, így őrzi emlékét ma is.

XXXV.

Utolsó évei. Katholikus optimizmusa. Családja körében. Aranylakodalma. A Zichy-család szeniora. Betegsége, halála. Országos gyász. «Homo Dei, Homo Ecclesiae, Homo Patriae.»

Öreg ember volt már Zichy Nándor, mikor pontot tett egy harmincötéves közpálya után, új munkába, élete munkájába fogott, új munkatársakkal, új irányban, új küzdelmekkel, új csalódásokkal és folyton megújuló, a sírig s a siron túl is tartó reményekkel, azzal az elpusztíthatatlan energiával, amelyet csak a jó irányban való cselekvés tudata adhat, azzal az elpusztíthatatlan optimizmussal, amely egyedül és igazán csak a Gondviselésbe vetett megrendíthetetlen bizalomból fakadhat. A multból két nagy vezéreszmét hozott magával : szinarany katholicitását és szinmagyar szabadságszeretetével párosult királyhűségét és népéhez való ragaszkodását. Vallásossága évei számának gyarapodásával már nem nyerhetett mélységben és bensőségben, de nyert melegségben, amely miként a radiumból az a

titokzatos erő, kifogyhatatlanul kisugározván belőle, éltetve, gyógyítva át- meg áthatotta a magyar katholikus társadalmat, annak minden szervezetét és a jóra még fogékony, a multra büszke s jobb jövőt ambicionáló egyedét. Ez a hite hozta magával a személyes becsvágyról való lemondást, ez adta neki az erőt azon csodás tevékenységre, amelyet a katholikus revindikáció érdekében kifejtett. Ebben a hitben gyökeredzett az a szent meggyőződése, hogy igaz ügyért küzd s hogy ebben a küzdelemben nincs helye az utilitarizmusnak, az alkalmazkodásnak, a megalkuvásnak, mert az ő eszméinek előbb-utóbb győzniök kell. Csakis ily hittel és meggyőződéssel megáldott ember vállalhat akciót a siker reményével és mert a legutóbbi évtizedekben csakis ő benne láttuk egyesítve ezeket az erényeket, mert csakis ő volt az, aki odaadta egész szivét, erejét, akaratát a katholikus ügynek, ezért csakis ő állhatott a revindikáció élére.

Végig kisértük pályáját és már csak néhány vonással kell azt kiegészítenünk. Az út, amelyet nagy célja felé az egyházpolitikai harcoktól kezdve befutott, göröngyös volt. Egy szervezett, erős egyházellenes táborral állott szemben és serege, mikor ezt összetoborozta, ujoncokból állott, akiket előbb hozzá kellett szoktatni a küzdelemhez s ha sikert akar vele érni, fegyelemhez. Ez nem volt a

legkönnyebb munkája. Ez a sereg a tűzbe ment érte s az ügyért és ha sikerei voltak, ezekben az ő hadseregének elvitázhatlan érdemei vannak, de viszont a sikertelenségek, egyes elhibázott intézkedések nem írhatók az ő rovására, hiszen oly akadályokkal kellett megküzdenie, amelyeknek birálata egy későbbi időnek kell hogy fenntartva maradjon; aztán pedig attól a perctől fogva, amelyben már volt serege, az ő nagy és széleskörű politikájának belátása már nem bírt egyedül döntő befolyással, ekkor már az általa mindig nagyra tartott többségi elv érvényesült pártjában és ő ennek mindig alávetette magát, még akkor is, ha érezte és tudta, hogy talán mégis jobban járt volna, az ügynek is többet használt volna, ha egyes taktikai kérdésekben az ő tudása és meggyőződése lett volna az irányadó.

És jobbra-balra sírkeresztek jelezték útját. Sírba szállni látta egymásután a régi, nagy, küzdelmes idők vezéralakjait. Barátait és ellenfeleit s akikhez különösen közel állott, azokról meghatóan szeretett megemlékezni. Igy gróf Pálffy Móricot, aki 1897 szeptember 15-ikén meghalt, akit az egyházpolitikai kormányoknak sajtója gyülölködve «schwarzgelb»-nek, «aulikus»-nak tüntett fel, az «Alkotmány» szeptember 17-iki számában lovagiasan s a történelmi hűségnek megfelelően védte és igazolta. «Hűséges szolgája volt — úgy-

mond — királyának, de hű fia volt egyházának is. Midőn Schmerling a birodalmi egység érdekében Bécsbe igyekezett vinni a birodalmi tanácsba Magyarországot, őt küldötte Ő felsége Pestre kormányzónak. Ekkor történt, hogy midőn a Felség elnöklete alatti tanácsba hivatott és megkérdeztetett, akarja-e Magyarországot a Reichsrathba vinni, azt felelte, hogy ő meg azt kérdezi, szükséges volt-e a provizórium ? Aki Bécs felől, aki a dinasztiánaképítette az áthidalást felénk, az volt a «hazaáruló» akkor és ma is az.» «Leghivebb és legszeretettebb barátom volt kortársaim között» — írja 1908. június 10-ikén az elhunyt gróf Hunyady Imréről, menye, Zichy Aladárné grófnő édes atyjáról, meleg szavakkal magasztalva hithűségét, királyhűségét és hazafiságát, gróf Apponyi Alberthez intézett táviratában pedig az igaz magyar és katholikus főurat és államférfiút gyászolja Apponyi Györgyben . . .

Multak az évek. Az öreg Zichy Nándorból aggastyán lett. Erős lelke és csodálatos szelleme mindvégig diadalmasan megküzdött a testi szervezetnek az agg korral járó hanyatlásával, vasakarata és munkakedve évekig ellentállott a pihenés természetes vágyának. Dolgozott, küzdött, amig csak birta s amikor már úgy érezte, hogy az örökélet küszöbe felé közeledik, amikor a munkát, a küzdelmet már hiveire kellett rá-

biznia, akkor is ő volt az irányító, a bátorító. Utolsó percéig érdeklődött a közügyek iránt, de azért utolsó éveit mégis inkább már családjának szentelte, legtöbbnyire Adonyban és itt a legédesebb, a legtisztább örömök virultak neki. Neje, leányai, fiai, vejei, unokái a legodaadóbb szeretettel aranyozták be hosszú és küzdelmes életének ideálisan szép öregségét. Sokszor maga köré gyüjtötte unokáit Adonyban vagy Budapesten, vagy felkereste őket otthonukban, velük együtt ünnepelte első gyónásukat, szent áldozásukat, bérmálásukat; fiának, gróf Zichy Aladárnak esküvője Hunyady Henriette grófnővel 1893 szeptember 10-ikén, leányának, Mária Ludovikának esküvője gróf Mailáth Gézával 1894 január 18-ikán, ép oly boldog ünnepei voltak, mint másik vejének, gróf Mailáth Györgynek és nejének, Zichy Karolina Sarolta grófnőnek ezüst lakodalma 1907. október 2-ikán és boldogsága teljes volt, ha ilyenkor gróf Mailáth Gusztáv erdélyi püspököt is láthatta a család körében, akihez a legbensőbb szeretet és lelki rokonság fűzte. Ilyenkor eltünt a fáradhatatlanul dolgozó Zichy Nándor, a közélet vezérférfia és előkerült a boldog családapa és nagyapa, akit egy hosszú élet szakadatlan munkássága nem fosztott meg attól a kedélytől, attól a derült világnézlettől, amelyet a komoly munka, az ifjú korban nyert

nevelés mellett csak a krisztusi hit adhat meg az embernek.

Lelke egyensúlyát sohasem ingatták meg küzdelmes életének viszontagságai. Erős lélek lakott az ő erős testében. Az isteni Gondviselésbe vetett alázatos megnyugvással viselte keresztjét a közéletben, viselte régebben édes szülei halálát, viselte utóbb öccse, János, majd annak nejének halálát, viselte 1910-ben szeretett menye, Zichy Aladárné grófnő korai elhunytát.

A nyilvánosság előtt legutóbbi éveiben már nem sokszor szerepelt. Az előző fejezetekben már elmondottakon kívül még ott látjuk 1907 március 18-án a francia egyházüldözés alkalmából a magyar katholikusok által Budapesten tartott tiltakozó gyűlésen és ott látjuk 1909 április 27-én a budapesti Jézus Szent Szive templomának felszentelő ünnepén, amely templom felépítése körül számos főúrral és főuri hölggyel már a nyolcvanas évek vége óta fáradozott.

Az 1909-iki nyarat már nem Karlsbadban, mint régebben, hanem a Semmeringen töltötte, a legszűkebb családi körben, a legnagyobb visszavonultságban. Ott érte a 80 éveset a szegedi katholikus nagygyűlés üdvözlete, hazaérve pedig Adonyba, országos ünneplésénél is talán kedvesebb volt neki az az egyszerűségében is megható, a jó földesúr, a jó ember iránti határtalan szere-

tetének jeleivel megkapó ünneplés, amelyben Adony község részesítette. Díszgyűlés a községházán, a főszolgabiró vezetésével Adony, Iváncsa és Szabolcs községek képviselőtestületeinek, gazdatisztjei, a járásbeli urak, az egyletek tisztelgései, ünnepi istentisztelet, az iskolák ünnepe, este lampionos felvonulás a kastély előtt, végül nagy népünnepély: ez a tiszta szivekből fakadt ünneplés megtalálta útját az ő tiszta szivéhez, — boldogabb mosolyt csak akkor láttak ajkán, mikor a következő évben, 1910 június 10-én aranylakodalmát ülte nejével, akinél hűségesebb, megértőbb élettársat ritkán adott embernek az Isten. Gyermekei, unokái, többi hozzátartozói könnyezve épültek azon az ájtatosságon, amelylyel a boldog aggastyán gróf Mailáth püspök kezéből magához vette az Úr testét. Aranylakodalma alkalmából X. Pius is üdvözölte, aki már előbb, ez év tavaszán a pápai aranysarkantyús rendet adományozta neki. «A Szentatya neked és kitünő hitvesednek, midőn aranylakodalmat ültök, szeretettel teljes szívvel, minden jó kivánsággal együtt apostoli áldását küldi, áldását adván egyben mindkettőtök rokonaira és barátaira. Kifejezem egyúttal a magam részéről is üdvözletemet és jó kivánságaimat» — írta neki akkor Merry del Val bibornok államtitkár.

1911 február 18-án gróf Zichy Géza (szül.

1828 április 2-án) halála folytán ő lett a Zichy-család szeniora s a család nógrádmegyei divényi szeniorátusának haszonélvezője. E minőségében ugyanezen év június 3-ikára családi gyűlést hivott össze, amelyen a nagyszámban összegyült családtagok a meleg szeretet megható jeleivel halmozták el a szeniort, a család legdicsőbb tagját. A rákövetkező hónapban pedig, július közepén, nem kimélve öreg korát, megtette a fáradságos utat a szeniorátus központjába, Zsélybe s a nagykiterjedésű uradalom népe, amely már hosszú évek óta nem látta a földesurat, ez alkalommal nagy ünnepélyességgel, kitörő lelkesedéssel fogadta őt ; több napot töltött a zsélyi kastélyban, behatóan érdeklődött az uradalom állapota iránt és fogadta Nógrád és Hont megye vezető urait, akik nagy számban siettek nála tisztelegni.

Zsélyről visszament Adonyba s ott készült utolsó nagy útjára. Már amennyiben erre emberileg készülnie kellett annak a Zichy Nándornak, akinek egész hosszú élete a Krisztusban élő, Krisztusért küzdő és dolgozó hitvallónak legtisztább élete volt. Egész hosszú életében testi vasszervezete alig ismerte a betegséget. Elhunytának tulajdonképeni oka a magas életkor volt. Véredényelmeszesedésben szenvedett utóbbi éveiben, ami egész szervezetét meggyöngítette. Komolyabbra csak december 22-ikén fordult betegsége,

amely nap délutánján tüdővizenyő fellépését állapította meg orvosa, dr. Sajgó Gyula. A nagy beteget azonnal ágyba fektették s állapota annyira súlyosbodott, hogy kivánságára még az est folyamán Csöngedy Gyula adonyi esperes-plébános ellátta a haldoklók szentségével. A szomorú hírre a család összes tagjai odasiettek betegágyához: neje, fiai Nándor és Aladár, leányai gróf Mailáth Györgyné, gróf Mailáth Gézáné és Livia grófnő. A pápa áldását küldte a haldoklónak, aki vasárnap, december 24-ikén este fél nyolc órakor csendes haláltusa után visszaadta nagy lelkét a Teremtőnek . . .

A folyton megújuló isteni kegyelem élete volt az a hosszú nyolcvankét esztendő, amelyet Zichy Nándor e földön befutott: az isteni kegyelem lélekbe markoló megnyilatkozása, hogy azon Megváltó születésének diadalmas világünnepén szállt fel lelke az örökkévalóságba, akinek egész életét szentelte volt. Igy intézte a Gondviselés, talán a dicsőültnek megjutalmazásául, talán vigasztalásul szűkebb családjának, vérbeli hozzátartozóinak és tágabb nagy családjának, a magyar nemzetnek, a magyar katholicizmusnak, amelyek mindketten egyik legnagyobb vezérüket, a hős küzdőt, a gondviselésszerű apostolt vesztették benne. Mint emberek, akik e földi élet törvényeinek vagyunk alávetve, sirattuk őt,

fogjuk siratni, fogják siratni késő utódaink, mert reménység és aggodalom között ingadozó lelkünket az a kérdés tépi: vajjon lesz-e utána, aki folytatja az általa kezdett revindikáció nagy munkáját, aki megőrzi, amit ő szerzett és visszaszerzett — de úgy érezzük, hogy Zichy Nándor halála nem halál, csak dicsőülés, hogy az az országos gyász, amely ravatalánál egyesült, tulajdonképen diadalünnep volt, a katholikus Magyarország diadalünnepe. A pápa, a király, az uralkodóház tagjai, a püspöki kar, az ország egész arisztrokráciája, a kormány, a katholikus közélet minden tényezője és szervezete, a köznép, mind-mind ott voltak részvétnyilatkozataikkal vagy személyesen, utolsó útjára kisérni december 27-én azt, ami Zichy Nándorban halandó volt, és könnyes szemmel, de az Úristenbe vetett élő hittel meghódolni a nagy halott halhatatlan lelkének, Zichy Nándor géniuszának, amely oly sokat és oly nagyot tudott küzdeni és szenvedni közöttünk és oly sokat és nagyot alkotni.

«A Szentatya őszinte és mély fájdalommal értesült kiváló és nagyrabecsült atyja halálának szomorú hiréről. A megboldogult buzgalma a katholikus ügyek iránt, ragaszkodása a Szentszékhez hálásan és elevenen fog élni Ő Szentsége emlékezetében és midőn kifejezi részvétét, imádkozni fog elköltözött lelkéért s az összes rokonoknak

apostoli áldását küldi az égi erősítő kegyelmek zálogául. A Szentatya részvétéhez hozzácsatolom a magam személyes legmélyebb részvétét», — sürgönyözte Merry del Val bibornok államtitkár gróf Zichy Aladárnak; «Ő felsége legőszintébb sajnálkozással értesült Nagyméltóságod immár Istenben boldogult édesatyjának, gróf Zichy Nándor ő excellenciájának elhunytáról és Nagyméltóságodnak, valamint Nagyméltóságod édesanyjának, Livia grófnő ő excellenciájának és Nagyméltóságod testvéreinek súlyos veszteségük fölött érzett legmelegebb és legőszintébb részvétét legkegyelmesebben nyilvánítani méltóztatott. A felség, kinek a megboldogult kiváló tulajdonságait és érdemeit méltányolnia alkalma volt, emlékét mindenkor hűen és szeretettel fogja megőrizni» — sürgönyözte a király megbizásából gróf Paar főhadsegéd. A püspöki kar tagjai pásztorleveleikben magasztalták a nagy halott érdemeit, Vaszary Kolos bibornok hercegprimás pedig intézkedett, hogy az ország összes katholikus templomaiban egyidőben rekviem mondassék Zichy Nándor lelki üdvéért s ugyanakkor mindenütt egy órahosszat szóljanak a harangok.

Az adonyi új temetőben, annak épen a közepében, arccal dél felé fordítva temették, miután Prohászka püspök a községi plébániatemplomban, ravatala előtt gyászmisét pontifikált. A te-

metési szertartást Radnai és Balás püspökök segédletével Csernoch kalocsai érsek végezte, aki kezdettől fogva legodaadóbb hívei közé tartozott. Künn a temetőben pedig az idő zordsága dacára is az ország minden részéből odasereglett minden rendű és rangú óriási közönség jelenlétében úgy búcsuztatták a magyar katholikusok nevében Prohászka püspök és a néppárt nevében Molnár János, mint aki csak testével hagyta el e földet, de halhatatlan tüzes lelkével él közöttünk és Istenben élve még emlékében is az erőnek, a fejlődésnek, a duzzadó életnek szimboluma; akinek meleg, türelmes, dolgos és élő hite lehetetlen, hogy át meg át ne hassa a késő utódokat is; aki jó harcot harcolt, a hitet megtartotta s akinek eltétetett az örök élet koronája; akinek lángoló hite és hazaszeretete még halála után is bevilágít a palotákba és kunyhókba; aki az volt egész életében szive minden dobbanásával, agya minden gondolatával, aminőnek a nyitott sírnál Prohászka nevezte s ami a földi maradványai fölött már emelkedő síremlékén hirdeti nagyságát: «*Homo Dei, Homo Ecclesiae, Homo Patriae*».

A Szent-István-Társulat, a néppárt, a többi nagy intézetek, amelyek annyira élvezték az ő működésének gyümölcseit, külön üléseken áldoztak emlékének. A néppárt kegyeletes gyűlésén

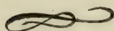
Zboray Miklós így jellemezte: «Ha vizsgálom, mi adta a súlyát ennek a nagy embernek, azt kell látnom: a legegyszerűbb eszközök. Átlátszó. volt, mint az üveg, tiszta mint a napfény, szilárd mint a szikla és emberi a krisztusi példa szerint. Egyháza iránti hitében erős, embertársaival szemben barátságos és emberséges. Ez adja meg a kulcsát annak, hogy ő, aki történelmi nevénél, magas állásánál, nagy vagyonánál, szellemi képességeinél fogva felette állt az átlagembernek, úgy tünt fel előttünk, mindegyikünk úgy érezte és úgy érzi ma is, mintha édesatyja, testvére, vagy barátja lett volna, mert anélkül, hogy éreztette volna, ember volt mindvégig. Ha egyesek vérmérsékletük, egyéniségük, körülményeik szerint, a helyzet megitélésének különfélesége szerint mások voltak is, azért mindannyian, ez a sokféle gondolkozású s lelkületű ember, úgy tapadtak, úgy tértek vissza hozzá, mint a napsugarak magába a napba, mert onnan kaptuk a meleget, a szív melegét, onnan kaptuk az életerőt, amely mindig azt mondta: a politikában is, az életben is csak azt kell adni, amit meggyőződésünk parancsol, törhetetlennek kell lenni a meggyőződés követésében, és mert mindig az volt, aminek egy igaz embernek lennie kell, erkölcsös volt polgári életében, tisztességes és erkölcsös politikai életében egyaránt». A Szent-István-

Társulatban, mint már egy előző fejezetben említve volt, dr. Giesswein Sándor prelátus alelnök dicsőítette emlékét, az ő javaslatára mondta ki a Társulat, hogy mozgalmat indít egy Zichy Nándor lelkületének és tevékenységének megfelelő emlékmű létesítése érdekében, a Katholikus Népszövetség pedig 1912 május 16-án, Áldozócsütörtök napján, valamennyi, csaknem háromezer vidéki szervezetében emlékünnepet szentelt Zichy Nándornak. Nem a gyásznak, hanem a példán való okulásnak, a katholikus érzésben való erősödésnek, a szeretetnek és kegyeletnek ünnepei voltak ezek, valamint a katholikus tanítótestületek, iskolák, minden más katholikus intézmény és szervezet által rendezett Zichy-Nándor-emlékünnepek.

A székesfejérvári püspöki palota nagytermének mennyezetét egy gondolatában és kivitelénen egyaránt remek festmény diszíti. Steiner Fülöp püspök, Zichy Nándor egyik legtüzesebb harcostársa festtette unokaöccsével, Steiner János festőművésszel. A festmény Szent István királyt ábrázolja, amint a magyar szent koronát felajánlja a Magyarok Nagyasszonyának. A Patrona Hungariae előtt térdelő király mellett álló két főpap Simor János hercegprimás és Steiner püspök. Mellettük, kissé hátrább állanak a magyar főurak: középen néhai József főherceg,

tőle jobbra Zichy Nándor, mellette gróf Esterházy Miklós Móric, balra néhai gróf Cziráky János, előttük, kezeit imádságra kulcsolva a kis László főherceg, míg a most élő József főherceg Szent István mellett térdel és a magyar cimert tartja. Ez a kép legtalálóbb szimbolizálása Zichy Nándor lelkületének, élete művének, azon végcélnak, amelyért e földön küzdött: *a magyar nemzeti keresztény királyságnak.* Ez a kép állítja elibénk a leghivebben az ő alakjának monumentalitását, az ő történelmi misszióját, ez tükrözi vissza a legmegkapóbban konfesszori mivoltát, meggyőződésének morális tisztaságát, energiáját, példájának maradandó erejét.

Zichy Nándor él!

TARTALOM.

Oldal

Oldal

XXVIII.

XXIX.

XXX.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Pótlás a 7-ik oldalhoz.

Gróf Zichy Nándor pozsonyi szülőháza nem az ottani (mai) Szilágyi Dezső-utca 31. számú ház, amint Pozsonyban sokan hiszik, hanem a Szilágyi Dezső-utcai 33. számú ház, amely M. S. Gyurikovichnak pár nappal e könyv megjelenése előtt a Nemzeti Múzeumban megtalált «Verzeichniss der Gässen und Häuser in der königl. Freistadt Pressburg. Verfasst im Monathe Juni, Jahr 1824.» cimű munkája szerint akkor gróf Zichy János — Zichy Nándor nagyatyjának — tulajdona volt, ma pedig Sulkovsky hercegi tulajdon.

*

A 68. oldalon az alulról számitott 2. sorban «grófnő» helyett «Livia grófnő» olvasandó.